

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Hâfız, Fuzûlî ve Bâkî'nin Gazellerinde Sevgili Tasviri

Doktora Tezi

Ahmet Emin Saraç

Ekim 2023

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Hâfız, Fuzûlî ve Bâkî'nin Gazellerinde Sevgili Tasviri

Doktora Tezi

Ahmet Emin Saraç

Danışman

Prof. Dr. Mustafa Çiçekler

Ekim 2023

TEZ JÜRİSİ ONAYI

Ahmet Emin Saraç tarafından hazırlanan "Hâfız, Fuzûlî ve Bâkî'nin Gazellerinde Sevgili Tasviri" başlıklı bu Doktora Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Mustafa ÇİÇEKLER
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Prof. Dr. Sebahat DENİZ
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. İsmail GÜLEÇ
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Prof. Dr. Sadık YAZAR
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 6/ Ekim/ 2023

BEYANLAR

Yazım ve Kaynak Gösterme Kılavuzu Beyanı

Danışmanlığımda yazılan bu tezin Chicago yazım ve kaynak gösterme kılavuzunda belirtilen kurallara uygun olarak yapılandırıldığı ve bu kılavuzun metin içi kaynak gösterme standartlarının bu tezde tutarlı olarak uygulandığı tarafımdan incelenerek teyit edilmiştir.

İmza

Prof. Dr. Mustafa Çiçekler

Etik İlkelerine Sadakat Beyanı

Hazırladığım bu tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

İmza

Ahmet Emin Saraç

ÖZET

Hâfız, Fuzûlî ve Bâkî'nin Gazellerinde Sevgili Tasviri

Saraç, Ahmet Emin

Doktora Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Mustafa Çiçekler

Ekim 2023

Klasik Fars ve Türk edebiyatları arasında tarihî ve coğrafi sebeplerle büyük oranda ortaklık bulunmaktadır. Bu benzerliklerin başında iki edebiyattaki aşk anlayışı ve sevgili tipi gelmektedir. Bu çalışmada klasik Fars ve Türk edebiyatlarındaki ideal güzelin fizikî özellikleri ve bunların ne şekilde tasvir edildikleri incelenmiştir. Tetkik için Fars edebiyatının en önde gelen şairlerinden Hâfız-ı Şîrâzî, Türk edebiyatının etkisi en fazla ve en yaygın olan şairlerinden Bağdatlı Fuzûlî ve Osmanlı edebiyatının klasik döneminin en büyük üstatlarından kabul edilen İstanbullu Bâkî seçilmiştir. Tezin birinci bölümünde klasik Fars ve Türk şiirinde sevgilinin güzellik unsurlarının ne şekilde ifade edildiği üzerinde durulmuştur. Tezin asıl kısmını oluşturan ikinci bölümde sevgilinin her bir uzvu müstakil olarak ele alınmış, şairlerden örnekler getirilerek her bir uzvun özellikleri, nelere benzetildiği ve onunla beraber geçen unsurlar tafsilatlı bir şekilde tanıtılmıştır. Üçüncü bölümde ise ikinci bölümdeki malzeme çeşitli açılardan tahlil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sevgili, Teşbih, Klasik Fars Edebiyatı, Klasik Türk Edebiyatı, Hafız, Fuzuli, Baki

ABSTRACT

The Description of the Beloved in the Lyrics of Hafez, Fuzuli and Baki

Saraç, Ahmet Emin

Ph. D. Thesis, Department of Turkish Language and Literature

Supervisor: Prof. Dr. Mustafa Çiçekler

October 2023

Classical Persian and Turkish literatures share much in common due to historical and geographical reasons. One of the most important of these similarities is the concept of love and the type of beloved in the two literatures. This study examines the physical features of the ideal beauty in classical Persian and Turkish literatures and how they are portrayed. For this purpose, Hâfız of Shiraz, one of the most prominent poets of Persian literature, Fuzuli of Baghdad, one of the most influential poets of Turkish literature, and Baki of Istanbul, considered one of the greatest masters of the classical period of Ottoman literature, were chosen. In the first part of the thesis, the ways in which classical Persian and Turkish poets expressed the physical features of the beloved are examined. In the second chapter, which constitutes the main part of the thesis, each part of the beloved is discussed separately and the characteristics of each part, what they are compared to and the elements associated with them are introduced in detail by bringing examples from poets. In the third part, the material from the second chapter is analyzed from various aspects.

Keywords: Beloved, Simile, Classical Persian Poetry, Classical Turkish Poetry, Hafez, Fuzuli, Baki

ÖNSÖZ

Klasik Türk ve Fars şiirinin en yaygın temalarının başında aşk gelmektedir. Aşktan bahseden şiirlerde ise sevgilinin fizikî özelliklerinin üzerinde bilhassa durulduğu gözlenmektedir. Bu fizikî özelliklerin başında uzun boy, ince bel, siyah saç ve göz ile küçük dudak gelmektedir. Bazı istisnaları bir kenara koyarsak hemen bütün metinlerde ideal güzel, bu vasıflara sahiptir. Sevgilinin fizikî unsurlarının nelere teşbih edileceği de büyük ölçüde belirlenmiş, hatta bu konu üzerine müstakil eserler de kaleme alınmıştır.

“Divan tahlili” olarak adlandırılan akademik çalışmalarda pek çok konunun yanısıra eski Türk edebiyatında sevgilinin ne şekilde tasvir edildiği üzerinde de durulmuştur. Müstakil olarak bu konuya eğilen çalışmalar ise sınırlıdır. Mevzuyu Fars edebiyatıyla beraber ele almak ise neredeyse hiç denenmemiştir. Bu durum bizi Türk şairlerinin en fazla örnek aldığı Fars şairi Hâfız-ı Şîrâzî ile klasik Türk edebiyatının klasik dönemi addedilen 16. asrın en önde gelen iki şairi Fuzûlî ve Bâkî’nin sevgiliyi nasıl tasvir ettikleri üzerine bir çalışma yapmaya sevk etmiştir. Fuzûlî’nin Fars tesirinin fazla olduğu Irak’ta yaşamış olması, Türkçe divanından başka Farsça divana da sahip olması, incelemenin Fars ve Türk ayağında bir denge oluşmasına yardım etmiş, böylece iki Farsça ve iki Türkçe divan üzerinden klasik Fars ve Türk edebiyatlarındaki sevgili tasviri üzerine bir çalışma gerçekleştirilmiştir.

Giriş kısmında çalışmanın hedefi ve usulünden, kullanılan kaynaklardan bahsedilip incelediğimiz şairler kısaca tanıtılmıştır. Klasik Fars ve Türk edebiyatlarında sevgili tasviri konusunun anlaşılabilmesi için öncelikle bu edebiyatlarda şairlerin kendilerini ifade ediş şekilleri hakkında ana hatlarıyla malumat sahibi olmanın faydalı

olacağı düşüncesiyle birinci bölümde benzetme ve yöntemleri, sık kullanılan edebî sanatlar ve tasavvufî dilin şiire tesiri konularına temas edilmiştir. İkinci bölümde sevgiliyi tasvir ederken kullanılan sıfatlar, müşebbehünbihler ve alakalı unsurlar maddeler hâlinde dört divandan örnekler getirilerek izah edilmiştir. Üçüncü bölümde şairlerin sevgili tasvirleri hakkında istatistikî bilgiler verilerek bazı genel hükümlere varılmıştır. Sonuç kısmında ise tezde varılan sonuçlar özetlenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanmasına katkılarından dolayı tez danışmanım sayın Prof. Dr. Mustafa Çiçekler'e, ayrıca tez izleme komitesinde yer alan Prof. Dr. Nihat Öztoprak ile Prof. Dr. Sadık Yazar'a teşekkürlerimi sunarım.

KISALTMALAR

Amîd: Hasan Amîd, *Ferheng-i Amîd*, c. 1-2, Tahran: Müessese-i İntişarat-ı Emir Kebir, 1364.

Ânendîrâc: Muhammed Pâdşâh, *Ânendirâc: Ferheng-i Câmi' Fârisî*, haz. Debîsiyâkî, c. 1-7, Tahran: Kitâbfürûşî-i Hayyâm, 1363.

B: *Bâkî Dîvânı Tenkitli Basım*, haz. Sabahattin Küçük, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1994.

Bkz.: Bakınız.

Burhân: Mütercim Âsım Efendi, *Tibyân-ı Nâfi' der Terceme-i Bürhân-ı Kâtı'*, Kahire: Darüttıbaa-i Mısriyye, 1268.

Dihhudâ: Alî Ekber Dihhudâ, *Lügatnâme*, c. 1-14, haz. Muhammed Mu'în-Ca'fer Şehîdî, Tahran: Müessese-i İntişârât u Çâp-ı Dânişgâh-ı Tehrân, 1993-94.

FF: Fûzûlî, *Dîvân-ı Fârisî*, haz. Hasibe Mazioğlu, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1962.

FT: *Fuzûlî Dîvânı*, haz. Ali Nihad Tarlan, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1950.

H: *Dîvân-ı Hâfız*, haz. Reşîd İyvazî-Ekber Behrûz, Tebriz: Müessese-i Tarih ü Ferheng-i İran, 1977.

Kâmûs: Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, c. 1-6, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013-2014.

Krş.: Karşılaştırınız.

M.bih: Müşebbehünbih.

Nâcî: Muallim Nâcî, *Lügat-i Nâcî*, baskı yeri ve tarihi yok.

Râmî: Şerefüddîn Râmî, *Enîsü'l-'Uşşâk ve Çend Eser-i Dîger*, haz. Muhsin Keyânî, Tahran: İntişarat-ı Revzene, 1376.

Remzî: Hüseyin Remzî, *Lügat-i Remzî*, c. 1-2, İstanbul: Matbaa-i Hüseyin Remzi, 1305.

Salâhî: Mehmed Salâhî, *Kâmûs-ı Osmânî*, c. 1-4, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1313-1322.

Sâmî: Şemseddîn Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: İkdâm Matbaası, 1317.

Sûdî: Sûdî, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*, haz. İbrahim Kaya, c. 1-3, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020.

Sürûrî: Yakup Şafak, *Sürûrî'nin Bahrü'l-Ma'ârif'i ve Enîsül-'Uşşâk ile Mukayesesi*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1991.

Şahin: Esmâ Şahin Öztaş, *Bâkî Dîvânı'nda Osmanlı Toplum Hayatı*, İstanbul: Yelkenli Yayınevi, 2022.

Şu'ûrî: Şu'ûrî Hasan Efendi, *Lisânu'l-Acem Ferheng-i Şu'ûrî*, haz. Ozan Yılmaz, c. 1-4, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.

Tarlan: Ali Nihad Tarlan, *Fuzulî Divanı Şerhi*, c. 1-3, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
KISALTMALAR	III
İÇİNDEKİLER	V
GİRİŞ	1
1. Çalışmanın Hedefi ve Usulü	1
2. Kaynaklar	3
3. Hâfız, Fuzûlî ve Bâkî'ye Dair	7
4. Esas Alınan Metinler	9
1. BÖLÜM: SEVGİLİNİN GÜZELLİK UNSURLARININ ŞİİRDE İFADE EDİLİŞ ŞEKLİ	11
1.1. Benzetme ve Mukayese	11
1.2. Konumuzla İlgili Sıkça Kullanılan Sanatlar: Tenasüp, Tezat ve Tevriye	17
1.3. Tasavvufî Dilin Tesiri	18
2. BÖLÜM: SEVGİLİNİN GÜZELLİK UNSURLARI	25
2.1. Saç	27
2.2. Alın	82
2.3. Kulak, Kulak Memesi	85
2.4. Kaş	87

2.5. Göz	105
2.6. Kirpik	127
2.7. Ben	134
2.8. Yüz	150
2.9. Hat	201
2.10. Dudak	227
2.11. Diş	258
2.12. Ağz	262
2.13. Dil	276
2.14. Çene	277
2.15. Gabgab	281
2.16. Boyun	283
2.17. Göğüs	285
2.18. Sâid	289
2.19. El, El Ayası	291
2.20. Parmak	294
2.21. Boy	296
2.22. Bel	319
2.23. Baldır	325

3. BÖLÜM: ÜÇ ŞAİRİN SEVGİLİ TASVİRLERİNİN TAHLİLİ	327
3.1. Sevgilinin Bahsi Geçen Güzellik Unsurları	327
3.2. Bir Arada Zikredilen Güzellik Unsurları	334
3.3. Müşebbehünbih Adetleri	335
3.4. Kullanılan Müşebbehünbihlerde Farklılaşmalar	336
3.5. Müşebbehünbihler Dünyası	338
3.6. Konumuzu İlgilendiren Kelimelerin Arapça, Farsça veya Türkçe Oluşu	349
SONUÇ	353
KAYNAKLAR	357
EKLER	369

GİRİŞ

1. Çalışmanın Hedefi ve Usulü

Bu tezde, tarihî ve coğrafi sebeplerle aralarında büyük oranda müştereklik bulunan klasik Fars ve Türk edebiyatlarında sevgilinin ne suretle tasvir edildiği, üç büyük şair Hâfız, Fuzûlî ve Bâkî'nin gazellerinden hareketle tahlil edilmeye çalışılmıştır.

Memleketimizde yapılan divan tahlillerinde yalnız Türk şairlerinin divanları ele alınmış, bunların Fars şairleriyle ortaklıkları üzerinde yeterince durulmamıştır¹. Hâlbuki Türk şairlerinin hayal dünyaları Fars şairlerinininkiyle, onları kısmen tasfiye veya ikmâl etmekle beraber, aynı iskelete sahiptir. Dolayısıyla bunların beraber incelenmesi Türk edebiyatının oturduğu zemini daha iyi kavramamıza da imkân sağlayacaktır. Bu düşünce doğrultusunda divan şairlerinin en çok özendiği Fars şairlerinden Hâfız-ı Şîrâzî, Osmanlı klasik edebiyatının zirve şahsiyeti olarak kabul edilen Bâkî ve coğrafi bakımdan bu iki şairin arasındaki bir mevkide yaşamış, hem Fars hem Türk edebiyatına mensup Fuzûlî çalışmamızda ele alınacak şairler olarak belirlenmiştir. Konu sevgili tasviri olduğu için özellikle bu bahsin işlendiği nazım şekli olan gazeller mercek altına alınmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde kısaca şairlerin sevgiliyi şiirle tasvir ederken hangi teknikleri kullandıklarından söz edildi. Burada teşbih hakkında yaptığımız

¹ Bunun bir erken dönem istisnası olarak Ali Nihad Tarlan'ın *Şeyhî Divanı'nı Tetkik* (1936) adlı çalışması zikredilebilir.

sınıflandırmanın klasik tasnifin dışında ve orijinal olduğunu düşünüyoruz. Bunun belagat kitaplarındaki teorik bakış açısının dışında olduğunu kabul etmekle beraber eldeki metinlere daha fazla uyan bir yaklaşım olduğu görüşündeyiz.

Çalışmanın ana gövdesini oluşturan ikinci bölümde sevgili tasviri, klasik görüşe uygun olarak baştan ayağa her bir uzuv sıra ile ele alınarak işlenmiştir. Bu konuda yapılan çalışmalarda çoklukla uzvun sıfatları ve müşebbehünbihlerinden bahsedilirken şiirlerde o uzuvla ilgili olarak sıklıkla karşılaşılan başkaca unsurlardan bahsedilmediği göze çarpmaktadır. Biz bu çalışmamızda ayrı başlıklar hâlinde her bir uzvu ele alırken sırasıyla o uzvun “vasıfları”², “müşebbehünbihleri” ve “alakalıları” olmak üzere üç başlık açtık³. Eski metinlerin anlaşılmasında sürekli lügatlere başvurmanın gerekliliği izahtan varestedir. Fakat divan tahlillerinde lügatlerden yeterli ölçüde istifade edilmemektedir. Sahanın uzmanlarının bildiği üzere araştırmacıları en fazla yanıltan, bilinmeyen kelimeler değil, bilindiği zannedilen kelimelerdir. Çalışmada bu hususa âzami dikkat gösterilmiş ve bu sayede pek çok yerde ya bazı yanlışlar düzeltilmiş yahut problemli noktalara işaret edilmiştir.

Üçüncü bölümde, elde edilen malumat istatistikler eşliğinde tahlil edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada hedeflenen, Fars ve Türk edebiyatına mensup şairler arasındaki ortaklıkları göstermektir. Farklılıkların ancak müşterekliklerin sağlam bir şekilde tesbitinden sonra incelenebileceği hususu dikkate alınarak bu konuda teferruata girilmemiştir.

Çalışmanın sonuna Hâfız, Fuzulî ve Bâkî'nin gazellerinde sevgilinin uzuvları hakkında karşılaşılan vasıflar, müşebbehünbihler ve alakalı unsurlara dair cetveller eklenmiştir. Tezdeki Farsça ibare ve beyitlerin tercümesi tarafımıza aittir⁴. Ayrıca

² Vasıflar, çok defa müşebbehünbihi belirlediği için müşebbehünbihlere takdim edilmesi uygun görülmüştür.

³ Bu bölümün nasıl hazırlandığı hakkında teferruatlı bilgi, bölümün başında bulunduğu için burada tafsile girilmemiştir.

⁴ Hâfız tercümelerinde Sûdî ve Gölpinarlı'nın; Fuzulî tercümelerinde ise Tarlan'ın tercümeleri göz önünde tutulmuştur.

Farsça beyitlerin okunuşu da çalışmamızdan istifadeyi kolaylaştırmak maksadıyla verilmiştir.

2. Kaynaklar

Çalışmamızda başvuru ana kaynaklar, biri Fars ikisi Türk üç şairin dört divanında yer alan gazelleridir. Bundan başka çalışmamız boyunca istifade ettiğimiz kaynaklar aşağıda dört başlık altında belirtilmiştir.

Sevgilinin Azasına Dair Müşebbehünbihleri Belirten Klasik Eserler

Klasik Fars ve Türk edebiyatlarında şiire başlayanlara yardımcı olmak için neyin neye benzetilebileceğini gösteren çeşitli m.bih rehberleri hazırlanmıştır. Fars edebiyatında bunun en fazla rağbet gören örneği Şerefüddîn-i Râmî'ye (ö. 1393?) ait *Enîsü'l-'Uşşâk*, Türk edebiyatında ise Sürûrî'nin (ö. 1562) *Bahrü'l-Ma'ârif*'idir. Sürûrî, eserinin teşbihler kısmını *Enîsü'l-'Uşşâk*'ı örnek alarak, ama onu çok daha geliştirerek yazmıştır⁵. Müellifin bu konu ile alakalı örnek beyitleri genellikle Fars edebiyatından getirdiğini burada kaydetmeliyiz⁶. Bu konuda bunlardan başka da çeşitli eserler verilmiştir⁷.

Fars edebiyatında bir güzeli baştan ayağa tasvir eden ve “serâpâ” olarak adlandırılan manzumeler yazılmıştır⁸. Türk edebiyatında da bunun çeşitli örneklerini görmek mümkündür. Bu tür eserlerden biri, Lâmiî Çelebi'nin (ö. 1531-32) mesnevi

⁵ İki eserin karşılaştırılması için bkz. *Sürûrî*, s. 483-501.

⁶ Nasıl şiir yazılacağı konusunda bir el kitabı mahiyetinde olan eserdeki bu durum, Fars edebiyatının klasik Türk edebiyatı için ne derece örneklik teşkil ettiğine dair bir delildir. Yazarın şu sözleri de bunu göstermektedir: “Bilgi ki sıhhat-i teşbîhde şart, vech-i şebah tarafeyne ya'nî müşebbeh ve müşebbehün bihe şâmil olmakdur. Pes her kim ki bu şart bulunan nesneleri birbirine teşbîh itse câyızdûr; ammâ ‘Arabdan ve ‘Acemden mesmû’ olsa mü'eyyed olur. Ana binâ'en ba'z-ı ebyâtı emsile vechi üzere tahrîr kıldum” (*Sürûrî*, s. 105). Buradaki “Arab” ve “Acem” kaydı çerçevesinde eserde 1251 Farsça örneğe mukabil sadece 5 Arapça örnek getirilmiş olması (*Sürûrî*, s. 438) dikkati çekmektedir.

⁷ Mesela Mu'îdî'nin *Miftâhu't-Teşbih*'i örneklerini Türkçe beyitlerden –bilhassa Ahmed Paşa- getirmesiyle anılabilir. Bkz. İsmail Erünsal, “Mu'îdî'nin Müftâhut't-Teşbih'i”, *Edebiyat Tarihi Yazıları Arşiv Kayıtları, Yazma Eserler ve Kayıp Metinler*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2016, s. 346-407. Şerîfî'nin *Hâdâiku'l-Fünûn*'unun teşbihe dair kısmı ise *Enîsü'l-'Uşşâk*'tan tercümedir. Bkz. Şerîfî, *Hadîkatü'l-Fünûn*, haz. Mücahit Kaçar, İstanbul: Okur Akademi, 2012 s. 51-85.

⁸ Bu tür eser vermiş şairlerin bir listesi için bkz. *Sürûrî*, s. 477.

tarzındaki *Hayret-nâme*'sidir. Manastırlı Celâl'in (ö. 1572?) II. Selim'e sunduğu *Hüsn-i Yûsuf*, başı ve sonu mesnevi tarzında olmakla beraber esas kısmı her uzvu müstakil olarak tasvir eden gazellerden ibaret bir eserdir. Doğrudan sevgiliyi tasvir etmek maksadıyla kaleme alınmış bu tür eserlerin haricinde çeşitli mesnevilerde (umumiyetle aşk mesnevilerinde) müellifin, eserine güzelin azasını baştan ayağa tasvir eden bölümler eklediği görülmektedir. Bunların Türk edebiyatındaki en meşhur örnekleri Tâcîzâde Ca'fer Çelebi'nin (ö. 1515) *Hevesnâme*'si ile Kara Fazlî'nin (ö. 1564) *Gül ü Bülbül* mesnevisidir⁹.

Divanlarda da müstakil olarak sevgilinin bir uzvu için yazılmış gazellere rastlanabileceği gibi her beytinde yukardan aşağıya doğru başka bir uzvu tasvir eden manzumelere de tesadüf edilmektedir¹⁰. Sevgilinin tasvirine dair şiirleri toplayan mecmuaları da burada anabiliriz¹¹.

Şerhler

Şerhler, klasik Fars ve Türk edebiyatlarının dünyasını aydınlatan önemli kaynakların başında gelmektedir¹². Metinlerdeki lafızların tarifi, telmihlerin açıklanması ve muğlak ibarelerin izahı gibi noktalarda şerhler çok faydalı olabilmektedir. Bu yazım türünün bir üstadı olarak kabul edilen Sûdî'nin (ö. 1599?) tezimizde ele alınan üç şairden birinin (Hâfız) divanı üzerine şerh yazmış olması

⁹ Şu çalışmada Türkçedeki ilgili metinler toplanmıştır: Mehtap Erdoğan Taş, *Güzellik Unsurlarıyla Divan Şiirinde Sevgili*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2018.

¹⁰ Mesela Fuzûlî'nin Farsça divanındaki 227 numaralı gazel sevgilinin hattı hakkındadır. Hayâlî'nin "Ey 'aceb bu turra mı yâ ebr-i müşg-efşân mıdur" matlalı gazeli ise her beytinde sırayla sevgilinin başka bir uzvundan bahsetmektedir (*Hayâlî Bey Dîvânı*, haz. Ali Nihat Tarlan, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1945, s. 90).

¹¹ Bu tür mecmuaların elimizdeki erken örneklerinden birisi 16. yüzyılın son çeyreği ile 17. yüzyılın ilk çeyreğinde Kâbilî (Yâverîzâde Mehmed Efendi [?]) tarafından hazırlanmıştır. Bu mecmuada sevgilinin fizikî özellikleri ve karakteri, ayrıca maşuk ve aşk ile ilgili çeşitli şairlere ait matla beyitleri ilgili başlıklar altında toplanmıştır. 5500 civarında beytin beşte biri kadarı Farsça, geri kalanı Türkçedir. Bkz. Mehmet Gürbüz, *Kâbilî'nin "Sultân-ı Hûbâna Münâsib Eş'âr" Adlı Şiir Mecmuası*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2011. Lâzîkîzade Feyzullah Efendi (ö. 1767) tarafından hazırlanan mecmuada ise aşk haricindeki konular da ilave edilip başlık sayısının çok arttırıldığını, ayrıca matla beyitlerden başka "müfredât" başlığı altında diğer beyitlerin de eklendiğini görüyoruz. Bkz. Nusret Gedik, *Lâzîkî-zâde Feyzullah Nâfiz Efendi (öl. 1181/1767)'nin Türkî Letâ'ifü'l-Hayâl Adlı Eseri [1b-81a] (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2011.

¹² Şerhler hakkında bkz. Sadık Yazar, *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2011, s. 41-90.

şüphesiz araştırmamıza önemli katkı sağlamıştır¹³. Bu eser, tezde en fazla atıf yaptığımız eserdir. Bundan sonra modern dönemde bu tarzı devam ettirenlerin başında gelen Ali Nihad Tarlan'ın (ö. 1978) *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Hâfız şerhinden sonra en fazla müracaat ettiğimiz kaynaklardandır¹⁴.

Sözlükler

Eski bir dönemde yazılmış metinlerin anlaşılmasında hataya düşmemek adına sözlükler mutlaka sürekli başvurulması gereken kaynaklardır. Biz de tez boyunca problemlili görünen veya öyle görünmese de hatadan emin olmak adına tahkik edilmesi gereken kelimelerde daima lügatlere müracaat ettik. En fazla istifade ettiklerimiz sırasıyla *Lügatnâme-i Dihhudâ*, Mütercim Âsım'ın *Kâmûs* ve *Burhân* tercümeleri ile *Ferheng-i Şu'ûrî* oldu. Bunlardan sonra, Şemseddin Sâmî'nin *Kâmûs-ı Türkî'si*, Hüseyin Remzî'nin *Lügat'i*, Mehmed Salâhî'nin *Kâmûs-ı Osmânî'si*, Muhammed Pâdşâh'ın *Ânenidirâc'ı* ile Hasan Amîd'in *Ferheng'i* de sıklıkla başvurduğumuz lügatlerdendir.

Akademik Çalışmalar

Türkiye'de alanımızı ilgilendiren akademik çalışmaların en eskisi, Ali Nihad Tarlan'ın, Ferid Kam'ın *Âsâr-ı Edebiyye Tedkîkâtı Dersleri*'ndeki (1916) tahlil yöntemini örnek alarak yazdığı *Şeyhî Divanı'nı Tetkik* (1936) isimli eseridir. Bunun önemli bir bölümü sevgiliye ait m.bihlere dairdir. Konumuzu doğrudan ilgilendiren ilk çalışmalar ise Tarlan'ın İstanbul Üniversitesi'nde yaptırdığı 1947 tarihli iki mezuniyet tezidir. Bunlardan ilki Ahter Kansu'nun hazırladığı *Bâkî'nin Gazellerinde İnsan Güzelliğine Ait Müşebbehünbihler*, diğeri Mütemer Negüs'ün *Fehim-i Kadim – Hayatı, Eseri, Gazellerindeki İnsan Güzelliğine Ait Müşebbehünbihler*'dir. İki tezde de uzuv ana başlıkları altında o uzvun m.bihleri ve vasıfları hakkında başlık açılıp ilgili beyitler

¹³ Hâfız üzerine daha başka şerhler de mevcut olmakla beraber umumiyetle en güvenilir kabul edilen şerhi Sûdî'ninki olduğu için onu kullanmak tercih edilmiştir. Hâfız şerhleri hakkındaki en güncel bibliyografya şu makalede yer almaktadır: Uğur Öztürk, "Mansıbı Talep Etmek: Azmî Pîr Mehmed'in Hâfız-ı Şîrâzî'nin 'Garîb' Redifli Gazeline Yazdığı Şerh ve İki Türkçe Gazeli", *Hikmet*, sy. 18, 2023, s. 56-77.

¹⁴ Bu eser, akademik bir çalışmadan ziyade klasik şerhçiliğe yakın olduğu için bu bölümde ele alındı.

yazılmış, herhangi bir izah getirmeye gerek görülmemiştir. Bu iki mezuniyet tezinden sonra yine Tarlan'ın yaptırdığı iki doktora tezi alandaki çalışma sayısı ve çeşitliliğini artırmıştır: Mehmed Çavuşoğlu'nun *Necati Bey Divanı'nın Tahlili ve Sistematiik İndeksi* (1966) ile Harun Tolasa'nın *Ahmed Paşa Divanı'nın Tahlili ve Sistematiik İndeksi* (1969). Harun Tolasa'nın eseri, kendisinden sonra da devam edecek divan tahlili çalışmalarının en mütakamil örneğidir. Bu tarzdaki diğer çalışmalarda genellikle beyitlerin tasnif edilmesi ve izahıyla iktifa edilirken Tolasa, teşbihlerin beyitlerde ne şekillerde yer aldığı ve vech-i şebekler hakkında getirdiği bilgilendirmelerle çalışmasını zenginleştirmiştir. Bu eserin "İnsan" bölümünün altındaki "Sevgilide Güzellik Unsurları" adlı kısım¹⁵, çalışmamızda en çok istifade ettiğimiz kaynaklardan biri durumundadır. Bu iki doktora tezinden sonra aynı minvalde yapılan başlıca çalışmalar, Âmil Çelebioğlu'nun yönetiminde hazırlanan iki doktora tezi, Cemal Kurnaz'ın *Hayâlî Bey Divanı'nın Tahlili* (1984) ile Nejat Sefercioğlu'nun *Nev'î Divanı'nın Tahlili* (1984) adlı çalışmalardır. Kurnaz'ın tezinin sonunda yer alan, Ahmed Paşa, Necati Bey, Hayali Bey ve Nev'î'nin kullandığı m.bihlerin mukayeseli cetvelleri¹⁶, tezimizde çokça istifade ettiğimiz bir bölüm olmuştur. Nihat Öztoprak'ın *Hayretî Dîvânı'nda Bitkiler* (1986), Nahid Aybet'in *Fuzûlî'de Maddî Kültür* (1987), Mehmet Emin Ertan'ın *Fuzûlî Dîvânı'nda Hayvanlar* (1989) adlı yüksek lisans tezleri yine Amil Çelebioğlu'nun yönetiminde hazırlanmış olup divan şairlerinin divanlarının daha mevzii, ama tafsilatlı tahlillerine örnek olarak gösterilebilir. Bu tarz tahlillerden doktora tezi olarak hazırlanmış üç tanesini bilhassa zikretmeliyiz: Sabahat Deniz'in *16. Yüzyıl Bazı Dîvân Şâirlerinin Türkçe Dîvânlarında Kozmik Unsurlar (Bâkî-Fuzûlî-Hayâlî Beğ-Nev'î-Yahyâ Beğ)'i* (1992), Yavuz Bayram'ın *Çiçekler ve Diğer Bitkilerin Dîvân Şiirine Yansımaları ile Anlam Çerçevesi* adlı eseri (2001) ve tezde sıklıkla atıf yaptığımız Esmâ Şahin'in *Bâkî Divanı'na Göre 16. Yüzyıl Osmanlı Toplum Hayatı* isimli çalışması (2011). Daha pek çok divan tahlili çalışması mevcut olmakla beraber bunların hepsini listelemek konumuzun dışında olduğu için bunları zikretmeyeceğiz¹⁷.

¹⁵ Harun Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1973, s. 152-295.

¹⁶ Cemal Kurnaz, *Hayâlî Bey Divanı (Tahlili)*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987, s. 555-566.

¹⁷ 2007'ye kadar yapılmış divan tahlilî çalışmalarının listesi için bkz. Üzeyir Aslan, "Klasik Türk Edebiyatında Tahlil Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 5/10, 2007, s. 77-94.

Tezimizi doğrudan ilgilendirenler ise şunlardır: Zehra Koçak Aslan'a ait *Bâkî Divanı'nda Sevgili ve Sevgiliye Ait Fizikî Unsurlar* (2001), Reyhan Çorak'ın *Klasik Edebiyat'ta Segilide Göz, Kirpik ve Kaş Üzerine Benzetmeler'i* (2002), Kürşat Şamil Şahin'in *Sevgilinin Güzellik Unsurlarından Saç, Kaş, Kirpik, Hat'ı* (2009). İki çalışma ise kapsayıcılıkları bakımından bilhassa zikre değerdir: Hüseyin Gönöl'in *15.-16. Yüzyıl Divanlarına Göre Divan Şiirinde Sevgili* adlı doktora tezi (2010) ve bahusus Mehtap Erdoğan Taş'ın *Güzellik Unsurlarıyla Divan Şiirinde Sevgili* kitabı (2018). Bunlardan başka belli bir unsurun edebiyattaki işlenişini inceleyen çok sayıda makale de mevcut olup bunlara yeri geldikçe atıf yapılmıştır. *TDV İslam Ansiklopedisi*'nin muhtelif maddeleri de konumuzu aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır.

3. Hâfız, Fuzûlî ve Bâkî'ye Dair

Tezde ele alınan üç şair, Fars ve Türk edebiyatlarının en önde gelen temsilcilerindendir. Üçü de edebiyatın özellikle gazel vadisinde şöhret kazanmıştır¹⁸. Aralarında en erken yaşayan Hâfız-ı Şîrâzî'nin (ö. 1392) ömrünü idrak ettiği devirde sevgilinin güzelliğinden ve bunun âşıkta uyandırdığı hislerden bahseden gazel türü, Sa'dî (ö. 1292), Selmân-ı Sâvecî (ö. 1376) gibi isimlerle beraber büyük bir tekamül geçirmişti. Hâfız, bu mirasın üzerine gelmiş ve eşsiz şiir kabiliyetiyle Fars şiirinin kemal noktalarından biri olmuştur. Yalnız kendisinden sonraki Fars şairleri üzerinde değil, Türk şairleri üzerinde de büyük bir tesiri olmuş, şiir tarzı her zaman taklitçi bulmuştur. Divanının en güvenilir kabul edilen şerhinin Bosnalı Su'dî'nin (ö. 1599) Türkçe yazdığı şerh olması, esere Türk dünyasında verilen değeri göstermesi bakımından önemlidir. Kur'ânî ve edebî ilimlerde behre sahibi olduğu anlaşılan şairin hayatı hakkında maalesef yeterli bilgiye sahip olmadığımızı, memleketi Şîrâz'ın sürekli siyasi karışıklıklarla çalkalandığını burada belirtebiliriz.¹⁹

¹⁸ Yalnız Fuzûlî, gazellerinden başka *Leylî vü Mecnûn* mesnevisi ve mensur *Hadîkatü's-Sü'edâ'sı* ile de tanınmaktadır.

¹⁹ Şiblî Nu'mânî, *Şîrû'l-'Acem*, c. 2, Tahran: Dünya-yı Kitab, 1363, s. 165-246; Zebîhullâh Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der Îrân*, c. 3, Tahran: İntişarat-ı Firdevs, 1366, s. 1064-1085. Hâfız üzerine sayısız kitap ve makale yayınlanmıştır. Misal olarak onun hakkındaki makaleleri toplayan şu İngilizce yayını verebiliriz:

Ömrünce Bağdat havalisinin dışına çıkmayan Fuzûlî (ö. 1556) ise Fars kültürünün etkisinin yoğun olarak bulunduğu bu bölgede Farsça eserler de vermiş olmakla beraber asıl kudretini Türkçe eserleriyle göstermiştir. Şairin hayatı boyunca Bağdat, sırasıyla Akkoyunlu, Safevi ve Osmanlı devletleri arasında el değiştirmiştir. Hayatı hakkında çok bir şey bilmediğimiz şairin iktidar sahiplerinden beklediği iltifatı göremediği anlaşılmaktadır. Bununla beraber çok yaygın bir coğrafyada çeşitli halk tabakaları tarafından sürekli okunan eserleriyle hemen hiç bir Türk şairinin görmediği bir teveccühe mazhar olmuştur.²⁰

Osmanlı Devleti'nin en kudretli devrinde payitaht İstanbul'da doğup yetişen Bâkî'nin (ö. 1600), diğer iki şairle kıyaslandığında ikbal içinde bir hayat sürdüğü rahatlıkla söylenebilir. Hâfız ve Fuzûlî gibi onun da edebî kudretinin farkına daha kendi devrinde varılmış, fakat diğer ikisinin aksine daha şanslı bir coğrafyada doğmuş olması, hakettiği itibarı görmesine imkân sağlamıştır.²¹

Yukarıda belirttiğimiz gibi Hâfız ve Fuzûlî'nin hayatı hakkında ciddi bir bilgiye sahip olmamakla beraber eserlerinden iyi bir tahsil gördükleri veya kendilerini yetiştirdikleri anlaşılmaktadır. Daha fazla tanıdığımız Bâkî'nin ise devrin en büyük imparatorluğunda en üst bürokratik mevkilerden biri olan Rumeli kazaskerliğine kadar yükselmesinden de anlaşılacağı üzere yüksek bir ilmî seviyeye sahip olduğu şüphesizdir.

Bu üç şair mizaçları itibarıyla değerlendirildiğinde Fuzûlî'nin melankolik ve içe kapanık bir karaktere²², Hâfız ile Bâkî'nin ise daha dışa dönük ve neşeli bir mizaca sahip oldukları söylenebilir. Bu son iki şairdeki "rindlik" olarak vasıflandırılabilir.

Leonard Lewisohn, ed., *Hafiz and the Religion of Love in Classical Persian Poetry*, London-New York: I. B. Tauris, 2010.

²⁰ M. Fuad Köprülü, "Fuzûlî", *İslam Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977, s. 697-8. Fuzûlî, üzerine en fazla akademik çalışma yapılmış divan şairlerinin başında gelmektedir. Misal olarak hakkında yazılmış makalelerden oluşan şu kitabı verebiliriz: Hanife Koncu - Müjgan Çakır, haz., *"Bu Alamet ile Bulur Beni Soran" Fuzuli Kitabı : Fuzuli Hakkında Seçme Makaleler ve Bibliyografya Denemesi*, İstanbul: Kesit Yayınları, 2009.

²¹ M. Fuad Köprülü, "Bâkî", *İslam Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970, 243-253. Yakın zamanda Bâkî'yi çeşitli açılardan inceleyen makalelerden oluşan bir kitap yayınlanmıştır: Hasan Kaplan, ed., *Bu Devr İçinde Benem Pâdişâh-ı Mülk-i Suhan: Bâkî Kitabı*, İstanbul: DBY Yayınları, 2022.

²² Abdülkadir Karahan, *Fuzûlî Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1949) eserinde şairin psikolojisi hakkında çok kıymetli değerlendirme ve tahminlerde bulunmuştur: s. 151-212.

durum²³, Hâfız'da daha ziyade tasavvufî renge bürünmüş olup²⁴ Bâkî'de ise daha fazla dünyaya dönüktür.

Hâfız'ın divanı dışında bir eseri günümüze gelmemiştir. Divan, farklı nazım şekillerinde şiirler (*Sâkînâme* gibi) ihtiva etmekle birlikte esas olarak gazellerden oluşmaktadır. Bâkî ve bilhassa Fuzûlî'nin ise çok sayıda eseri vardır. Bâkî'nin divanı dışındaki eserleri mensur olup tarihî ve dinî mahiyettedir. Divanında gazellerden başka kasideleri de hatırı sayılır bir kemiyettedir. Elsine-i selâsede eser veren Fuzûlî ise Türkçe divanından başka çok sayıda edebî eser vermiş, bunların bir kısmı çok şöhret bulmuştur. Çok fazla okunmamış olmakla beraber Türkçeden başka Farsça divana da sahip olması onu diğer iki şairden ayırmaktadır. Türk olmakla beraber Fars kültürünün ağırlıklı şekilde hissedildiği bir coğrafyada yaşamış olmasının onu Farsça eser telifine sevk ettiği düşünülebilir. Son olarak Hâfız ile Bâkî'nin gazellerinin pek çoğunu hükümdara sunduğunu, Fuzûlî'de ise böyle bir telâşın olmadığı, hatta kasidelerini “divan-ı gazeliyyât”larına almayarak gazeli diğer iki şairden ayrı, tabir caizse daha “şahsi ve muhterem” bir mevkie koyduğunu söyleyebiliriz.

4. Esas Alınan Metinler

Çalışmamızda esas alınan divan metinleri şunlardır:

Dîvân-ı Hâfız, haz. Reşîd İyvazî-Ekber Behrûz, Tebriz: Müessese-i Tarih ü Ferheng-i İran, 1977²⁵.

Fûzûlî, *Dîvân-ı Fârisî*, haz. Hasibe Mazioğlu, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1962.

²³ Franklin Lewis, “Hafez: Hafez and Rendi”, *Encyclopaedia Iranica*, c. 11, New York: Bibliotheca Persica Press, 2003, s. 483-491; Cafer Mum, “Bâkî'nin Şiirinde Bir Lafz-ı Muğlak: Rind”, *Bu Devr İçinde Benem Pâdişâh-ı Mülk-i Suhan: Bâkî Kitabı*, ed. Hasan Kaplan, İstanbul: DBY Yayınları, 2022, s. 257-269.

²⁴ Şair için kullanılan “lisânü'l-gayb” ve “tercümânü'l-esrâr” adlandırmaları bunu çok iyi göstermektedir.

²⁵ Bu neşir, divanın kâmil nüshalarından en eski tarihli olanlarına dayandığı için tercih edilmiştir. Bazı nüsha farklarının seçimi hususunda Pervîz Nâtîl Hanlerî'nin neşriyle de mukayese edilmiştir.

Fuzûlî Dîvânı, haz. Ali Nihad Tarlan, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1950²⁶.

Bâkî Dîvânı Tenkitli Basım, haz. Sabahattin Küçük, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1994.

Çok az nüshada geçmeleri ve bazı muhtelif problemleri barındırmaları sebebiyle şairlere aidiyetinde şüphe duyulan bir kısım şiirler çalışmanın dışında tutulmuştur²⁷.

İncelenen gazel sayısı şairlere göre şu şekildedir:

Hâfız	489 gazel
Fuzûlî - Farsça	410 gazel
Fuzûlî - Türkçe	294 gazel
Bâkî	473 gazel

²⁶ Divanın bir komisyon tarafından hazırlanan “İş Bankası neşri” (1958), ulaşılabilen bütün nüshaları esas aldığından çok sayıda güvenilmeyen metni de şâmilidir. Abdülbaki Gölpınarlı tarafından yapılan neşir ise (1948) diğer neşirlere göre çok fazla hata barındırmaktadır (Bkz. Cem Dilçin, *Fuzûlî Divanı Üzerine Notlar*, Cambridge MA: Harvard University, 2001). Abdülhakim Kılıç tarafından doktora tezi olarak hazırlanan neşir ise 2021 senesinde, çalışmamızda ilerlediğimiz bir sırada basıldığı için çalışma için esas alma imkânımız olmamıştır. Bununla beraber tezde kullandığımız beyitler, bu neşir ile kıyaslanmış ve farklılıkların kahir ekseriyetinin şive hususiyetleri ve imla tercihleriyle alakalı olduğu görülmüştür. Sadece dört yerde (12.5, 103.3, 185.2, 220.1) beytin manasına esaslı bir tesiri olmayan lafız farklılıkları tesbit edilmiş olup bunlar da haddizatında Tarlan’da nüsha farkı olarak verildiğinden dolayı o varyantlar kullanılmıştır. Dolayısıyla bu neşir de ihmal edilmemiştir.

²⁷ Çalışmaya dâhil edilmeyen gazellerin numaraları şunlardır:

Hâfız: 10, 11, 15, 42, 67, 132, 166, 209, 219, 235, 300, 302, 303, 304, 319, 397, 435, 506.

Bâkî: 5, 16, 21, 24, 31, 44, 62, 162, 165, 166, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 197, 206, 207, 230, 231, 237, 246, 247, 283, 314, 339, 341, 342, 343, 344, 345, 390, 391, 393, 394, 395, 396, 397, 407, 463, 475, 476, 478, 480, 481, 482, 531, 533, 534, 536, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 547, 548.

1. BÖLÜM

SEVGİLİNİN GÜZELLİK UNSURLARININ ŞİİRDE İFADE EDİLİŞ ŞEKLİ

Edebiyatta ve bilhassa şiirde gündelik dilin dışında, farklı bir dil kullanılır. Şairler, meramlarını daha etkileyici bir şekilde aktarabilmek için veya başka bir saikle çeşitli benzetmelere başvurur, edebî sanatlardan istifade ederler. Sözlerine remzî manalar katanlara da rastlanır. Şairlerin sevgiliyi tasvir ederken en fazla kullandıkları ifade yöntemlerinin belirlenmesi, konunun daha iyi anlaşılmasına yardım edeceği için bu bölümde klasik Fars ve Türk şiirinde benzetme yapmanın yolları üzerinde durulmuş; tenasüp, tezat ve tevriye sanatlarına temas edilmiştir. Ayrıca tasavvufî dilin tezde ele alınan şairler üzerinde ne ölçüde etkili olmuş olabileceği sorusu cevaplandırılmaya çalışılmıştır.

1.1. Benzetme ve Mukayese

Bir şeyin başka bir şeye benzetilmesi, yani teşbih şairlerin meramlarını ifade etmek için en sık başvurdukları ifade biçimlerindendir²⁸. Klasik belagat kitapları teşbihin dört unsurdan oluştuğunu belirtirler: Benzeyen (müşebbeh), benzetilen (müşebbehünbih), benzetme yönü (vech-i şebek), benzetme edatı. Şiirde bu dört

²⁸ Teşbih için bkz. M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belâgat ve Biçim-Ölçü-Kâfiye*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2019, s. 133-146.

unsurun da kullanıldığı teşbihlerle karşılaşmak çok zordur. Teşbihin “beliğ” vasfını kazanmasına mani olduğu için şairler bundan kaçınırlar.

Şiirde teşbihin çok farklı şekillerde belirtildiği görülmektedir. Bunları maddeler hâlinde şu şekilde sıralayabiliriz.

a) Benzetme yönüne işaret edilerek: Aşağıdaki örnekte zülfün geceye benzetilmesinin sebebinin rengi; yüzün aya benzetilmesinin sebebinin ise onun gibi nur saçması olduğu anlaşılmaktadır.

Tâbı gitmez o zülf-i şeb-rengün

Oldı hem-sâye-i meh-i enver (B 140.4)

b) Benzetme edatı kullanılarak: Bu edatlar “gibi, gûyâ, sanki” vb. lafızlardan ibarettir.

Düşüp ol kadd-i bâlâdan döşenmiş hâk-i râh üzre

Mu'anber zülf-i gûyâ sâye-i serv ü sanavberdür (B 50.3)

با هر ستارهء سر و کاریست هر شبم

از حسرت فروغ رخ همچو ماه تو (H 421.5)²⁹

c) Yalnız benzeyen ve benzetilenin belirtilmesi şeklinde: Beyitte yalnız benzeyen ve benzetilen unsurların kullanılmasına çok sık rastlanır. Bu, çeşitli şekillerde yapılabilir:

a, b'dir şeklinde: Aşağıdaki beytin ikinci mısraında sevgilinin boyunun servi, yanağının gül yaprağı olduğunun belirtiliş şekli bu tarza örnektir.

Serv ü gül nezzâresin neyler sana hayrân olan

Kim kadûn serv ü ruhun gül-berg-i ra'nâdur senün (FT 153.4)

²⁹ “Bâ her sitâre-î ser u kâr-est her şebem / Ez-hasret-i furûğ-ı ruh-ı hemçu mâh-ı tu”
“Senin aya benzeyen yüzünün ışığına duyduğum hasretten dolayı her gece yıldızlarla eğlenirim.”

Vasf-ı terkibî şeklinde: Bu, Farsça yahut Türkçe olabilir. İlk beyitte “mâh-ruhsâr” (ay yüzlü/yanaklı); ikinci beyitte ise “serv boylu” ve “sîmîn-ber” ifadeleri vasf-ı terkibî ile yapılan teşbihlere örnektir.

چرخ را با من فضولی هست مهری زین سبب

می کند هر دم اسیر ماه رخساری مرا (FF 23.7)³⁰

Hergiz ne kadr u câh u ne sîm ü zer isterin

Bir **serv boylu** dil-ber-i **sîmîn-ber** isterin (B 386.1)

İzafet terkibi ile: İzafet terkipleri ile teşbih bildirmek de mümkündür. Bunlar “izâfet-i teşbîhiyye” olarak adlandırılır. Bu izafet yapısı daha çok Farsça kelimeler arasında olsa da Türkçe örneklerine de rastlanmaktadır. Aşağıdaki ilk örnekte “meh-i ruhsâr” (yüzünün ayı) denilerek yüz, aya benzetilmiş; ikinci örnekte ise “saçun dârı” (saçının darağacı) denilerek saç, darağacına teşbih edilmiştir.

کمال حسن می خواهی مگردان روی از عاشق

مه رخسار خود را مطرح نور بصر گردان (FF 333.5)³¹

Kâşkî cânı **saçun dârı**na ber-dâr itsen

Hâkden ref' idi bî-çâreye rif'atler idi (B 502.2)

ç) Temsîlî teşbih şeklinde: Bir mısradaki birden fazla unsurdan oluşan bir hayalin diğer mısradaki birden fazla unsurdan oluşan bir hayale teşbihine temsîlî teşbih denir. Mesela aşağıdaki beytin ilk mısraında sevgilinin yüzünün fikrinin âşığın gönlüne düşmesi hadisesi, güneş ışığının aksinin aynaya düşmesine benzetilmektedir.

³⁰ “Çarh-râ bâ-men Fuzûlî hest mihrî z'în sebeb / Mî koned her dem esîr-i mâh-ruhsârî me-râ”

“Ey Fuzûlî! Feleğin bana muhabbeti vardır. Bu sebeple beni sürekli bir ay yüzlüye esir etmekte.”

³¹ “Kemâl-i husn mî-hâhî me-gerdân rûy ez-‘âşık / Meh-i ruhsâr-ı hod-râ matrah-ı nûr-ı basar gerdân”
“Eğer güzelliğinin kemale ermesini istiyorsan âşıktan yüz çevirme. Ay yüzünü göz nurunun döküldüğü bir yer hâline getir.”

Her kaçan gönlüme fikr-i 'âriz-ı dil-ber düşer

Gûyiyâ mir'âta 'aks-i pertev-i hâver düşer (B 119.1)

Temsilî teşbih çoklukla ikinci mısraın ilk mısraın izahı yahut bir nevi ispatı olarak getirilmesi şeklinde yapılır³². Mesela şu beyitte sevgilinin ay yüzünün iki yanından saçlarının sarkmasına şaşılmayacağı, nitekim güneşin de iki gece arasında tecellî ettiği belirtilmektedir:

بدو گیسو مه روی تو نه چندان عجب است

عرصهء جلوهء خورشید میان دو شب است (FF 106.1)³³

Temsilî teşbih mesel getirmek yoluyla da yapılabilir³⁴. Aşağıdaki beytin ilk mısraında kara kalplilerin, sevgilinin yüzünden feyz alamayacakları söylenmekte, ikinci mısraıda ise sönmüş mumun güneşten ışık alamayacağı meseli zikredilmektedir.

ز روی دوست دل دشمنان چه دریا بد

چراغ مرده کجا شمع آفتاب کجا (H 2.5)³⁵

d) İstiare şeklinde: İstiare, teşbihin bir türüdür. Benzeyen ve benzetilenden birinin hafzedildiği teşbihe denir. Bu da çok sık rastlanılan bir benzetme usulüdür. Bu tarzı yaygınlaştıran durumların başında bazı teşbihlerin çok sık kullanıldığı için artık müşebbehin zikrinin zâid olarak görülmeye başlanması ve m.bihin doğrudan müşebbehi ifade eder hâle gelmesidir. La'l, servi, sümbül, nergis kelimelerinin tek

³² Sûdî, bu tür mısralar için "makâm-ı ta'lîldedir" yahut "hük-m-i ta'lîlde vâkîdir" ifadelerini kullanmaktadır (*Sûdî*, c. 1, s. 349, 534, 546, 623). "Ta'lîl" kelimesi "illet"den gelmekte olup "illetlendirmek, sebep ve illet olmak" manalarındadır (*Remzî*, c. 1 s. 298).

³³ "Be-du gîsû meh-i rûy-ı tu ne çendân 'aceb-est / 'Arsa-i cilve-i hurşîd miyân-ı du şeb-est" "Ay yüzünün iki gisu arasında bulunması o kadar da şaşılacak bir şey değil. Güneşin zuhuru da iki gece arasındadır."

³⁴ *Sûdî*'de bu tür mısralardan sıklıkla bahsedilmektedir: "Mısra'-ı sâniyi evvele darb-ı mesel şekli idüp dir" (c. 1, s. 547), "Mısra'-ı sâni irsâl-i mesel hükmündedir" (c. 1, s. 949), "Mısra'-ı sâniyi buna [ilk mısraa] temsîl idüp buyurur" (c. 1, s. 551)

³⁵ "Zi-rûy-ı dûst dil-i duşmenân çi der-yâbed / Çerâğ-ı morde kocâ şem'-i âfitâb kocâ" "Düşmanların gönlü dostun yüzünden ne bulsun ki! Sönmüş چراغ nerde güneş mumu nerde!"

başına kullanıldıklarında sevgilinin dudağı, boyu, saçı ve gözüne işaret etmeleri bunun en yaygın örnekleridir. Aşağıdaki beyitte “serv-i hırâmân” ifadesiyle boyun kastedilmesi buna misal olarak getirilebilir.

Bâkî nice bir fâhte-veş bâğ-ı belâda

Nâlân olam ol **serv-i hırâmân**un elinden (B 359.7)

Aşağıdaki beyitte ise “la’l” kelimesiyle dudak kastedilmiştir. Ayrıca “ıyş” kelimesinin delâletiyle dudağın şaraba benzetildiği anlaşılmaktadır. Yani iki istiare mevcuttur.

عیشم مدامست از لعل دلخواه

(H 429.1)³⁶

کارم بکامست الحمد لله

e) Mukayese şeklinde: Şair, pek çok defa bir unsuru diğer bir unsurla mukayese eder ve birisinin diğerine üstünlüğünü belirtir. Bu durum lügavî manasıyla bir benzetme olmasa da yine de bu mukayeseler teşbih kategorisi içinde değerlendirilebilir. Bu tür kıyaslamalar çoklukla m.bihin müşebbeh karşısındaki yetersizliğini, hatta onu kıskandığını belirtmek için yapılır³⁷. Aşağıdaki ilk örnekte sevgilinin boyunun serviden üstün olduğu; ikinci örnekte ise yüzünün aya, saçının miske tercih edileceği belirtilmektedir.

Bâğ-bân ger meyl kılman **servü**ne ma'zûr dut

Servden yiğrek gelür ol **kâmet-i mevzûn** mana (FT 13.3)

³⁶ “‘Ayşem mudâm-est ez-la’l-i dil-hâh / Kârem be-kâm-est elhamdü lillâh”

“Gönül kapan la’lden sürekli işret etmekteyim. Allah’a şükür ki işim muradım üzeredir.”

³⁷ Dolayısıyla m.bih ile müşebbehin yer değiştirmesi demek olan “teşbîh-i maklûb” ile bu tür teşbihler arasında büyük bir örtüşme vardır.

پرده افکندی ز عارض ماه را تابى نماند

چین گشادی زلف را بازار مشگ چین شکست³⁸ (FF 63.4)

f) Saklı şekilde: Bazı beyitlerde lügavî açıdan bakıldığında bir teşbih bulunmamakla beraber klasik edebiyatın dünyası içinde teşbihin yer alabildiği görülmektedir. Mesela aşağıdaki ilk örnekte boy, elife; ikinci örnekte ise yüz aya benzetilmektedir. Fakat bu hükmü verebilmek için klasik edebiyatın m.bih dünyasına âşina olmak gerekmektedir.

Sînene ‘aşk ile **elif**ler kes

Bilsün ol **servi** sevdüğün her kes (B 210.1)

هر شب بماه می کشم از آه صد علم

بنگر چها ز شوق لقای تو می کشم³⁹ (FF 280.6)

Bu tarz teşbihlerin sık karşılaşılan şekillerinden biri maşuğun uzvuna ait bir m.bihin âşık için kullanılmasıdır. Mesela aşağıdaki beyitte sevgilinin dudağını anmanın âşığa kanlı gözyaşı döktürdüğü söylenmektedir. Burada kandan bahsedilmesinin sebebi onun, dudağın m.bihi olmasıdır⁴⁰.

Lahza lahza **leb**ün anup idicek efgânlar

Katre katre saçılır dîdelerümden **kan**lar (FT 84.1)

³⁸ “Perde efkendi zi-‘ârız mâh-râ tâbî ne-mând / Çin guşâdî zülf-râ bâzâr-ı muşk-i Çin şikest”

“Yüzünden örtüyü kaldırınca ayda aydınlık/kudret bırakmadın. Zülfünün düğümünü çözünce Çin miskinini değerini düşürdün.”

³⁹ “Her şeb be-mâh mî-keşem ez-âh sad ‘alem / Be-niger çihâ zi-şevk-i likâ-yı tu mî-keşem”

“Her gece aya doğru âhımla alemler yükseltmedeyim. Gör ki senin yüzüne duyduğum aşkla neler çekmekteyim.”

⁴⁰ Bu tarz, âşığın sevgilinin uzvunun sıfatıyla sıfatlanması şeklinde de karşımıza çıkar. Sevgilinin dudağından bahsettiği için sözlerinin tatlı olması, yahut şu beyitte görüldüğü gibi saçlarına tutulduğu için hâlinin perişan olması gibi: “Bir sanem **zulfine** gûyâ ki virüpdür gönlin. Ki Fuzûlî’nün iyen hâli **perîşân** görünür (FT 97.7).

g) Sıfat olarak: Bazan, m.bihler sıfat olarak yer almaktadır. “Anber” yerine “anber-bâr” (anber yağdıran), “sîm” (gümüş) yerine “sîmîn” (gümüşten) kelimelerinin kullanılması gibi. Mesela aşağıdaki beyitte zülf, “müşgîn” olarak tavsif edilmiştir. Bu ifade lügavi açıdan bakıldığında misk sürülmüş, misk rengine veya kokusunda manalarını taşımakla beraber “misk”in mücerred olarak da sevgilinin mezkûr azası için kullanıldığı göz önüne alındığında burada onun m.bih vazifesi de gördüğünü söylemek mümkündür.

Olsa ‘îrfân ehline cânân olunca şöyle kim

Zülf-i müşgînî şikeste ‘ahd ü peymânı dürüst (B 22.2)

1.2. Konuyla İlgili Sıkça Kullanılan Sanatlar: Tenasüp, Tezat, Tevriye

Klasik Fars ve Türk edebiyatlarında şiirde sıkça karşılaşılan üç sanata, teşbihlerin beyitlerde yer alış şekillerini de belirledikleri için, burada temas edilecektir. Bu sanatlar; tenasüp, tezat ve tevriyedir⁴¹. İlk iki sanat, birbiriyle yakından ilişkili olduğu için beraber ele alınmaları gerekir. Bu edebiyatların estetiği, kullanılan her kelimenin birbiriyle alakalı bulunmasını makbul tutmaktadır. Şair, bunu ne ölçüde sağlarsa o ölçüde başarılı sayılır. Mesela aşağıdaki beyitte “ol-” yardımcı fiili haricindeki bütün kelimeler saç ile alakalıdır. “Dil” (gönül), saçta yuva yaptığı yahut saç tarafından ele geçirildiği için; “giriftâr ol-” saçın âşıktaki tesiri olduğu için; “ser”, saçın ucu için kullanılmakla beraber aynı zamanda saçın bulunduğu “baş” manasına geldiği için beyitte yer almıştır. “Sayd”; saç, tuzağa benzetildiğinden dolayı zikredilmiştir. “Şeh-bâz” ise saçın m.bihidir. “El”, saça geçirildiği için onunla sıklıkla bir arada zikredildiğinden dolayı beyitte “pençe” kelimesi zikredilmektedir. Görüldüğü gibi şair saç ile alakalı bu beytinde bütün kullandığı kelimelerini saçla çeşitli alakaları olanlardan seçmiştir.

⁴¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-i Osmâniye*, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1299, s. 155-158, 168-169; Mehmed Rifat, *Mecâmiu’l-Edeb*, c. 1, İstanbul: Kasbar Matbaası, 1308, s. 338-345, 375-377. Cinas da çok karşılaşılan bir sanat olmakla beraber, teşbih ile sıkı bir alakası olmadığı için burada anılmamıştır.

Dil giriftâr-ı ser-i zülfün olup

Sayd-ı ser-pençe-i şeh-bâz oldu (B 493.4)

Tezad da tenasübün cüz'ü olarak görülebilecek bir sanattır. Birbirine zıt unsurların bir beyitte kullanılmasına sıklıkla rastlanılmaktadır. Mesela aşağıdaki beytin ilk mısraında “gulâm” (köle) ile “tâc-dâr” (hükümdar) arasında; ikinci mısradaki ise “harâb” (sarhoş) ile “hûşyâr” (akıllı/aklı başında) arasında tezat vardır.

غلام نرگس مست تو تاجدارانند

خراب بادء لعل تو هوشیارانند (H 202.1)⁴²

Bir diğer önemli sanat, tevriyedir. Aşağıdaki beyit; tenasüp ve tezat ile birlikte tevriyenin de çok başarılı olarak kullanıldığı bir örnektir. Dört mevsimin zikredildiği beyitte âşık, sonbahara benzeyen teni ve kışı hatırlatan soğuk nefesi ile sevgilinin ilkbahara benzeyen yüzü ve “yay”ı andıran kaşı arasında tezat kurmaktadır. Buradaki “yay”, esasında savaş âleti olarak kullanılmış olmakla beraber kendisinden önce zikredilen üç mevsimin delaletiyle “yay”ın günümüzde kullanılmayan “yaz” manasını da îham etmektedir.

Hazân benzüm zemistân âh-ı serdüm

Yüzün evvel bahâr olmuş kaşun yay (B 516.3)

1.3. Tasavvufî Dilin Tesiri

Mutasavvıfların kelimelere bilinen manalarının dışında remzî manalar verdikleri malumdur. Bu remizleri açıklayan çeşitli eserler mevcuttur. Bunların

⁴² “Gulâm-ı nergis-i mest-i tu tâcdârân-end / Harâb-ı bâde-i la’l-i tu hûşyârân-end”
“Sultanlar, senin sarhoş nergisine köledir. Akıllı kimseler, senin la’linin şarabıyla sarhoştur.”

başında Fahrüddîn-i Irâkî'nin (ö. 1289) risalesi gelmektedir⁴³. Konyalı Mehmed Vehbi Efendi (ö. 1828), Hâfız'ın divanını; şairin, eserlerini bu anlayışla kaleme aldığı görüşüyle şerh etmiştir⁴⁴. Vehbi Efendi, şerhine yazdığı geniş mukaddimede divanda geçen lafızların işaret ettikleri manaları gösteren bir liste de vermiştir ki bu liste konumuz açısından önemlidir. Bu listede “Ve min-istilâhât-ı hazihi't-tâifeti'l-'aliyye” başlığı altında âşık, ma'suk, hüsn, nâz, cevr, zülf, ser-mest, hâl, hat, leb gibi Divan şiirinde sıkça geçen pek çok kavramın tasavvuf zemininde taşıdıkları manalar verilmiştir⁴⁵.

Bahse konu şerhin kaynak metni olan Hâfız'ın şiirlerinin etkisinin tespiti bu çalışmamızın boyutlarını aşacak nitelikte olmakla birlikte Hâfız'ın klasik Türk edebiyatındaki önemli yerine ve tasavvufî bir edebî dilin teşekkülündeki sarfınazar edilemeyecek tesirine işaret etmek icap eder. Zira Hâfız, şöhreti ve şiirlerini farklı manalara gelebilecek şekilde söylemesi sebebiyle bu tartışmanın merkezinde yer alan bir isimdir. Bununla birlikte onun şiirlerinin daha 15. yüzyılın ikinci yarısında Timûrîlere ait şarap testilerinin ve kadehlerinin üzerinde yer almasından yahut divanının 16. yüzyıldaki çeşitli nüshalarında bulunan minyatürlerdeki işret meclisi sahnelerinin ve ma'suk tasvirlerinin bu şiirlerin, nüshaların sahipleri tarafından tasavvufî bir şekilde anlaşılmadığına işaret etmesinden de sarfınazar edilmemelidir⁴⁶. Fakat Câmi'nin (ö. 1492) *Nefehâtü'l-Üns*'ünde onu “lisânü'l-gayb” ve “tercümânü'l-esrâr” olarak adlandırması, hakikati mecaz diliyle aktardığını söylemesi de önemlidir⁴⁷. Bu farklı yaklaşımları telif eden Sûdî ise her zümrenin onun şiirlerinden

⁴³ “Min Istilâhât-ı Fahrüddîn-i 'Irâkî 'aleyhirrahme”, *Külliyât-ı Şeyh Fahrüddîn-i İbrâhîm-i Hemedânî Müttehalls be-İrâkî*, haz. Sa'îd Nefîsî, İntişârât-ı Senâî, 1375, s. 410-430. Tercümesi için bkz. Şeyh Fahreddin İbrahim b. Şehriyar, “İstilâhât-ı Ehl-i Tasavvuf”, çev. Nurettin Bayburtlugil, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3, 1985, s. 345-361.

⁴⁴ Osman Sacid Arı'nın Vehbi Efendi'nin şerhini tahlil ettiği doktora tezinden Hâfız'ın modern zamanlara gelinceye kadar nasıl telakki edildiği ve üzerine yazılan muhtelif şerhler hakkında bilgi edinilebilir: *Mehmed Vehbi Konevi'nin Hafız Divanı Şerhi'nde Tasavvufi Unsurlar*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016.

⁴⁵ Seyyid Mehmed Vehbi Konevi, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*, c. 1 İstanbul: Matbaa-i Amire, 1288, s. 17-20.

⁴⁶ Priscilla Soucek, “Interpreting the Ghazals of Hafiz”, *RES: Anthropology and Aesthetics*, sy. 43, 2003, s. 146-163.

⁴⁷ *Nefehâtü'l-Üns min Hazarât'il-Kuds*, Tahran: İntişarat-ı Kitabfüruşi-i Mahmudi, 1337, s. 614.

kendi meşreplerince zevk aldığını söylemektedir⁴⁸. Onun en nihayet bir şiir metni olan Hâfız'ın şiirlerine yaklaşımı herhalde günümüzdeki şiir metinlerine yaklaşım tarzını andırmaktadır.

Şairin şiirleri hakkında günümüzde tenakuz gibi görünen bu yorum farklılıklarının o dönem insanı için çok büyük bir problem teşkil etmediği önde gelen İslam otoritesi Gazzâlî'nin *İhyâ'*'daki şu sözlerinden çıkarılabilir: "Dinleyen kimse, şairin sözlerini şairin arzusuna göre anlamaya mecbur değildir. Her sözün müteaddit te'villeri vardır. Herkes kendi anlayışına göre mana çıkarabilir."⁴⁹ Bu düşünce kabul edildiği takdirde şiirde "şairin maksadının ne olduğu" daha çok onun şahsiyetini tayin için önemli bir husus olarak kalmakta, "şiirin (metnin) manası" ise okuyucuya bırakılmaktadır. Fakat bu bırakma tabii ki yine dilin el verdiği ve sahip olduğu imkânlar çerçevesinde söz konusudur. Bundan dolayı ifade biçimleri, teknikleri (turuk-ı ifade) burada önem kazanmaktadır.

Ali Nihad Tarlan'ın *Fuzûlî Divanı Şerhi'*nde de şiirlerin remizlerle örülü, sembolik bir ifade tarzı olarak yorumlanmasıyla yoğun bir şekilde karşılaşılmaktadır⁵⁰. Tarlan, bu şerhini tasavvuf dili ve üslubuna olan hakimiyeti çerçevesinde kaleme almıştır.

Hâfız'ın, Fuzûlî'nin veya Bâkî'nin tasavvufa vâkıf kimseler olmaları itibarıyla bu remizlerden haberdar oldukları şüphesizdir. Kendi şiirlerinde bunu ne ölçüde tatbik ettikleri ise elbette tartışmaya açıktır. Bu konuyla ilgili olarak, kelimelere verilen remzî manaların farklılık arz edebildiği de burada belirtilmelidir. Nitekim Lâmi'î Çelebî

⁴⁸ "Semâ'-ı sûfiyân anın şûr-engîz gazelleri okunmayınca zamânında germ olmaz idi ve meclis-i selâtin anın zevk-âmîz kelimâtının nukl-i meze-dârı nakl olmayınca zîb ü zînet bulmazdı, belki hây u hûy-ı müştâkkân anın velvele-i şî'riyle şevk-yâb u fûrûzân olurdu ve sürûd-ı mey-perestân anın gulgule-i fikr-i bikriyle revnak u izdiyâd bulurdu" (Sûdî, c. 1, s. 278).

⁴⁹ İmâm Ebû Hâmid Muhammed el-Gazâlî, *İhyâ'u 'Ulûmi'd-Dîn Tercümesi*, çev. Ahmed Serdaroğlu, c. 2, İstanbul: Bedir Yayınevi, 2012, s. 714.

⁵⁰ Bu şerhteki tasavvufî izahları klasik kaynaklardaki bilgilerle mukayese eden bir çalışma için bkz. Kaplan Üstüner, "Fuzûlî Divanı Şerhi'nin Kaynakları", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, sy. 44, 2007, s. 111-122. Tarlan, Kadı Burhâneddin'e ait dört gazeli de aynı minval üzere şerh etmiştir: "Kadı Burhâneddin'de Tasavvuf", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. 8, 1958, s. 8-15; c. 9, 1959, s. 27-32; c. 10, 1960, s. 1-4; c. 11, 1961, s. 19-24.

divanına yazdığı önsözde bir takım tasavvufî remizleri zikrederken bu kelimelerin manasının kendisinin burada naklettiklerinden ibaret olmadığını söylemektedir⁵¹.

Bu konunun derinlemesine incelenmesi elbette tezimizin çerçevesini aşar⁵². Bununla birlikte metinlerdeki pek çok lafzın ikinci anlam düzeyinde (meâni-i sevânî) farklı manaları işaret etmesinin klasik Fars ve Türk edebiyatlarında tutulan bir yol olmasının tasavvufî meşrebden uzak şairlerin de yer yer tasavvufî remizlere atıf yapmasını kolaylaştıran bir unsur olduğunu belirtmeliyiz.

Bu söylediklerimize misal olarak Nef'î'nin bir beytini ele alabiliriz:

Zevki o rind eyler tamâm kim tuta mest ü şâd-kâm

Bir elde câm-ı lâle-fâm bir elde zülf-i ham-be-ham⁵³

İlk nazarda beytin, dünya ve âhiret endişesi bulunmayan bir rindin kendini ten zevklerine vermesini beyan ettiği düşünülebilir. Fakat bu beytin Mevlânâ'nın Hak âşıklarını tarif ettiği bir gazelinde geçen

بیکی دست می خالس ایمان نوشند

بیکی دست دگر پرچم کافر گیرند

beytinden⁵⁴ ilham alınarak söylendiği bilindiğinde beyit farklı bir mana kazanmaktadır⁵⁵. Mevlana'da açık bir şekilde şarabın iman için, peçeminse küfür için

⁵¹ "El-hak, bu husûslarda her ne tefsîr ki olur, hasr degüldür; ve her ne ta'bîr ki düşer kasr degüldür" (Harun Tolasa, "Klasik Edebiyatımızda Dîvân Önsöz (Dîbâce)'leri; Lâmi'î Dîvânı Önsözü ve (buna göre) Dîvân Şiiri Sanat Görüşü", *Journal of Turkish Studies*, sy. 3, 1979, s. 395).

⁵² Tasavvufî remizler ve bunun Divan şiirine tesiri konusunda şurada özlü malumat bulunabilir: Ömer Faruk Akün, *Divan Edebiyatı*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2013, s. 147-151. Ayrıca bu konuda bir doktora tezi de yapılmıştır: Kaplan Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf (14.-15. Yüzyıllar)*, Ankara: Birleşik Yayınevi, 2007 (bilhassa s. 22-37, 264-290). Şu makalede ise Bâkî'nin tasavvufî beyitleri toplanmıştır: Cevat Yerdelen, "Baki Divanı'nda Tasavvufî ve Dini Öğeler", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 15, 2000, s. 95-110.

⁵³ Metin Akkuş, *Nef'î Sanatı ve Türkçe Dîvânı (İnceleme - Karşılaştırmalı Metin)*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1991, s. 15.

⁵⁴ "Be-yekî dest mey-i hâlis-i îmân nûşend / Be-yekî dest kâfer-i perçem gîrend" (Celâleddîn Muhammed Belhî, *Güzide-i Gazeliyyât-ı Şems*, haz. Muhammed Rızâ Şefî'î Kedkenî, Tahrân: Müessese-i İntişarat-ı Emir Kebir, 1393, s. 167). Tercümesi: "Bir elleriyle halis iman şarabını içerler. Diğer elleriyle kâfir perçemi tutarlar."

⁵⁵ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâdan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1983, s. 448.

m.bih olarak kullanıldığı belirtilmiş, fakat Nef'î'de bu manaların üstü örtülmüştür. Bu durumu “şarap” ve “perçem” kelimelerinin işaret ettikleri remzî manaların Nef'î'nin devrinde –uzun bir zaman boyunca çok sık kullanıldıkları için- sarih bir şekilde belirtilmesine ihtiyaç duyulmamasına bağlamak mümkündür⁵⁶. Mamafih bunun Nef'î'nin bir klasik edebiyat şairi olarak tasavvuf şairinin aksine şiirini çok farklı katmanlarda anlaşılmağa müsait bir şekilde söylemek kastından kaynaklanmış olması daha muhtemeldir.

Beyitlerde remiz kullanılmaksızın dinî-tasavvufî bir manaya üstü kapalı olarak işaret etmeye de burada temas edebiliriz. Bu tarza örnek olarak Bâkî'nin şu beyti zikredilebilir:

Dil-rübâlarla 'aceb kesreti var her yolun

Geçemez hûblarından gönül İstanbul'un (B 267.1)

Bu beyti ilk manasında, İstanbul şehrinin güzellerle dolu olduğu şeklinde anlamakla iktifa etmek mümkündür. Fakat “kesret” kelimesinin kullanılmış olması okuru farklı manalar aramaya sevk etmektedir. “Yol”, “gönül” kelimeleri bu zannı kuvvetlendirmektedir. Dinî-tasavvufî görüşte içinde yaşanan dünya (beyitte İstanbul) kesret âlemdir (mâsivâ). Sâlik (yolcu), gönlünü bu kesrete kaptırmaksızın vahdete erişmekle yükümlüdür. Beyitte bunun zorluğuna işaret edilmektedir. Bu tefsir, ilk anlamı inkâr manasına gelmemekte, sadece onu zenginleştirmektedir.

Sevgiliden bahsederken şairin aslında neyi kastettiği sadedinde olmak üzere Latîfî'nin bir güzeli medheden şairin de aslında Allâh'ın sun'unu, dolayısıyla Allâh'ı övdüğü görüşü önemlidir⁵⁷. Haddizatında Osmanlı kültür ve sanat muhitlerinde şu veya bu yorumla yaygın olarak kabul gören vahdet-i vücud anlayışında Hak'tan ayrı

⁵⁶ Mesela “mey-i aşk” terkininin yerini sadece “mey” kelimesinin alması süreci, “(a) aşkın içkiye benzetilmesi, (b) bu benzetmenin sıkça kullanılması ve bunun neticesinde (c) muhabbetle şarabın belli bir anlam bağlamında birbirinin müteradifi gibi olmaları (d) müşebbeh'in hazfedilerek-zikredilmeyerek, yerini benzetildiği unsur olan içkiye teslim etmesi” şeklinde zuhur eder (M. A. Yekta Saraç, “Tasavvuf Edebiyatında İçki Kavramına Giriş ve Yunus Emre Örneği”, *İlmî Araştırmalar*, sy. 10, 2000, s. 135-154).

⁵⁷ “Bir kimse bir binâ-yı zîbâ ve 'imâret-i ra'nâ-yı 'ibret-nümâ binâ ve bünyâd itse ol câmi'-i pür-sanâyî'i teferrûc ü temâşa idenler medh ü tahsîn ve senâ vü âferîn itseler ol medh ü tahsîn fi'l-hakîka binâyâ degül belki bennâyâ 'âyd ü râci'dür (Latîfî, *Tezkiretü'-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, haz. Rıdvan Canım, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2000, s. 82).

bir varlık bulunmadığı için halkın medhi zaten Hakk'ın medhidir⁵⁸. Dolayısıyla burada tasavvufî dili ve tasavvuf dışı dili sınırları birbirinden ayrılmış iki ayrı zemin olarak kabul etmek yerine hakikat ve mecaz arasında gidip gelen bir saat sarkacı şeklinde tasavvur etmek belki daha doğru bir yaklaşım olabilir.

Özetle, klasik edebiyat şairinin eserinde tasavvufî manaları doğrudan kastettiğini söylemek yerine tasavvuftan da yararlandığını söylemek, yani onun lafız mana ilişkisine getirdiği zengin yorumlardan yararlanarak şiir metninin anlamını zenginleştirdiğini, okuyucuya yorum yapabileceği –veya günümüz tabiri ile- metne getirdiği yorumla onu anlam dünyasında yeniden inşa edebileceği bir zemini oluşturduğunu söylemek daha makuldür.

⁵⁸ “Bilcümle eger evsâf-ı şâhân ve medâyah-i hûbândur merd-i muhakkık-ı hak-bîn ve ehlu'llâh-ı vahdet-âyîn mezhebinde Hâlık-ı zü'l-celâl ve'l-cemâle a'nî Hazret-i Hudâ-yı müte'âle âyid ü râci'dür (a.g.e., s. 83).

2. BÖLÜM

SEVGİLİNİN GÜZELLİK UNSURLARI

Bu Bölümün Hazırlanmasında Tutulan Yol

Sevgilinin güzellik unsurlarına dair bir sözlük mahiyetinde olan bu bölümde klasik Fars ve Türk edebiyatı literatüründeki sıralamaya uyularak sevgilinin uzuvları yukardan aşağı (serâpâ, baştan ayağa) sıralanmıştır. İlgili uzuvdan bahseden beyitler; a) vasıflar, b) müşebbehünbihler, c) alakalılar olmak üzere üç başlık altında ele alınmıştır. Hem m.bih hem vasıf kategorisine girebilecek bazı maddeler (mesela *sarhoş*, *zalim*) m.bih olarak kabul edilmiştir. Bu bölüm hazırlanırken ayrıca şunlar dikkate alınmıştır:

1) Madde başları alfabetik olarak –olabilidiğince günümüz Türkçesindeki karşılıklarıyla- belirtilmiş, bunların manzumelerde hangi lafızlarla ifade edildiği ise parantez içinde gösterilmiştir. Bu lafızlar her zaman müteradif kelimeler değildir. Mesela saç için doğrudan “anber” kelimesi kullanılabileceği gibi “mu’anber” (anberli) kelimesi de tercih edilmiş olabilir. Yahut saçın düğümlü olduğunu belirtmek için sıfat olarak “girih-gîr (düğümlü)” kelimesi kullanılabileceği gibi isim olarak “akd (düğüm)” de kullanılmış olabilir. Bu lafızların hepsini belirtmeye özen gösterdik.

2) Bazı beyitlerde uzuv zahiren belli bir unsura teşbih edilmemiş olmakla beraber, aralarındaki teşbih durumu, diğer pek çok beyitten açıkça bilindiği için saklı olarak bir teşbih mevcut olabilmektedir. “Dudak” ve “ateş” lafızlarının bir beyitte ilk elde aralarında teşbih bağı kurulmaksızın kullanılması gibi. Bu tür ifadeler divan şairlerinin

sıkça başvurdukları teşbih yollarından olduğu için bunlardan feragat etmek konuyu eksik anlamak olacağından, çalışmada bu tür beyitlere de yer verilmiştir.

3) M.bihler kısmında örneklere geçilmeden önce gerekli hâllerde m.bihin tarifi, benzetilme yönü vs. hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

4) Beyitlere izah getirilirken onları bütün yönleriyle şerh etme gayesi güdülmemiş, yapılan teşbihi aydınlatacak açıklamalarla yetinilmiştir. Beyitlerdeki edebî sanatlara gerekli bazı hallerde temas edilmiş, çalışmanın konusu dışında olması hasebiyle bu hususta tafsilata girilmemiştir.

5) Hemen her beyitte, beytin örnek olarak gösterildiği teşbih durumunun dışında da teşbihler bulunabilmektedir. Bilhassa çok kullanılan teşbihler, örnek olarak verilen beyitlerin onlarcasında bulunmaktadır. Bunları her geçtikleri yerde izah etmek “tatvîl-i kelâm”a sebep olacağından dolayı hakkında müstakil madde bulunan lafızlar ile onlarla alaklı unsurlar beyitlerde kalın harflerle gösterilerek bunlar hakkında izahat için okuyucu ilgili başlığa yönlendirilmiştir. Bazı gerekli hâllerde dipnotla da ilgili kısma atıf yapılmıştır.

6) Verilen örnek beyitlerin sayısı, ilgili maddenin kullanım sıklığıyla belirlenmeye çalışılmıştır. Çok sık karşılaşılan bir m.bih için dört örnek verilmiştir. Daha az karşılaşılanlar için azlığına göre üç, iki yahut bir örnekle yetinilmiştir. Bir örnek verilmiş olması o unsurun yalnız bir kere veya bir şairde geçtiği manasına gelmemektedir. Örneklerin farklı divanlardan olmasına özen gösterilmiştir. Örnekler, kronolojik sıraya göre (Hâfız, Fuzûlî'nin Farsça ve Türkçe divanları, Bâkî) verilmiştir.

7) M.bih kullanımı bakımından şairler arasındaki görülen farklara ilgili bahiste temas edileceği için bu bölümde değinilmemiştir.

2.1. Saç

Saç, yüzden sonra en fazla bahsi geçen güzellik unsurudur⁵⁹. Benzer şekilde yüzden sonra en fazla kelimeyle zikredilen unsurdur. Saçı ifade etmek üzere *saç*, *kıl*, *mûy*, *târ*, *zülf*, *turra*, *gîsû*, *kâkül*, *mergûl*, *külâle*, *ca'd* kelimeleri kullanılmıştır. Bunların arasındaki farklar şu şekildedir:

Zülf: Kulak önünden inip yüzün iki tarafından sarkan saç için kullanılmaktadır. *Zülfeyn* (iki zülf) şeklinde de geçer⁶⁰.

Turra: Alna düşen saç için kullanılmaktadır⁶¹.

Gîsû: Gerdana düşen saça denmektedir⁶². *Gîsuvân* (gîsûlar) şeklinde de kullanılır.

Kâkül ve *mergûl*: Perçem demektir⁶³.

Külâle ve *ca'd*: Kıvrıcık saça denir⁶⁴.

⁵⁹ Sevgilinin güzellik unsurlarının kullanım oranları için bkz. s. 328-333.

⁶⁰ Zülf, Arapça'da 'gecenin bir parçası' manasına gelen 'zülf'e'nin çokluk hâli olan 'zülef' kelimesinden gelmektedir. Farsça'da kelimedeki lâm harfi sakın olarak telâffuz edilir. Siyahlık münasebeti dolayısıyla saçın m.bihidir. M.bih müşebbeh olarak kullanılarak mecâzen kulağa yakın saça ıtlak olunmuştur (*Dihhudâ*, c. 8, s. 11357). Sûdî bu kelimeyi "Kulak önünden inen saçlardır." diye tarif eder (*Sûdî*, c. 1, s. 297). *Sâmî*'de ise "Mahbûbe saç ve alehusus yüzün iki tarafından sarkan saç bölükleri" şeklinde açıklanmaktadır (s. 686).

⁶¹ "Alından yukarı başın önüdür ki 'Arabîde ana nâsiye dirler, sonra nâsiyenin alın üzerine inen saçlarda isti'mâl eylediler, zikr-i mahall ve irâde-i hâll kabilindendir" (*Sûdî*, c. 1, s. 286); "Cebhede olan mutlakan saça ıtlak olunur, uzadıkça kesilip perdâhte olduğu için" (*Kâmûs*, c. 3, s. 2136); "Alın saç, nâsiye-i dilberden sarkan kıvrıcık saç lülesi, ca'd" (*Sâmî*, s. 883). *Enîsü'l-Uşşâk*'ta her nedense omuza düşen saça turra dendiği söylenmektedir (*Râmî*, s. 44).

⁶² "Cânânın kulağı tozından inüp gerdenine tolanan saça dirler" (*Sûdî*, c. 3, s. 2229); "Uzun saç ve bilhassa kadınların boyun arkasından sarkan saç" (*Amîd*, c. 2, s. 1705).

⁶³ "Kâkül: Başın tepesinde olan saça denir ki perçem ta'bîr olunur" (*Burhân*, s. 467); "Kâkül: Zülf ve perçem ma'nâsına" (*Şu'ûrî*, c. 4, s. 2930); "Kâkül: Perçem ki başın tepesinde veyahut yanak üzerine saliverilmek üzere başın yan taraflarında alıkonulan saça denilir" (*Remzî*, c. 1, s. 176); "Mergûl: Pehlevîce kâküle dirler" (*Sûdî*, c. 3, s. 2278). Râmî ise Pehlevicede mergûl denen kâkülün zenci saç gibi zincir şeklinde bağlanmış saç ifade ettiğini söylemektedir (*Râmî*, s. 43).

⁶⁴ "Külâle: Fârisîde ol saça dirler ki yaşla örele ve kurudukdan sonra açalar ve tarayalar, pes, zincîr şeklin bağlar, 'Arapça müca''ad dirler ve Pehlevîce negûle, dirler" (*Sûdî*, c. 2, s. 1251); "Külâle: Pür-şiken olan zülf ve gîsûya ve kâküle dirler" (*Sûdî*, c. 2, s. 1583); Râmî de külâle ile kastedilenin 'pür-şiken' (kıvrım kıvrım) saç olduğunu söylemektedir (*Râmî*, s. 43). "Ca'd: sıfat-ı müşebbehedir, şa're ya'nî kıla sıfat olur. Şa'r-ı ca'd dirler, muca''ad ma'nâsına, zencîr şeklinde olan saçda müsta'meldir. Gâh olur ki mevsûfını hazf idüp kendini makamına ikâmet iderler" (*Sûdî*, c. 1, s. 286); "Ca'd: Kıvrıcık saç" (*Sâmî*, s. 477).

Şairlerin her zaman bu kelimeler arasında bir mana ayırımına gitmedikleri, bunları birbirlerinin yerine kullanabildiklerini göz önünde bulundurmak gerekir.

Saçın siyahlığı⁶⁵, güzel kokulu olması, uzunluğu; dağınık, kıvrıkcık veya düğümlü olma hâlleri onun en çok bahsedilen özellikleridir. En fazla *anber*, *gece*, *kâfir*, *misk*, *sünbül*, *tuzak*, *zincir*'e benzetilmektedir. Yere kadar uzandığı tasavvur edildiği için *ayak*, başta bulunduğu için *baş*, âşığın eline geçirmek istemesi sebebiyle *el*, rüzgârda hareket etmesi sebebiyle *rüzgâr* ve tellerini birbirinden ayırmaya ve düzeltmeye yarayan bir âlet olması hasebiyle *tarak* ile beraber kullanılabilmektedir. Saçın uç manasındaki “ser” ile izafet terkibi yapılarak kullanımının da (ser-i zülf: saç ucu) çok yaygın olduğunu belirtmeliyiz.

VASIFLARI

Dağınık (perîşân, âşüfte, jûlîde, der-hem)

Âşığın huzurlu gönlü ile sevgilinin dağınık saçlarının hiç bir vakit bir araya gelemedikleri, yani âşığın gönlünün sevgilinin dağınık saçlarından ötürü daima perişan bir hâlde olduğu belirtilmektedir.

کی دهد دست این غرض یا رب که همدستان شوند

(H 13.2)⁶⁶

خاطر مجموع ما زلف پریشان شما

Aşağıdaki beyitte şair aşk ve siyah manalarına gelen “sevdâ” kelimesinin anlamlarıyla oynayarak şöyle sorar: “Başımda gördüğüm benim dağınık saçlarım mıdır yoksa sevgilinin zülfü mü? Zira başımda ondan başka sevda (siyah) yoktur.”

⁶⁵ Ele aldığımız şairlerde geçmemekle beraber klasik şiirde sarı saç ile az da olsa karşılaşılabilir. İlgili beyitlerden bazıları için bkz: Fatih Köksal, "Eski Şiirimizin Nadide Güzelleri", *Klasik Türk Şiiri Araştırmaları*, Ankara 2005, s. 314-316; Halil Çeltik, *Divan Sahibi Rumeli Şairlerinin Şiir Dünyası*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2008, s. 469.

⁶⁶ “Key dehed dest in garaz yâ Râb ki hemdestân şevend / Hâtır-ı mecmû’-ı mâ zulf-i perîşân-ı şumâ”
“Ya rabbi! Bizim huzurlu gönlümüz ile sizin dağınık saçlarınızın bir araya gelmesi arzumuz ne zaman gerçekleşir?”

بفرقم موی ژولیدست یا آن زلف را دیدم

مرا از غیر سودایی که در سر بود بیرون شد⁶⁷ (FF 161.2)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin, yüzünün güzelliğinin bütün âlemi teshir ettiği bir zamanda âşığın gönlünü onarmaması, âşığın hâlinin onun zülfü gibi dağınık olduğunu bilmemesine bağlanmaktadır⁶⁸.

Habîbüm gönlümü **cem'** eylemez **ruhsârı devrinde**

Meger **zülfi** kimi hâlüm **perîşân** olduğın bilmez (FT 114.2)

Bâkî, Hoten âhûsunun çöllerde dolaşmasını, sevgilinin misk kokulu saçından ötürü kendini kaybetmesine bağlar. Beyitte geçen “âşüfte” kelimesi meftûn ve âşık manalarıyla kullanılmış olmakla beraber, sevgilinin saçının dağınıklığına da işaret etmektedir.

Var ise **turra-i müşgînünün âşüftesidür**

Bî-sebeb düşmedi **âhû-yı Hutén sahrâya** (B 467.2)

Düğümlü (giriş-gîr, giriş, 'akd, 'ukde)

Aşağıdaki beyitte raks kasdıyla ayağa kalkan sevgilinin, saçındaki düğümü çözdüğü ifade edilmektedir. Burada rakkasların dansa başlamadan önce saçlarını çözmesi âdetine telmih vardır⁶⁹.

⁶⁷ “Be-farkem mûy-ı jûlide-est yâ ân zülf râ dîdem / Me-râ ez gayr-ı sevdâ-î ki der-ser bûd bîrûn şod”
“Başımda gördüğüm dağınık saçlar mıdır yahut o zülûf mü? Zira başımda ondan başka hangi sevda varsa çıkıp gitmiştir.”

⁶⁸ Beyitle ilgi *Tarlan*’da şöyle bir izah yer almaktadır: “Nerede habîb kelimesi geçerse mazmunu Hazret-i Muhammed’dir. Çünkü Hazret-i Muhammed’in payesi, Habibullah ‘Allah’ın sevgilisi’ olmasıdır... Habib ile devr bir araya gelince Hazret-i Muhammed’in devri olur. Hazret-i Muhammed’in devri devr-i kamerî’dir. Yani son devir, ay devridir... Sevgilinin yüzü yuvarlak aya benzetiliyor. Bu beytte ikinci mazmun da aydır” (c. 2, s. 25)

⁶⁹ *Sûdî*, c. 2, s. 1572.

نگارم دوش در مجلس بعزم رقص چون بر خاست

گره بگشود از گیسو و بر دلهای یاران زد (H 158.3)⁷⁰

Aşağıdaki beyitte âşığın kendisine çekmesi için sevgilinin saçını tuttuğu, sevgilinin ise onu uzaklaştırmak için saçının düğümünü çözdüğü belirtilmektedir. Zira saç çözüldükçe uzamakta, hâliyle âşık da uzak tutulmaktadır.

چو گیرم کاکلش را تا کشد سوی خودم آن مه

بقصد دورئ من می گشاید عقد کاکل را (FF 13.2)⁷¹

Sevgilinin düğüm düğüm saçı yüzünden aşka mübtelâ olan şâir, bunun tek çaresinin sabır olduğunu, sabretmenin ise kendisine çok zor⁷² geldiğini dile getirmektedir.

Katı **müşkildür** işüm **zülf-i girih**-gîründen

Sabr bu **müşkili** dirler açar ammâ **müşkil** (FT 171.4)

Aşağıdaki beyitte “değer” kelimesinin “ulaşır” ve “denk kıymettedir” manalarıyla oynanmakta, sevgilinin beli ile aynı kıymette bir nesnenin mevcut olmadığı, fakat saçı çözülüp uzatılsa beline ulaşacağı (degeceği) söylenmektedir.

Bilüne yok bedel velî **saçunun**

Girihin çözsən ol **miyâne** deger (B 113.6)

⁷⁰ “Nigârem dūş der-meclis be-‘azm-i raks çun ber-hâst / Girih be-guşûd ez-gîsû vu ber-dilhâ-yî yârân zed”

“Sevgilim dün gece mecliste raksetme maksadıyla kalktığında saçındaki düğümü çözdü ve dostların gönüllerine vurdu.”

⁷¹ “Çu gîrem kâküleş-râ tâ keşed sûy-ı hodem ân meh / Be-kasd-ı dūrî-i men mî-guşâyed ‘akd-i kâkül-râ”

“Beni kendi tarafına çeksin diye kâkülünü tuttuğum vakit o ay yüzlü beni uzaklaştırmak maksadıyla kâkülünün düğümünü çözüyor.”

⁷² “Müşkil”, “zor”dan başka saç için sıfat olarak kullanılan “mu’akkad, pîçîde” gibi manalara da gelmektedir (Fercullah Hodaperesti, *Ferheng-i Câmi’-i Vâjegân-ı Müterâdif ü Mütezâd-ı Zebân-ı Fârisî*, Şiraz: Dânişnâme-i Fârs, 1376, s. 400).

Güzel kokulu (*bû, nûkhet*)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin zülfünden vaktinde bir koku alan şair o kokunun hâlâ burnundan gitmediğini söylemektedir.

عمریست تا ز زلف تو بویی شنیده ام

زان بوی در مشام دل من هنوز بوست (H 58.8)⁷³

Aşağıdaki beyitte âşığın sevgilinin saçının kokusunu almak için canını feda etmesi gerektiği söylenmektedir. “Bû”nun (koku) geçtiği beyitlerde kelimenin çok defa tevriyeli kullanıldığı yahut burada olduğu gibi “bu” kelimesi de kullanılarak cinas oluşturulduğu görülmektedir.

Gönül ister ala bir **bû ser-i zülfünden** lîk

Virmeden cân diler almak sanur âsândur **bu** (FT 229.6)

Kararsız (*bî-karâr*)

Sevgiliden, saçını mesken edinmiş âşıkların kararsız (bir yerde sâkin ve huzurlu olamama) hâllerine nazar etmesi istenmekte, onun saçının kararsızlığından (dağınık ve karışık olmasından kinaye) ötürü âşıkların da böyle kararsız kaldığı dile getirilmektedir.

ز زیر زلف دو تا چون گذر کنی بنگر

که از یمین و یسارت چه بیقرارانند (H 202.4)⁷⁴

Karışık (*müşevveş*)

Aşağıdaki beyitte âşık, sevgiliye hitap ederek şayet kendisini bu şekilde perişan bir vaziyette tutarsa seher vakti edeceği feryat ile onun saçını dağıtacağını

⁷³ “Omrîst tâ zi-zulf-i tu bûyî şenîde-em / Z’ân bûy der-meşâm-ı dil-i men henûz bûst”

“Senin zülfünden koku alalı çok zaman geçti. Fakat gönlümün dimağında hâlâ ondan koku vardır.”

⁷⁴ “Zi-zîr-i zulf-i du tâ çun gozer konî be-niger / Ki ez-yemîn u yesâret çi bî-karâr-end”

“İki kat zülfünün altından geçerken bak ki sağda ve solda ne çok kararsızların vardır.”

söylemektedir. “Seher vakti”nin belirtilmesi, bu vakitte yapılan duaların kabul olacağı inancındandır⁷⁵.

گر تو زین دست مرا بی سر و سامان داری

من به آه سحر زلف مشوش دارم (H 341.4)⁷⁶

Kıvrımlı/Büklümlü (tâb-dâr, şikeste, dü-tâ, meftûl, pîç ü tâb, şiken, ham, çîn, şikenc)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin saçının kıvrımını mesken edindiğinden beri aslî vatanını anmaz olduğunu söylemektedir.

در چین طرهء تو دل بی حفاظ من

هرگز نگفت مسکن مألوف یاد باد (H 105.3)⁷⁷

Âşğın, sevgilinin vuslat ipliğini ele geçirene kadar onun saçının büklümünden çok dertler gördüğünü dile getiren şair; vuslatı ipliğe benzetmiş, kıvrım manasına gelen “tâb” kelimesini kullanarak saç ile ilgili unsurları bir arada zikretmiş, tenasüp sanatı yapmıştır.

⁷⁵ *Kur’ân-ı Kerîm*’de cennet ehlinde bahseden iki yerde onların seher vaktinde istiğfar ettikleri belirtilmektedir: “Geceden pek az uyur olmuşlardı. Ve seher vakitlerinde de onlar istiğfarda bulunurlardı” (Zâriyât Sûresi, 17 ve 18. âyetler); “Onlar sabredicilerdir, sadıktırlar, ibadetlere müdavidirler, infâk edenlerdir, seher vakitlerinde de istiğfarda bulunanlardır” (Âl-i İmrân Sûresi, 17. âyet). Bir hadîs-i şerîfte de şöyle buyrulmaktadır: “Rabbimiz tebâreke ve teala Hazretleri her gece, gecenin son üçte biri kaldığında alt semaya nüzul eder de : ‘Hani bana dua eden, onun duasını kabul edeyim! Hani benden istek isteyen, istediğini vereyim! Hani benden mağfiret dileyen, onu mağfiret edeyim!’ buyurur” (*Sahîh-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, çev. Ahmed Davudoğlu, c. 4, İstanbul: Sönmez Neşriyat, [baskı tarihi yok], s. 262-263). Ayrıca beyitle alakalı olarak “...Mazlûmun (fena) duasından hazer et! Zira mazlum ile Allah arasında (duanın kabulüne) hiçbir hâil yoktur” hadisi de hatırlanmalıdır (Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, c. 4, çev. Kâmil Miras, s. 509).

⁷⁶ “Ger tu z’în dest merâ bî-ser u sâ mân dârî / Men be-âh-ı seheret zulf muşevveş dârem”

“Eğer sen beni bu şekilde perişan tutarsan ben de seher vakti ettiğim âh ile saçını dağıtırim.”

⁷⁷ “Der-çîn-i turre-i tu dil-i bî-hifâz-ı men / Hergiz ne-goft mesken-i me’lûf yâd bâd”

“Benim hamiyetsiz gönlüm senin saçının kıvrımında asla asli vatanının anmadı.”

بسی تاب از غم آن گیسوان پر شکن دیدم

که تا سر رشتهء وصلت بدست خیشتن دیدم⁷⁸ (FF 257.1)

Aşağıdaki beyitte Fuzûlî, periye benzer bir güzelin saçının bükümüne duyduğu aşktan dolayı can ipliğinin eğilip büküldüğünü belirtmektedir⁷⁹.

Ey Fuzûlî kıldı cânım **riştesin pür-pîç ü tâb**

Bir **perî**-veş dilberün **sevdâ**-yi **zülf**-i pür-**hamı** (FT 272.7)

Şair, aşağıdaki beyitte sevgilinin saçı kıvrımının derdinden çektiklerini yazmaya kalemlerin güç yetiremeyip kırılacağını söylemektedir. Beyitteki şikest kelimesi, hâ-yı resmiye ile (şikeste) “kıvrım” manasında saç azafe olarak kullanılan bir kelime olarak geçmekle beraber kadim talik hattının şikeste talik olarak adlandırılan bir nevine de⁸⁰ işaret etmektedir.

Bâkî **şikenc-i zülf**i gamın yazmag istesem

Tâkat getürmez elde kalemler **şikest** olur (B 98.7)

Semen kokulu (semen-sây, semen-bû)⁸¹

Aşağıdaki beyitte şair, hayalini bir gülistana benzetip burasının sevgilinin güzellikleriyle müzeyyen olduğunu, gönlünün dimağının ise semen kokulu zülüflerden dolayı çok güzel koktuğunu söylemektedir.

⁷⁸ “Beşî tâb ez-gam-ı ân gîsuvân-ı pur-şiken dîdem / Ki tâ ser-rişte-i vaslet be-dest-i hîştên dîdem”

“Vaslının ipinin ucunu elimde görene kadar o kıvrım kıvrım saçların gamından çok ızdırap gördüm.”

⁷⁹ “Periler hizmet edecekleri insana saçlarından bir parça verip onu yakınca hizmetine koşarlar. Bu masala işaret vardır. Can ipi mum fitilidir. Zayıftır ve yanar. Zülf siyahtır. Onun için sevda kelimesini kullanıyor. Saç yanınca kıvrım kıvrım olur. Mum fitili de siyahtır ve büküm bükümdür” (Tarlan, c. 3, s. 208).

⁸⁰ M. Uğur Derman, “Talik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 39, s. 508.

⁸¹ Eski şiirde sıklıkla karşılaşılan “zülf-i semen-sây” tabiri ilk nazarda zülfün semene benzetildiği zehabı uyandırabilmektedir. Fakat bu terkipte semene benzetilen yüzdür. Zülûf yüze sürtüldüğü için “semene sürtünen” manasına “semen-sây” tabiri kullanılmaktadır. Zülfün semen kokusu da yine yüzdenden gelmektedir (bkz. *Sûdî*, c. 2, s. 1734). Bkz. Yüz, Müşebbehünbiheri, Semen.

هم گلستان خیالم ز تو پر نقش و نگار
هم مشام دلم از زلف سمن سای تو خوش⁸² (H 296.4)

Aşağıdaki beyitte şair, serviyi saran semeni sevgilinin vücudu üzerindeki semen kokulu saç benzettirmektedir.

Ol kâmet üzre zülf-i semen-bûya benzedi

Şol yâsemen ki serv-i hırâmâne sarmaşur (B 47.7)

Siyah (kara, siyâh/siyeh, sevdâ, sevâd, şeb-dîz, müşgîn)

Aşağıdaki beyitte şair, daha sevgilinin iki zülfünü gördüğü vakit gönlünü ve dinini kaybettiğini söylemekte⁸³, bu sevdadan dolayı sonunun ne olacağından endişe duyduğunu dile getirmektedir. “Sevdâ” kelimesi aynı zamanda siyah manasını taşımakta, yani saç işaret etmektedir.

روز اول رفت دینم در سر زلفین تو
تا چه خواهد شد درین سودا سر انجامم هنوز⁸⁴ (H 273.2)

Aşağıdaki beyitte mumun kara günlere düşmesine sebep olarak, put gibi bir güzelin kâkülünün sevdası sebebiyle ettiği ahlâkın dumanıyla göğün kararması gösterilmektedir. “Sevdâ” sevgi ve siyah manalarını taşıyacak şekilde tevriyeli kullanılmıştır.

⁸² “Hem gulistân-ı hayâlem zi-tu pur nakş u nigâr / Hem meşâm-ı dilem ez-zulf-i semen-sây-ı tu hoş”
“Hem hayalimin gül bahçesi senden dolayı müzeyyen bir hâldedir, hem gönlümün dimağı senin semene sürtünen zülfün sebebiyle hoştur.”

⁸³ Saç-Küfür münasebeti için bkz. Saç, Müşebbehünbihleri, Kâfir.

⁸⁴ “Rûz-ı evvel reft dînem der-ser-i zulfeyn-i tu / Tâ çi hâhed şod der-în sevdâ ser-encâmem henûz”
“İlk gün iki zülfünün ucundan dinim gitti. Kim bilir bu sevdada sonum ne olacak?” *Sûdî*’de “rûz-ı evvel”e “rûz-ı elest” manası verilmektedir (c. 2, s. 1696).

سودای کاکل صنمی هست در سرش

FF 229.2⁸⁵

کز دود دل شدست سیه روزگار شمع

Aşağıdaki beyitte sevgili şaire hitap etmekte ve ona başkasına gönül vermemesini söylemektedir. Şair ise buna onun saçındaki gönülden başka gönül olmadığı şeklinde cevap vermektedir. Beyitteki nükte, “bahtı kara” tabirinin hem “kara bahtlı” hem de “bahtı, siyah zülûf olan” manasına gelmesidir.

Ey diyen gayra gönül virme hani mende gönül

Ser-i zülûfünde olan bahtı **karadan** gayrı (FT 262.2)

Aşağıdaki beyitte âşık, her ne kadar bu “sevdâ”dan netice çıkmayacağını (saçı elde edemeyeceğini) bilse de sevgilinin siyah saçlarına duyduğu arzunun gönlünde hiç eksilmediğini söylemektedir.

Zâ’il olmaz heves-i **zülûf-i siyâh**un dilden

Hâsıl olmayacağın gerçi bu **sevdâ** bilürin 363.3b

Uzun (uzun, dirâz, memdûd)

Sevgilinin uzun saçına elinin erişememesini şair, elinin kısa olmasına (bahtsızlığına) ve talihsizliğine hamletmektedir.

اگر بزلف دراز تو دست ما نرسد

(H 46.4)⁸⁶

گناه بخت پریشان و دست کوتاه ماست

Aşağıdaki beyitte âşığın geceyi sevgilinin saçını uzun uzadıya düşünerek geçirdiği belirtilmiştir.

⁸⁵ “Sevdâ-yı kâkûl-i sanemî hest der-sereş / K’ez dūd-ı dil şodest siyeh rûzgâr-ı şem”

“Başında bir putun kâkûlünün sevdası olduğu için mum gönül dumanıyla kara günlere düştü.”

⁸⁶ “Eger zulf-i dirâz-ı tu dest-i mâ ne-resed / Gunâh-ı baht-ı perîşân u dest-i kûteh-i mâst”

“Eğer uzun zülfün elimize ulaşmazsa bu, bizim kısa elimizin ve perişan bahtımızın günahıdır.”

Giceler kâküli sevdâsı ile dil-dârun

Haddi pâyânı mı var **dûr u dirâz** efkârun (B 276.1)

MÜŞEBBEHÜNBİHLERİ

Abanoz (âbnûs)

Çeşitli eşyaların yapımında kullanılan, koyu renkli, sert bir ağaç türü olan abanoz, rengi dolayısıyla saça benzetilmektedir. Türkçede “koyu, parlak siyah” manasında da kullanılan bir kelimedir⁸⁷. Aşağıdaki beyitte sevgilinin lekesiz ve saf yüzü aynaya benzetilirken⁸⁸, onu saran kıvrımlı siyah saç bu aynanın abanozdan yapılmış çerçevesi ve sapı olarak tasavvur edilmiştir.

Ruhsâr-ı sâf u pâki ham-ı zülf-i yârda

Âyînedür ki deste vü pervâzı âbnûs (B 212.3)

Akrep ('akreb)

Zülûf, şekli dolayısıyla akrebe benzetilmektedir⁸⁹. Aşağıdaki beyitte âşık, içinde sevgilinin zülfünün hayalini taşıyan gönlünü kabirde akreplerle haşır neşir olan bir cesede benzetmektedir.

دل بیخود درون سینه دارد فکر زلفینیت

بسان مردهء کش مونس قبرند عقربها (FF 34.2)⁹⁰

⁸⁷ İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lügatı*, c. 1, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2011, s. 3

⁸⁸ Bkz. Yüz, *Müşebbehünbipleri*, Ayna.

⁸⁹ Divan şiirindeki akrep telakkisi hakkında bkz. Âmil Çelebioğlu, “Fuzûlî’nin Bir Beyti Üzerinde Bazı Düşünceler”, *Osmanlı Araştırmaları*, sy. 7-8, 1988, s. 199-210.

⁹⁰ “Dil-i bî-hod derûn-ı sîne dâred fikr-i zülfeynet / Besân morde-î k’eş mûnis-i kabrend ‘akrebhâ”
“Kendinden geçmiş gönül, sîne de iki zülfünün fikrini taşımaktadır. O, kabirde akreplerle haşır neşir olan bir ölüye benziyor.”

Anber ('anber, 'anber-bâr, 'anber-bûy, 'anber-efşân, 'anber-sây, 'anber-âmîz, 'anber-fâm, 'anberîn, 'anberî, mu'anber)

Anber, ada balığının midyesinden çıkardığı siyah bir maddedir. Güzel kokusu ve rengi sebebiyle saça benzetilir. Şiirde miske benzer şekilde kullanılır⁹¹. Aşağıdaki beyitte havanın ve toprağın gâliye⁹² ve anber kokmaya başlaması, sevgilinin anber kokan saçına tarak vurmasıyla ilişkilendirilmiştir (hüsn-i talil).

مگر تو شانه زدی زلف عنبر افشان را
که باد غالیه سایست و خاک عنبر بوست
(H 59.5)⁹³

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin anber kokan saçlarına bağlandığı, yani asıldığı için başı dönmüş ve inler bir hâlde olmasının gayet tabii olduğunu söylemektedir.

چون نباشم زار و سرگردان فضولی متصل
رشتهء جان بسته ام بر زلف عنبر سای او
(FF 365.7)⁹⁴

Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilinin anber kokan saçının dağınık hâli ile o güzel yüzün etrafında olmaktan dolayı duyduğu “cem’iyyet” (topluluk; ama beyitte huzur) arasındaki tezada hayranlığını belirtmektedir.

⁹¹ “... Özellikle saç sakal için “çok parlak kuzgunî siyah” karşılığı kullanılan anber-fâm ve benzeri sıfatların, eş anlamlı müşk-fâmın da gösterdiği gibi amber ile miskin (müşk) birbirine karıştırılması neticesinde ortaya çıktığı tahmin edilebilir. Çünkü amberin genellikle kül rengi ve nâhoş bir manzarasının bulunmasına ve makbul cinsinin de açık renkli (anber-i eşheb “ak amber”) olmasına karşılık, bazı Uzakdoğu memeli hayvanlarının bir salgı bezinden elde edilen yarı sıvı haldeki misk fevkalâde siyah ve parlak bir görünümüdür. Miskü amber (Avrupa dillerinde musk ambrette) terkibinden de anlaşıldığı üzere bu iki Doğu menşeli, güzel kokulu madde genellikle birbirine çağrışım yapmış ve çoğu kez de amberin laden zamkıyla karıştırılması gibi birbirine karıştırılarak kullanılmıştır” (Sargon Erdem, “Amber”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 3, İstanbul: TDV Yayınları, 1991, s. 8).

⁹² Gâliye için bkz. Saç, Müşebbehünbihleri, Gâliye.

⁹³ “Meger tu şâne zedî zulf-i anber-efşân-râ / Ki bâd gâliye-sây-est u hâk anber-bûst”

“Yoksa anber kokan saçlara tarak mı vurdun? Zira rüzgâr gâliye ezici, toprak ise anber kokuludur.”

⁹⁴ “Çun ne-bâşem zâr u ser-gerdân Fuzûlî muttasıl / Rişte-i cân beste-em ber-zulf-i ‘anber-sây-ı u”
“Ey Fuzûlî! Nasıl sürekli ağlar bir şekilde avare avare dolaşmayayım! Can ipini onun anber kokulu zülfüne bağlamışım.”

Ne hoşdur 'ârızun **devrinde zülf-i 'anber**-efşânun

Bu **devrânda** ne hoş **cem'iyeti** var ol **perîşânun** (FT 163.1)

Aşağıdaki beyitte âşıkların sevgilinin anber kokan saçlarının sevgisiyle sünbül gibi perişan olduğu söylenmektedir. Sevda siyah manasını da kastedecek şekilde kullanılmış, sünbül ise saçın m.bihî olduğu için zikredilmiştir.

Zülf-i 'anber-bûyunun sevdâlarıdır dôtum

'Âşikun hâlin **perîşân** eyleyen **sünbül** gibi (B 492.2)

Atlas (atlas)

Atlas, çeşitli renklerde ipekten dokunmuş esvaplık bir kumaş olup sert ve parlaktır. Aşağıdaki beyitte sevgilinin siyah atlasa benzetilen saçının yanaklara düşmesi, “yaraşmak” kelimesinin delâletiyle âdeta bir kıyafetin bedene yakışması gibi tahayyül edilmiştir.

Siyâh atlas gibi **zülfün** yaraşdı

'îzâr-ı âl-i müşgîn-hâle düşdi (B 527.3)

Ayna çerçevesi ve sapı

Aşağıdaki beyitte yüz, aynaya benzetilirken, saç bu aynanın abanozdan⁹⁵ yapılmış çerçevesi ve sapı olarak tasavvur edilmiştir.

Ruhsâr-ı sâf u pâki ham-ı zülf-i yârda

Âyînedür ki **deste** vü **pervâzı âbnûs** (B 212.3)

⁹⁵ Bkz. Saç, Müşebbehünbihleri, Abanoz.

Bağ (bağ, bend)

Bağın geçtiği beyitlerde genellikle esaretten bahsedilmektedir. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin dağınık saçına tutulan gönlüne seslenmekte, ona akıllı bir kuş gibi inleyip sızlanmadan içinde bulunduğu hâle katlanması gerektiğini söylemektedir. Beyitte “bend”in “tuzak” manasında kullanıldığı anlaşılmaktadır⁹⁶

ای دل اندر بند زلفش از پریشانی منال

مرغ زیرک چون بدام افتد تحمل بایدش (H 285.2)⁹⁷

Siyah zülüflü güzellerin sevgiliye karşı olan aşklarında saçları kendi boyunlarına bağ olmuştur.

Zülfî siyeh sanemler olmuş senün esîrün

'İşkunda her birinün öz zülfî boynı bağı (FT 278.5)

Bela (belâ)

Aşağıdaki beyitte âşık, gönlünün sevgilininin saçını hoş bir memlekete benzetip oraya yerleştiğini, bela çeken o garipten bir daha haber alınamadığını söylemektedir. “Belâ-keş” ifadesi saç bela olarak görüldüğü ve çekildiği için (keş: çeken) bililtizam kullanılmıştır.

مقیم زلف تو شد دل که خوش سوادى دید

وزان غریب بلا کش خبر نمى آید (H 249.5)⁹⁸

⁹⁶ Bendin bu manada kullanıldığı beyitler için bkz. Atilla Şentürk, *Osmanlı Şiir Kılavuzu*, c. 2, İstanbul: Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi, 2020, s. 187-188.

⁹⁷ “Ey dil ender-bend-i zulfeş ez-perîşânî me-nâl / Morğ-ı zîrek çun be-dâm ufted tahammül bâyedeş” “Ey gönül! Onun zülfünün tuzağına düşmüşsen inleme. Akıllı kuş tuzağa düştüğünde tahammül etmesi gerekir.”

⁹⁸ “Mukîm-i zulf-i tu şod dil ki hoş sevâdî dîd / V’ez-ân garîb-i belâ-keş haber ne-mî âyed” “Gönül senin zülfünü hoş bir memleket olarak görüp oraya yerleşti; ve o bela çeken garipten haber gelmez.”

Aşağıdaki beyitte herkesin sevgilinin zülfü belâsına esir olduğu belirtilmektedir. Burada “belâ” kelimesinin geçtiği pek çok beyitte olduğu gibi *Elest* meclisine atıf olduğu düşünülebilir. Allahu teâlânın bütün ruhları yarattıktan sonra onlara “Rabbiniz değil miyim? (*Elestü bi-Rabbiküm?*)” sualine “*Belâ* (Evet)” karşılığının verilmesinden⁹⁹ itibaren dünya mihnetini/belâsını çekmeye de ikrar verilmiş olduğu kabul edilir. Gerçek âşıklar bu yüzden o hitabın yâdıyla dünya gamını önemsemezler.

کس نیست که اندیشهء زلف تو ندارد

تنها نه فضولست گرفتار بلایت (FF 71.7)¹⁰⁰

Bâkî, sevgilinin işveli yürüyüşüne hayran olan kişiye asıl onun saçının sevdasına düştüğünde belayı göreceğini söylemektedir. Beyitte eski şairlerde sıklıkla rastlanan “belâ”-“bâlâ” (uzun boy) cinası yer almaktadır. Ayrıca yine çokça karşılaşılan “mübtelâ”-“belâ” iştikak sanatı da yapılmıştır.

Ey mübtelâ-yı şîve-i bâlâ-yı yâr olan

Sevdâ-yı zülfi başuna düşsün belâyı gör (B 129.5)

Buhur (bahûr)

Saç, yaydığı güzel koku sebebiyle buhura benzetilir. Aşağıdaki beyitte şair sevgiliye, sünbüle nisbet yapmak için kâkülünü dağıtıp, saba rüzgârı gibi çemen etrafını buhurla tütsülemesini söylemektedir.

مرغول را بر افشان یعنی برغم سنبل

گرد چمن بخوری همچون صبا بگردان (H 399.4)¹⁰¹

⁹⁹ A'râf Sûresi, 172. ayet.

¹⁰⁰ “Kes nîst ki endîşe-i zulf-i tu ne-dânest / Tenhâ ne Fuzûlîst giriftâr-ı belâyet”

“Bir kimse yoktur ki senin zülfünün endişesini bilmesin. Senin belana tutulan yalnız Fuzûlî değildir.”

¹⁰¹ “Merğûl-râ ber efşân ya'nî be-rağm-ı sunbul / Gird-i çemen behûrî hemçün sabâ be-gerdân”

“Perçemini dök yani sünbülün rağmına çemenin etrafında sabah rüzgârı gibi buhur dolaştır.”

Bulut (sehâb, ebr)

Yüzün güneş veya bahçe olarak tasavvuruyla beraber saç da buluta benzetilebilmektedir. Aşağıdaki beyitte şair, bir perde gibi sevgilinin yüzünü örten zülfünün, güneşin önüne geçmiş bir buluta benzediğini ifade etmektedir.

ماه خورشید نمایش ز پس پردهء زلف

آفتاب‌بست که در پیش سہابی دارد (H 128.3)¹⁰²

Aşağıda ise sevgilinin bahçeye benzeyen yanaklarında çıkmaya başlayan hat, güzellik baharının bulutu olan zülfün bıraktığı yağmur olarak görülmektedir.

Ebr-i bahâr-ı hüsndür ol zülf-i müşg-bâr

Yağdı ‘izârı bâğına hat sanma zînhâr (B 111.2)

Cadı (câdû, sâhir)

Saçın cadıya benzetilmesinde en öne çıkan sebep, saç kullanılarak büyü yapılmasıdır. Aşağıdaki beyitte cadıların suya batmadığına dair halk inancına telmih vardır. Sevgilinin yanağına düşen saç, su üzerinde duran cadıya benzetilmektedir.

Görüp zülfün ‘izârün üzre bildüm

Mukarrer batmaz imiş suya câdû (B 398.2)

Cim harfi (cîm)

Saç, kıvrıklığı sebebiyle cim harfine benzetilir. Aşağıdaki beyitte saçın kıvrımından görünen ben, cim harfinin halkasındaki noktaya benzetilmiştir. Zimnen yüz de sayfaya benzetilmiş olmaktadır¹⁰³.

¹⁰² “Mâh-ı hurşîd-nemâyeş zi-pes-i perde-i zulf / Âfitâbîst ki der-pîş sehâbî dâred”

“Senin zülûf perdesinin arkasındaki güneş görünüşlü ayın, önünde bir bulut olan güneşi andırmaktadır.”

¹⁰³ Bkz. Yüz, Müşebbehünbihleri, Sayfa.

در خم زلف تو آن خال سیه دانی چیست

نقطهء دوده که در خلقهء جیم افتادست¹⁰⁴ (H 68.3)

Çenber (çenber)

Saç, kıvrımlı şekli sebebiyle çembere benzetilir. Aşağıdaki beyitte şair, kendisine hitapla, sevgilinin zülfünün çenberinin kendisini aldatmakta olduğu, onu elde etme hayaline kapılmaması gerektiği, o saadetin kendisine müyesser olamayacağını söylemektedir.

خیال چنبر زلفش فریبت می دهد حافظ

نگر تا چنبر اقبال نا ممکن نجبانی¹⁰⁵ (H 489.9)

Çevgan (çevgân)

Bugünkü polo oyununa benzeyen çevgan, hem oyunun hem de oyunun oynandığı değneğin adıdır. Topa ise “tôp” yahut “gûy” adı verilmektedir¹⁰⁶. Aşağıdaki beyitte şair sevgilinin zülüflerinin kıvrımını ele geçirirse başını o çevgana top yapacağını (kendini feda edeceğini) söylemektedir¹⁰⁷.

گر دست دهد در خم زلفین تو بازم

چون گوی چه سرها که به چوگان تو بازم¹⁰⁸ (H 346.1)

¹⁰⁴ “Der-ham-ı zulf-i tu ân hâl-i siyeh dâni çîst / Nokta-i dûde ki der-halka-i cîm uftâde-est”

“Zülfünün kıvrımındaki o siyah benin ne olduğunu biliyor musun? Cimin halkasındaki mürekkep noktasıdır.”

¹⁰⁵ “Hayâl-i çenber-i zulfeş ferîbet mî-dehed Hâfız / Niger tâ çenber-i ikbâl-i nâ-mumkin ne-conbânî”

“Hâfız! Onun zülfü çenberinin hayali seni aldatmakta. Sakın gayr-i mümkün ikbalin halkasını oynatmayasın.” “Hâsılı, anın halka-i zülfi hâsıl olmaz devletin halkasıdır, imdi ana yapışma ki sana andan feth-i bâb müyesser olmaz” (*Sûdî*, c. 3, s. 2704).

¹⁰⁶ Çevgan oyunu hakkında teferruat için bkz. Aysun Eydur, “Türk Kültürü ve Edebiyatında Çevgan Oyunu”, *Erdem*, sy. 53, 2009, s. 83-114.

¹⁰⁷ Sûdî'nin ikinci mısraya verdiği ilk mana, çevgana yuvarlanan topun sevgilinin şaire gösterdiği muhabbetten dolayı rakiplerin kellesi olduğu yönündedir (*Sûdî*, c. 3, s. 2067).

¹⁰⁸ “Ger dest dehed der-ham-ı zulfeyn-i tu bâzem / Çün gûy çi serhâ ki be-çevgân-ı tu bâzem”

“Eğer senin zülfünün kıvrımı tekrar elime geçerse nice başları çevganınla top gibi oynatırım.”

Önceki beyit gibi baş-top benzetmesinin yapıldığı aşağıdaki beyitte hem “ser” iki defa farklı manalarda kullanılarak cinas yapılmış, hem de “uç” (sebeup) kelimesi ilk “ser” kelimesinin manasını da (uç) îham edecek şekilde kullanılmıştır.

Ser-i zülfî ucında ‘âkıbet ser terkini urdum

Girüp **mevdâne** Bâkî **topumı** **çevgâne** tapşurdum (B 341.5)

Çin (Çîn)

Saç kıvrımını ifade eden “çîn” kelimesinin memleket ismi olan “Çîn”i çağrıştırması ve saç için en sık kullanılan m.bihlerden miskin Çin diyarından getirilmesi dolayısıyla saç Çin’e benzetilir¹⁰⁹. Aşağıdaki beyitte gönlün sevgilinin saçını Çin’e benzettiği başkalarının ise Hutten memleketinin karalığına benzeterek hata ettiği söylenmektedir. Hutten, miskin çıkarıldığı yerlerden biri olduğu için anılmaktadır¹¹⁰. “Hatâ” ise yine misk çıkarılan bir başka memleket olması sebebiyle tevriyeli olarak kullanılmıştır.

Dil **mûy**-ı yâri memleket-i **Çîne** benzedür

İller **sevâd**-ı **mülk-i Hutten** dir hatâ budur (B 57.4)

Darağacı (dâr)

Saç, sevgilinin tepedeki unsuru olmaktan başka ipe de benzetildiğinden dolayı âşığın ona erişmek arzusu darağacında idam edilmeyi istemeye benzetilmiştir¹¹¹.

¹⁰⁹ Ayrıca bkz. Saç, Vasıfları, Kıvrımlı/Büklümlü.

¹¹⁰ Sevâd kelimesinin aynı zamanda “bir beldenin nahiyeleri” manasına geldiğini de belirtmeliyiz (*Ânenîrâc*, c. 3, s. 2501). Dolayısıyla “sevâd-ı mülk-i Hutten”, Hutten mülkünün nahiyeleri manasını da taşımaktadır.

¹¹¹ İncelediğimiz beyitlerde geçmemekle beraber saçın darağacına benzetildiği beyitlerde çoklukla aşkı uğruna ölen meşhur sufi Hâllâc-ı Mansûr’un (ö. 922) ismi de zikredilmekte ve şair kendini ona benzetmektedir. Mesela: “Zülfünün dârına berdâr it şehâ Mansûr-vâr / İşidürsen Hayretî’nün keşf-i esrâr itdüğün” (Hayreti, *Divan*, haz. Mehmed Çavuşoğlu-M. Ali Tanyeri, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1981, s. 369).

Kâşkî cânı **saçun dâr**ına ber-dâr itsen

Hâkden ref' idi bî-çâreye rif'atler idi (B 502.2)

Duman (dûd)

Saçın dumana teşbihinde renk benzerliğinden başka dumanın yükselirken saç gibi kıvrımlı bir görüntü arz etmesinin de payı olduğu düşünülebilir. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin zülfüne karşı duyduğu arzunun gönlünü dağlamakla göğsünden çıkıp gitmediğini, bu kadar ateşin çerçöpten duman çıkaramadığını ifade etmektedir.

شوق زلف او بداغ دل نرفت از سینه ام

بر نیارد این همه آتش ازین خاشاک دود
(FF 196.6)¹¹²

Ejder (ejder, ejdehâ)

Ejderha, uzun zaman yaşayan yılanlardan dönüştüğüne inanılan mitolojik bir varlıktır. Dört ayaklı, çok başlı, kanatlı, ağzından ateşler saçan, büyük cesametli canlıları bile rahatlıkla yutabilen bir hayvandır. Ejderhanın geçtiği beyitlerde büyü ve tılsımla ilgili lafızlar da sıklıkla geçmektedir. Hz. Musa'nın sihirdeki maharetini göstermek üzere devrin büyücülerinin yılan hâline gelen asalarını kendisinin büyük bir yılan şekline giren asasıyla yutması hadisesi¹¹³ İslâmî literatürde büyü-yılan ilişkisinin akla ilk gelen örneğidir. Ayrıca halk hikâyelerinde çok defa rastlanan hazinelere bekçilik etmek üzere tılsım olarak ejderha konulduğu inancı da bu alakada pay sahibidir¹¹⁴. Büyük yılanları ifade etmek için de bazan ejder kelimesinin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bunları tefrik edebilmek her zaman mümkün olamamaktadır¹¹⁵.

¹¹² "Şevk-i zulf-i u be-dâğ-ı dil ne-reft ez-sîne-em / Ber-ne-y-âverd in heme âteş ez-în hâşâk dûd"
"Onun zülfünün şevki gönül dâğıyla sinemden çıkmadı. Bu kadar ateş bu çerçöpten duman çıkaramadı."

¹¹³ A'râf Sûresi, 107. âyet.

¹¹⁴ Bkz. Yüz, Müşebbehünbihleri, Hazine.

¹¹⁵ Ejder hakkında daha fazla tafsilat için bkz. Atilla Şentürk, *Osmanlı Şiir Kılavuzu*, c. 4, İstanbul: Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi, 2020, s. 63-71.

Aşağıdaki beyitte sevgilinin saç telinin büyü sonucu ejderhaya dönüştüğü söylenmektedir. Burada kıl veya ipliğin ejderhaya dönüşebileceğine dair inanışa atıf vardır.

Kemend-i çîn-i zülfün vehmi gitmez zâr gönlümden

Mana ol **rişteyi ejder** kılan bilmem ne **efsûndur** (FT 76.6)

Aşağıdaki beyitte ejder tarafından sarılan bir kimsenin bundan kurtulmasının mümkün olamayacağı belirtilmektedir.

Halâs eyler mi şol cânı kimesne

Ki ana **halka-i ejder** ola cây (B 519.3)

El (el, dest)

Hâfız, güzeli bol bir memlekette bulunduğunu, saçının her bir telinin başka bir dilberin zülfünün elinde kaldığını, böyle bir yerde oturmanın çok zor olduğunu ifade etmektedir.

هر تاره موی حافظ در دست زلف شوخیست

مشکل توان نشستن در این دیار باری

(H 459.8)¹¹⁶

Etek (dâmân)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin firuzeye benzeyen hattının, perişan zülfünün eteği altında saklıyken rüzgârın zülfü havalandırmasıyla ortaya çıktığı söylenmektedir.

Hattunun pîrûzesin buldı çıkardı **bâd-ı subh**

Zîr-i **dâmânında** ol **zülf-i perişân** gizlemiş (B 214.6)

¹¹⁶ “Her târ-ı mûy-ı Hâfız der-dest-i zulf-i şûhîst / Muşkil tevân nişesten der-în diyâr bârî”
“Hâfız’ın saçındaki her kıl bir şuhun zülfünün elindedir. Bu diyarda oturabilmek zordur.”

Fesleğen (reyhân)

Fesleğen, kokusu bakımından sevgilin saçı ile mukayese edilir. Aşağıdaki beyitte âşığın ipliğe benzer canını sevgilinin saçlarına bağlamasından beri fesleğene nazar etmediği söylenmektedir.

Bağlarsan eger **deste-i reyhân** ile turmaz

Tâ **rişte-i cân turrası târına** ulandı (B 524.3)

Fitil (fetîl)

Kandil ve muma konulan, emdiği yağ ile aydınlanmayı sağlayan, pamuktan bükülmüş ipliktir. Kelimenin sahih telaffuzu “fetîl”dir. Kökü olan “feti” bükme manasına gelir. “Fetîle-i gîsû”, saç bükümünü ifade etmek için kullanılan bir tabirdir.

Aşağıdaki beyitte şair, mumun ateşi ve fitilini gördüğü vakit sevgilisinin yüzü ve saçını hatırladığını söylemektedir.

رشتهء دارد در آتش می دهد هر لحظه یاد

(FF 231.2)¹¹⁷

زان رخ تابنده و زلف پریشانم چراغ

Sevgilinin saçının her teline bir âşığın gönlünün asılı olduğu hayali eski şiirde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki beyitte ise muma benzetilen sevgilinin saç telleri, mumun fitilinin iplikleri olarak tasavvur edilmiş, bu iplikleri esas tutuşturanın her birine takılı olan yanık gönüller olduğu söylenmiştir.

Ser-i zülfünde her **mû sayd** kılmış bir dil-i **sûzân**

Düşüpdür sanasan bir **şu'le od şem'** üzre her **târa** (FT 240.4)

¹¹⁷ “Rişte-î dâred der-âteş mî-dehed her lahza yâd / Z’ân ruh-ı tâbende vu zulf-i perîşânem çerâğ”
“Ateş içindeki ipliği ile چراغ sürekli bana o parlak yüzü ve dağınık saçı hatırlatıyor.”

Fitne (fitne, âşûb)

Kıyametin kopacağı zaman çeşitli fitnelerin (karışıklıkların) zuhur edeceğine inanılır. Aşağıdaki beyitte sevgilinin boyu ve saçının dünyada kargaşa çıkarmasından hareketle sevgilinin kıyametin başlangıcına, bu sırada zuhur eden bir fitneye delalet ettiği söylenmektedir. “Kıyamet”in boy için bir m.bih olduğu düşünülürse fitnenin daha çok saça işaret ettiği kabul edilebilir.

Cihâna **kaddün** ile **kâkülünden** **fitneler** düşmüş

Kıyâmet ibtidâsı **fitne**-i âhır zamândur bu (FT 233.5)

Gâliye (gâliye)

Misk ve anberden yapılan, güzel kokulu, siyah bir macundur. Saça, sakala sürülür. Aşağıdaki beyitte parlak, siyah ve güzel kokulu saçlarından dolayı gâliyenin hasede düştüğü sevgilinin, tekrar âşıklarına naz edip onları azarlamaya başladığı belirtilmektedir.

آن که از سنبل او غالیه تابى دارد

باز با دلشدگان ناز و عتابى دارد¹¹⁸ (H 128.1)

Gece (gece, şeb, şâm)

Gece ile saçın benzerliğini sağlayan esas husus siyah olmalarıdır. Aşağıdaki beyitte şair meclisteki dostlarından sevgilinin saçı bahsini uzatmalarını istemektedir. Burada gece-saç münasebetini sağlayan ikinci derecede bir unsur olarak uzunluk da kullanılmaktadır.

¹¹⁸ “Ân ki ez-sunbul-i u gâliye tâbî dâred / Bâz bâ dil-şodegân nâz u ‘itâbî dâred”

“O ki sünbülünden gâliye ızdıraba düşmüş, gönül vermişlere tekrar nazlanmaya ve onları azarlamaya başladı.”

معاشران گره زلف یار باز کنید

شی خوشست بدین وصله اش دراز کنید¹¹⁹ (H 254.1)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzünün iki yanından aşağıya düşen saçların çok garipsenmemesi gerektiği, güneşin de iki gece arasında yer aldığı söylenmektedir.

بدو گیسو مه روی تو نه چندان عجب است

عرصهء جلوهء خورشید میان دو شب است¹²⁰ (FF 106.1)

Aşağıdaki beyitte şair sevgilisinden geceleyin güneş gibi yüzünü ortaya çıkarmasını yahut gündüz vakti geceye benzeyen saçlarını açmasını böylece gün ve gece farkını ortadan kaldırmasını rica etmektedir.

Subh-dem zülfün dağıt yâ şâm 'arz-ı 'ârız it

Koyma **subh u şâm** arasında tarîk-i ihtilâf (FT 145.3)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin saçından yanağına düşen ter, şebnem (gece nemi) olarak tasavvur edilmekte dolayısıyla saçın gece olduğu ima edilmektedir.

Düşse zülfinden 'arak ruhsâr-ı cânân üstine

Gûyiyâ **şeb-nem** düşer **gül-berg**-i handân üstine (B 438.1)

Gölge (sâye, zıl)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin saçı gölgesinin başından eksik olmamasını temenni etmekte, huzurunun o gölge altında olduğunu belirtmektedir.

¹¹⁹ "Muâşirân girih-i zulf-i yâr bâz konîd / Şebî hoş-est bedîn vasle-eş dirâz konîd"

¹²⁰ "Be-du gîsû meh-i rûy-ı tu ne çendân 'aceb-est / 'Arsa-i cilve-i hurşîd miyân-ı du şeb-est"

"İki yanına dökülen saçlar ile ay yüzün şaşılacak şeyler değildir. Güneş de iki gece arasında tecelli eder."

ظل ممدود خم زلف تو ام بر سر باد

کاندین سایه قرار دل شیدا باشد (H 163.6)¹²¹

Aşağıdaki beyitte şair, mesut geçmesi gereken akşamının sevgilinin ay gibi yüzüne gölge düşüren saçtan dolayı karardığını söylemektedir. Burada saçın gölge oluşturmamasından muradın yanaklarda çıkmaya başlayan sakallar olma ihtimali de vardır. Çünkü hat zülfün gölgesi olarak da tasavvur edilebilmektedir¹²².

Ey diyen kim **şâm-ı ikbâlün** ne **yüzden tîredür**

Sâye salmış **aya** ol **gîsûy-ı 'anber-sâya** bah (FT 61.6)

Günahkâr (siyeh-kâr)

Saç, âşığa kötülükler etmesi sebebiyle ve siyah olmasının da iham imkânı vermesi dolayısıyla “günahkâr” manasına gelen “siyeh-kâr” tabiriyle tavsif edilir. Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilinin zincire benzeyen günahkâr zülfünü arzuladığını, bir gün bu aşktan dolayı delirip zincire bağlanacağını söylemektedir.

Çekinür **silsile-i zülf-i siyeh-kâr**una dil

Beni **dîvâne** kılur bir gün o **sevdâ** göresin (B 384.3)

Halka (halka)

Saç, kıvrımlı oluşu sebebiyle halkaya benzetilir. Aşağıdaki beyitte şair, sevgiliye kul olduğundan beri dünyaca tanındığından bahsetmekte ve onun zülfünün halkasının kulağından eksik olmaması için dua etmektedir. Burada eskiden kölelerin kulaklarına halka takılması âdetine telmih vardır.

¹²¹ “Zîll-i memdûd-ı ham-ı zulf-i tu-em ber-ser bâd / K’anderîn sâye karâr-ı dil-i şeydâ bâşed”
“Senin zülfünün kıvrımının uzamış gölgesi başa düşsün. Meftun gönlün huzuru o gölgededir.”

¹²² Bkz. Hat, Müşebbehünbihleri, Gölge.

بغلامی تو مشهور جهان شد حافظ
حلقهء بندگی زلف تو در گوشش باد¹²³ (H 108.8)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin düğümlü saçını tutmuş olan kimsenin bu tefahürle cennet kapısının halkasına bile elini sürmeyeceği söylenmektedir.

از کبر حلقه بر در جنت نمی زند
دستی که آن دو گیسوی پر خم گرفته است¹²⁴ (FF 116.6)

Aşağıdaki beyitte zincirin kendisini sevgilinin saçıyla kıyasladığı için deliler halkasının başına geçirildiği, yani en büyük deli (mecnun) sayıldığı belirtilmiştir. “Halka”, daire şeklindeki topluluk manasına gelmekle beraber “zencîr” kelimesinin delaletiyle zincir halkası manasına da işaret etmektedir. “Ser” lafzı da saç ile beraber sıklıkla geçen bir kelime olduğu için kullanılmıştır.

Özin nisbet kılurdu **zülfüne zencîr** her sâ'at

Bu **sevdâlar** anı **ser-halka-i** ehl-i **cünûn** itdi (FT 290.3)

Hırka (hırka)

Hırka ile kastedilen dervişlerin giydikleri kıyafettir. Bunlar bazan yamalı da olur. Aşağıdaki beyitte zülûf, zünnara¹²⁵ benzetilmekle beraber dervişlik alameti olan hırkadan üstün tutularak bu diğer m.bihe atıfta bulunulmuştur.

زلف دلدار چو زنار همی فرماید
برو ای شیخ که شد بر تن ما خرقه حرام¹²⁶ (H 324.4)

¹²³ “Be-ğulâmî-i tu meşhûr-ı cihân şod Hâfız / Halka-i bendegî-i zulf-i tu der-gûşeş bâd”
“Hâfız sana kölelikle dünyaya meşhur oldu. Senin zülfüne köle olduğunu gösteren halka onun kulağında bulunsun.”

¹²⁴ “Ez-kibr halka ber-der-i cennet ne-mî-zened / Destî ki ân du gîsû-yı pur ham girifte-est”
“O kıvrım kıvrım saçları tutmuş olan bir el kibirden cennet kapısının halkasını vurmaz.”

¹²⁵ Bkz. Saç, Müşebbehünbîhleri, Zünnar.

¹²⁶ “Zulf-i dildâr çu zünnâr hemî-fermâyed / Bo-rov ey şeyh ki şod ber ten-i mâ hırka harâm”
“Sevgilinin zülfü zünnar kuşanmamızı emrediyor. Ey şeyh! Git başımızdan! Hırka bizim tenimize haram olmuştur.”

Aşağıdaki beyitte şair sufinin yünden hırkasındansa sevgilinin dağınık saçından zevk aldığını söylemektedir.

اسیر عشقرا از موی ژولیدست ذوق دل
اگر صوفی صفا در خرقهء پشمینه می بیند
(FF 149.3)¹²⁷

Hikâye (kıssa)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin saç bükümelerini anlatmanın kısa süremeyeceği, bunun uzun bir hikâye olduğu belirtilmiştir. Hikâye-saç münasebetinde bu uzunluk özelliğinden başka hikâyelerin gece anlatılması vakasının da payı olduğu düşünülebilir.

شرح شکن زلف خم اندر خم جانان
کوتاه نتوان کرد که این قصه دیراز است
(H 38.5)¹²⁸

Hil'at (hil'at)

Hil'at; padişah, vezir gibi büyük kişiler tarafından caize veya in'am olarak hediye edilen kaftana denir¹²⁹. Aşağıdaki beyitte sevgili, zülûf bırakması sebebiyle tebrik edilmekte; bu zülûf anber renkli yakası olan bir hil'ate benzetilmektedir.

Zülf-i siyehün mübârek olsun

Zî-hil'at-i 'anberîn-girîbân (375.3b)

¹²⁷ "Esîr-i 'ışk-râ mûy-ı jûlfide-est zevk-ı dil / Eger sûfî safâ der-hırka-i peşmîne mî-bîned"

"Sufi yün hırkadan safa buluyorsa aşka esir olanların gönül zevki dağınık saçlardandır."

¹²⁸ "Şerh-i şiken-i zulf-i ham ender-ham-ı cânân / Kûteh ne-tevân kerd ki î'n kıssa dîrâz-est"

"Sevgilinin kıvrım kıvrım zülfünün bükümünü kısaca şerh etmek mümkün değildir. Zira bu hikâye uzundur."

¹²⁹ Reşad Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, İstanbul: Doğan Kitap, 2015, s. 136; *Amîd*, c. 1, s. 873.

Hindu (Hindû)

“Hindû”, muhtelif manaları olan bir kelimedir¹³⁰. Ama bütün manalarda öne çıkan genellikle koyu renkliliktir. Bu renk alakası sebebiyle saç için m.bih olarak kullanılır.

Kelimenin “zenci köle” manasında kullanıldığı aşağıdaki beyitte eskiden kölelerin kulaklarına halka takılması âdetine telmih yapılmıştır. Şair güzellerin Hindû saçlarının kendi kulağına halka olduğunu, yani onların kölesi olduğunu söylemektedir.

من کی آزاد شوم از غم دل چون هر دم

هندوی زلف بتی خلقه کند در گوشم (H 352.3)¹³¹

Kelimenin kâfir manasında kullanıldığı aşağıdaki beyitte sevgilinin alnındaki saçların siyaha benzemesinin, onların Hindular gibi güneşe (yani alna) tapmalarının sonucu olarak esmerleşmelerinden kaynaklandığı söylenmektedir. İkinci bir sebep olarak kâfirliklerinin yüzlerini kararttığı (küfür zulmettir) düşünülebilir.

Yüzleri böyle kararmazdı eger ey **meh-rû**

Âfitâba tapmayaydı **turra-i hindû**ların (B 253.3)

¹³⁰ *Dihhudâ’ya* göre Hindû, Hindli; Kadim Hind dinine mensup; gulam, bende; zenci köle manalarına gelmekte olup Türk ve Rumun zıttı olarak kullanılır (c. 14, s. 20838). *Ânendirâc*, “hindû”nun; hırsız, bekçi, gulam, köle, kâfir ve Hind’de oturan gibi muhtelif manalarını verdikten sonra Hindunun hususi bir kavim olduğunu, bu memlekette oturan Müslümanlar için bu kelimenin kullanılamayacağına dair görüşü nakletmekte, ayrıca Hind’de oturanların “Hindî” olarak tavsif edilmesinin sahih olduğunu belirtmektedir (c. 7, s. 4625). Ayrıca: “Hindû Hind memleketinde tevellüd eyleyen âdemlerde müsta’meldir, ammâ Hind’de tavattun idüp Hindiyyü’l-asl olmayana ve sâyir eşyâya meselâ demüre ve kılıca ve gayriye hindî dirler, hindû dimezler” (*Sûdî*, c.1, s. 341).

¹³¹ “Men key âzâd şevem ez-gam-ı dil çün her dem / Hindu-yi zulf-i butî halka koned der-gûşem”
“Ben gönül derdinden nasıl kurtulurum! Zira her zaman bir putun zülfü hindusu kulağıma halka geçirmekte.”

Hüma (hümâ)

Hüma, üzerine gölgesi düştüğü kişiye talih ve saadet getirdiğine inanılan mitolojik bir kuştur¹³². Çok yüksekte uçması onun özelliklerinden birisidir. Aşağıdaki beyitte de onun bu ikinci özelliğine temas edilmekte, hümanın bile sevgilinin saçının mertebesine erişemeyeceği zikredilmektedir.

Ne **hümâ kaydı ser-i zülfi hevâsında** bana

Gönül o **mertebelerden** yüce pervâz eyler (B 126.2)

İtır ('itr, *mu'attar*, *'attâr*)

İtır, güzel koku demektir. Aşağıdaki beyitte şair sevgilisine hitap etmekte, meclislerine ıtır getirmesine hacet olmadığını, zira saçının meclisi yeterince hoş kokularla doldurduğunu söylemektedir.

در مجلس ما عطر میامیز که ما را

هر لحظه ز **گیسوی** تو خوش بوی مشامست (H 45.4)¹³³

İpek (harîr)

Saç, yumuşak ve parlak olması sebebiyle ipeğe benzetilir. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin vücuduna ipek saçından daha muvafık bir kumaşın olamayacağını söylemektedir. “Çıkmaz” tabiri “yetmez, kâfi gelmez” manalarında kullanılmıştır. Beyitte ayrıca sevgilinin saçının ayaklara kadar uzanması durumuna da işaret vardır.

Bâkî **harîr-i zülfi** gibi şöyle anlaram

Sâ'ir **kumâş** o **serv-i gül-endâme** çıkmaya (B 474.7)

¹³² Tafsilat için bkz. Ömür Ceylan, *Kuşlar Divanı Osmanlı Şiir Kuşları*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2015, s. 116-125.

¹³³ “Der-meclis-i mâ 'itr me-y-âmîz ki mâ-râ / Her lâhza zi-gîsûy-ı tu hoş bûy meşâm-est”
“Meclisimizde ıtır gezdirmel! Zira dimağımız her an senin saçından dolayı güzel kokmaktadır.”

İplik (rişte)

Aşağıdaki beyitte şair sevgilinin zülfündeki kıvrımlar açıldıkça yüzünü görmek hevesiyle uzun ve erişilmez arzular ipliğinin gittikçe uzadığını söylemektedir. Buradaki iplik aynı zamanda saça da işaret etmektedir.

Uzanur **rişte-i tûl-i emel dîdâr** zevkiyle

Ham açıldukça ol **gül-çihre zülf-i tâb**-dârından (FT 215.5)

Aşağıdaki beyitte ise sevgilinin yüzüne değdiği için saç kışkanan şair can ipinin hasetten yanıp yakıldığını söylemektedir. Beyitte güzel koku saçması için ateşe anber atılması âdetine telmih vardır. Ayrıca haset, ateşe benzetilmiştir. Aşığın canı ise zayıflıktan dolayı ipliğe benzetilmektedir. İlk mısradaki ateş ve iplik, ikinci mısradaki yanak ve saça mukabil gelmektedir¹³⁴.

Reşk **oduyla** yakılır **rişte-i cân**um ki niçün

Deger ol '**ârıza gîsûy-ı mu'anber** güstâh (FT 59.3)

Kâfir (kâfir, küfr, Firengistân)

Saçın siyah yani karanlık olması, yüzü örtmesi ve dolayısıyla kâfir (Arapçadaki lügat manasıyla “örtten”) kelimesini çağrıştırması, bu teşbihin zeminini oluşturmaktadır. Ayrıca âşıkların dinine kastetmesi de saçın başta gelen özelliklerindendir. Aşağıdaki beyitte saçın din yolunu kesmeye azmettiği, yüzün de bu yolda ona yardım ettiği anlatılmaktadır.

کفر زلفش ره دین می زد و آن سنگین دل

(H 221.4)¹³⁵

در رهش مشعله از چهره بر افروخته بود

¹³⁴ Bkz. Yüz, Müşebbehünbihleri, Ateş.

¹³⁵ “Kufr-i zulfeş reh-i dîn mî-zed u ân sengîn dil /Der-reheş meş’ale ez-çehre ber-efrûhte bûd”
“Zülfünün küfrü din yolunu kesti. O taş kalpli ise onun yoluna çehresiyle meşale tutmaktaydı.”

Aşağıdaki beyitte gönlün sevaba girmek kasdıyla iman sermayesini güzellerin kâfir zülfüne verdiği söylenmektedir.

بکفر زلف بتان داد نقد ایمان را

وزین معامله قصد ثواب دارد دل¹³⁶ (FF 248.4)

Aşağıdaki beyitte şair, halk kâfirleri imana çağırırken kendisinin göğsündeki imanına sevgilinin küfrünü sunduğunu söylemektedir. İkinci mısraın bir diğer manası sevgilinin saçının kendi göğüsüne dökülmüş olduğunu bildirmektedir.

Halk **küfr** ehline **îmân** 'arz ider men dem-be-dem

Küfr-i zülfün eylerem göğsümdeki **îmâna** 'arz (FT 135.4)

Aşağıdaki beyitte saç, kâfir memleketine, gönül ise bir kayığa benzetilmekte, feleğin zulmü sebebiyle bu kayığın kâfir iline düştüğü söylenmektedir. Rüzgâr, hem felek hem yel manasına kullanılmıştır.

Rûzgârun sitemin gör düşürüp **gîsûna**

Yine dil zevrakını saldı **Firengistâne** (B 410.3)

Kanca (kullâb)

Ucu eğri olduğu için zülûf kancaya benzetilebilmektedir. Sevgilinin boyu ve saçının uzunluğunu belirtmek için yazılmış aşağıdaki beyitte onun cefa kancasını (yani saçını) ta aydan (yüzü, burada başı) denizdeki balığa attığını söylemektedir¹³⁷. “Ne dirâz eyleyelim”, “daha ne kadar uzatalım” manasınadır.

Mâhdan mâhîye dek saldı **cefâ kullâbın**

Kıssa-i gussa-i zülfün ne **dirâz** eyleyelim (B 317.4)

¹³⁶ “Be-kufr-i zulf-i butân dâd nakd-i îmân-râ / V’ez-în mu’âmele kasd-ı sevâb dâred dil”

“İman nakdini putların zülfünün küfrüne verdi. Gönül bu muameleden sevap umuyor.”

¹³⁷ “Mâhdan mâhiye dek”, “âlemin tamamı” manasına gelen Farsça bir tabirin tercümesidir. Orijinali “Ez mâh tâ be mâhî”dir (Ali Ekber Dihhudâ, *Emsâl ü Hikem*, c. 1, Tahran: Çaphane-i Sipîhr, 1363, s. 148).

Kara (kara)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin bazan zülfünü bazan kaşını göstermesi güzellik (yüz) denizinin medcezirine benzetilmektedir. Beyitteki “kara”, hem “siyah” hem de “kara parçası” manasına gelecek şekilde tevriyeli kullanılmıştır. “Cezer” ile aynı imlaya sahip “cezer”in “ada” manasını da taşıyor olması bu teşbihi güçlendirmektedir¹³⁸.

Gösterdi gâh zülfi karasın gehî kaşın

Deryâ-yı hüsn-i dōst ‘ayân itdi cezr ü med (B 43.3)

Karanlık (zulmet, tîre, târîk)

Aşağıdaki beyitte şair gönlüne hitap etmekte, güzellerin gönül bağlayan zülfünü sürekli düşünmemesini, böyle karanlık düşüncelere gark olursa işlerinin açılmayacağını söylemektedir.

دلا همیشه مزن رای زلف دلبدان

چو تیره رای شدی کی گشایدت کاری (H 458.6)¹³⁹

Karga (gurâb)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzü, gül bahçesine; rüzgâr estiği vakit onun üzerinde oynayan saç ise siyah (“müşkîn”in bir diğer anlamı) bir kargaya benzetilmektedir.

Sabâdan gül yüzünde sünbül-i pür-pîç ü tâb oynar

Sanasan per açup gülşende bir müşğîn gurâb oynar (FT 79.1)

¹³⁸ “El-Cezr: Deryâda ve ırmakta su sâhile geldikten sonra geri çekilmek ma’nâsınadır ki med mukâbilidir... Cezr: Deryâya itlâk olunur... Cezer: Şol arza denir ki ondan suyun meddi müncezir ve munkatî’ olur. Murâd bahr içre olan arzıdır ki onda deryânın meddi kesilir. Ceziret dahi denir ki onunla meşhûrdur, Türkîde ada ta’bîr olunur” (*Kâmûs*, c. 2, s. 1818-1819). Ayrıca bkz. Ben, Müşebbehünbihleri, Kara.

¹³⁹ “Dilâ hemîşe me-zen rây-ı zulf-i dilbendân / Çu tîre rây şodî key guşâyedet kârî”
“Gönül! Sürekli gönül bağlayan zülûfleri düşünme! Karanlık düşüncelere dalarsan işin nasıl açılır?”

Karınca (mûr)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yanağına düşen zülfünün teli âşıkların canlarının meskenine (yuvası) ve karıncaların gül bahçesinde çizdikleri kıvrım kıvrım yola benzetilmiştir.

Târ-ı zülfündür mü ruhsârunda cânlar meskeni

Yâ bırakmış bir reh-i pür-pîç ü ham gül-zâra mûr (FT 66.6)

Kemend (kemend)

Kemend çoklukla âşığı esir etmeye yarayan âlet olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin kıvrımlı zülfünden kurtulmak istemediğini, zira onun kemendine esir olanların kurtuluşa asıl erenler olduğunu söylemektedir.

خلاص حافظ ازین زلف تابدار مباد

(H 202.9)¹⁴⁰

که بستگان کمند تو رستگاراند

Aşağıdaki beyitte şair, sevgiliye zaten aşkının derdine müptela olduğunu, onu esir etmek için bir de zülfünün kemendine ihtiyaç bulunmadığını söylemektedir.

Belâ-yı bend-i zülfünden halâs it cân-ı miskîni

Esîr-i mihnet-i ‘aşkun ne bend ü ne kemend ister (B 143.2)

Kırlangıç kanadı

Yüzün iki tarafından sarkan saçların kanatları andırması dolayısıyla saç, çeşitli kuşlara benzetilmektedir. Kırlangıç da bunlardan biridir. Fakat bu teşbihte kırlangıç kelimesinin Farsçasının (perestû) ilk hecesinin “per” olması bu kelimenin de beyitte yer almasına yol açmaktadır.

¹⁴⁰ “Halâs-ı Hâfız ez-în zulf-i tâbdâr me-bâd / Ki bestegân kemend-i tu restgârânend”

“Hâfız bu bükümlü saçlardan kurtulmasın! Zira senin kemendine bağlananlar kurtuluşa erenlerdir.”

Kırlangıçlar, alçaktan uçan kuşlardır. Aşağıdaki beyitte şair, bu durumu onun kanadını sevgilinin saçına benzetmesine, ona öykünmesine bağlamaktadır (hüsn-i talil).

İdermiş **zülfüne perrini** teşbîh

Katı alçak kaçır geh geh **perestû** (B 398.4)

Kilit (kufl)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzünde biten hattın murat aynasını tozlandığı, zülfünün düğümünün ise vuslat hazinesine kilit vurduğu söylenmektedir.

Kondurdu **gerd hattun âyîne-i murâda**

Kufl urdu 'akd-i zülfün **gencîne-i visâle** (FT 244.4)

Lam harfi (lâm)

Zülûf, eğriliği dolayısıyla lam harfine benzetilir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin iki zülfünün, kaşları hilalinin (hilâl kelimesinin) lamları olduğu söylenmektedir.

Ol iki **zülf-i müşg-i gâliye-fâm**

Olmuş **ebrûların hilâlîne lâm** (B 329.1)

Leylî (leylî)

Leyla ve Mecnun hikâyesindeki Leylâ (yahut Leylî) kelimesinin “leyl”den (gece) gelmesi sebebiyle geceye mensup manasındaki “Leylî”, saçta atfen kullanılabilir. Tabii bu beyitlerde meşhur kıssaya da telmihte bulunmaktadır. Aşağıdaki beyitte gönlü Leylâ zülfüne bağlayıp Mecnûn aklıyla iş görmek öğütlenmekte, âşıklara münasip revîşin bu olduğu söylenmektedir¹⁴¹.

¹⁴¹ Beyitte saç'ın Leyla'ya teşbihi açık olmadığı için *Sürûrî*'deki Kâtibî'ye ait şu beyti nakledebiliriz:

دل ز جان و تن گذشت و زلف شیرنگت گرفت ترک قوم خویش مجنون بحر لیلی می کند

دل اندر زلف لیلی بند و کار از عقل مجنون کن

که عاشق را زیان دارد مقالات خردمندی¹⁴² (H 453.4)

Menekşe (benefşe)

Saç, koyu rengi, bükülü şekli ve güzel kokusu sebebiyle menekşeye benzetilir¹⁴³. Aşağıdaki beyitte sevgilinin misk kokulu saçının menekşeyi hasetten kıvrandırdığı, gönüller açan gülümseyişinin ise goncanın namus perdesini yırttığını, yani açılmasına sebep olduğu söylenmektedir.

تاب بنفشه می دهد طرهء مشک سای تو

پردهء غنچه می درد خندهء دلگشای تو¹⁴⁴ (H 423.1)

Aşağıdaki beyitte ise sevgilinin kıvrım kıvrım saçlarına bağlanan bir kişinin gönlünü menekşe veya nafenin¹⁴⁵ cezbedemeyeceği söylenmektedir.

کی از بنفشه گشاید کجا بنافه کشد

دلی که بستهء آن گیسوان خم بخم است¹⁴⁶ (FF 93.2)

Mesken (mesken)

Aşağıdaki beyitte şair sevgilisinden saçını mesken edinmiş gönlünü kırıp da onu ayağa salmamasını rica etmektedir.

“Gönül, can ve bedenden geçip senin gece rengindeki saçına tutundu. Sanki Mecnun Leyla için kendi kavmini terk ediyor.” (s. 128)

¹⁴² “Dil ender-zulf-i Leylî bend u kâr ez-‘akl-ı Mecnûn kun / Ki ‘âşık-râ ziyân dâred makâlât-ı hîredmendî”
“Gönlü Leylâ’nın zülfüne bağla ve Mecnun’un aklıyla iş yap. Zira akıllılık lafları âşıklara ziyandır.”

¹⁴³ Harun Tolasa, benzerliğin renk üzerine kurulu olduğunu söylemekle beraber (*Ahmed Paşa’nın Şiir Dünyası*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1973, s. 176) Sûdî, ilgili pek çok beytin izahında, zikrettiğimiz üç yönden de benzerlik olduğunu belirtmektedir: *Sûdî*, c. 1, s. 607, c. 2, s. 1257, 1261, c. 3, s. 2263, 2305.

¹⁴⁴ “Tâb-ı benefşe mî-dehed turre-i muşk-sây-ı tu / Perde-i gönçe mî-dered hande-i dilguşâ-yı tu”
“Senin misk kokan saçların menekşeyi kıvrandırıyor. Gönüller açan gülüşün ise goncanın perdesini yırtıyor.”

¹⁴⁵ Bkz. Saç, Müşebbehünbihleri, Nafe.

¹⁴⁶ “Key ez-benefşe guşâyed kocâ be-nâfe keşed / Dilî ki beste-i ân gîsuvân-ı ham-be-ham-est”
“O kıvrım kıvrım saçlara bağlanan bir gönlü menekşe nasıl açsın! Nafe nasıl cezbedsin!”

دلم را مشکن و در پا مینداز

که دارد در سر زلف تو مسکن¹⁴⁷ (H 394.8)

Misk (misk, müşg, müşgîn, müşg-âsâ, müşg-bâr)

Bir çeşit ceylanın göbeğinden çıkan güzel kokulu bir maddedir¹⁴⁸. Bu ceylanlar daha çok Çin, Hoten ve Hata bölgelerinde bulunduğu için miskin geçtiği yerlerde bu isimler de, bilhassa Çin ve Hatâ tevriyeli olarak, kullanılır. Aşağıdaki beyitte şair, muradı nafesinin¹⁴⁹ sevgilinin misk kokulu saçının kıvrımında ("çîn") saklı olduğu yani onun visalini arzuladığını söylemektedir.

آن نافهء مراد که می خواستم ز بخت

در چین زلف آن بت مشکین کلالة بود¹⁵⁰ (H 225.3)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilisine hitap etmekte, saçının kıvrımını açıp dünyayı güzel kokulara gark etmesini, böylece Hutten memleketinden misk getirmeye ihtiyaç bırakmamasını söylemektedir.

زلف پر چین بر گشا تا بر خطا قایل شود

آنکه رنجی می برد مشک از خطن می آورد¹⁵¹ (FF 164.3)

Aşağıdaki beyitte Çin miskinın sevgilinin saçına üstünlük iddiasını taşıdığı, yüzü kara kimseden (siyah olmasından kinaye) böyle bir hata sâdır olmasının şaşılacak bir şey olmadığı söylenmektedir. "Hatâ" kelimesi, miskin getirildiği diğer bir memleket olan "Hatâ"yı hatırlatacak şekilde kullanılmıştır.

¹⁴⁷ "Dilem-râ me-şiken u der-pâ me-y-endâz / Ki dâred der-ser-i zulf-i tu mesken"

"Gönlümü kırıp ayağa salma. Zira o senin zülfünün ucunu mesken edinmiştir."

¹⁴⁸ Tafsilat için bkz. Mehmet Kavak, "Ortaçağda Misk", *Vakanüvis*, sy. 3, 2018, s. 188-229.

¹⁴⁹ Nafe için bkz. Saç, Müşebbehünbihleri, Nafe.

¹⁵⁰ "Ân nâfe-i murâd ki mî-hâstem zi-baht / Der-çîn-i zulf-i ân but-i müşkîn-külâle bûd"

"Talihten istediğim murat nafesi o misk kokulu kıvrıcık saçlara sahip putun zülfünün kıvrımında imiş."

¹⁵¹ "Zulf-i pur çîn ber-guşâ tâ ber-hatâ kâyil şevd / Ân ki rencî mî-bored müşg ez-Hoten mî-âvered"

"Kıvrım kıvrım saçını aç da Hoten'den misk getirmeye zahmet eden kişi hatasını anlasın."

Müşg-i Çîn zülfün ile eylese da'vî ne 'aceb

Ne olur yüzi **kara** kulda **hatâdan** gayrı (FT 262.4)¹⁵²

Aşağıdaki beyitte sevgilinin saçı ile Çîn memleketi kıyaslanmakta, Çîn'de sevgilinin saçı gibi bir miskin bulunamayacağı, fakat sevgilinin misk kokan saçında binlerce çîn (kıvrım) bulunduğu söylenmektedir. Beytin esasını “çîn” kelimesinin bu farklı manaları üzerinde oynamak oluşturmaktadır.

Çîn içre yok **saçun** gibi bir **müşk-i** ter velî

Müşgîn saçunda bulmag olur sad hezâr **çîn** (B 379.3)

Nâfe (nâfe)

Nâfe, misk ahusunun göbeğinden düşen misk ile dolu kesedir¹⁵³. Aşağıdaki beyitte sevgilinin saçının kokusunu getiren rüzgârın olduğu bir mahalde Tatar nafesine kimsenin itibar etmeyeceği söylenmektedir.

دران زمین که نسیمی وزد ز طرهء دوست

چه جای دم زدن نافهای تاتاریست (H 72.2)¹⁵⁴

Aşağıdaki beyitte nafenin bile sevgilinin güzel kokulu saçına kıskançlık duyduğu anlatılmaktadır.

دوش از حال دل نafe خبر داد صبا

گرهی در دل ازان سنبل خوش بو دارد (FF 139.3)¹⁵⁵

¹⁵² Krş. “Çîn-i zülfün müşge benzetdüm hatâsın bilmedüm / Gey perîşân söyledüm bu yüz karasın bilmedüm” (*Ahmed Paşa Divanı*, haz. Ali Nihad Tarlan, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1966, s. 245).

¹⁵³ Bkz. Saç, Müşebbehünbihleri, Misk.

¹⁵⁴ “Der-ân zemîn ki nesîmî vazed zi-turre-i dûst / Çi cây-ı dem zeden-i nâfehâ-yı tâtârîst”

“Rüzgârın sevgilinin perçeminin kokusunu getirdiği bir yerde Tatar nafelerinden dem vurmanın/onları teneffüs etmenin yeri yoktur.”

¹⁵⁵ “Dûş ez-hâl-i dil-i nâfe haber dâd sabâ / Girihi der-dil ez-ân sunbul-i hoş-bû dâred”

“Sabah rüzgârı dün nâfenin gönlünün hâline haber verdi. O güzel kokulu sünbülde dolay gönlünde ukde varmış.”

Nal (na'l)

Saçı nala benzetmek, eskiden muhabbet büyüsü olarak nalin ateşe atılması hadisesine telmihen kullanılmıştır¹⁵⁶. Şair, ateşe benzeyen yanaklara düşen zülûflerin kıvrık ucunu nala benzetmekte, aşkının bundan dolayı ziyade olduğunu söylemektedir.

در نھاڭخانهء عشرت صنمی خوش دارم
کز سر زلف و رخس نعل در آتش دارم¹⁵⁷ (H 341.1)

Ömür ('ömr)

Saç, uzunluk münasebetiyle ömre benzetilmektedir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin, saçlarını örmekle âşığın uzun ömrünü kısaltmakta olduğu belirtilmektedir. Saçın örüldüğü vakit kılmasına işaret edilmektedir.

می کنم ناله چو بر زلف گره می بندی
می کند کوتاهی عمر درازم چه گنم¹⁵⁸ (FF 298.2)

Yukarıdaki beytin aksine aşağıdaki beyitte sevgilinin zülfünün kıvrımlarını açtığı, böylece âşığın ömrünü uzattığı, bir yandan da bela¹⁵⁹ ve derdini arttırıp huzurunu çoğalttığı söylenmektedir. Zira âşığın istediği derttir.

Ham açıldukça **zülfünden belâ** vü mihnetüm artar

Bihamdillâh ki **'ömrüm** uzanur **cem'iiyetüm** artar (FT 100.1)

¹⁵⁶ *Sûdî*, c. 3, s. 2038.

¹⁵⁷ "Der-nihânihâne-i 'îşret sanemî hoş dârem / K'ez ser-i zulf u ruheş na'l der-âteş dârem"

"İşret halvethanesinde hoş bir dilbere mâlikim. Onun yüzü ve zülfünün ucundan ateşte nalım vardır."

¹⁵⁸ "Mî-konem nâle çu ber-zulf girih mî-bended / Mî-koned kûtehî-i 'omr-i dirâzem çi konem"

"Zülfüne düğüm attığın vakit inliyorum. Uzun ömrümü kısaltıyor, ne yapayım?"

¹⁵⁹ Bela teşbihi için bkz. Saç, Müşebbehünbihleri, Bela.

Örtü (perde, nikâb)

Saç, yüzü örttüğü için örtü olarak tasavvur edilmektedir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzünü örten siyah saçları, âşîğın talih yüzünü örten kara bahtı olarak hayal edilmiştir.

Bana **devlet yüzün** göstermeyen baht-ı **siyâhumdur**

Kara zülfün ki çekmiş **perde** ol **ruhsâr-ı nîkûya** (B 458.2)

Peşmîne (peşmîne)

Peşmîne, genel olarak yünden mamul nesneye, özel olarak dervişlerin giydiği, kaba ve süssüz hırkaya denir¹⁶⁰. Aşağıdaki beyitte hümânın¹⁶¹, peşmine giyip (yani dervişliğe girip) sevgilinin zülfünden el aldığı, o sayede en sonunda yüksek bir mertebeye eriştiği söylenmektedir. Beyitte hüma ve peşmine, zülfün m.bihleri olduğu için kullanılmıştır.

Peşmîne geydi eğnine **zülfünden** aldı **el**

Göklerde uçdı âhır efendi **hümâyı** gör (B 129.3)

Selsebîl (Selsebîl)

Selsebil, cennetteki bir pınarın adıdır. Türkçede suyun kademeli olarak akıtıldığı sıralı yalaklar için kullanılır¹⁶². Aşağıdaki beyitte de bu manasından hareketle şair, sevgilinin suya benzeyen yüzü üzerindeki saçının şeklinin zincir şeklindeki bir selsebili andırdığını söylemektedir.

Zülfünü görsem **‘izârun** üzre ey hûr-ı cemîl

Sanuram **zencîr** şeklin bağlamışdur **Selsebîl** (B 285.1)

¹⁶⁰ *Remzî*, c. 1, s. 211; *Sâmî*, s. 356.

¹⁶¹ Bkz. Saç, Müşebbehünbihleri, Hüma.

¹⁶² Lütfullah Cebeci, “Selsebîl”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 36, İstanbul: TDV Yayınları, 2009, s. 447.

Serdar (ser-dâr)

“Ser-dâr” (kumandan) kelimesinin lügat manası “başta bulunan” olduğu için kelime, saç için m.bih olarak kullanılır. Aşağıdaki beyitte ben ve hat ordusunun saçın kumandanlığında Rum memleketine (yüze) hücum ettiği belirtilmektedir. Beyazı temsil eden Rum memleketine hücum edilmesi, saç, hat ve benin aynı zamanda Hindu olarak tasavvur edildiğini ihsas ettirmektedir¹⁶³.

Hâl ü hat milket-i **Rûm** üstine **leşger** çekdi

Virdiler **kâkül-i müşgînüne ser-dârlığı** (B 495.4)

Sultan (saltanat)

Saçın başta bulunması onun güzellik memleketinin padişahı olarak görülmesi sonucunu doğurmuştur. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin saçının kendisini kapısı eşiğinde dilenci olmaya layık gördüğünü söylemekte, böylece uzun bir ömre ve daimi saltanata eriştiğini belirtmektedir¹⁶⁴. İkinci mısradaki “ömr” ve “saltanat” ile saçta da işaret edilmektedir¹⁶⁵. İlk mısradaki çekmek kelimesi saçın kemend olarak tasavvuruyla ilgilidir¹⁶⁶.

Çekdi kapun **gedâlığına** ‘âkıbet **saçun**

‘**Ömr-i dırâz** u **saltanat**-ı câvidânı gör (B 77.3)

Sünbül (sünbül)

Sünbül, saç için en yaygın kullanılan m.bihtir. Bu benzetme önce şekil ve ikinci olarak koku itibariyledir. Aşağıdaki beyitte sünbülün zülüfleri, rüzgârın esişiyle güzel kokular saçarsa sevgilinin anber kokulu saçlarıyla ona haddini bildirmesi söylenmektedir.

¹⁶³ Bkz. Saç, Müşebbehünbihleri, Hindu.

¹⁶⁴ “İşigünde kul olmak dehre sultan olmadan yegdür” (Nev’î, *Divan*, haz. Mertol Tulum-M. Ali Tanyeri, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1977, s. 309).

¹⁶⁵ Bkz. Saç, Müşebbehünbihleri, Ömür.

¹⁶⁶ Bkz. Saç, Müşebbehünbihleri, Kement.

چو عطر سای شود زلف سنبل از دم باد

تو قیمتش بسر زلف عنبری بشکن (H 410.6)¹⁶⁷

Aşağıdaki beyitte şair gül çehreli, sünbül saçlı ve semen yüzlü sevgilisi olmadan yapacağı çemen seyrinin ona hiç neşe vermeyeceğinden bahsetmektedir.

دور از آن زلف و قد و چهره بخوان سوی چمن

باغبان نیست سر سنبل و سرو و سمنم (FF 315.4)¹⁶⁸

Aşağıdaki beyitte şair, sünbülün dağınık ve kıvrım kıvrım hâlinin kendisine sevgilinin saçını hatırlattığını söylemektedir.

Göricek **sünbüli** andum **şiken-i kâkülüni**

Sünbüli girye vü **âh** ile **perîşân** itdüm (FT 197.6)

Âşğın sevgilinin saçının yâdıyla çektiği âh ile sineden göğse doğru yükseldiği hayal edilen duman, siyah ve kıvrımlı şeklinden dolayı yine o saça benzetilmektedir. Bu âhın dağları eritip ova hâline getirecek, ovaları yeşillendirecek ve o yeşillikten sevgilinin saçını hatırlatan sünbüller bitirecek kadar tesirli olduğu söylenmektedir.

Kûhdan geçse gam-ı **zülfünle âhum** sarsarı

Kûh deşt ü deşt **bâğ u bâğ sünbül-zâr** olur (B 114.4)

¹⁶⁷ “Çu ‘itr-sây şevved zulf-i sunbul ez-dem-i bâd / Tu kıymeteş be-ser-i zulf-i anberî be-şiken”

“Sünbülün zülfü rüzgârın nefesiyle ıtır ezici olduğunda sen anber kokan saçlarınla onun kıymetini düşür.”

¹⁶⁸ “Dûr ez-ân zulf u kad u çehre me-hân sûy-ı çemen / Bâğbân nîst ser-i sunbul u serv u semenem”

“Bahçıvan! O zülûf, boy, çehre olmaksızın beni bahçeye çağırma. O durumda sünbül, servi ve semen görmek istemem.”

Şahbaz (şeh-bâz)

Şahbaz, iri ve beyaz bir cins doğandır. Bilhassa padişahlar tarafından av kuşu olarak kullanılır¹⁶⁹. Saça benzetilme yönü de avlamakta mahir olmasıdır. Aşağıdaki beyitte sevgiliye saç şahbazını biraz durdurmasını, zira ona yakalanmadık bir gönül kuşu dahi kalmadığı söylenmektedir.

Murg-ı dil kalmadı kim **sayd** olmadı bir dem ana

Sâkin it pervâzdan **şeh-bâz-ı müşgîn-bâlünü** (FT 269.5)

Aşağıdaki beyitte akıl, sülün kuşuna benzetilmekte, sevgilinin şahbaza benzeyen zülfünün mübarek ve uğurlu kanatlarını açıp bu kuşu almaya teşebbüs ettiği söylenmektedir.

Hümâyûn-bâl açup **şeh-bâz-ı zülfün**

Tezerv-i ‘aklı nâ-geh ala düşdi (B 527.4)

Şahin (şâhîn)

Doğan cinsinden bir av kuşudur. Aşağıdaki beyitte cihan padişahları sevgilinin hümayya benzeyen¹⁷⁰, şahin şehperli¹⁷¹ zülfünün gölgesi altında olsun, yani ona itaatkâr olup himayesi altında bulunsunlar denmektedir.

همای زلف شاهین شهپر را

دل شاهان عالم زیر پر باد (H 107.3)¹⁷²

¹⁶⁹ *Ânendirâc*, c. 4, s. 2572; *Salâhî*, c. 4, s. 60.

¹⁷⁰ Bkz. Saç, Müşebbehünbihleri, Hüma.

¹⁷¹ Şehper yahut şehbâl, kuş kanadının en uzun tüyleridir. Padişah kavuklarına da takılırdı.

¹⁷² “Humây-ı zulf-i şâhîn-şehpereş-râ / Dil-i şâhân-ı âlem zîr-i per bâd”

“Dünyanın hükümdarlarının gönlü, onun şahin şehperli zülfünün hümasının kanadı altında olsun.”

Şam (Şâm)

Şam, aynı zamanda akşam manasına geldiği için m.bihlerinden biri akşam/gece olan saç için m.bih olarak kullanılır. Aşağıdaki beyitte eğer rüzgâr Hicaz’daki hacılara sevgilinin zülfünün kokusu ulaştırırsa onların Hicaz’dan ayrılıp Şam’a geri dönmeyeceği söylenmektedir. Şam, hac güzergâhında bulunduğu için zikredilmiştir.

Berr-i Hicâza **şemme-i zülfün** yitürse **bâd**

Huccâc kala bâdiyede **Şâma** çıkmaya (B 474.2)

Şebboy (şeb-bû)

Şebboy, bilhassa gece koku saçan bir çiçek olduğu için bu adı almıştır. Aşağıdaki beyitte şeb kelimesi tevriyeli olarak kullanılmıştır. “Şeb-bûdur”, hem “şebboydur” hem “bu, gecedir” manasına gelmektedir.

Ruhun ey **gonca-dehen berg-i gül-i hod-rûdur**

Dir gören **zülf-i siyeh-kâr**un içün **şeb-bûdur** (B 46.1)

Şebdîz (Şeb-dîz)

“Şeb-dîz”in lügat manası siyah, gece rengidir. Aynı zamanda Hüsrev-i Pervîz’in atının ismidir. Şairler kelimeyi bu anlamı çağrıştıracak şekilde de kullanırlar. Nitekim Bâkî aşağıdaki beyitte her ne kadar gönlü o siyah renkli (“Şebdîz”) saçları bırakıp geçmek istese de (bir atın diğerini geçmesi), onları gördüğü vakit iradesinin *dizginlerini* kaybettiğini söylemektedir¹⁷³.

Koyup ol **zülf-i şeb-dîzi** gönül geçmek diler gâhî

Velî görsem yine kalmaz **‘inân-ı** ihtiyâr elde (B 412.4)

¹⁷³ Beyitte “şebdiz” sıfat gibi (yani siyah manası daha ön planda gelecek şekilde) kullanıldığı için saçın daha sarıh bir şekilde Şebdîz’e benzetildiği bir beyit olarak şunu zikredebiliriz: “Ko bizi ‘ömr-i dirâz ile yaş yarışduralım / Koşalum ol saçı Şebdîze eşk-i gül-günü” (*Necâtî Beg Divanı*, haz. Ali Nihat Tarlan, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997, s. 546).

Tavus (tâvûs)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin saçının yüz üzerine sarkması tavusun cennet bahçesinde dolaşmasına benzetilmektedir. Tavus, cennet kuşu olarak görülür¹⁷⁴. Beyitte “temâşâlanmak”, “seyretmek”ten başka “gezmek” manasına¹⁷⁵ da gelecek şekilde kullanılmıştır.

Turrarlar boynın burup hüsünin temâşâlanmada

Zülfî tâvûsî İrem bâğında cevân itmede (B 414.2)

Tuğra (tûgrâ)

Tuğra, hükümdarlık alametidir. Ferman, berat gibi önemli belgelerde yer alır ve padişahın imzası yerine kaimdir. Osmanlı’da hat sanatının çok önemli bir kolu olarak gelişmiştir¹⁷⁶. Aşağıdaki beyitte sevgilinin beyaz yüzü sayfaya, onun üzerindeki kıvrımlı zülûf ise arzettiği görünüm sebebiyle tuğraya benzetilmiştir. “Misâl” kelimesi, bir diğer manası olan “ferman” kelimesini hatırlatmak için bililtizam kullanılmıştır¹⁷⁷.

Beyâz-ı safha-i ruhsârün üzre zülûf-i pür-çînün

Misâlin görmemişdür kimse bir tuğrâ-yı garrâdur (B 52.3)

Tuzak (dâm)

Saç, âşığın gönlünü veya aklını yakalamaya yarayan bir tuzak olarak tasavvur edilir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin yeme benzetilen beni etrafındaki saç halkası akıl kuşlarını ele geçirmek için kurulmuş bir tuzağa benzetilmektedir.

¹⁷⁴ Ömür Ceylan, *Kuşlar Divanı Osmanlı Şiir Kuşları*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2015, s. 227-232.

¹⁷⁵ *Ânenidirâc*, c. 2, s. 1181.

¹⁷⁶ Tafsilat için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018, s. 71-76; Uğur Derman, “Tuğra”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 41, İstanbul: TDV Yayınları, 2012, s. 336-339.

¹⁷⁷ *Amîd*, c. 2, s. 1763; *Dihhudâ*, c. 12, s. 17879.

ور چنین زیر خم زلف نهد دانهء خال

ای بسا مرغ خرد را که بدام اندازد¹⁷⁸ (H 155.2)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin saçlarını örmesi, âşığın gönül kuşu için tuzaklar kurması olarak hayal edilmektedir.

ز صید مرغ دل هر سو مهیا می شود دامی

ترا هر گه گره بر گیسوان عنبرین افتد¹⁷⁹ (FF 167.3)

Aşağıdaki beyitte âşık, aklın yoluna uyarak mutlu bir şekilde yaşamının mümkün olduğunu bildiğini, fakat sevgilinin anber kokan saçlarının halkasının yoluna kurduğu tuzağa takılmaktan kurtulamadığını söylemektedir.

'Akl irşâdiyle bulmak kâm mümkündür velî

Dâm-ı râh ol **halka**-i **zûlf**-i **mu'anber**dür mana (FT 23.6)

Aşağıdaki beyitte sevgiliye eğer dünyada eşi benzeri olmayan bir güzel olmasaydın saçını can kuşuna böyle tuzak yapamazdın denilmektedir. Beytin esasını “dâne” kelimesinin “dâm”, “murg” lafızları dolayısıyla “yem” manasını da iham edecek şekilde kullanılması oluşturmaktadır.

Olmasan ger cihânda bir **dâne**

Zûlfün olmazdı cân **mürg**ına **dâm** (B 329.5)

¹⁷⁸ “V’er çunîn zîr-i ham-i zulf niyed dâne-i hâl / Ey besâ morğ-ı hired-râ ki be-dâm endâzed”

“Eğer böyle zûlfün kıvrımı altına ben yemini koyarsa nice akıl kuşunu tuzağa düşürür.”

¹⁷⁹ “Zi-sayd-ı morğ-ı dil her sû muheyyâ mî-şevved dâmî / Tu-râ her geh girih ber-gîsûvân-ı ‘anberîn ufted”

“Anber kokan saçlarını düğümlediğin her vakit gönül avlamak için her taraftan bir tuzak hazırlanmaktadır.”

Urgan (resen)

Aşağıdaki beyitte şair sevgiliye hitap etmekte, ona gamzesi okunu ve zülfü urganını getirmesini, zira kendisini sürekli belalara düşüren gönlüyle cenge giriştiğini söylemektedir.

ناوک غمزه بیار و رسن زلف که من

جنگها با دل مجروح بلا کش دارم¹⁸⁰ (H 341.6)

Yankesici (tarrâr)

Saça yankesici isnadında âşığa ettiği zulümden başka kesilip kırılmasının da payı vardır. Hatta bu mana önce gelmektedir¹⁸¹. Nitekim tarrâr kelimesinin ele aldığımız beyitlerde daima turra kelimesiyle¹⁸² geçmesi bunu göstermektedir. Aşağıdaki beyitte şair sevgilinin saçından bir düğüm bile çözmeye muvaffak olamadığını söylemekte, sevgili ise ona eziyet etmek maksadıyla bunu saça kendisinin emrettiğini söylemektedir.

گفتم گره نگشوده ام زان طره تا من بوده ام

گفتا منش فرموده ام تا با تو طاری کند¹⁸³ (H 198.4)

Aşağıdaki beyitte şair sevgiliye hitap etmekte, eğer rica ve niyazlarından bıktıysa artık saçını çözmesi gerektiğini söylemektedir.

¹⁸⁰ "Nâvek-i ğamze biyâr u resen-i zulf ki men / Cenghâ bâ-dil-i mecrûh-ı belâ-keş dârem"

"Gamze okuyla zülûf ipini getir. Zira ben bela çeken yaralı gönülle savaşılar içindeyim."

¹⁸¹ "Turûr: Kesmek ma'nâsınadır... Yan kesiciye tarrâr itlâkı bundan me'hûzdur" (*Kâmûs*, c. 3, s. 2135);

¹⁸² "Turra: Cebhede olan mutlak saça itlak olunur, uzadıkça kesilip perdâhte olduğu için" (*Kâmûs*, c. 3, s. 2136).

¹⁸³ "Goftem girih ne-guşûde-em z'ân turre tâ men bûde-em / Goftâ meneş fermûde-em tâ bâ-tu tarrârî koned"

"Dedim ki: Kendimi bildim bileli o saçtan bir düğüm çözemedim. Dedi ki: Ben ona emretmişim ki sana yankesicilik yapsın."

ای که از دست دلم هر دم شکایت می کنی

گر نمی خواهی بر افشان طرهء طرار خود¹⁸⁴ (FF 140.6)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin saçından ayrı düşen âşığın mihnetten iki büklüm olmuş vücudu çenge¹⁸⁵ ve gözlerinden sürekli akan yaşları da bu sazın tellerine benzetilmektedir. Beytin oluşumunda târ-tarrâr ses benzerliği önemli bir yer işgal etmektedir.

Ham kad ile ağlaram ol **turra-i tarrârsız**

Gerçi dirler **çeng**den çıkmaz **terennüm târsız** (FT 108.1)

Yay kirişi (kullâb)

Aşağıdaki beyitte şair, aşk uğrunda çektiği eziyetler sonucu iki büklüm olmuş vücudunu yaya, sevgilinin zülfünü ise yay kirişine¹⁸⁶ benzetmektedir.

Bükülmüş kaddümi kurtara gör **kullâb-ı zülfünden**

Hatâdur çekmesün çoh bağı çökmüş bir sınık **yayı** (FT 256.3)

Yıl (yıl, sâl)

Aşağıdaki beyitte uzun olması sebebiyle yıla benzetilen saç, aya benzetilen yüzle beraber kullanılarak leffüneşr sanatı yapılmıştır.

Rûy u mûy-ı yâre benzer nesne dahı görmedüm

Gerçi gördüm bî-vefâ dünyâda nice **mâh ü sâl** (B 293.2)

¹⁸⁴ “Ey ki ez-dest-i dilem her dem şikâyet mî-konî / Ger ne-mî-hâhî ber-efşân turra-i tarrâr-ı hod”

“Gönlümün elinden sürekli şikâyet eden! Eğer istemiyorsan yol kesici saçlarını çöz.”

¹⁸⁵ Çeng, arpe benzeyen ve 17. asır sonlarına kadar büyük rağbet gören bir müzik aletidir (Ayhan Gültaş, “Çeng”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 8, İstanbul: TDV Yayınları, 1993, s. 268-269). Eğriliği sebebiyle âşığın beli bükülmüş boyuna benzetilir.

¹⁸⁶ “Kullâb”ın yay kirişi manası için bkz. *Şahin*, s. 381-382. Ayrıca bkz. Saç, Müşebbehünbihleri, Kanca.

Yılan (yılan, mâr)

Uzun olması ve kıvrımlı görünüşü sebebiyle saç yılanı benzetilmektedir¹⁸⁷. Aşağıdaki beyitte âşık, sevgiliye saç yılanından zehirlendiğini, şifa olarak dudağına ihtiyaç duyduğunu söylemektedir.

دل ما را که ز مار سر زلف تو بخت
از لب خود بشفاخانهء تریاک انداز¹⁸⁸ (H 272.5)

Aşağıdaki beyitte şair sevgilisini süsleyen kadına seslenmekte, yılan ağzı gibi olan o saç uçlarına elini öyle dikkatsizce yaklaştırmamasını öğütlemektedir.

سر آن زلف مکش بی ادب ای مشاطه
دست بی پاک چنین در دهن مار منه¹⁸⁹ (FF 372.3)

Yol (reh/râh)

Saçın doğrudan yola benzetildiği bir beyte üç şairde rastlanmamakla beraber, yolun saç ile bir arada kullanıldığı beyitler, bu iki unsurun şekil bakımından benzerlikleri (uzun ve dolaşık olma) dolayısıyla teşbih oluşturdıklarını göstermektedir¹⁹⁰. Saçın yol ile kullanıldığı beyitlerde çoğunlukla saçın âşığı yolundan azdırması işlenmektedir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin, saçının bir teli ile bin âşığı bağladığı, çare arayanların yolunu dört taraftan çevirdiği söylenmektedir.

¹⁸⁷ Klasik Türk edebiyatında yılanın kullanımı için bkz. Müjgân Çakır, "Klasik Türk Şiirinde Yılanla İlgili Telakkîler", *MSGSÜ Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 6, 2008, s. 23-51. Ayrıca bkz. Saç, Müşebbehünbihleri, Ejder.

¹⁸⁸ "Dil-i mâ-râ ki zi-mâr-ı ser-i zulf-i tu bi-hast / Ez-leb-i hod be-şifâhâne-i tiryâk endâz"

"Senin zülfünün ucundaki yilandan zehirlenen gönlü dudağınla panzehir şifahanesine havale et."

¹⁸⁹ "Ser-i ân zulf me-keş bî-edeb ey meşşâta / Dest-i bî-bâk çunîn der-dehen-i mâr me-nih"

"Ey süsleyici kadın! O zülfün ucunu densizce tutma. Yılanın ağzına elini öyle korkusuzca sokma."

¹⁹⁰ Başka şairlerde bu teşbihi daha açık görebiliyoruz. Mesela: "Zülfün gibi cânâ tolaşuk râh-ı mahabbet" (Nev'î, *Divan*, haz. Mertol Tulum-M. Ali Tanyeri, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1977, s. 342)

زلفت هزار دل بیکی تاره مو بیست

راه هزار چاره گر از چار سو بیست¹⁹¹ (H 54.1)

Yuva (âşiyân)

Âşığın gönlü, sevgilinin saçını mesken edindiği için saç yuvaya benzetilebilmektedir. Bu beyitlerde gönül de bir kuş olarak tasavvur edilmektedir. Aşağıdaki beyitte şair, zülüflerin ateş gibi olan yanaklara düşmesi sebebiyle o zülüflerdeki gönlünün, yuvasına ateş düşen bir kuş gibi çırpınmaya başladığını anlatmaktadır.

قکندی زلف بر رخ اضطرابی کرد دل پیدا

چو مرغی کش بناگه آتش اندر آشیان افتد¹⁹² (FF 145.5)

Aşağıdaki beyitte şair bir peri olan sevgilisinin dağınık saçlarında yuva yaptığı için her zaman onunla beraber olabildiğini söylemektedir. Periler göze görünmezler ve her yerde olabilirler. Hâlbuki burada aksine âşık nereye gitse yine sevgiliyle beraber olabildiğini söylemektedir.

Âşiyân-ı murg-ı dil zülf-i perîşânundadır

Kanda olsam ey perî gönlüm senün yanundadır (FT 90.1)

Zalim (zulm, tetâvül)

Zalimlik, saçın başta gelen özelliklerinden biridir. Aşağıdaki beyitte şair sevgilinin saçına zulmetmeyi öğreten Allah'ın kereminin dertli gönlünün imdadına da yetişmeye kadir olduğu söylenmektedir.

¹⁹¹ "Zulfet hezâr dil be-yekî târe-mû be-best / Râh-ı hezâr çâreger ez-çâr sû be-best"

"Zülfün, bir kılına bin gönül bağladı. Müdebbir ve mualîç bin kişinin yolunu dört taraftan kesti."

¹⁹² "Fikendî zulf ber-ruh ıztırâbî kerd dil peydâ / Çu morğî k'eş be-nâgeh âteş ender-âşiyân ufted"

"Yanağına zülfünü düşürünce gönül, yuvasına ansızın ateş düşen bir kuş gibi çırpınmaya başladı."

وان که گیسوی ترا رسم تطاول آموخت

هم تواند کرمش داد من غمگین باد ¹⁹³(H 115.2)

Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilinin hattı ve beninden canını kurtarmışken saçının ettiği zulüm sebebiyle öldüğünü söylemektedir.

فضولی از خط و از خال برده ام جان

تطاول خم کیسوی مشک بارم کشت ¹⁹⁴(FF 108.7)

Zırh (zirih)

Aşağıdaki beyitte şair, saçları zırh tarzında örülmüş sevgilinin¹⁹⁵ bahadırları bile dize getiren kirpiğine kendisi gibi yün hırka giyen bir dervişin üstün gelememesinin normal olduğunu söylemektedir.

منش با خرقةء پشمین چه گونه در کمند آم

زره مویی که مژگانش ره خنجر گذاران زد ¹⁹⁶(H 158.8)

Zincir (zencîr, silsile)

Zincir, uzun ve örgülü olması sebebiyle saç benzetilmektedir. Bu teşbihin yer aldığı beyitlerde çoğunlukla delileri zincire bağlamak âdetine de telmih yapılır. Burada deli, âşığın gönlüdür. Aşağıdaki beyitte şair elini sevgilinin saçına geçirmesini, elin zincirle bağlanmasına benzetmektedir. Bunu yapmasının sebebi olarak ise artık deli gönlünün peşinden gitmek istememesini belirtmektedir.

¹⁹³ “V’ân ki gîsû-yı tu-râ resm-i tetâvul âmûht / Hem tevâned keremeş dâd-ı men-i ğamgîn bâd”

“Senin saçına zulmetme âdet ve usulünü öğreten, keremiyle ben dertliye medet etmeye de kâdirdir.”

¹⁹⁴ “Fuzûlî ez-hat u ez-hâl borde-em cân / Tetâvul-i ham-i gîsû-yı müşk-bârem küşt”

“Ey Fuzûlî! Hat ve benden canımı kurtadım. Fakat misk kokan saçın kıvrımın zulmü beni öldürdü.”

¹⁹⁵ Sûdî, beyitteki “zîrih-mû” tabirini şöyle izah etmektedir: “Zirih-mû.... zirih saçlı demektir, seyâhatimde ba’zı Etrâkin kızlarında görmüşüm ki arkalarında saçlarını kalkan gibi zırh şeklinde ururlar, ammâ civân cinsinde görmedim, meğer Hâce zamânında olan Etrâkin civânları ola” (Sûdî, c. 2, s. 1574).

¹⁹⁶ “Meneş bâ-hırka-i peşmîn çi gûne der-kemend ârem / Zirih mûyî ki mujgâneş reh-i hancer guzârân zed”

“Yün hırkalı ben kirpikleri pehlivanların yolunu kesen o zırhtan saçlıyı nasıl kemende getireyim.”

بعد ازین دست من و زلف چو زنجیر نگار

چند و چند از پی کام دل دیوانه روم¹⁹⁷ (H 372.5)

Şair gönlüne bir yere bağlanmamış delilerden korkulacağını, dolayısıyla derhal sevgilinin saçına bağlanması gerektiğini söylemektedir.

ای دل از دیوانهء بی قید باید احتراز

دور از آن گیسوی خم بر خم نمی خواهم ترا¹⁹⁸ (FF 12.3)

Aşağıdaki beyitte âşık kendisine sevgilinin zincire benzeyen saçını bırakması hususunda nasihat eden kimseye bunu yerine getirmeyeceğini, isterse bu sebeple onun kendisini deli sayabileceğini söylemektedir. “Dutmak (tutmak)” kelimeleri arasındaki oyun, beytin esasını teşkil etmektedir. İlk tutmak, yerine getirmek; ikincisi ise farz etmek manalarına gelmektedir. Bu ikinci tutmak kelimesi ayrıca divaneyi tutmak, yani onu zincire vurmak manasını da hatırlatmaktadır.

Dutmazam zencîr-i zûlfi terkin ey nâsih meni

Hâh bir 'âkil kıyâs it hâh bir **dîvâne** dut (F 41.5)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin saçlarından ayrı kalan şair, zincirinden kurtulmuş bir deli gibi tehlikeli ve zaptedilemez bir şekilde hareket ettiğini söylemektedir.

Zûlfünden ayru Bâkî bir hâl ile yürür kim

Zencîrden boşanmış **dîvânedür** sanurlar (B 115.5)

¹⁹⁷ “Ba’d ez-în dest-i men u zulf-i çu zencîr-i nigâr / Çend u çend ez-pey-i kâm-ı dil-i dîvâne revem”
“Bundan sonra benim elimle sevgilinin zincire benzeyen saç! Daha ne kadar deli gönlün arzusu peşinden gideyim!”

¹⁹⁸ “Ey dil ez-dîvâne-i bî-kayd bâyed ihtirâz / Dûr ez-ân gîsûy-ı ham-ber-ham ne-mî-hâhem tu-râ”
“Ey gönül! Bağlanmamış deliden çekinmek gerekir. Seni o kıvrım kıvrım saçtan ayrı istemiyorum.”

Zünnar (zünnâr)

Zünnar, papazların bellerine bağladıkları kuşaktır. Uzun ve siyah olması, saç gibi küfrü temsil etmesi¹⁹⁹ saç benzetilmesine sebep olmuştur. Aşağıdaki beyitte sevgiliye Çin putu, zülfüne de zünnar diyenlerin hata edip küfre girdikleri söylenmektedir. “Hatâ” kelimesi, Çin ve zülûf kelimelerinin delaletiyle memleket olan Hatâ’yı kastedecek şekilde kullanılmıştır.

Sana dirler **büt-i Çîn zülfüne zünnâr** söylerler

Zihî **îmânı** yoklar **küfr** söylerler **hatâ** dirler (FT 78.4)

ALAKALILARI

Ayak (ayak, pâ/pây, kadem)

Sevgilinin saçının ayaklara kadar uzandığı tahayyül edilir. Bu yüzden saç ve ayağın beraber geçtiği beyitler mebzul miktardadır. Aşağıdaki beyitte âşık, yüce mertebeli sevgilisine hitap etmekte, ondan kaftanının bağını çözüp parlak tenini göstermesini istemekte, o takdirde başını onun zülfü gibi ayağına bırakacağını söylemektedir²⁰⁰.

بگشا بند قبا ای مه خورشید کلاه

تا چو زلفت سر سودا زده در پا فکنم²⁰¹ (H 359.6)

Aşağıdaki beyitte şair, gönlü sevgilinin saçına asılalı beri sevinçten ayağı yere basmadığını söylemektedir. “Ayağı yere basmamak”, hem bu manada bir halk tabiri olarak hem de gerçek manası kastedilerek kullanılmıştır.

¹⁹⁹ Bkz. Saç, Müşebbehünbihleri, Kâfir.

²⁰⁰ “Hâce’nin bu beyti ve gayrı şu’arânın ya’nî şu’arâ-yı ‘Acemin ebyâtı delâlet ider ki zülf ziyâde uzun olan saçda müsta’mel ola, hattâ kemâl-i uzunluğundan ayaga inüp düşer” (Sûdî, c. 3, s. 209)

²⁰¹ “Be-guşâ bend-i kabâ ey meh-i horşîd-kulâh / Tâ çu zulfet ser-i sevdâ zede der-pâ fikenem”
“Ey külahı güneşe benzeyen ay! Kaftanının bağını çöz de sevdalı başımı zülfün gibi ayağa düşüreyim”.

دل را نمی رسد ز فرح پای بر زمین

تا بسته اش بزلف دلاویز کردهء ²⁰²(FF 375.4)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin âşığa kıl kadar değer vermediği, zira ayaklarını saçlarına öptürürken onu bundan men ettiği söylenmektedir. Zülfün ayaklara kadar uzanması onları öpmesi olarak tasavvur edilmiştir. “Kılca” kelimesi ise hem “zerre kadar” hem de “saç kadar” manasıyla kullanılmıştır. Zira saç kıldır.

Zülfi kimi **ayağ**ın koymaz öpem nigârûm

Yohdur anun yanında bir **kılca** i'tibârûm (FT 189.1)

Baş (baş, ser, fark)

Aşağıdaki beyitte şair, her ne kadar sevgili kendisine kıymet vermiyorsa da sevgilinin başındaki bir kılı dünyaya değışmeyeceğini söylemektedir.

اگرچه دوست بچیزی نمی خرد مارا

بعالمی نفروشیم مویی از سر دوست ²⁰³(H 63.6)

Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilinin ayakları altında başını vermedikçe (ölmedikçe) saçı sevdasının başından çıkmayacağını söylemektedir.

بخاک پای تو تا ترک سر نخواهم کرد

هوای کاکلت از سر بدر نخواهم کرد ²⁰⁴(FF 134.1)

²⁰² “Dil-râ ne-mî resed zi-ferah pây ber-zemîn / Tâ beste-eş be-zulf-i dilâvîz kerde-î”

“Onu gönüllerin asıldığı zülfe bağladığından beri gönlün ayağı sevincinden yere değmiyor.”

²⁰³ “Egerçi dûst be-çîzî ne-mî-hared mâ-râ / Be-âlemî ne-furûşîm mûyî ez-ser-i dûst”

“Her ne kadar sevgili bizi hiçe sayıyorsa da biz onun bir kılına dünyayı değışmeyiz.”

²⁰⁴ “Be-hâk-i pây-ı tu tâ terk-i ser ne-mî-hâhem kerd / Hevâ-yı kâkulet ez-ser be-der ne-hâhem kerd”

“Senin ayağının toprağında başımı terketmedikçe saçının sevdası başımdan çıkıp gitmeyecektir.”

Aşağıdaki beyitte sevgiliye hitap edilmekte, âşığın iplik gibi zayıf kalmış canının sevgilinin saçının teline bağlandığı, başı için bir merhamet göstermesi, zira başının etrafında hayran bir şekilde dolaşıp durduğu söylenmektedir²⁰⁵.

Kâkülün târına peyvend itmişem cân riştesin

Başın içün bir terahhum kıl ki ser-gerdânınam (FT 204.2)

El (el, dest, kef)

Âşık sevgilinin saçına elini geçirmek ister. Bu el-saç münasebeti dolayısıyla bu iki unsur şairler tarafından beraber kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin zülfü olmaksızın bir yerde sakın bir şekilde oturmadığını, zira sabır ve huzur ipliğinin ucunu elden kaçırdığını söylemektedir.

نمی بینم فضولی را قرار و صبر بی زلفش

شدست اورا برون سر رشتهء صبر و قرار از کف (FF 232.7)²⁰⁶

Aşağıdaki beyitte Bâkî kendine hitap etmekte (tecrîd) ve elinin sevgilinin zülfüne erişmesinin ebedi bir hayat değerinde olduğunu söylemektedir. Beytin esasını “değmek” kelimesinin iki farklı manasıyla kullanılması oluşturmaktadır²⁰⁷.

Elün ol zülfe değmek ey Bâkî

Hâsılı ‘ömr-i câvidâne değer (B 113.7)

Kûlah (kûlâh)

Serpuşlar, kenarlarından saç görüldüğü için saçla ilgili beyitlerde karşımıza çıkabilmektedir. Çok defa bu tür beyitlerde eskiden serpuşların kenarına çiçek takılması âdetine de işaret edilir. Aşağıdaki beyitte gül yüzlü sevgilinin alnında

²⁰⁵ Tarlan, “ser-gerdân” kelimesine “kurban olmak” manasını da vermektedir (Tarlan, c. 2, s. 297).

²⁰⁶ “Ne-mî bînem Fuzûlî-râ karâr u sabr bî-zulfeş / Şodest u-râ birûn ser-rişte-i sabr u karâr ez-kef”
“Onun zülfü olmayınca Fuzûlî’de huzur görmüyorum. Huzur ipi onun elinden gitmiş.”

²⁰⁷ Şairin aynı kelime oyununu yaptığı diğer bir beyti için bkz. Saç, Vasıfları, Dügümlü.

görülenin sünbül değil külâhının kenarından çıkmış kıvrıcık saç olduğu söylenmektedir.

Sünbül takınmış **alnına** sanman o **gül-‘izâr**

Çıkmış **külâh**-gûşeye **târ-ı külâledür** (B 84.4)

Rûzgâr (yıl, bâd, hevâ, nesîm, sabâ, rûzgâr)

Rûzgâr, sevgilinin saçına temas ettiği ve onun güzel kokusunu taşıdığı için saçla ilgili beyitlerde önemli bir yer işgal eder. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin saçı rûzgârın eline düştüğünden beri, yani rûzgârda dağıldığından beri gönlünün kederden parça parça olduğunu söylemektedir. Şairin elemi, sevgilinin saçının hâli sebebiyle olabileceği gibi rûzgârı kıskanması sebebiyle de olabilir.

تا سر زلف تو در دست نسیم افتادست

دل سودا زده از غصه دو نیم افتادست (H 68.1)²⁰⁸

Aşağıdaki beyitte sevgilinin saçının her bir kılına bir âşığın gönül bağlamış olmasından dolayı rûzgârdan, esip de bu deli gönüllerin rahat ve huzurunu kaçırmaması rica edilmektedir.

بهر تازی ز جعد سنبلش دل بسته شیدایی

صبا بر هم مزن جمعیت دلهای شیدا را (FF 6.2)²⁰⁹

Aşağıdaki beyitte şair, saba rûzgârı sevgilinin saçını hareket ettirdikçe zihninin karışıp derdinin arttığını, zira çengele benzeyen o zülfün ucunun bağrında olduğunu söylemektedir. Beyitte zincirleri oynatıldıkları vakit mecnunların deliliğinin artması

²⁰⁸ "Tâ ser-i zulf-i tu der-dest-i nesîm uftâde-est / Dil-i sevdâ zede ez-ğussa du nîm uftâde-est"

"Senin zülfünün ucu rûzgârın eline düşünce sevdalı gönül de dertten iki parça oldu."

²⁰⁹ "Be-her târî zi-ca'd-ı sunbuleş dil beste şeydâyî / Sabâ berhem me-zen cem'iyet-i dilhâ-yı şeydâ-râ"

"Sünbül saçının kıvrıcığındaki her tele bir meftun, gönül bağlanmış. Sabah rûzgârı! Meftun gönüllerin huzurunu bozma!"

vakasına işaret vardır²¹⁰. Ayrıca “baş” kelimesi “uç” manasından başka “yara” manasını da taşımaktadır.

Sabâ ol **zülfî** depretdükçe teşvîşüm ziyâd eyler

Sakin depretme kim bağrumdadur **başı** bu **kullâbun** (FT 164.4)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin saçının rüzgârda oynaması, saba rüzgârıyla selamlaşıp kucaklaşmasına benzetilmiştir.

Hoş geldün ey **nesîm-i sabâ** merhâbâ diyü

Bâd-ı bahâra **turra**-i cânâne sarmaşur (B 47.2)

Tarak (şâne)

Aşağıdaki beyitte gül yüzlü sevgiliden saçına tarak vurup da orada oturmakta olan âşıkların gönüllerinin rahat ve sükûnunu dikenlerle bozmaması rica edilmektedir.

شانه ای گل بجم طرهء طرار منه

(FF 372.1)²¹¹ بستر راحت دلهاست درو خار منه

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin saçının halkasına esir olduğundan beri tarak dişleri gibi yüzlerce gam okunun canına saplandığını söylemektedir. Beyitte esirlerin boyunlarına halka geçirilmesi âdetine telmih yapılmıştır. Ayrıca tarak şeklinde bir demirle mahkûmun vücudunun taranması şeklinde eski bir işkence usulüne de telmihte bulunulmuştur²¹².

Şâne-veş yüz **nâvek-i** gam sancılıpudur cânuma

Tâ **esîr-i halka-i gîsûy-ı müşg**-efşânunam (FT 204.4)

²¹⁰ Saç-zincir münasebeti için bkz. Saç, Müşebbehünbihleri, Zincir.

²¹¹ “Şâne ey gul be-ham-ı turre-i tarrâr me-nih / Bister-i râhat-ı dilhâst der-u hâr me-nih”

“Ey gül yüzlü! Yol kesici saçının kıvrımına tarak vurma! Gönüllerin rahat ettiği bir yataktır, ona diken koyma.”

²¹² Tarlan, c. 2, s. 298.

Aşağıdaki beyitte sevgilinin orada yuva yapmış âşığın gönlünü rahatsız edebileceği endişesiyle saçını taramadığı söylenmektedir.

Şâneden zahm irişür diyü dil-i mecrûha

Sakinur hâtır-ı **âşûfte**yi **zûlfin** taramaz (B 203.4)

2.2. Alın

Alın için *alın* ve *cebîn* kelimeleri kullanılmaktadır. Sevgilinin az bahsedilen unsurlarından biridir. Alın için kullanılan m.bihlerin benzerlik yönü genellikle beyaz ve parlak olmalarıdır.

VASIFLARI

Açık (açık)

Aşağıdaki beyitte “ter-dâmen” (iffetsiz) ile “alnı açık yüzü ak” (iffetli) deyimlerinin mecazi ve gerçek manaları arasında oyun yapılmaktadır. Sevgiliyi gül gibi bir iffetsiz benzetmenin hata olduğu, onun yasemin gibi namuslu bir çiçeğe benzetilebileceği söylenmektedir. Yaseminin namuslu olarak tasavvuru, deyim ilkasıyla söylenmiş bir söze benzemekle beraber, güle iffetsizlik isnadı, gonca iken açılıp saçılması, ayrıca çok su isteyen bir çiçek olması (“ter-dâmen”in lügat manası “ıslak etekli”dir) gibi özelliklerinden olabilir.

Gül gibi ter-dâmene teşbîh iden kimdür seni

Yâsemen gibi cihânda alnun açuk yüzün ag (B 227.3)

Kırışik (çîn)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgiliye hitap etmekte, kendisinden incinip de alnının kırışmasındansa başına yüzlerce kılıç darbesi indirmesinin kendisini daha az acıtacağını söylemektedir.

مرا بالای هم صد تیغ اگر بر سر زنی زان به

که کردی رنجه و از تندیت چین بر جبین افتد²¹³ (FF 167.2)

²¹³ “Me-râ bâla-yı hem sad tîğ eger ber-ser zenî z’ân bih / Ki kerdî rence vu ez tundiyyet çîn ber cebîn ufted”

“Başıma yüzlerce kılıç indirmen, incinip sinirden alnını kırıştırmadan iyidir.”

MÜŞEBBEHÜNBIHLERİ

Ay (mâh)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin şekil bakımından hilale benzeyen kaşının kendi hilaline üstünlüğünü gören ayın, ona secde ettiğini, bu durumun farkında olmayanların ayı sevgilinin alnı zannettiklerini söylemektedir. Yani sevgilinin alnının aslında ayın kendisi olduğu ifade edilmektedir.

Sücûd itdi mihrâb-ı ebrûna mâh

Anı bilmeyenler sanurlar **cebîn** (B 368.3)

Dolunay (bedr, mâh-ı tamâm)

Aşağıdaki beyitte güneşin sevgilinin yüzü yanında bir zavallı olduğu (zavallı kelimesi güneşin batışı için kullanılan “zevâl” kelimesinden geldiği için kullanılmıştır), dolunayın ise onun alnı yanında “rû-siyâh” (kara yüzlü, ayıplı; fakat aynı zamanda soluk) kalacağı söylenmektedir.

Haddün katında mihr-i felek bir zavalludur

Alnun yanında **bedr** ise bir **rû-siyâh**dur (B 61.3)

Gül bahçesi (gül-zâr)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin alnının uzlete çekilenler için tuhaf bir gül bahçesi olduğu, zira kaşlarının sürekli çayıra benzeyen hattına doğru salındığı söylenmektedir.

روان گوشه گیران را جبینش طرفه گلزار است

که بر طرف چمن سارش همی گردد چمن ابرو (H 424.6)²¹⁴

²¹⁴ “Revân-ı gûşe-gîrân-râ cebîneş turfe gulzârîst / Ki ber-tarf-ı çemen-sâreş hemî-gerded çemân ebrû”
“Köşede oturan canlar için senin alnın şaşılacak bir gül bahçesidir. Zira çemenliği tarafında ebru dolanır.”

Kandil (kandîl)

Aşağıdaki beyitte camilerin yukarıdan sarkıtılan kandillerle aydınlatılmasına telmih vardır. Kaşın mihraba benzetilmiş olması, cami hayalinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Sevgilinin alna düşen saçları fitil olarak görülmüş, alın ise parlaklığı sebebiyle nur saçan bir kandile benzetilmiştir.

Kaşun üzre târ-ı mûyunla cebînün gördiler

Nûrdan kandîl asılmış sandılar mihrâbda (B 450.3)

Nur (nûr)

Sevgilinin alnı, parlaklığı bakımından nura benzetilmektedir.

Kaşun üzre târ-ı mûyunla cebînün gördiler

Nûrdan kandîl asılmış sandılar mihrâbda (B 450.3)

Zühre (Zühre)

Aşağıdaki beyitte şair, ay yüzlü ve zühre²¹⁵ alınlı sevgilisine erişmekten başka felekten bir arzusu olmadığını belirtmiştir. Ay, zühre ve felek kelimeleriyle tenasüp oluşturulmuştur.

نیست مطلوب فضولی ز فلک کام دگر

وصل آن ماه رخ زهره جبین می خواهد (FF 136.7)²¹⁶

²¹⁵ Zühre'nin malum gezegen manasından başka aklık ve parlaklık manaları da taşıdığını belirtmeliyiz: "Zühre: Hüsn ve safvete mukârin aklığa denir... Ezher: Be-gâyet hüsn ve safvet üzere ak ve berrâk olan şey'e denir... Ez-zehrâ: Çehresi mehtâb gibi tâbân olan hatuna denir" (*Kâmûs*, c. 2, s. 1994-1995)

²¹⁶ "Nîst matlûb-ı Fuzûlî zi-felek kâm-ı diger / Vasl-ı ân mâh-ruh-ı zuhre-cebîn mî-hâhed"
"Fuzûlî'nin felekten zühre alınlı ve ay yüzlü dilberin vuslatından başka dileği yoktur."

2.3. Kulak, Kulak Memesi

Kulak için *gûş*, kulak memesi içinse *bünâgûş*²¹⁷ kelimeleri kullanılmaktadır. Kulak memesinin kulağa göre daha fazla bahsedilen bir unsur olduğu görülmektedir. Kulak yalnız Bâkî'nin bir beytinde geçmektedir.

MÜŞEBBEHÜNBIHLERİ

Gül (gül)

Gülün yapraklarının kat kat oluşuyla kulağın kıvrımlı şeklini hatırlatmasının bu iki unsur arasındaki benzerlik yönü olduğu düşünülebilir. Aşağıdaki beyitte şair sevgilinin âşığa nazar etmemesini (dilberlik ayini gereği) gözüne istiğna sürmesi çekilmiş olmasına bağlamakta, yoksa güle benzeyen kulağının onun sözlerine kulak verdiğini söylemektedir.

Bakmaz ammâ sendedür **gül** gibi **gûş**ı n'eylesün

Kühl-i istiğnâ çekilmiş **nergis**-i ra'nâsına (B 408.2)

Kulak memesinin de kıvrımlı şekli sebebiyle gülün yaprağına benzetildiği tahmin edilebilir. Ona takılan küpe ise bu durumda çiyeye benzetilmiştir.

Jâleler tamlamag ister **gül**-i terden gûyâ

Görinen dürr-i **bünâgûş**ı degüldür yârun (B 276.6)

²¹⁷ Sahih olanı "bünâgûş" olmakla beraber Türkçede "binâgûş" şeklinde de telaffuz edilmektedir. *Dihhudâ* (c. 3, 4347) ve *Ânendirâc*'da (c. 1, s. 770) "bünâgûş"; *Salâhî* (c. 2, s. 220) ile *Sâmî*'de (s. 303) "binâgûş" şeklinde geçmesi bunu göstermektedir. Eski harflerden yapılan transkripsiyonlarda "benâgûş" şekline de rastlanmaktadır. Biz kelime Farsça olduğu için sahih olan "bünâgûş" telaffuzunu tercih ettik.

Gümüş (sîmîn)

Kulak memesinin parlaklığı sebebiyle gümüşe benzetildiği düşünülebilir. Aşağıdaki beyitte tatlı dudaklı, gümüş kulak memesine sahip bir güzelin şairin huzur ve sükununu ortadan kaldırdığı söylenmektedir.

بیرد از من قرار و طاقت و هوش

بتی شیرین لبی سیمین بناگوش²¹⁸ (H 291.1)

ALAKALISI

Küpe

Aşağıdaki beyitte sevgilinin taktığı saf lalden küpe oynadıkça âşıklarının gönlünün hasetten titrediği söylenmektedir. Küpenin rengi ile kalp arasında bağ kurulmuştur. Küpenin hareketi sevgiliye yakınlığından dolayı sevinçten oynaması olarak tasavvur edilmektedir. Âşık da onun gördüğü bu iltifattan gocunmaktadır.

Fuzûlî reşkden titrer dil-i pür-hûnı 'uşşâkun

Benâgûşında yârun her zamân kim la'l-i nâb oynar (FT 79.8)

²¹⁸ “Be-bord ez-men karâr u tâkat u hûş / Butî şîrîn-lebî sîmîn bunâgûş”

“Tatlı dudaklı, gümüşten kulak memesi olan bir put, bendeki sabır, takat ve akı alıp götürdü.”

2.4. Kaş

Kaşı ifade etmek için *kaş* ile *ebrû* (yahut *ebruvân* [ebrûlar]) kelimeleri kullanılmaktadır. Kaş için en çok kullanılan m.bihler *hilâl*, *mihrap*, *tak*, *yay*'dır. Ele aldığımız şiirlerde yalnız siyah kaşla karşılaşılmaktadır²¹⁹.

VASIFLARI

Bitişik (muttasıl, peyveste)

Bitişik kaş, Klasik Fars ve Türk edebiyatlarında makbul bir kaş türüdür²²⁰. Onu ifade eden muttasıl ve peyveste kelimeleri, bulundukları beyitlerde çoklukla tevriyeli kullanılmaktadır. Mesela aşağıdaki beyitte şair gönlünde daima sevgilinin kaşının sevdasını taşıdığını söylemekte, hiçkimsenin başında sürekli böyle bir sevdanın olmadığını belirtmektedir. Burada şair “muttasıl” kelimesini doğrudan sevgilinin kaşına atfetmemiş olmakla beraber, kaşın vasfı olan bu kelime bililtizam kullanılmıştır.

متصل دارد سر سودای ابروی تو دل

هیچ کس در سر چنین سودا ندارد متصل (FF 245.1)²²¹

Aşağıdaki beyitte şair, sevgiliye niye kaşlarını çatıp durduğunu, yoksa fitne yayını kurması için ateşe mi ihtiyacı olduğunu söylemektedir. “Peyveste”, hem sıfat hem zarf olarak anlaşılabilir.

²¹⁹ İncelediğimiz metinlerde geçmemekle beraber eski şiirde sarı kaşla çok az da olsa karşılaşılabilmektedir. Mesela Sürûrî'nin sarı kaş hakkındaki müstakil gazeli için bkz. *Sürûrî*, s. 165 ile Niyazi Ünver, *Gelibolulu Sürûrî ve Divanı*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2010, s. 506. Ayrıca divan nüshalarının çoğunda geçmediği için şaire aidiyetinde şüphe taşıdığımız Bâkî'ye atfedilen bir gazelde de sarı kaştan bahsedilmektedir: “Tuğrâsı berâtun yazılır ekseri altun / Rûyunda kaşun zerd olur ise n'ola şâhâ” (5.3).

²²⁰ “ابرو بر دو قسم است متصل و منفصل بعضی به هم پیوسته و بعضی از هم گسسته و از روی لطف پیوسته خوش است”

(*Râmî*, s. 48). Tercümesi: “Kaş iki kısımdır: Bitişik ve ayrık. Bazısı birbirine ulaşır, bazısı ayrı kalır. Letafet bakımından bitişik olan hoştur.”

²²¹ “Muttasıl dâred ser-i sevdâ-yı ebrû-yı tu dil / Hiç kes der-ser çunîn sevdâ ne-dâred muttasıl”
“Gönül sürekli senin kaşının sevdasının peşindedir. Hiç kimsenin başında sürekli böyle bir sevdâ yoktur.”

Fitne **yayın** kurмага âteş mi olmuş ihtiyâc

Kim urarsan 'âleme âteş çatup **peyveste kaş** (FT 132.4)

Çatık (çîn, girih)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin kaşını çatması öfke alameti olduğu için âşığı yaraladığı, fakat aynı zamanda naz ve işve manasına da geldiği için bir yandan da ona sıhhat bağışladığı belirtilmektedir.

عفا الله چین ابرویش اگرچه ناتوانم کرد

به عشوه هم پیامی بر سر بیمار می آورد (H 151.8)²²²

Aşağıdaki beyitte şair sevgiliyi, vevle üstünlüğünü belirterek olsun, Çin putlarıyla kıyaslamaktan maksadının onu kızdırıp kaşlarını çatmasını sağlamak olduğunu söylemektedir.

دل که رشک بت چین گفت ترا عین خطاست

ز غضب باز در ابروی تو چین می خواهد (FF 136.6)²²³

Eğik (mâ'il, meyl)

Aşağıdaki beyitte, şair feleğin üzerine yıktığı dertlerden dolayı iki büklüm hâle gelmesine rağmen hâlâ güzellerin kaşlarına meyletmekten vazgeçemediğini söylemektedir. "Meyil", kaşın eğikliğine işaret etmek üzere bililtizam kullanılmıştır.

²²² "Afallâh çîn-i ebrûyeş egerçi nâ-tevânem kerd / Be-'işve hem peyâmî ber-ser-i bîmâr mî-âverd"
"Allah kaşının çatıklığını bağışlasın! Her ne kadar beni takatsiz bıraksa da işveyle hasta başıma selam da getirdi."

²²³ "Dil ki reşk-i but-i Çîn goft tu-râ 'ayn-ı hatâst / Zi-ğazab bâz der-ebrû-yı tu çîn mî-hâhed"
"Gönül sana Çin putlarının haset ettiğini söyleyerek hata işleyip gazabla senin kaşlarının çatılmasını istemektedir."

شد دو تا قد فضولی از غم گردون ولی

(FF 206.7)²²⁴

میل ابروی بتان سیمبر دارد هنوز

Aşağıdaki beyitte şarabın, sevgilinin dudağına hasetten acılaştığı; mihrabın ise sevgilinin kaşına yönelmek (meyletmek) kasdıyla kıbleden yüzünü çevirdiği söylenmektedir.

Lebün reşki mizâcın **telh** kıldı **bâde-i nâbun**

Kaşun meyli yüzini **kıbleden dönderdi mihrâbun** (FT 164.1)

Eğri (ham, mukavves, kec)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin kaşının bükümünden hiçbir zaman rahatlık ve ferahlık elde edemediğini, bu olmayacak şeyi ümitle ömrünün yok olup gittiğini söylemektedir.

از خم ابروی ویم هیچ گشایشی نشد

(H 308.5)²²⁵

وه که درین خیال کج عمر عزیز شد تلف

Aşağıdaki beyitte sevgilinin rastıklı kaşları, kandan temizlenmediği için pas tutan kılıçlara²²⁶ benzetilmektedir.

Mukavves kaşlarun kim **vesme** birle reng dutmuşlar

Kılıclardur ki kanlar tökmek ile jeng dutmuşlar (FT 88.1)

²²⁴ “Şod du tâ kadd-i Fuzûlî ez-gam-ı gerdûn velî / Meyl-i ebrû-yı butân-ı sîm-ber dâred henûz”

“Fuzûlî’nin beli feleğin gamıyla büküldü. Fakat o hâlâ gümüş göğüslü putların kaşlarına arzu duymaktadır.”

²²⁵ “Ez-ham-ı ebrû-yı veyem hîç guşâyîşî ne-şod / Veh ki der-în hayâl-i kec ‘omr-i azîz şod telef”

“Onun kaşının bükümünden hiçbir ferahlık bulamadım. Ah ki bu eğri hayal ile aziz ömrüm telef oldu.”

²²⁶ Bkz. Kaş, Müşebbehünbihleri, Kılıç.

Aşağıdaki beyitte sevgilinin fettan gözünün, kaşı kıvrımının altına yerleşmesinden beri fitne ve karışıklığın kendilerinin saklanacak yer aradığı söylenmektedir.

Mesken tutalı ol **ham-ı ebrûda çeşm-i yâr**

Âşûb u fitne gizlenür oldu bucak bucak (B 242.6)

İnce (nâzûk, nâzenîn, dikkatli)

Aşağıdaki beyitte her ne kadar sevgilinin gamzesinin oku çok ince ve dikkatli davransa da (delse de) hilale benzeyen kaşlarının ondan daha ince oldukları söylenmektedir.

Gerçi kim ol **gamzeler nâzûk** geçerler nâzda

Lîkin anlardan **hilâl ebrûlarun dikkatli**dür 60.6b

Rastıklı (vesme)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin rastık sürülmüş kaşlarının âşığın gönlünü kapması haydutların tanınmalarına mani olacak siyah kıyafetler giyinip yol kesmesine benzetilmiştir. “Nîreng” kelimesi “hile” manasına gelmekle beraber “nî-reng”, yani renksiz manasını da hatıra getirmektedir.

Kılup tağyîr-i sûret **vesmeden yağmâ** kılurlar dil

Harâmî kaşlarun resm ü reh-i nîreng dutmuşlar (FT 88.2)

Siyah (siyeh, müşgîn)

Aşağıdaki beyitte mavi gök altında ay yüzlü sevgiliyle yarışabilecek bir ayın bulunmadığı, zira hiçbir ayın başında siyah bir hilalin (kaş) olmadığı söylenmektedir.

در کبودی فلک چون مه من نیست مہی

(FF 397.1)²²⁷

بر سر هیچ مہی نیست ہلال سیہی

MÜŞEBBEHÜNBİHLERİ

Bulut (ebr)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin kaşının işve baharının bulutu, kirpiklerinin ise güzellik yağmurunun ipliği olduğu söylenmektedir.

Ebr-i bahâr-ı ‘işvedür **ebrû** degüldür ol

Barân-ı **hüsn riştesidür mû** degüldür ol (B 295.1)

Çevgan (çevgân)

Kaş, eğriliği dolayısıyla çevgana benzetilmektedir²²⁸. Aşağıdaki beyitte şair, her ne kadar sevgili, çevgana benzeyen kaşı ile başını top gibi çekip zaptettiye de aşkıdan dolayı ser-geştellekle (“şaşkın”, lügat manası “başı dönmüş”) âleme meşhur olduğunu söylemektedir.

شدم فسانہ بسرگشتگی و ابروی دوست

(H 392.8)²²⁹

کشید در خم چوگان خویش چون گویم

Gölge (sâye)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin gözünün üzerindeki kaşın hüma kuşunun kanadının gölgesine benzediği söylenmektedir.

²²⁷ “Der-kebûdî-i felek çun meh-i men nîst mehî / Ber-ser-i hîç mehî nîst hilâl-i siyehî”

“Mavi gök altında benim ay yüzlüm gibi bir ay yoktur. Hiçbir ayın başında siyah bir hilal yoktur.”

²²⁸ Ayrıca bkz. Saç, Müşebbehünbihleri, Çevgan.

²²⁹ “Şodem fesâne be-sergeştegi u ebrû-yı düst / Keşîd der-ham-ı çovgân-ı hîş çun gûyem”

“Sevgilinin kaşı top gibi beni çevganına çekse de avarelikle efsane hâline geldim.

Ol şeh-i hüsnün gözi üzre bakanlar kaşına

Sâye-i perr-i hü mâ düşmüş sanurlar başına (B 421.1)

Gölgelik (sâye-bân)

Kaşa gölgelik isnadı gül bahçesine benzeyen yüzde gölgelik olarak tasavvur edilmesinden kaynaklanmaktadır. Aşağıdaki beyitte sevgilinin mahmur gözü, sarhoş olup yüz bahçesinde kaşın gölgeliği altında uykuya çekilmiş bir Türke benzetilmektedir. Eskiden Türkler makbul bir gulam (köle) zümresi oldukları için²³⁰ şair, “ona köle olayım” diyerek bir nevi tezat oluşturmaktadır.

غلام چشم آن ترکم که در خواب خوش مستی

نگارین گلشنش رویست و مشکین سایه بان ابرو (H 424.2)²³¹

Harami (harâmî)

Harami, “haydut, yol kesici” manalarında kullanılmaktadır²³². Aşağıdaki beyitte sevgilinin rastık sürülmüş kaşlarının âşığın gönlünü kapması haydutların tanınmalarına mani olacak siyah kıyafetler giyinip yol kesmesine benzetilmiştir. “Nîreng” kelimesi “hile” manasına gelmekle beraber “nî-reng”, yani renksiz manasını da iham etmektedir.

Kılup tağyîr-i sûret **vesmeden yağmâ** kılurlar dil

Harâmî kaşlarun resm ü reh-i nîreng dutmuşlar (FT 88.2)

²³⁰ Bkz. Ömer Faruk Akün, *Divan Edebiyatı*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2013, s. 136-145.

²³¹ “Gulâm-ı çeşm-i ân Turkem ki der-hâb-ı hoş-ı mestî / Nigârîn gulşeneş rûy-est u muşkîn sâye-bân ebrû”

“O Türkün gözüne köle olayım! Sarhoşluğun tatlı uykusundayken yüzü müzeyyen bir gül bahçesi, kaşı ise misk kokulu bir gölgeliktir.”

²³² *Remzi*, c. 1, s. 434; *Amîd*, c. 1, s. 786.

Hilal (yeni ay, mâh-ı nev, hilâl)

Kaş, şekli dolayısıyla hilale benzetilmektedir. Aşağıdaki beyitte sevgili kendi kaşları dururken hilal seyretmek için dışarı çıkan âşığa sitem etmektedir.

گفتا برون شدی بتماشای ماه نو

از ماه ابروان منت شرم باد رو²³³ (H 417.1)

Aşağıdaki beyitte göğün gece vakti hilalle böbürlenirken sevgilinin kaşını göstermesiyle o zevkin ortadan kalktığını söylenmektedir.

آسمان را دوش ذوق ماه نو در چرخ داشت

کوشهء ابرو نمودی ذوق آن شد بر طرف²³⁴ (FF 233.3)

Hilalin, sevgilinin kaşının sevdasına (sevda burada hem sevgi, hem siyah manasına gelmekte) tutulduğu belirtilen aşağıdaki beyitte, onun sürekli hareket halinde olması aşktan yerinde duramamasına bağlanmaktadır. Beyitteki “şehir” hem memleket hem ay (zaman dilimi) manasına gelmektedir. Ser-geşte kelimesinin kullanılması, aynı zamanda ayın eğriliğinin başı dönmüşlüğe benzetilmesindendir.

Mâh-ı nev olmuş kaşun sevdâsının ser-geştesi

Şehrden şehre gezer âvâreler tek mâh ü sâl (FT 168.2)

Aşağıdaki beyitte ayın sürekli hilal şekline girmesi sevgilinin kaşına benzer bir şekil vücuda getirmek istemesine bağlanmaktadır. “Yazmak”, “râ”, “misâl” (ferman), “karalamak” kelimeleri ile hat sanatına dair tabirler bir arada kullanılmıştır.

Yazamaz ebrûların râsına benzer bir hilâl

Mâh-ı tâbân bunca yıllardır misâlin karalar (B 59.2)

²³³ “Goftâ birûn şodî be-temâşâ-yı mâh-ı nev / Ez-mâh-ı ebruvân-ı menet şerm bâd rev”

“Dedi ki: Hilali seyretmek maksadıyla dışarı çıktın. Benim kaşlarımın ayından utan!”

²³⁴ “Âsmân-râ dūş zevk-ı mâh-ı nev der-çerh dâşt / Kûşe-i ebrû nemûdî zevk-ı ân şod ber-taraf”

“Dün gece gök felekte hilalin zevkini sürmekteydi. Sen kaşının köşesini gösterince o zevk yok oldu.”

Hüma (hümâ)

Kaşların kanat olarak tasavvuru sebebiyle iki kaş bir arada hümaya benzetilmiştir²³⁵. Aşağıdaki beyitte sevgilinin gözünün üzerindeki kaşın hüma kuşunun kanadının gölgesine benzediği söylenmektedir. “Şeh” kelimesinin kullanılmasıyla üzerine Hümanın gölgesi düşen kişinin (burada göz²³⁶) saltanata ulaşacağı inancına işaret edilmiştir.

Ol **şeh**-i hüsnün **gözi** üzre bakanlar **kaşına**

Sâye-i perr-i hümâ düşmüş sanurlar başına (B 421.1)

İki mısra

Aşağıdaki beyitte, eski harflerde beyitlerin aynı satırda yazılması durumuna dayanarak kaşlar ile dudağın üzerindeki hatlar birer beyit olarak görülmektedir. Sa’dî’nin Gülistan kitabındaki bir rubai olarak görülmesinin sebebi ise yüzün gül bahçesine benzetilmesinden dolayıdır.

Hatt-ı la’liyle kaş cânânun

Bir rubâ’îsidür **Gülistânun** (B249.1)

Kanat (per)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin gözünün üzerindeki kaşın hüma kuşunun kanadının gölgesine benzediği söylenmektedir.

Ol **şeh**-i hüsnün **gözi** üzre bakanlar **kaşına**

Sâye-i perr-i hümâ düşmüş sanurlar başına (B 421.1)

²³⁵ Ayrıca bkz. Saç, Müşebbehünbihleri, Hüma.

²³⁶ Bkz. Göz, Müşebbehünbihleri, Adam.

Kible (kible)

Kaş, şekli sebebiyle mihraba²³⁷, dolayısıyla kibleye benzetilir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin Ka'be'ye benzeyen semtinde bulunan kişinin onun kaşları kiblesine teveccüh etmekle namaza durmuş olacağı söylenmektedir.

در کعبهء کوی تو هر آن کس که در آید

از قبلهء ابروی تو در عین نماز است ^(H 38.8)²³⁸

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin kaşına karşı sürekli secde etmesinin normal olduğunu, zira o kaşların kendisi için kible olduğunu söylemektedir.

Ol **ham-ı ebrûya** kılsam **secde** her sâ'at n'ola

Kible ile ol **ham-ı ebrû** berâberdür mana (FT 23.2)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin yüzüne duyduğu sevgi ile kaşlarına doğru döndüğünü, bu hâlin kibleye dönüp işrâk namazı kılmaya benzediğini söylemektedir. Türkçede daha çok kuşluk namazı şeklinde adlandırılan işrak namazı, güneşin doğmasından 45-50 dakika sonra ile zirveye çıkması arasındaki sürede kılınan namazdır. "İşrâk"ın lügat manası güneşin doğuşu demektir²³⁹. Güneşe benzetilen yüze işaret ettiği için kullanılmıştır.

Tutdı **ebrûna yüzün mihr-i 'izârunla** gönül

Kibleye karşı kılur sanki **salât-ı işrâk** (B 232.3)

²³⁷ Bkz. Kaş, Müşebbehünbihleri, Mihrap.

²³⁸ "Der-Ka'be-i kûy-ı tu her ân kes ki der âyed / Ez-kible-i ebrû-yı tu der-ayn-ı nemâz-est"

"Senin semtinin Kabesine giren herkes kaşlarının kiblesinden aynen namazdadır."

²³⁹ Mehmet Şener, "Kuşluk Namazı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 26, Ankara: TDV Yayınları, 2002, s. 475-476.

Kıl kalem

Kıl kalem bilhassa tezhip ve minyatürlerde kullanılan fırçadır²⁴⁰. Aşağıdaki beyitte Allah tealanın sevgilinin güzelliğini surete getirdiği vakit ince kaşlarını kıl kalem kıldığı söylenmektedir.

Nâzenîn ebrûların hakkâ ki kılmış kıl kalem

Hüsnüni şol dem ki **tasvîr** itmiş **üstâd**-ı ezel (B 310.3)

Kılıç (kılıç)

Şekli ve ucunun keskinliği sebebiyle kaş, eğri bir kılıca benzetilmektedir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin âşığın gözyaşlarını görünce kaşlarını çatması, kılıcın su verilerek sertleştirilmesi hadisesine benzetilmektedir.

Mevc-i eşküm görüp **ebrûya** salar **çîn** ne 'aceb

Ki suvarmak çıkarur ol **kılıcun** cevherini (FT 274.3)

Köşe (gûşe, künc)

Aşağıdaki beyitte şair, canının sevgilinin kaşının köşesinde sâkin olduğunu, padişahların bile böyle güzel bir köşeye mâlik olmadığını belirtmektedir. Buradan hem padişahlar böyle bir menzile sahip değil, hem de böyle güzel bir kaşa sahip değil manası çıkmaktadır²⁴¹.

گوشهء ابروی توست منزل جانم

خوشر ازین گوشه پادشاه ندارد (H 125.2)²⁴²

Aşağıdaki beyitte âşık, sevgiliye gözünün, kaşının köşesinde ne hoş durduğunu söylemekte, o ise temiz nazarlı insanların bir köşeye çekilip oturacağı şeklinde cevap

²⁴⁰ Celal Esad Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi 1947, s. 1064. “Kalem-i mû” yahut “hâme-i mû” olarak da adlandırılır (*Dihhudâ*, c. 6, s. 8262; age., c. 11, s. 15635).

²⁴¹ *Sûdî*, c. 2, s. 1139-1140.

²⁴² “Gûşe-i ebrû-yı tûst menzil-i cânem / Hoş-ter ez-în gûşe pâdişâh ne-dâred”

“Canımın menzili senin kaşının köşesidir. Padişah bundan daha hoş bir köşeye malik değildir.”

vermektedir. İkinci mısra da bazı zahitlerin halktan ve onların dedikodusundan kaçınıp kalbi temiz tutmak maksadıyla uzleti ihtiyar etmeleri (bir köşeye çekilmeleri) vakasına işaret vardır. Âşık da sevgilinin kaşının köşesine çekilmeli, yani bakışlarını oradan ayırmamalıdır.

گفتمش چشم تو در گوشهء ابرو چه خوشست

(FF 185.2)²⁴³

گفت پاکیزه نظر گوشه نشین می باید

Aşağıdaki beyitte şair, bülbüle gülistan köşesi ne ifade ediyorsa sevgilinin yüzündeki kaşın da kendisi için onu ifade ettiğini söylemektedir.

Bana **ebrû-yı rûy**-ı cânânî

Bülbüle gûşe-i gül-istânî (B 488.1)

Med (med)

Üstünde bulunduğu harfin uzatılması gerektiğini bildiren med işareti, şekli dolayısıyla kaşa benzetilir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin bazan zülfünü bazan kaşını göstermesi güzellik (yüz) denizinin medcezirine benzetilmektedir. Medcezir ile ayrıca kaşın dalgaya teşbihine de atıf yapıldığı düşünülebilir²⁴⁴.

Gösterdi gâh **zülfi karasın** gehî **kaşın**

Deryâ-yı hüsn-i dôt 'ayân itdi cezr ü med (B 43.3)

Mihrap (mihrâb)

Kaş, şekli dolayısıyla mihraba benzetilir. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin mihraba benzeyen kaşı kıvrımını tekrar görürse şükür secdesine kapanıp sadakalar vereceğini söylemektedir.

²⁴³ "Goftemeş çeşm-i tu der-gûşe-i ebrû çi hoş-est / Goft pâkîze-nazar gûşe-nîşîn mî-bâyed"

"Dedim ki gözün kaşın köşesinde ne güzel! Dedi ki temiz nazarlıya bir köşede oturmak gerekir."

²⁴⁴ Kaşın dalgaya benzetilmesine örnek olarak şu beyti verebiliriz: "Sanasın **mevc** urur deryâ-yı hüsnî bâd-ı âhumdan / Kaşan kim nâz ile anun kemân **ebrûsı** çîn olsa" (Yahyâ Bey, *Dîvân*, haz. Mehmed Çavuşoğlu, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1977, s. 518).

گر بینم خم ابروی چو محرابش باز

سجدهء شکر کنم وز بی شکرانه روم²⁴⁵ (H 372.6)

Aşağıdaki beyitte zahidin mihraba yönelmesi, onun sevgilinin kaşını hatırlatmasına bağlanmaktadır.

بی جهت رغبت مهراپ ندارد زاهد

میل نظارهء آن کوشهء ابرو دارد²⁴⁶ (FF 139.4)

Aşağıdaki beyitte mihraba secde etmenin gerekliliği onun sevgilinin kaşı kıvrımına benzemesine yorulmaktadır.

Mihrâbda şekl-i **ham**-ı **ebrû**-yı latîfün

Vâcib bu **cihet**den kamuya **secde**-i **mihrâb** (FT 24.2)

Aşağıdaki beyitte güzellerin kaşları karşısında yere kapananlarının aynı güzelliği orada bulamadıklarından dolayı ibadet maksadıyla mihrapta secdeye gidemedikleri söylenmektedir.

Baş eğmez oldı **gûşe**-i **mihrâb**-ı **tâ'ate**

Ebrûlarına **secde** kılan dil-rübâların (B 262.2)

Misk (**müşgîn**)

“Müşgîn”in bir manası müşk rengine, yani siyahtır²⁴⁷. Kaşın miske benzetilmesi siyahlığı sebebiyledir²⁴⁸. Aşağıdaki beyitte sevgilinin kaşlarını çatmaktan

²⁴⁵ “Ger be-bînem ham-ı ebrû-yı çu mihrâbeş bâz / Secde-i şukr konem v'ez pey-i şukrâne revem”
“Eğer mihraba benzeyen kaşının kıvrımını bir daha görürsem şükür secdesine kapanıp sadakalar vereyim.”

²⁴⁶ “Bî-cihet rağbet-i mihrâb ne-dâred zâhid / Meyl-i nezzâre-i ân kûşe-i ebrû dâred”
“Zâhid sebepsiz yere mihraba rağbet etmiyor. O kaşın köşesine nazar etmeye meyli var.”

²⁴⁷ *Amîd*, c. 2, s. 1812; *Salâhî*, c. 4, s. 496.

²⁴⁸ Eskiden kokuyu daha fazla tuttukları için saç, sakal, bıyık ve kaşlara koku sürülmesi yaygındı. Kaşlara misk sürülmesi âdetinin de bu benzetme de payı olduğu düşünülebilir.

vazgeçmeyeceği belirtilip âşıkların niyaz, güzellerinse naz etmesinin eski bir âdet olduğu dile getirilmektedir.

گره ز ابروی مشکین نمی گشاید یار

نیاز اهل دل و ناز نازنینان بین (H 415.4)²⁴⁹

Aşağıdaki beyitte âşığın, âh dumanından kararmış, inleyen, sergerdan (başı dönmüş, avare) bedeni sevgilinin ateşli yüzündeki miske benzeyen kaşlarına feda olsun denmektedir.

Dûd-ı âhumdan kararmış zâr ü ser-gerdân tenüm

Âteşin ruhsâr üze müşgîn hilâlün sadkası (FT 289.2)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin miske benzeyen kaşının kıvrımını gördüğü vakit siyah gözlerini Çin ahusuna benzettiğini söylemektedir. Bu hatırlayışa sebep, miskin Çin ahusundan elde edilmesi ve kıvrım manasındaki “çîn” kelimesinin memleket olan Çin’i andırmasıdır.

Görüp çîn-i ebrû-yı müşgînüni

Siyeh çeşmüni sandum âhû-yı Çîn (B 368.2)

Nun harfi (nûn)

Kaş, kavisli oluşu sebebiyle nun harfine benzetilir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin boyu servi fidanına, kaşları üzerindeki ben ise nunun üzerindeki noktaya benzetilmektedir.

Nihâl-i servdür kaddün kaşun nûn ol nihâl üzre

Misâl-i nokta-i nûn hâlün ol müşgîn hilâl üzre (FT 243.1)

²⁴⁹ “Girih zi-ebrû-yı müşkîn nemî-guşâyed yâr / Niyâz-ı ehl-i dil u nâz-ı nâzenînân bîn”
“Sevgili, siyah kaşındaki çatıklığı kaldırmıyor. Gönül ehlinin niyazına ve güzellerin nazına bak!”

Okçu (kemân-dâr, kavvâs)

Kaş, oka benzetilen kirpiklerin hemen üstünde bulunduğu için okçu olarak tavsif edilmektedir. Aşağıdaki beyitte şair, gönlünü sevgilinin ok gibi vurucu ve yaralıyı gözünden sakındığını fakat okçu kaşından kurtaramadığını söylemektedir.

دل ز ناوک چشمت گوش داشتم لیکن

ابروی کمانداری می برد پیشانی (H 488.11)²⁵⁰

Râ harfi (râ)

Sevgilin kaşı, eğriliği ve kavisli oluşu dolayısıyla râ harfine benzetilir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin kaşı ile beraber ağzı (mim) ve boyu (elif) da harflere benzetilmekte, bu üç harfin birlikteliğinden “râm” kelimesinin meydana geldiği, halkın sevgiliye boyun eğmesine bunun sebep olduğu söylenmektedir.

Kaş râ kad elif dehân ise mîm

Kıldun ey mâh halkı emrüne râm (B 329.2)

Rebap (kemânçe)

Klasik Fars ve Türk edebiyatlarında keman yahut kemençe ile kastedilen rebaptır²⁵¹. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin kaşının hayali aklına mescidde gelirse onunla mihrap, meyhanede gelirse kemençe yapacağını söylemektedir.

²⁵⁰ “Dil zi-nâvek-i çeşmet gûş dâstem lîkin / Ebrû-yı kemândâret mî-bered be-pîşânî”

“Gönlü senin gözünün okundan korudum. Fakat okçu kaşın hileyle onu alıp götürdü.”

²⁵¹ “Aslı Farsça kemânçe (küçük yay, küçük yaylı çalgı) olan kemençe kelimesi, XIX. Yüzyıldan önce bugün ‘rebap’ adı verilen ayaklı kemane için kullanılmaktaydı. Keman da denilen ve XVIII. yüzyılın sonlarına kadar Türk musikisinde görülen tek yaylı çalgı olan kemânçenin yerini önce sinekemanı, ardından Avrupa kemanı aldı.” (Fikret Karakaya, “Kemençe”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 25, Ankara: TDV Yayınları, 2002, s. 250). Ayrıca: “Rubâb: Kemânçe ya’nî ıklık” (*Sûdî*, c. 1, s. 531).

در مسجد و میخانه خیالت اگر آید

محراب و کمانچه ز دو ابروی تو سازم²⁵² (H 346.6)

Sername (ser-nâme)

“Ser-nâme”, yazı başlığıdır. Aşağıdaki beyitte şair sevgilinin yazıya benzeyen hattının üzerindeki kaşlara âşık olduğundan beri bütün sözlerinin gönül derdi yazısına (hat) başlık (kaş) olduğunu söylemektedir²⁵³.

Tâ **hatun** üzre **ham-ı ebrû**ların **ser**-germiyem

Her sözüm derd-i dil **imlâsına** bir **ser-nâmedür** (FT 68.2)

Tak (tâk)

“Tâk” yahut kemer kavisli şekli dolayısıyla kaşa benzetilmektedir. Aşağıdaki beyitte muhabbet binasının mamur hâle geleceği, zira sevgilinin kaşının kemerinin ona mühendis olduğu belirtilmektedir.

طریسرای محبت کنون شود معمور

که طاق ابروی یارم منش مهندس شد²⁵⁴ (H 174.6)

Aşağıdaki beyitte şair mihraba meyletmesinin sebebinin onun sevgilinin kaşının kemerine benzemesi olduğunu söylemektedir.

سبب رغبت محراب مرا

میل طاق خم ابروی تو شد²⁵⁵ (FF 194.3)

²⁵² “Der-mescid u meyhâne hayâlet eger âyed / Mihrâb u kemânçe zi-du ebrû-yı tu sâzem”

“Eğer mesidde ve meyhanede hayalin gelirse iki kaşından mihrap ve kemençe yaparım.”

²⁵³ *Tarlan*, c. 1, s. 238.

²⁵⁴ “İşret tarabhanesi bugün mamur olur. Zira sevgilimin kaşının kemeri ona mühendis oldu.”

²⁵⁵ “Sebeb-i râğbet-i mihrâb me-râ / Meyl-i tâk-ı ham-ı ebrû-yı tu şod”

“Mihraba râğbet etmeme sebep senin kaşının kıvrımın takına meyletmem oldu.”

Aşağıdaki beyitte şair yaratılış mimarının sevgilinin kaşı kemerine bu güzel şekli verebilmek için felek sathında bin kere hilal kalıbı yapıp bozduğunu söylemektedir.

Yeni aydan felek sathında min kâleb düzüp bozmuş

Virince **kaş**ların **tâk**ına sûret sun' **mi'mârı** (FT 286.5)

Aşağıdaki beyitte âşıkların sevgilinin taka benzeyen kaşı varken mihraba secde etmeyeceği söylenmektedir.

Tâk-ı ebrû-yı nigârı görelî ey Bâkî

Ser-fürû kılmadı 'aşk ehli dahı **mihrâba** (B 436.5)

Tuğra (tuğrâ, nişan)

Aşağıdaki beyitte şair sevgilinin tuğraya benzeyen kaşları dururken hilalin gökte utanmadan kendini gösterebilmesinden dolayı çok canının sıkıldığını söylemektedir.

هالالی شد تنم زین غم که با طغرای مشکینش

که باشد مه که بنماید ز طاق آسمان ابرو (H 424.3)²⁵⁶

Aşağıdaki beyitte sevgiliye “senin kaşlarını çizen tuğrakeş (tuğra²⁵⁷ çeken kişi, burada Allah teala) bundan daha güzel bir nakış yapmamıştır” denmektedir.

مطبوعتر ز نقش تو صورت نبست باز

طغرا نویس ابروی مشکین مثال تو (H 420.6)²⁵⁸

²⁵⁶ “Hilâlî şod tenem z’în ğam ki bâ-tuğrâ-yı muşkîneş / Ki bâşed meh ki be-numâyed zi-tâk-ı âsmân ebrû”

“Onun siyah tuğrası varken ayın göğün takından kaş göstermesinden duyduğum mihnetle bedenim hilale döndü.”

²⁵⁷ Bkz. Saç, Müşebbehünbihleri, Tuğra.

²⁵⁸ “Matbû’-ter zi-nakş-ı tu sûret ne-best bâz / Tuğrâ-nevîs-i ebrû-yı muşkîn-misâl-i tu”

“Senin miske benzeyen kaşlarını yazan tuğrakeş senin nakşından daha güzel bir şekil çizmedi.”

Yay (yay/ya, kemân, kemânçe, kavs)

Kaş, eğriliği dolayısıyla yaya benzetilmektedir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin kaşı kıvrımının ok atıcılıkta bütün okçuları geride bıraktığı söylenmektedir.

خم ابروی تو در صنعت تیر اندازی

بستد از دست هر آن کس که **کمانی** دارد (H 129.4)²⁵⁹

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin kaşı yayına gönlünü bağladığından beri sitem oklarının hedefi hâline geldiğini belirtmektedir.

تا بر **کمان** ابروی تو بسته ایم دل

دایم **نشان** تیر ستم بوده ایم ما (FF 33.4)²⁶⁰

Aşağıdaki beyitte sevgiliye âşık olanların onun sitem ve azarından kaçınmayacakları, bilakis onu isteyecekleri durumuna işaret edilmiştir. Beytin sonundaki “yâ nasîb” tabiri okçuların, oklarının hedefe ulaşması için oku atarken söyledikleri bir nevi duadır²⁶¹.

Kaşların yayı bir **oh** lutf eylemiş her 'âşıka

Men hem andan eylerem bir **oh** temenna yâ **nasîb** (FT 28.2)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin okunun açtığı yaranın uğur sayılacağını söyleyerek keşki benim göğsümü de hedef alsaydı demektedir.

Zahm-ı **hadeng-i** yâr sa'âdet **nişânı**dur

Sînem ideydi ol **kaşı ya** kâşkî **hedef** (B 228.4)

²⁵⁹ “Ham-ı ebrû-yı tu der-san’at-ı tîr-endâzî / Be-sited ez-dest her ân kes ki kemânî dâred”

“Kaşının bükümü ok atıcılık sanatında bütün ok atıcıların ellerindeki yayı aldı.”

²⁶⁰ “Tâ ber-kemân-ı ebrû-yı tû beste-îm dil / Dâyim nişân-ı tîr-i sitem bûde-îm mâ”

“Senin kaşının yayına gönlümüzü bağladığımızdan beri sürekli sitem okuna hedef olmuşuzdur.”

²⁶¹ İ. Hakkı Aksoyak, “Divan Şiirinde Okçuluk Terimleri”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, sy. 1, 1995, s. 93-94.

Yazı (hat)

Aşağıdaki beyitte, güzellerin boyunun görünüşünün bir bela tufanını beraberinde getirdiği, hilal kaşlarının ise delilik meşkinin ser-hatı olduğu söylenmektedir. “Ser-hat” yahut “ser-meşk”, hat tabirlerindendir. Üstadın, talebenin taklit etmesi için yazdığı yazıdır. Beyitte ay başlarında (yani hilalin olduğu vakit) deliliğin arttığı inanışına da atıf vardır.

Her **sehî-kad cilvesi** bir seyl-i tûfân-ı **belâ**

Her **hilâl-ebrû kaşı** bir **ser-hat-ı meşk-i cünûn** (FT 210.5)

2.5. Göz

Göz için kullanılan kelimeler *göz*, *çeşm* ve *dîde*'dir. Genellikle siyah olarak karşımıza çıkmakla beraber elâ göze de rastlanmaktadır²⁶². Göz için en çok kullanılan m.bihler *cadı*, *hasta*, *nergis* ve *sarhoş*'dur.

VASIFLARI

Çekik (keşîde)²⁶³

Şairin bir güzeli tasvir ettiği gazele ait aşağıdaki beyitte, o güzelin fasih ve tatlı sözlü olduğu, uzun ve çevik bir vücuda, latif ve gönülleri kendine çeken bir yüze, çekik ve hoş bir göze sahip olduğu söylenmektedir.

لفظی فصیح شیرین قدی بلند چابک

روی لطیف دلکش چشمی خوش کشیده (H 436.4)²⁶⁴

Dar (teng)

Aşağıdaki beyitte şair, kendisi gibi çulsuz bir fakire bile saldıran o asker Türkün açgözlülüğüne kurban olayım demektedir. Beyitte, mecazen “hırslı, tamahkâr” manasına gelen “teng-çeşm” tabiri ile lügat manası olan “dar göz” de kastedilmektedir.

²⁶² Ele aldığımız şairlerde geçmemekle beraber klasik şiirde mavi göz ile de az da olsa –daha çok “çeşm-i kebûd” şeklinde- karşılaşılmaktadır. Bkz. Reyhan Çorak, "Klasik Türk Şiirinde Mavi Göz", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, c. II, sy. 2, 2019, s. 845-868.

²⁶³ Râmî, çekik (keşîde) gözü Türk (Tatar) gözü olarak adlandırmaktadır (*Râmî*, s. 51). Sûdî'nin kelimenin izahında “Ba’zı nâzlı dilberler gözünü süze süze bakarlar, gûyâ ki gözlerinde bir fûtûr var” (*Sûdî*, c. 3, s. 2360) demesine nazaran kelime tabii olarak gözün çekik olmasından başka süzgün bakışlı göz için de kullanılmaktadır.

²⁶⁴ “Lafzî fasîh-i şîrîn kaddî bulend-i çâbuk / Ruyî latîf-i dil-keş çeşmî hoş-ı keşîde”
“Tatlı ve fasih bir söz, çabuk ve çevik bir vücut, gönül çekici latif bir yüz, çekik ve hoş bir göz...”

بتنگ چشمی آن ترک لشکری نازم

که حمله بر من درویش یک قبا آورد (H 150.9)²⁶⁵

Elâ (şehlâ)²⁶⁶

Aşağıdaki beyitte şair, kendisi züht ve salah yoluna girmişken sevgilinin ela gözlerinin kendisini o yoldan çevirdiğini söylemektedir.

Gûşe-i mihrâb dutmuşdum reh-i zühd ü salâh

Koymadı öz hâlûme ol nergis-i şehlâ meni (F 255.6)

Mahmur (mahmûr)

Sevgilinin gözü genellikle süzgün ve baygındır. Bunda onun uykulu olduğu kadar sarhoş olarak tasavvurunun da payı vardır. Aşağıdaki beyitte sevgilinin mahmur gözünün âşığın ciğerine tamah etmesi, yani kanını dökmek istemesi, sarhoş bir Türkün²⁶⁷ kebab yemek istemesine benzetilmektedir.

²⁶⁵ “Be-teng-çeşmî-i ân Turk-i leşkerî nâzem / Ki hamle ber men-i dervîş-i yek kabâ âverd”

“O asker Türkün tamahkârlığına/dar gözüne kurban olayım. Benim gibi yalnız kaftanı olan bir dervişe saldırdı.”

²⁶⁶ “eş-şühlet: Gözün siyâhı göklükten azca ve ondan ahsen olmak, ‘alâ-kavlin gözün siyâhı kızılığa mâ’il olmağa denir... Türkîde elâ gözlülük ve koyun gözlülük ta’bîr olunur (*Kâmûs*, c. 5, s. 4589); “Ol göze denir ki sevâdı humrete mâ’il ola; ve sevâdı göke mâil göze de denir ki koyun gözlü ta’bîr olunur” (*Burhân*, s. 405) “Şehlâ: Koyun ala göze dirler, ya’nî koyun gözi gibi göze dirler (*Sûdî*, c. 1, s. 758); “Şehla göz, koyun gözüne benzeyen açık sarı gözdür, elâ göz. Biz, yanlış olarak çok hafif ve güzel görünen bir bakış muvazenesizliğine şehlâ diyoruz (*Tarlan*, c. 3, s. 152); “Lügatte çeşm-i şehlâ açık sarı gözdür. Sonradan gayet hafif tatlı şaşı göze şehlâ denmiştir. Burada şair hangisini murad etmiştir. Herhalde güzel elâ göz ma’nâsına kullanmış olsa gerek (*Tarlan*, c. 3, s. 234);). Son naklettığımız iktibasta Tarlan’ın ihtirazi kayıt koymasına ve bilhassa *Şu’ûr*’nin kelimeyi “Çeşm-i ahvel ma’nâsınadır” (c. 3, 2348) şeklinde yalnız şaşı olarak tarif edip bu manada bir şahit getirmesine nazaran “şehla” ile en azından bazı durumlarda şaşının da kastedilebileceğini bir ihtimal olarak bırakıyoruz.

Râmî, şehla gözün nergise benzetildiğini söylemekte ve buradaki örneğe benzer şekilde “nergis-i şehlâ” terkinin geçtiği bir beyti şahit olarak getirmektedir (*Râmî*, s. 51). Nergis-i şehla bir nergis türüdür (*Dihhudâ*, c. 13, s. 19816)

²⁶⁷ Türk lafzı için bkz. Göz, Müşebbehünbiheri, Türk.

چشم مخمور تو دارد ز دلم قصد جگر
ترک مستست و مگر میل کبابی دارد²⁶⁸ (H 128.7)

Siyah (kara, siyâh, sevâd, müşgîn)

Sevgilinin gözleri genellikle siyahtır. Aşağıdaki beyitte şair, siyah gözlü misk ahusuna benzeyen sevgilisinden dolayı bağrının kan olduğundan yakınmaktadır. “Müşgîn” lafzı, aynı zamanda siyah manasına da geldiği için bililtizam kullanılmıştır.

دردا که ازان آهوی مشکین سیه چشم
چون نافه بسی خون دلم در جگر افتاد²⁶⁹ (H 113.3)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin siyah gözlerine ulaşma arzusundan dolayı sürme mili gibi kara toprağa gömüldüğünden şikâyet etmektedir.

فغان که آرزوی وصل آن دو چشم سیاه
چو میل سرمه بخاک سیه نشانند مرا²⁷⁰ (FF 8.2)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin zülfüne tutulan şairi bu esaretten ancak onun siyah gözünün kurtaracağı söylenmektedir.

Dil-i Bâkîyi **ser-i zülfün elinden cânâ**

Çeküben hışm ile **çeşm-i siyehün** ala gibi (B 518.5)

²⁶⁸ “Çeşm-i mahmûr-ı tu dâred zi-dilem kasd-ı ciger / Turk-i mest-est u meger meyl-i kebâbî dâred”
“Senin mahmur gözünün gönlümün ciğerine kastı var. Sanki kebap arzu eden sarhoş bir Türktür.”

²⁶⁹ “Derdâ ki ez-ân âhûy-ı müşkîn-i siyeh-çeşm / Çün nâfe besî hûn-ı dilem der-ciger uftâd”

“Hayfa ki o siyah gözlü misk ahusundan dolayı ciğerime nafe gibi nice gönül kanı düştü.”

²⁷⁰ “Figân ki ârzû-yı vasl-ı ân du çeşm-i siyâh / Çu mîl-i surme be-hâk-i siyeh nişând me-râ”

“Âh ki o iki siyah gözün vaslının arzusu beni sürme mili gibi siyah toprağa gömdü.”

Sürmeli (mekhûl, sürme)

Aşağıdaki beyitte şair sevgilinin zülfü ile sürmeli gözlerinin huzur ve rahatını kaçırdığını söylemektedir.

قرار برد ز من آن دو سنبل رعنا

فراغ برد ز من آن دو نرگس مکحول (H 318.2)²⁷¹

MÜŞEBBEHÜNBİHLERİ

Adam (merdüm)

Farsçada “adam” manasına gelen “merdüm”ün çeşm, dîde, ‘ayn gibi kelimelerle terkibe girdiğinde “göz bebeği” manasına gelmesi gözün adam olarak tasavvuruna ve bu iki unsurun beyitlerde bir arada bulunmasına sebep olmuştur. Aşağıdaki beyitte şair sevgilisine mürüvvet (“merdümî”: insanlık) gösterip gözünün adam öldürücü oku ile kendisini vurmamasını rica etmektedir.

به مردمی که دل دردمند حافظ را

مزن بناوک دلدوز مردم افکن چشم (H 351.7)²⁷²

Aşağıdaki beyitte âşığın viran hâle gelmiş gönlünün, sevgilinin göz bebeğinin (“adamı”nın) hayâlinin oraya yerleşmesiyle mamur hâle geldiği söylenmektedir.

Gönlümi kılmış hayâl-i **merdüm-i çeşmün** vatan

Şükr kim **merdüm**-nişîn olmuş bu gam vîrânesi (FT 283.3)

²⁷¹ “Karâr bord zi-men ân du sunbul-i ra’nâ / Ferâğ bord zi-men ân du nergis-i mekhûl”

“O iki güzel sünbül kararımı aldı. O iki sürmeli göz rahatımı bozdu.”

²⁷² “Be-merdumî ki dil-i derdmend-i Hâfız-râ / Me-zen be-nâvek-i dil-dûz-ı merdum-efken-i çeşm”

“İnsaniyet adına! Hâfız’ın dertli gönlünü gözün gönül delen ve adam indirici okuyla vurma.”

Ahu (âhû)

Ahu, göbeğindeki keseden misk²⁷³ hâsıl olan bir ceylan türüdür. Ahunun gözünün bütünüyle siyah olması sebebiyle sevgilinin gözü, ahuya benzetilir²⁷⁴. Aşağıdaki beyitte şair, kara gözlü ahunun tuzaktan kurtulduğunu, yani sevgilisinin kendisini bıraktığını belirtmekte, bundan dolayı ürkekleşen gönlünü nasıl teselli edeceğini sormaktadır. Ürkek (*remîde*) sıfatı normalde ceylana atfedildiği için bililtizam kullanılmıştır.

آن آهوی سیه چشم از دام ما برون شد

یاران چه چاره سازیم با این دل رمیده (H 436.6)²⁷⁵

Sevgilinin gözünün kan dökücülüğünü bildiren aşağıdaki beyitte normalde ceylanın av olması durumunun burada tersine döndüğü, ceylan olan sevgilinin insan öldürdüğü söylenmiştir.

Bir **gamze** ile **lahzada** bin **âdem** öldürür

Hûnî gözün ki **âhû**-yı **merdüm**-şikârdur (B 90.2)

Aldatıcı (*mekkâr, firîb, nîreng*)

Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilinin saçının kokusundan sürekli sarhoş olduğunu, sihirbaz gözlerinin aldatmasının onu harap (sarhoş, perişan) ettiğini söylemektedir.

²⁷³ Bkz. Saç, Müşebbehünbihleri, Misk.

²⁷⁴ *Kâmûs*'ta "haver" kelimesinin izahında geçen şu sözler buna bir delildir: "'Alâ-re'yin âhû gözü gibi bütün siyah-çeşm olmak ma'nâsınadır. İşbu kavî-i sâlis benî-âdem gözünde olmayıp âhû ve câmûs [manda] gözlerinin vasfı olmakla ba'zı eş'ârda ber-vech-i isti'âre isti'mâl olunur" (c. 2, s. 1888). Harun Tolasa'nın siyahlıktan başka büyüklük dolayısıyla da bu benzetmenin yapıldığı sözünün (*Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1973, s. 194) hatalı olduğunu düşünüyoruz. Zira sevgilinin gözü, bu edebiyatta hemen daima dar ve çekiktir. Akün'ün Zemahşeri'nin bir manzumesinden yaptığı bir iktibas da burada şahit olarak getirebiliriz: "Bizi iri ve geniş gözler (Arap mâşuklarının gözleri) çekmez. Çünkü dar gözler (Türk güzellerinin gözleri) ve gözlüler bizi bizden almışlardır... Onlar baktıkları vakit yalnız gözlerinin siyahlıkları görünür ve gülecek olurlarsa göz kapakları siyahlıkları örter" (Ömer Faruk Akün, *Divan Edebiyatı*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2013, s. 139).

²⁷⁵ "Ân âhû-yı siyeh-çeşm ez dâm-ı mâ ierûn şod / Yârân çi çâre sâzîm bâ-în dil-i remîde"

"O siyah gözlü ahu tuzağımızdan çıktı. Dostlar! Bu ürkek gönüle ne çare edelim?"

Bu beyitte olduğu gibi “firîb, mekr” kelimeleri çok defa büyüyle ilgili kelimelerle beraber gelmektedir²⁷⁶.

مدامم مست می دارد نسیم جعد گیسویت

خرامم می کند هر دم فریب چشم جادویت (H 100.1)²⁷⁷

Aşağıdaki beyitte şair, kendisine hitap etmekte, sevgilinin hilekâr gözlerine aldanıp onun visaline yeltenmemesi gerektiği, o gözlerin onu mutlaka kandıracağını söylemektedir.

با چشم پر نیرنگ او حافظ مکن آهنگ او

کان چشم مست شنگ او بسیار مکاری کند (H 198.9)²⁷⁸

Avcı

Aşağıdaki beyitte şair, muhabbet içinde zeki bir kuş olmasına rağmen yay kaşlı sevgilinin gözünün, onu bakış okuyla avladığını söylemektedir.

اگرچه مرغ زیرک بود حافظ در هواداری

بتیر غمزه صیدش کرد چشم آن کمان ابرو (H 424.8)²⁷⁹

²⁷⁶ Lügatlerde mezkûr kelimelerin tarifinde büyüye dair bir bilgiye rastlamadık. Dolayısıyla bu birlikteliğin “mekr” yahut “firîb” kelimelerinin “büyü” manasını taşımalarından ziyade büyüün aldatma mefhumunu içinde barındırmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Nitekim “efsûn”un bir manası da “hîle ve mekr”dir (*Ânenidirâc*, c. 1, s. 363).

²⁷⁷ “Mudâmem mest mî-dâred nesîm-i ca’d-ı gîsûyet / Harâbem mî-koned her dem ferîb-i çeşm-i câdûyet.”

“Saçının kıvrığından esen rüzgâr beni sürekli mest ediyor. Cadı gözünün hilesi beni her an sarhoş ediyor.”

²⁷⁸ “Bâ-çeşm-i pur nîreng-ı u Hâfız me-kon âheng-i u / K’ân çeşm-i mest-i teng-i u bisyâr mekkârî koned”
“Hâfız! Hilekâr gözü varken ondan tarafa meyletme. Onun sarhoş ve hayâsız gözü sana nice oyunlar eder.”

²⁷⁹ “Egerçi morg-ı zîrek bûd Hâfız der-hevâdârî / Be-tîr-i gamze saydeş kerd çeşm-i ân kemân ebrû”
“Her ne kadar Hâfız hevâdârlıkta akıllı bir kuş idiye de o yay kaşlının gözü gamze okuyla onu avladı.”

Ayn harfi (‘ayn)

“‘Ayn” kelimesinin “aynı” ve “‘ayn harfi” manalarına gelecek şekilde kullanımına dayanan aşağıdaki beyitte bir nergis türü olan nergis-i şehlânın rana olduğu, dolayısıyla sevgilinin gözüne benzetildiği takdirde bu teşbihin doğruluğuna da yanlışlığına da hükmedilemeyeceği söylenmektedir. “Ra’nâ” kelimesinin yaygın kullanımı “güzel” olmakla beraber “gül-i ra’nâ” terkinde olduğu gibi²⁸⁰ iki renkliliği ve iki taraflılığı da ifade etmektedir. “‘Ayn” kelimesi ile gözün m.bihlerinden biri olan ayn harfine de işaret edilmektedir²⁸¹.

Şöyle ra’nâlığı var **nergis-i şehlânun** kim

Çeşmüne nisbet iderlerse ne gayr ola ne **‘ayn** (B 378.4)

Badem (bâdâm)

Şekli dolayısıyla göz, bademe benzetilir. Aşağıdaki beyitte âşık, dudukuşunu andıran tabiatının sevgilinin şekere benzeyen dudağı ve bademe benzeyen gözü sebebiyle kafesteki bülbül gibi hayran ve şaşkın olduğunu söylemektedir. Şairin, tabiatını dudukuşuna benzetmesinin sebebi onun gıdasının şeker ve badem olması sebebiyledir.

واله و شیداست دایم همچو بلبل در قفس

طوطی طبعم ز عشق شکر و بادام دوست (H 65.2)²⁸²

²⁸⁰ “Gül-i dü-rûy” da denilen bu çiçeğin dışı sarı içi kırmızıdır (Tarlan, c. 1, s. 89, 190).

²⁸¹ Beyitte bu durum açık olmadığı için Sürûrî’nin göz-ayn harfi teşbihiyle alakalı verdiği örneği burada nakledebiliriz:

آنکه چشم و قد و زلف و دهن را بیند از چه غمناک بود عشرت عالم با اوست

“Çeşmden murâd, ‘ayn ve kadden murâd, elif ve zülfdan murâd, lâm ve dehenden murâd, mîmdür; mecmû’ı ‘âlem’ olur” (Sürûrî, s. 169).

²⁸² “Vâlih u şeydâst dâyim hemçu bulbul der-kafes / Tûtî-i tab’em zi-‘ışk-ı şekker u bâdâm-ı dûst”

“Tabiatımın dudukuşu her zaman sevgilinin bademi ve şekerinden dolayı kafesteki bülbül gibi şaşkın ve meftundur.”

Aşağıdaki beyitte şair, hâl ve etvarı tatlı ve gönül alıcı bir güzelin teninin paluze, gözlerinin de badem gibi olduğu takdirde tam bir sevgili olacağını söylemektedir. Badem, paluzenin üzerine konulduğu için zikredilmiştir.

Olacak yâr gibi dil-ber-i şîrîn-harekât

Teni pâlude-i ter gözleri bādâm olsa (B 460.2)

Cadı (câdû, câduvân, sâhir, efsûn-ger)

Göz, âşığı büyüleme özelliğinden dolayı cadıya benzetilir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin sihirbaz gözünün “sakîm” bir büyü muskası olduğu söylenmektedir. Beyitte birçok kelime ihamlı kullanılmıştır. “Sevâd” kelimesi hem müsvedde (burada muska) hem gözün siyahlığı manasını taşımakta; “sakîm” muska için düşünüldüğünde “yanlış”, göz için düşünüldüğünde “hasta” manasına gelmektedir. “Ayn” kelimesi de “aynı, tıpkı” manalarına gelmekle beraber “çeşm”in de müteradifi olduğu için bililtizam kullanılmıştır.

چشم جادوی تو خود عین سواد سحرست

لیکن آن هست که این نسخه سقیم افتادست (H 68.2)²⁸³

Aşağıdaki beyitte sevgilinin sihirbaz gözünden hasta düşen bir gönlün iyileşmekten ümidini kesmesi gerektiği söylenmektedir.

چه کند گر نه ز بهبود کند قطع نظر

دل که بیماری ازان نرگس جادو دارد (FF 139.6)²⁸⁴

²⁸³ “Çeşm-i câdû-yı tu hod ayn-ı sevâd-ı sihr-est / Lîkin ân hest ki ân nüsha sakîm uftâde-est”

“Senin cadı gözün sihir muskasının ta kendisidir. Fakat şu da var ki bu muska yanlış vaki olmuştur.”

²⁸⁴ “Çi koned ger ne zi bihbûd koned kat’-ı nazar / Dil ki bîmârî ez-ân nergis-i câdû dâred”

“O sihirbaz nergisten hastalanan gönül iyileşmekten ümidini kesmesin de ne yapsın!”

Aşağıdaki beyitte şair, gönlünün sevgilinin hançere benzeyen kirpiklerini korkmadan kendisine batırmasını, onun gözünden sihirbazlık öğrenmiş olmasına bağlamaktadır.

Müjen hançerlerin gönlüm basar bağrına vehm itmez

Ana **câdû gözün** gûyâ ki ta'lîm-i **füsûn** itdi (FT 290.5)

Sevgilisinin sıfatlarını saydığı aşağıdaki beyitte şair, onun zülfü büyücü, turrası yol kesici, gözü cadı, bakışı hilekâr bir güzel olduğunu söylemektedir.

Zülfî sâhir turrası tarrâr şûh-ı şîve-kâr

Çeşmi câdû gamzesi mekkâr dersen işte sen (B 380.4)

Cellat (cellâd)

Aşığın kanını dökmek kastında olması sebebiyle göz, cellata benzetilir. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilisine ayrılık acısıyla çektiği feryatlardan rahatsız oluyorsa cellada benzeyen gözü ile kendisini öldürebileceğini söylemektedir.

İncidür nâlem seni veh nola ger bir **tîg** ile

Çeşm-i cellâdun ide ihsân mana minnet sana (FT 18.6)

Fitne (fitne, âşûb, fettân)

Sevgilinin gözü âşığın rahatını kaldırıp onu kargaşaya sürüklediği için fitne olarak görülmektedir. Aşağıdaki beyitte şair, sevgiliye hitap etmekte, fitneci gözünün uykusunun ve dağınık zülfünün kıvrımının sebepsiz yere olmadığını söylemektedir. İlkinin sebebi tegafül; ikincisinin, âşığın gönlünü ele geçirmektir²⁸⁵.

²⁸⁵ *Sûdî*, c. 1, s. 486.

خواب آن نرگس فتان تو بی چیزی نیست

تاب آن زلف پریشان تو بی چیزی نیست ^(H 81.1)²⁸⁶

Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilinin ondan tarafa bakmamasını, bakışıyla karşılaşırca canını teslim edip rahata kavuşacağını bilmesine bağlamaktadır.

نبیند سوی من تا در نیام راحت مردن

چو می داند نخواهد برد جان از چشم فتانش ^(FF 220.5)²⁸⁷

Aşağıdaki beyitte şair, feryadının sevgilisinin uykusunu bozacağından endişe etmekte, onun gözlerinin açılmasıyla fitnenin de uyanacağını söylemektedir.

Kılma ey efgân gözin bîdâr mest-i hâb iken

Olmaya bir fitne bîdâr ola bîdâr eylegeç (FT 48.2)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin fettan gözünün, kaşı kıvrımının altına yerleşmesinden beri fitne ve karışıklığın kendilerinin saklanacak yer aradığı söylenmektedir.

Mesken tutalı ol ham-ı ebrûda çeşm-i yâr

Âşûb u fitne gizlenür oldı bucak bucak (B 242.6)

²⁸⁶ “Hâb-ı ân nergis-i fettân-ı tu bî-çîzî nîst / Tâb-ı ân zulf-i perîşân-ı tu bî-çîzî nîst”

“Senin o fitneci gözündeki mahmurluk boşuna değildir. O dağınık saçlarının bükümü de sebepsiz değildir.”

²⁸⁷ “Ne-bîned sûy-ı men tâ der ne-yâbem râhat-ı morden / Çu mî dâned ne-hâhed bord cân ez çeşm-i fettâneş”

“Ölerek rahata kavuşmayayım diye benden tarafa bakmamakta. Zira fettan gözlerinden canımı kurtaramayacağımı biliyor.”

Gazâl (gazâl)

Gazâl, ahu yavrusu için kullanılan bir kelimedir²⁸⁸. Aşağıdaki beyitte şair, gazâllere benzeyen güzellerini övmeye başladığından beri Rum memleketlerinde²⁸⁹ yaşayan şairlerin güzel gazelin nasıl olduğunu öğrendiğini söylemektedir. Burada gazelin klasik tariflerinden birinin “güzelleri öven şiir” olduğunu da hatırlamak gerekir.

Meddâh olalı **çeşm-i gazâl**ânuna Bâkî

Öğrendi gazel tarzını Rûmun şu’arâsı (B 508.7)

Harami (harâmî)

“Haydut, yol kesici” gibi manalara gelen “harâmî”, gözün kan dökücülüğüne telmihen ona atfedilmektedir²⁹⁰. Aşağıdaki beyitte şair, ölmek pahasına olsun bir kere sevgiliye kavuşmak arzusunda olduğunu söylemektedir.

Visâlün bezmine tek mahrem eyle cân-ı mahrûmı

İçerlerse **harâmî** gözlerün kanum helâl olsun (B 372.2)

Hasta (haste, bîmâr, sakîm, nâ-tevân)

Gözler, uykulu ve baygın duruşları sebebiyle hastaya benzetilmektedir. Aşağıdaki beyitte nergisin sevgilinin gözüne özenip hastalandığı, fakat ona has tavrı elde edemeyip hastalığıyla kaldığı belirtilmektedir.

گشت بیمار که چون چشم تو گردد نرگس

(H 186.9)²⁹¹

شیوه او نشدش حاصل و بیمار بماند

²⁸⁸ “Şol âhû yavrusuna denir ki hareket edip gezmeye başlamış ola, ‘alâ kavlin doğduğu andan çık gereği gibi seğırtmek derecesine varınca ıtlak olunur” (*Kâmûs*, c. 5, s. 4670-4671).

²⁸⁹ Günümüzdeki “Roma” kelimesi manasında kullanılan “Rûm”un coğrafi sınırlarını kesin bir şekilde belirtmek mümkün olmamakla beraber Osmanlı İmparatorluğunun Rumeli ve Anadoludaki topraklarını işaret ettiğini söylemek mümkündür.

²⁹⁰ Ayıca bkz. Kaş, Müşebbehünbihleri, Harami.

²⁹¹ “Geşt bîmâr ki çun çeşm-i tu gerded nergis / Şîve-i u ne-şodeş hâsıl u bîmâr be-mând”

“Nergis senin gözüne benzemek için hastalandı. Fakat onun şivesini elde edemedi ve hasta kaldı.”

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin hasta gözünün kendisine nazar etmesinde şaşılacak bir şey olmadığını, zira dertlinin hâlinden ancak dertlinin anlayabileceğini söylemektedir.

نظر بر حال من از چشم بیمارت عجب نبود

که اهل درد می دانند قدر دردمندان را (FF 11.3)²⁹²

Aşağıdaki beyitte, âşığın sevgilisinden ayrı kaldığı gün onun gözünün hayali ile sinesini dağlaması, geceleyin o hayâlin karanlıkta kalmaması için bir tertip olduğu şeklinde yorumlanmaktadır.

Dil yahar dâğ **gözün** fikri ile hecr günü

Bir çerâğ ile mi sahlar gice ol **bîmârı** (FT 264.4)

Aşağıdaki beyitte şair, gönlünün hastalığı ve hatırının “şikeste” (burada kırık manasına; saça izafe edildiğinde bükülmü) olması ile bu vasıflara sahip sevgilinin gözü ve saçı arasında bağlantı kurmaktadır.

O **çeşm-i nâ-tevân** u **zülf** elinden

Gönüller **haste** hâtırlar **şikeste** (B 473.2)

Hindu (Hindû)

“Hindû” karalıkla aynileştirildiği için siyah göz, Hinduya benzetilmektedir²⁹³. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin kaşının altında bulunan gözlerini pusu kurmuş yol kesici siyahilere benzetmektedir²⁹⁴.

Gûşe-i ebrûlarında **çeşm-i câdû**lar mıdur

Yohsa girmiş **yaya tîr**-endâz **hindû**lar mıdur (FT 106.1)

²⁹² “Nazar ber-hâl-i men ez çeşm-i bîmâret ‘aceb ne-buved / Ki ehl-i derd mî-dânend kadr-i derdmendân-râ”

“Hasta gözünün hâlime nazar etmesine şaşılmaz. Zira derd ehlinin kadrini ancak dertli olanlar bilir.”

²⁹³ Ayrıca bkz. Saç, Müşebbehünbipleri, Hindu.

²⁹⁴ Tarlan, c. 1, s. 349.

Kâfir (kâfir)

Küfrün karanlığı çağrıştırması ve kâfirin, göz gibi müminin canına ve dinine kastetmesi sebebiyle siyah göz kâfire benzetilmektedir²⁹⁵. Aşağıdaki beyitte kâfir gözün, mihraba benzeyen kaşın altında bulunmasındaki tezat belirtilmektedir.

Gözün kim gûşe-i mihrâb dutmuş dîn kılur yağmâ

Bu mülkün itmek olmaz fark **kâfirden müselmânın** (FT 217.5)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin gözüne yanaşabilmek için kılıçların haç şekline girdiğinden bahsedilmektedir. Bazı kılıçların kabzasıyla beraber haç şeklinde görülmesine telmih vardır.

Yanına alsun diyü **kâfir gözün gamzen** gibi

Girdiler şimdi **çelîpâ** şekline **şemşîrler** (B 104.3)

Kan dökücü (hûn-rîz, hûn-hâr, hûn-hâre, hûnî, *katl*)

Sevgilinin gözleri, bakışlarının âşıkları yaralaması, hatta öldürmesi sebebiyle kan dökücü olarak görülür. Aşağıdaki beyitte şair, genç sevgilisinin ağzının hâlâ süt koktuğunu (yani çok küçük yaşta olduğunu) fakat gözlerinin kan içmekte olduğunu söylemektedir.

بوی شیر از لب همچون شکرش می آید

گرچه خون می چکد از شیوهء چشم سیهش (H 298.4)²⁹⁶

Aşağıdaki beyitte şair, kendisini öldürmek için kılıca ihtiyaç olmadığını, sevgilinin bir bakışının buna yeteceğini söylemektedir.

²⁹⁵ Ayrıca bkz. Saç, Müşebbehünbipleri, Kâfir.

²⁹⁶ “Bûy-ı şîr ez-leb-i hemçun şekerş mî-âyed / Gerçi hun mî-çeked ez-şîve-i çeşm-i siyeheş”
“Şeker gibi dudağından süt kokusu geliyor. Gerçi siyah gözünün şivesinden kan damlamakta.”

چه حاجت بتیغ از پی کشتنم
نگاهی ازان چشم خونخوار بس (FF 212.6)²⁹⁷

Yukarıdaki beyte benzer şekilde şair, sevgilisine kan dökücü gözünün hançere benzer bakışı dururken demir kılıca ihtiyacı olmadığını söylemektedir.

Hançer-i elmâs-ı gamzen var iken hûnî gözün

Çekmesün 'âlemde tîg-i âhenînün minnetin (B 383.4)

Meyhaneci (hammâr)

Âşığa aşk şarabı verdiği için sevgilinin gözü meyhaneci olarak görülür. Aşağıdaki beyitte aşk kadehiyle sarhoş olan şair, hâlini sevgilinin sarhoş gözünün bilebileceğini, zira meyhane ehlinin ahvalinden ancak meyhanecinin haberdar olduğunu söylemektedir.

Harâb-ı câm-ı 'ışkem nergis-i mestün bilür hâlüm

Harâbât ehlinün ahvâlini **hammâr** olandan sor (FT 99.6)

Nergis (nergis)

Göz, şekli sebebiyle nergise benzetilir²⁹⁸. Aşağıdaki beyitte elinde bir kadehle sarhoş bir şekilde meyhaneye gelen sevgilinin oradakileri sarhoş gözleriyle mest ettiği bildirilmektedir.

²⁹⁷ "Çi hâcet be-tîğ pey-i kuštenem / Nigâhî ez-ân çeşm-i hûn-hâr bes"

"Beni öldürmek için kılıca ne lüzum var. O kan içici gözün bir bakışı yeter."

²⁹⁸ "Nergis ki ana Rûm'da zerrîn kadeh dirler, çeşmi ana teşbîh eylemişlerdir ve câm-ı nergis ve kadeh-i nergis dimişler, 'ale'l-husûs koyun elâ gözlü dilberlerin çeşmini ki ana şehîlâ ve 'abherî dirler... Zâhir nergise teşbîh etrâfı beyâz sîm gibi ve içerisi zere mâ'il olduğucündür. Nergise mestlik nisbeti başını önüne düşürdüğücündür" (Sûdî, c.2, s. 1103). Gerçekten nergisin geçtiği beyitlerde sıklıkla sarhoşluktan da bahsedilmektedir.

در دیر مغان آمد یارم قدھی در دست

مست از می و میخواران از نرگس مستش مست²⁹⁹ (H 24.1)

Aşağıdaki beyitte âşık, eğri kaşına doğrudan baktığı takdirde sevgilinin kan dökücü nergisi (gözü) ile onu öldürdüğünden şikâyet etmektedir.

آه از آن نرگس خونریز ستمگر که اگر

بنگرم راست بآن ابروی خم می کشدم³⁰⁰ (FF 295.6)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin fitneler koparan, yani kargaşalık çıkaran bakışından sakınmaya çalıştığını, zira yakalanırsa doğacak kargaşada canı ve gönlünün yağmaya uğrayacağını belirtmektedir.

Kurtarmaga **yağmâ**-yı gamundan dil ü cânı

Sa'yüm **nazar**-ı **nergis**-i **fettân**un içündür (FT 80.5)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin gözünü sarhoş nergise benzetmekte, şarap içtiği vakit kızardığını ve kan dökmeye teşne olduğunu söylemektedir. Nergisin sarhoş olarak tasavvuru onun uyuşturucu bir hassası olmasından kaynaklanır. Ayrıca başının eğik olması mahmur olarak görülmesine sebep olmuştur.

Kızarur **bâdeden** ol **nergis**-i **mestâne** biraz

Mey-i **nâb** içse **gözi** mâ'il olur **kana** biraz (B 205.1)

Ok (oh, tîr, nâvek)

Maşuğun bakışı, tesiri dolayısıyla oka benzetilmektedir. Binaenaleyh bu bakışın kaynağı olan göz de oka benzetilir. Aşağıdaki beyitte şair, keman kaşlı

²⁹⁹ "Der-deyr-i mugân âmed yârem kadehî der-dest / Mest ez-mey u meyhârân ez-nergis-i mesteş mest"

"Sevgilim elde kadehle mecusilerin mabedine geldi. Kendisi şaraptan sarhoş, şarap içenlerse onun mahmur nergisinden!"

³⁰⁰ "Âh ez-ân nergis-i hûnrîz-i sitemger ki eger / Be-nigerem râst be-ân ebrû-yı ham mî-kuşedem"
"O sitemkâr ve kan dökücü nergisten feryat! Eğer o eğri kaşa doğrudan bakarsam beni öldürüyor."

sevgilisinin göz okuyla kendisine ettiğini düşmanının bile imkânı olsa yapmayacağını söylemektedir.

عدو با جان حافظ آن نکردی

که تیر چشم آن ابرو کمان کرد³⁰¹ (H 141.8)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin halka daima merhamet gösterdiğini, kendisine ise gönlünü delen oku layık bulduğunu söylemektedir. “Nasîb” kelimesi, okun Arapçası olan “sehm”in bir manasının “hisse, pay, nasip” olması sebebiyle bililtizam kullanılmıştır.

Gayr **çeşm**ünden bulur her dem **nigâh**-ı merhamet

Men ne kıldum kim **nasîb**üm **nâvek**-i dil-dûz olur (FT 70.2)

Rüstem (Rüstem)

Esatirî İran kahramanlarından olan Rüstem, yiğitlik ve savaşçılığıyla anılır. Bu savaşçı özelliği, gözün ona benzetilmesine sebep olmuştur. Aşağıdaki beyitte sevgilinin gözünün âşığı katletmesi, Rüstem’in güçsüz bir adamı öldürmesine benzetilmektedir.

Çeşmün şu resme ‘âşıkı **gamzen**le katl ider

Bir **nâ-tevânı tîg** ile san **Rüstem** öldürür (B 133.3)

Sâkî (sâkî)

Gözün, âşığı kendinden geçirici bir tesiri olması sebebiyle âşığa şarap verdiği tasavvur edilir. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin sarhoşlara dudağıyla şeker, gözüyle şarap sunduğu, kendisinin ise bu ikisinden de mahrum kaldığını söylemektedir.

³⁰¹ “Adû bâ-cân-ı Hâfız ân ne-kerdî / Ki tîr-i çeşm-i ân ebrû-kemân kerd”
“O yay kaşlının göz okuyla Hâfız’ın canına ettiğini düşman etmedi.”

لبت شکر بمستان داد و چشمت می بمیخواران

(H 366.6)³⁰²

منم کز غایت حرمان نه با آنم نه با اینم

Sarhoş (mest, mestân, harâb)

Göz, süzgün ve mahmur hâli, kızarmış olması, kavgacı ve öfkeli tavrıyla sarhoşa benzetilmektedir. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin gözünün her tarafta harap (sarhoş, perişan) hâlde bir âşığı varken kendisi gibi bir hastaya nazar etmeyeceğini söylemektedir.

کی کند سوی دل خستهء حافظ نظری

(H 128.9)³⁰³

چشم مست که بھر گوشه خرابی دارد

Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilinin sarhoş gözünün yâdıyla her daim hasta olduğunu söylemekte, bu perişan (aynı zamanda sarhoş) hâlini tasvir etmesinin mümkün olmadığını belirtmektedir. “Mudâm”, bir manası “şarap” olduğu için bililtizam kullanılmıştır.

بیاد نرگس مست تو خسته است مدام

(FF 248.2)³⁰⁴

چه گویمت که چه حال خراب دارد دل

Aşağıdaki beyitte şair, sarhoşluğunun şaraptan değil, sevgilinin şarap renkli dudağı ve sarhoş gözlerinden kaynaklandığını belirtmektedir.

Vâlih-i zevk-i **leb-i mey-gûn** u **çeşm-i mestünem**

Sâkiyâ sanma **harâb** itmiş **mey ü sahbâ** meni (FT 255.4)

³⁰² “Lebet şeker be-mestân dâd u çeşmet mey be-meyhârân / Menem k’ez gâyet-i hirmân ne bâ-ânem ne bâ-înem”

“Dudağın sarhoşlara şeker verdi, gözünse içki içenlere şarap. Bense mahrumiyetimin fazlalığından dolayı ne ona ne de buna eriştim.”

³⁰³ “Key koned sûy-ı dil-i haste-i Hâfız nazarî / Çeşm-i mestet ki be-her gûşe harâbî dâred”

“Sarhoş gözün Hâfız’ın hasta gönlünden tarafa nasıl baksın! Her köşede bir sarhoşu var.”

³⁰⁴ “Be-yâd-ı ân nergis-i mest-i tu haste-est mudâm / Çi gûyemet ki çi hâl-i harâb dâred dil”

“O sarhoş gözü anmakla sürekli hasta. Gönlün harap hâlini sana nasıl anlatayım?”

Aşağıdaki beyitte sarhoş³⁰⁵ gözlü sevgilinin naz uykusuna dalıp dünya kaydından kurtulduğundan dolayı kimseyi farketmeyeceği söylenmektedir. Beyitteki “âdem” kelimesi; göz, adama benzetildiği için bililtizam kullanılmıştır³⁰⁶. “Âlem” ve “âdem” kelimeleri ile de tenasüp yapılmıştır.

Nâz uyhusına varmış ‘âlemden olup fârig

Âdem mi görür şimdi ol gözleri mestânum (B 338.6)

Şahbaz (şeh-bâz)

Şahbaz, avlarda kullanılan iri ve beyaz bir cins doğandır³⁰⁷. Aşağıdaki beyitte şair, gönlünü kaybetmesini sevgilinin siyah kanatlı şahbaza benzeyen gözünün onu avlamış olmasına bağlamaktadır.

چشم بگشادی نه دیدم مرغ دل را جای خود

غالباً شد صید آن شهباز مشکین بال را (FF 49.2)³⁰⁸

Şahin (şâhîn)

Doğan cinsinden bir av kuşudur. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin kara gözleriyle karşılaşan gönlünün durumunu, şahinin saldırısına uğrayan bir sülününkine benzetmektedir.

Şâhîn eline düşmüşe döndi tezerv-i dil

İndi süzildi üstine iki kara gözün (B 260.4)

³⁰⁵ Beyitteki “mestân”, “mest”in müteradifidir ve sonundaki “ân” ona çokluk manası vermemektedir. Nedîm’in meşhur nesibindeki “Gel ey fasl-ı bahârân mâye-i ârâm u hâbımsın” (Muhsin Macit, *Nedîm Divanı (İnceleme-Tenkidli Metin)*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 1994, s. 89) matlaındaki “bahârân” kelimesinin sonundaki “ân”ın kelimeye çokluk manası vermemesi ve kelimenin yine “bahâr” manasına gelmesi gibi.

³⁰⁶ Bkz. Göz, Müşebbehünbihleri, Adam.

³⁰⁷ Ayrıca bkz. Saç, Müşebbehünbihleri, Şahbaz.

³⁰⁸ “Çeşm be-guşâdî ne-dîdem morğ-ı dil-râ cây-ı hod / Ğâlibâ şod sayd-ı ân şehbâz-ı müşgîn-bâl-râ” “Göz açtın. Gönül kuşunu yerinde göremedim. Galiba o siyah kanatlı şahbaza av oldu.”

Tabip (tabîb)

Âşık, sevgilinin gözünden yaranılır veya ölür; dudağından ise şifa yahut hayat bulur. Aşağıdaki beyitte şair, dudağın, bu iyileştirici tesirini gözün emriyle gerçekleştirdiğini söyleyerek dudağa tabip vasfını layık görmektedir.

شریت قند و گلاب از لب یارم فرمود
نرگس او که طیب دل غمناک منست³⁰⁹ (H 49.7)

Tatar (Tâtâr)

Tatar kelimesi günümüzdeki gibi belirli bir kavme işaret etmemekte, Orta ve Kuzey Asya menşeli halklar için Türk ve Moğol kelimeleriyle müteradif olarak kullanılmaktadır. Savaşçı, kan dökücü ve yağmacı özellikleriyle anılırlar. Aşağıdaki beyitte sevgilinin, bakışlarıyla âşıktaki sabır ve sükûnu Tatarlar gibi yağmalayıp götürdüğü söylenmektedir.

Gözleri sabr u selâmet mülkini **târâc** ider

Bir amânsuz **gamzesi Tâtâr** dersen işte sen (B 380.6)

Türk (Türk, Türkân, Türkmân)

Klasik Fars ve Türk edebiyatlarında “Türk” lafzı sevgili için kullanıldığı vakit, genel olarak Orta ve Kuzey Asya menşeli halklar kastedilmekte, bu meyanda Tatar ve Moğol kelimeleri de kullanılabilmektedir. Savaşçı özellikleriyle öne çıkan bu kavimlerin adları, aşığın kanını dökmesi ve onun sabır ve kararını alıp götürmesi itibarıyla sevgili için kullanılmaktadır³¹⁰. Aşağıdaki beyitte şair, kırk yıl uğraşıp elde ettiği ilim ve fazlı sevgilinin Türke benzeyen gözlerinin alıp götüreceğinden korktuğunu söylemektedir.

³⁰⁹ “Şerbet-i kand u gulâb ez-leb-i yârem fermûd / Nergis-i u ki tabîb-i dil-i gamnâk-i men-est”

“Onun gamlı gönlümün tabibi olan nergisi, sevgilinin dudağından cüllab ve şeker şerbeti buyurdu.”

³¹⁰ “Türk tâifesi gibi cefâ-kâr ve gâret-ger-i sabr u karâr oldukları ecilden civân-ı dil-sitân u hâtır-şikâra [Türk] itlâk olunur.” (*Burhân*, s. 182.)

علم و فضلی که بچل سال دلم جمع آورد

ترسم آن نرگس ترکانه بیغما ببرد³¹¹ (H 134.7)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yanağıyla sarhoş gözünü gören kimsenin sarhoş bir Türkün bir gülistana yıkılıp kalmış olduğunu zannedeceği söylenmektedir.

هر که رخسار ترا با چشم مستت دید گفت

گلشنی را ترک مستی بر کنار افتاده است³¹² (FF 104.4)

Aşağıdaki beyitte gözlerin kaş ve kirpiklerle beraber, ok ve yay tutan iki Türkü andırdığı söylenmektedir.

Hûnî göz ile ol müje vü ebruvânı gör

Tîr ü kemân elinde iki Türkmânı gör (B 77.1)

Zehir (zehr)

Sevgilinin âşığa bakışı tesiri bakımından zehre benzetilmektedir. Aşağıdaki beyitte âşık sevgilisinin böyle zehirli bakışını ve kaşlarını çatmasını hak edecek ne yaptığını sormaktadır.

ازو این زهر چشم و چین ابرو نیست بی وجهی

ادای نا خوشی سر زد مگر بی اختیار از من³¹³ (FF 351.4)

³¹¹ “‘İlm u fazlî ki be-çil sâl dilem cem’ âverd / Tersem ân nergis-i Turkâne be-yağmâ be-bered”
“Korkuyorum ki Türke benzeyen o nergis, gönlümün 40 yılda topladığı ilim ve fazileti yağmalayıp götürecektir.”

³¹² “Her ki ruhsâr-ı tu-râ bâ-çeşm-i mestet dîd goft / Gulşenî-râ Turk-i mestî ber-kenâr uftâde-est”
“Senin yüzünü sarhoş gözünle gören kimse dedi ki: Sarhoş bir Türk bir gül bahçesinin kenarına düşüp kalmış.”

³¹³ “Ez u ân zehr-i çeşm u çîn-i ebrû nîst bî-vechî / Edâ-yı nâ-hoşî ser zed meger bî-ihtiyâr ez-men”
“Bu gözün zehri ve bu kaş çatıklığı sebepsiz değildir. Belki de istemeden nahoş bir harekette bulundum.”

ALAKALILARI

Bakmak/Görmek (nazar, nigâh)

Aşağıdaki beyitte şair, bakışlarıyla toprağı altın eden sevgiliden en azından göz ucuyla bir bakış temenni etmektedir. Buradaki bakışta tasavvufta şeyhin müritlerine nazar edip onların kadrini yükseltmesi durumuna da işaret vardır.

آنان که خاک را بنظر کیمیا کنند

آیا بود که گوشهء چشمی بما کنند (H 203.1)³¹⁴

Aşağıdaki beyitte sevgilinin göz bebeğinin yüzlerce gönlü incitmeyi tasarladığı, gönlüne gelen her düşüncede şairi de göz önünde bulundurduğunu söylemektedir. Sevgilinin kendisini düşünmesi, bu düşünce kötü bir maksat için de olsa şairi mutlu etmektedir.

مردم چشم تو دارد فکر صد آزار دل

هر چه بر دل میرساند در نظر دارد مرا (FF 16.2)³¹⁵

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilisine sarhoş bir hâlde dışarı çıkıp da etrafa bakmamasını, zira o güzelliğe dayanamayan âlemin yıkılıp gideceğini söylemektedir.

Mest çıkup salma **nazar** her yana

Görme revâ kim ola 'âlem **harâb** (FT 27.3)

Gamze (gamze)

Güzellerin naz ve işveyle kirpik süzmesine denir³¹⁶. Genellikle ok, kılıç, hançer gibi savaş âletlerine benzetilir. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin bakışına hayranlıktan

³¹⁴ "Ânân ki hâk-râ be-nazar kîmyâ konend / Âyâ buved ki gûşe-i çeşmî be-mâ konend"

"Bakışlarıyla toprağı altına çevirenler acaba bir göz ucuyla bizlere de bakmazlar mı?"

³¹⁵ "Merdum-i çeşm-i tu dâred fikr-i sad âzâr-ı dil / Her çi ber-dil mî-resâned der-nazar dâred me-râ"

"Göz bebeğinin yüzlerce gönlü incitmek düşüncesindedir. Gönlünden ne geçerse beni de nazara alır."

³¹⁶ "Kirpik ile göz arasında bir hâlettir. Mahbûblarda olur. Ve dahi göz ucuyla işarete derler" (*Şu'ûrî*, c. 3, s. 2660); "Göz ile yâhud göz kapağını kapamak ile yâ kaş ile işaret eylemek ma'nâsınadır (*Kâmûs*, c.

dolayı kirpiklerine tutulduğundan beri gözünün kendisinde rahat ve huzur bırakmadığını söylemektedir. Çok sayıdaki kirpiğe tutulmak gönlün dağılması manasına geldiğinden tezat kasdıyla “cemiyyet” lafzı kullanılmıştır.

تا بستهء مرگان تو گشتیم بغمزه

زد چشم تو بر هم همه جمعیت مارا (FF 27.2)³¹⁷

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilisine hitap etmekte, “güzellere bakmayı âdet edinen gönül ehlinin³¹⁸ yolunu kesmek için gözünü yaratan Allah teala, sana bunun için gerekli techizat olarak naz ve gamze kabiliyeti de vermiştir” demektedir.

Çeşmüni ehl-i nazar kasdına ta'yîn eyleyen

Nâz ü **gamzenden** müheyyâ eylemiş esbâb ana (FT 12.5)

3, s. 2512); “Müje-i çeşm ma’nâsınadır ya’nî kirpik ki Arabîde hüdb denir. Ve göz kıpmak ve nâz ve şiveyle kirpik süzmek ma’nâsına gelir. Mehâbîb edâlarıdır. ‘Arabîde dahi bu ma’nâyadır” (*Burhân*, s. 431); “Göz kırpması, güzel gözlerde ve hususiyle bazı gözün kıvrığında vaki olan latif kırpma, hareket” (*Salâhî*, c.4, s. 168); “Göz kıpma, gözle işaret; naz ve şive-i dilberane ile kirpik süzerek bakma” (*Sâmî*, s. 969); “Göz ile işaret; kaş ve kirpikle işarete de denir (*Ânenidirâc*, c. 4, s. 3064). Gamzeyi genellikle yan bakış olarak tercüme eden Tarlan ise onu şöyle tarif etmektedir: “Gamze, yan bakış; kaş, göz ve kirpiğin müşterek hareketleridir” (*Tarlan*, c. 1, s. 51). “Gamze”nin karşılık verilmeksizin olduğu gibi alınması gerektiğini düşünüyoruz.

³¹⁷ “Tâ beste-i mujân-ı tu geştîm be-gamze / Zed çeşm-i tu berhem heme cem’iyyet-i mâ-râ”

“Gamzen dolayısıyla kirpiğine bağlandığımızdan beri gözün, bütün huzurumuzu bozmuştur.”

³¹⁸ “Ehl-i nazar: Gönül ehlinde ve sürekli güzellere bakan kimseden kinayedir (*Dihhudâ*, c. 3, s. 3154).

2.6. Kirpik

Kirpik için *kirpik* ve *mûje* (yahut *müjgân* [müjeler]) kelimeleri kullanılmaktadır. Genelde sivriliği/keskinliği ve âşığı yaralaması dolayısıyla ele alınır. Kirpik için en çok kullanılan m.bihler sırasıyla *ok* ve *kılıç*'tır.

VASIFLARI

Çok sayıda (*sad*, *hezâr*)

Sevgilinin kirpiklerinin ucunda âşığın gönlünden birer parça vardır. Âşık, sevgilisine uykuya dalmasını, böylece kirpikleri kapandığı vakit gönlünün de bir araya geleceğini söylemektedir. “Cem’iyyet” (topluluk) huzur manasına gelir.

Mest-i hâb-ı nâz iken **cem'** it dil-i **sad-pâremi**

Kim anun her **pâresi** bir **nevk-i müjgân**undadır (FT 90.5)

Siyah (*siyâh*/*siyeh*)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilisine kara gözlerinden dolayı dininde binlerce gedik açıldığını söylemekte; kendisine yaklaşmasını, zira hasta gözlerinden de binlerce dert edinmek istediğini belirtmektedir.

بمژگان سیه کردی هزاران رخنه در دینم

بیا کز چشم بیمارت هزاران درد بر چینم³¹⁹ (H 367.1)

Uzun (*dirâz*)

Aşağıdaki beyitte, sevgilinin gönül kapıcılığını görüp de şairin sevdasını inkârı kalkışan kişinin o siyah gözlerden ve uzun kirpiklerden utanması söylenmektedir.

³¹⁹ “Be-mujgân-ı siyeh kerdî hezârân rahne der-dînem / Biyâ k’ez çeşm-i bîmâret hezârân derd ber-çînem”

“Siyah kirpiklerle dininde binlerce gedik açtın. Gel ki hasta gözlerinden de binlerce dert toplamak istiyorum.”

شرم ازان چشم سیه بادش و مزگان دراز

هر که دل بردن او دید و در انکار منست (H 49.2)³²⁰

MÜŞEBBEHÜNBİHLERİ

Abanoz (âbnûs)³²¹

Sevgilinin kirpiklerinin taş kalplilerin bile gönlünü almasına şaşılmaz. Zira abanozdan yapılmış öyle bir oka çelikten temren gerekir.

Müjen ger seng-diller gönlini alsa 'aceb olmaz

Anun tek **âbnûs oh** lâyıki fûlâd **peykândur** (FT 101.2)

Asker (hayl)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin fitneler çıkaran gamzesinin orduya benzeyen kirpikleri sıra sıra dizmesi, savaşa hazırlanan mızraklıların saf saf dizilmesine benzetilmektedir.

Müje haylin dizer ol **gamze-i fettân** saf saf

Gûyiyâ **cege** turur **nîze-güzârân saf saf** (B 229.1)

Hançer (hançer)

Aşağıdaki beyitte sevenlerinin, sinelerini aşkının okuna hedef yaptıkları sevgiliye hitap eden şair, canların onun hançere benzeyen kirpiklerine vurulmak için sıra sıra dizildiklerini söylemektedir. “Saf saf”, kirpiklerin dizilişini de hatırlattığı için kasten kullanılmıştır.

Ey **hadeng-i** gamuna sîne-i ahibb **hedef**

Muntazır **hançer-i müjgânuna** cânlar **saf saf** (FT 144.1)

³²⁰ “Şerm ez-ân çeşm-i siyeh bâdeş u mujgân-ı dırâz / Her ki dil borden-i u dîd u der-inkâr-ı men-est”
“Onun dil kapıcılığını görüp de beni inkâr eden kimse o siyah gözden ve uzun kirpiklerden utansın!”

³²¹ Bkz. Saç, Müşebbehünbîhleri, Abanoz.

Aşağıdaki beyitte şair, gönlünün sevgilinin hançere benzeyen kirpiklerini korkmadan kendisine batırmasını, onun gözünden sihirbazlık öğrenmiş olmasına bağlamaktadır.

Müjen hançerlerin gönlüm basar bağrına vehm itmez

Ana **câdû** gözün gûyâ ki ta'lîm-i **fûsûn** itdi (FT 290.5)

İplik (rişte)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin kaşının işve baharının bulutu, kirpiklerinin ise güzellik yağmurunun ipliği olduğu söylenmektedir.

Ebr-i bahâr-ı 'işvedür **ebrû** degüldür ol

Barân-ı hüsn riştesidür mû degüldür ol (B 295.1)

Kan Dökücü (kattâl, hûnî, kan)

Aşağıdaki beyitte şair; sevgilinin kirpiklerinin, kanını içeceğine dair söz verdiğini fakat sözünü yerine getirmeyip onu bekleterek ciğerini kan ettiğini söylemektedir.

Va'de viridi **cigerüm kanın** içe **müjgânun**

İntizâr ile bu hasret **cigerüm kan** itdi (FT 292.3)

Kılıç (kılıç, tîg, şemşîr)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin kirpikleri dünyayı fetheden kılıcı çektiğinden beri sevgilinin aşkıyla kalpleri diri olan nice ölünün birbiri üzerine yığıldığı, yani sevgilinin birçok âşığın helâkine sebep olduğu söylenmektedir.

مژگان تو تا تیغ جهان گیر بر آورد

بس کشتهء دل زنده که بر یکدگر افتاد (H 113.5)³²²

Aşağıdaki beyitte güzellik bahçesinin sevgilinin yanağının gülünden revnak³²³ bulduğu, aşk memleketinin onun kirpiğinin kılıcıyla nizama girdiği söylenmektedir.

باغ حسن از گل رخسار تو دارد رونق

کشور عشق بتیغ مژه ات یافت نسق (FF 235.1)³²⁴

Aşağıdaki beyitte hiçbir kan dökücünün sevgili gibi bir cellada esir düşmediği, zira hiçbir celladın sevgilinin kirpiklerinin sivri ucu gibi keskin bir kılıca malik olmadığı söylenmektedir.

Hansı **hûnî** sen kimi **cellâda** olmuşdur esîr

Hansı **cellâdun** **kılıcı nevk-i müjgân**unca var (FT 81.4)

Aşağıdaki beyitte âşık, gönlünün sevgilinin kılıca benzeyen kirpiğinden çekinmediğini, keskin bir kılıca doğru korkmadan giden bir yiğide benzediğini söylemektedir. “Şîr”, “âhu” ile tezat oluşturmak için kullanılmıştır.

Gönül **tîg-i müjenden** yüz çevürmez ey **gözi âhû**

O bir **şemşîr-i bürrâna** varur **şîr-i dil-âverdûr** (B 50.4)

Mızrab (mızrâb)

Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilisinden ayrı olduğu mecliste onun neştere benzeyen kirpiğinin hayalinin, tanbur tellerine benzeyen can damarlarında bir mızrap gibi gidip gelerek feryat etmesine sebep olduğunu söylemektedir.

³²² “Mujgân-ı tu tâ tîğ-ı cihân-gîr ber âverd / Bes koşte-i dil-zinde ki ber yekdiger uftâd”

“Senin kirpiklerin dünyayı fethedici kılıcı çektiğinden beri gönlü uyanık nice ölü bir biri üzerine düştü.”

³²³ “er-revnak: Bir nesnenin âb u tâbına ve hüsn ü safâsına denir” (*Kâmûs*, c. 4, s. 4004).

³²⁴ “Bâğ-ı husn ez-gul-i ruhsâr-ı tu dâred revnak / Kişver-i ‘ışk be-tîğ-i muje-et yâft nesak”

“Güzellik bahçesi senin yüzünün gülünden revnak bulmuştur. Aşk memleketi kirpiğinin kılıcıyla nizama girmiştir.”

Bezm-i hecründe **müjen nişteri mızrâb**ından

Reg-i cân **nâle** kılur niteki **târ-ı tanbûr** (B 125.2)

Mızrak (nîze, sinân)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin fitneler çıkaran gamzesinin orduya benzeyen kirpikleri sıra sıra dizmesi, savaşa hazırlanan mızraklıların saf saf dizilmesine benzetilmektedir.

Müje haylin dizer ol **gamze-i fettân** saf saf

Gûyiyâ **cege** turur **nîze-güzârân saf saf** (B 229.1)

Neşter (nişter)

Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilisinden ayrı olduğu mecliste onun neştere benzeyen kirpiğinin hayalinin, tanbur tellerine benzeyen can damarlarında bir mızrap gibi gidip gelerek feryat etmesine sebep olduğunu söylemektedir.

Bezm-i hecründe **müjen nişteri mızrâb**ından

Reg-i cân **nâle** kılur niteki **târ-ı tanbûr** (B 125.2)

Nîş (niş)

Nîş, her türlü sivri şeye denmektedir³²⁵. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin, nîşinin ucundan âb-ı hayât akan kirpiğine kurban olmak istediğini söylemektedir.

بنازم آن مژهء شوخ عافیت کش را

که موج می زندش آب نوش در سر نیش (H 299.6)³²⁶

³²⁵ Nişter kelimesi de buradan gelmektedir (*Burhân*, s. 605). Bkz. Kirpik, Müşebbehünbihleri, Neşter.

³²⁶ “Be-nâzem ân muje-i şûh-ı âfiyet-koş-râ / Ki mevc mî-zenedeş âb-ı nûş der-ser-i nîş”

“Sıhhat öldürücü o şuhun, ucunda âb-ı hayâtın dalga vurduğu kirpiklerine kurban olayım.”

Aşağıdaki beyitte şair rüzgâra, siyah kirpikleriyle canının damarına nîş vuran sevgilisine kanlar yağdıran şiirini iletmesini söylemektedir³²⁷.

شعر خون بار من ای باد بر یار بخوان
که ز مژگان سیه بر رگ جان زد نیشم³²⁸ (H 353.6)

Ok (ok, tîr, nâvek, hadeng)

Aşağıdaki beyitte şair, çocuk yaştaki güzellerin kan dökmeye ne kadar azimli olduklarından şikâyet etmekte, kirpikleriyle her lahza bir av yakaladıklarını söylemektedir. Lahza kelimesi, “göz ucuyla bakma; göz kırpmaya” manalarına geldiği için bililtizam kullanılmıştır.

یا رب این بچهء ترکان چه دلیرند به خون
که بتیر مژه هر لحظه شکاری گیرند³²⁹ (H 192.5)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin kirpikleri okuna kendisini siper ettiği için aynaya haset duyduğunu ve bu sebeple ona bakamadığını söylemektedir.

آینه را ز غیرت دیدن نمی توانم
خود را چو بر خدنگ مژگان او سپر کرد³³⁰ (FF 168.6)

Aşağıdaki beyitte gözün, gamze kılıcını kullanarak şairin gönlünü yüz parçaya ayırdığı ve her birini bir kirpik okuna hedef yaptığı söylenmektedir.

³²⁷ Buradaki niş, neşter manasındır (*Sûdî*, c.3, s. 2126).

³²⁸ “Şi’r-i hûn-bâr-ı men ey bâd ber-i yâr be-hân / Ki zi-mujgân-ı siyeh ber reg-i cân zed nîşem”
“Ey rüzgâr! Siyah kirpikleriyle can damarıma nîş vuran sevgilinin huzurunda benim kanlar yağdıran şiirimi oku!”

³²⁹ “Yâ Rab in beççe-i Turkân çi dilîrend be-hûn / Ki be-tîr-i muje her lâhza şikârî gîrend”
“Ya rabbi! Bu Türk çocukları kan dökmeye ne kadar da hevesliler! Kirpik okuyla her an bir av yakalıyorlar.”

³³⁰ “Âyîne-râ zi-ğayret-i dîden ne-mî-tevânem / Hod-râ çu ber-hadeng-i mujgân-ı u siper kerd”
“Kendisini onun kirpiğinin okuna siper ettiği için kıskançlıktan aynaya bakamıyorum.”

Gamze tîgiyle gözün gönlümi yüz pâre kılup

Her birin bir **hedef-i nâvek-i müjgân** itdi (FT 292.4)

Aşağıdaki beyitte hançerin sevgilinin kirpikleri gibi işlerken, onun gamzesi kılıcını gördüğünde yetersizliğinin idrakiyle kendinden geçtiği söylenmektedir. Hançerin kendinden geçmesi, hayatından vazgeçmesi, yani intihar etmesi manasına da gelmektedir.

İderken **tîr-i müjgân**un gibi hükmin revân **hançer**

Görüp **şemşîr-i gamzen** kendüden geçdi hemân **hançer** (B 155.1)

Saf (saf)

Aşağıdaki beyitte kirpikler, gamzenin imamlığında kaş mihrabına doğru namaza durmuş saflara benzetilmektedir.

Mihrâb imiş **kaşun** ki ana karşı **kirpigün**

Saf saf durur **kıyâma** kılup **gamzeni imâm** (FT 182.2)

Yağmur (bârân)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin kaşının işve baharının bulutu, kirpiklerinin ise güzellik yağmurunun ipliği olduğu söylenmektedir.

Ebr-i bahâr-ı 'işvedür **ebrû** degüldür ol

Barân-ı hüsn riştesidür mû degüldür ol (B 295.1)

2.7. Ben

Beni ifade etmek için yalnız *hâl* kelimesi kullanılmaktadır³³¹. Rengi çoğunlukla siyahtır. Genellikle tek benden bahsedilmektedir. Benin mevkii ise değişebilmektedir. Çoğunlukla yanakta olmakla beraber dudakta ve hatta nadiren kaşlarda yer alabilmektedir³³². En çok benzetildiği unsur misktir. Bu benzetme ile kastedilen, misk karıştırılarak yapılan suni benlerdir. Eski şairlerin bahsettikleri benlerin ne kadarının yapma ben olduğunu belirlemek mümkün olmasa da bunların ciddi bir miktarı oluşturduğu tahmin edilebilir³³³.

VASIFLARI

Bir tane (yek, yek-dâne, vahdet)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin tâka benzeyen kaşı kıvrımının ikiye ayrılmasının güzelliğin şartı olduğu ve dudağındaki benin tek olmasının imla kuralı olduğu söylenmektedir. Beyitte “leb” kelimesinin tek noktayla yazılmasına atıf vardır. Tek ben, tek noktaya benzetilmektedir.

³³¹ "Ben", Eski Türkçeden beri kullanılan bir kelime olmasına, hatta *Bahrü'l-Ma'ârif*'de bu madde "Kara Ben" şeklinde verilmesine rağmen Fuzûlî ve Bâkî'nin gazelleri arasında bu kelimenin geçmemesi dikkat çekmektedir.

³³² Nizameddin Terînî'nin *Kavâ'idü'l-'Urefâ ve Âdâbu's-Şu'arâ*'sında geçen benin yeri hakkındaki bilgileri, konumuzla ilgisi dolayısıyla aktarıyoruz: "Bil ki ben bir kaç çeşit üzeredir: İlki, iki kaş arasında olanıdır, buna *kevkeb-i münhasif* denir. İkincisi yanak üzerinde olanıdır, ona *sipend* derler. Üçüncüsü dudak üzerinde olanıdır, ona *hâl-i mukabbel* denir. Dördüncüsü çenedekidir, buna *hâl-i dil-pesend* denir. Beşincisi ise eldeki bendir, buna *hacerü'l-esved* denir" (Nizâmeddîn Terînî Kandeherî, *Kavâ'idü'l-'Urefâ ve Âdâbu's-Şu'arâ*, haz. Ahmed Mücâhid, Tahran: İntişarat-ı Sürüş, 1376, s. 223). Ele aldığımız şairlerde bu belirtilenlerden yalnız *sipend* yer almaktadır. Bkz. Ben, Müşebbehünbihleri, Üzerlik Tohumu.

Farklı mevkilerde yer alan benler hakkındaki birçok beyit içinse şuraya bakılabilir: Mehtap Erdoğan Taş, *Güzellik Unsurlarıyla Divan Şiirinde Sevgili*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2018, s. 244-247.

³³³ "Yüzün uygun bir yerinde bir benin... güzellik nişanı bilindiği zamanlar, bensiz dilberler, yüzlerinde seçtikleri bir yere ve yaraşık alan büyüklükde 'lâden' denilen maddeden sun'î bir ben yapıştırmışlardır. Lâden, Girid Adasında yetişen bir cins çalıdan elde edilir zamkdir; balmumu kıvamına getirilerek küçük bir parçası koparılır, ben yapılırdı" (Reşad Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, İstanbul: Doğan Kitap, 2015, s. 39-40).

شرط حسنست آن که طاق آن خم ابرو دو تاست
رسم خطست این که خال آن لب میگون یکیست³³⁴ (FF 67.3)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin beni ve hattını düşünmeksizin hiçbir ânının geçmediğini söylemektedir. “Vahdet” ile bene, “kesret” ile hatta işaret edilmiştir.

Hayâl-i **hâl ü hatt**ından beni **hâlî** olur sanma

Gönülden çıkmaz ol endişeler **vahdetde kesretde** (B 432.4)

Çok sayıda (sad)

Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilinin dudağındaki benlerin şaraba aksetmesi sebebiyle kıskançlıktan kan içindeki gönlüne yüzlerce dağ yaktığını söylemektedir.

ز رشک بر دل خون گشته سوختم صد داغ
چو خالهای لبش عکس در شراب انداخت³³⁵ (FF 82.6)

Siyah (kara, siyâh, sevâd, sevdâ, müşğîn)

Aşağıdaki beyitte şair, gönlünü kaptırdığı sevgilisine hitapla ondan gönlü hazinesini zülfüyle benine vermemesini istemekte, gönlü muhafaza etmenin her siyaha düşmeyeceğini söylemektedir. Beyitte o dönemin hazine bekçilerinin çoğunlukla zencilerden seçilmesine telmih olduğu düşünülebilir.

خزینہء دل حافظ بزلف و خال مدہ
کہ کارهای چنین حد هر سیاهی نیست³³⁶ (H 82.9)

³³⁴ “Şart-ı husn-est ân ki tâk-ı ân ham-ı ebrû du tâst / Resm-i hatt-est ân ki hâl-i ân leb-i mey-gûn yekîst”
“O kaşın kıvrımının iki tane olması güzelliğin şartıdır. Şarap renkli dudaktaki benin bir tane olması imla kaidesidir.”

³³⁵ “Zi-reşk ber dil-i hûngeşte sûhtem sâd dâğ / Çu hâl-hâ-yı lebeş ‘aks der-şerâb endâht”
“Dudağındaki benler şaraba aksettiği vakit kana batmış gönlüme kıskançlıktan yüz dâğ yaktım.”

³³⁶ “Hazîne-i dil-i Hâfız be-zulf u hâl me-dih / Ki kâr-hâ-yı çonîn hadd-i her siyâhî nîst”
“Hâfız’ın gönlü hazinesini zülfe ve bene verme! Zira böyle işler her siyahinin haddi değil.”

Aşağıdaki beyitte şair, gönlünün yanmasıyla çıkan dumanla sevgilinin benine duyduğu aşkın da canından çıkıp gitmemesine ve bu kadar döktüğü kanlı gözyaşıyla gözünün karasının silinip yok olmamasına hayret etmektedir.

از جان بدود دل غم خالت برون نرفت
وز دیده این سواد بسیلاب خون نرفت
(FF 83.1)³³⁷

Aşağıdaki beyitte âşık, yaşlar içindeki göz bebeğini derya ehline benzetmekte, bunun sevgilinin zülfü ve beninden dolayı kan içmesini derya ehlinin maişetini çoğunlukla karadan çıkarmasına benzetmektedir. İçilen kan, ciğer kanıdır. Âşığın kanlı gözyaşı dökmesi, gözün ciğer kanı içmesi olarak yorumlanmaktadır. Beyitte “kara” kelimesi siyah ve denizin zıttı olarak tevriyeli kullanılmıştır. “Dem-â-dem”, “dem”in bir manası kan olduğu için bililtizam kullanılmıştır.

Dem-â-dem **merdüm-i çeşmüm** içer kan **zülf ü hâlünden**

Belî ekser ma'âşî ehl-i deryânun **karadandır** (FT 69.2)

Aşağıdaki beyitte lale, sevgilinin beninden dolayı, sevdası³³⁸ galebe çalmış ve artık tamamen kontrolden çıkmış bir deliye benzetilmektedir.

Lâle çemende başı açık kıpkızıl deli

Sevdâ-yı hâl-i yâr ile muhtel dimâğı var (B 53.4)

³³⁷ “Ez-cân be-dûd-ı dil gam-ı hâlet birûn ne-reft / V’ez dîde îñ sevâd be-seylâb-ı hûn ne-reft”

“Beninin aşkı gönlümden çıkan dumanla canımı terk etmedi. Gözümdeki karalık kanlı gözyaşlarımın seliyle akıp gitmedi.”

³³⁸ Sevda, kadim tıpta insan vücudunda çok esaslı bir mevki işgal ettiği düşünülen dört sıvıdan biridir. Bunlar kan, safra, balgam ve sevdadır. “Ahlât-ı erbaa” diye adlandırılan bu sıvıların dengesinin bozulmasının vücudun sıhhatini de bozduğu düşünülmekteydi. Bkz. Ayşegül Demirhan Erdemir, “Ahlât-ı Erbaa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.2, 1989, s. 24.

Yeşil (sebz)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yeşil ve taze beni işret tohumuna benzetilmekte, yani safasının çok olduğu söylenilmekte, fakat hattının kenarındaki tuzaktan, yani saçtan yakınılmaktadır.

خال سر سبز تو خوش دانهء عیشست ولی

(H 463.4)³³⁹

بر کنار چمنش وه که چه دامی داری

MÜŞEBBEHÜNBİHLERİ

Afyon (hab)

Ben, “hab” diye adlandırılan, yutulan afyon yuvarlağına benzetilmektedir. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin hat ve benine hayran olduğunu ve “hat” ve “hâl” lafızlarındaki noktaların o lafızlara bağlılığı gibi göz bebeklerini onlardan ayıramadığını söylemektedir. Beyitte hat, esrar; ben ise afyona benzetilmektedir. Bu, uyuşturucu kullanan kişilerin hâlini belirten “hayrân” lafzından anlaşılmaktadır.

Olup **hayrân** götürmen **hatt u hâl**ünden **nazar** gûyâ

Gözüm **merdüm**leridür **noktalar** ol **hatt u hâl** üzre (FT 243.2)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin insanın canına can katan dudağından daha gönüller açıcı bir şarabın yahut yüzündeki gönüller kapıcı beninden daha ferahlık verici bir afyonun bulunmadığı söylenmektedir. “Müferrih” aynı zamanda kişiye ferahlık veren bir nevi ilaç olduğu için bililtizam kullanılmıştır.

Şarâb-ı dil-güşâ olmaz o **la’l-i cân**-fezâdan yig

Müferrih hab bulunmaz **hâl-i rûy**-ı dil-rübâdan yig (B 271.1)

³³⁹ “Hâl-i ser-sebz-i tu hoş dâne-i ‘ıyş-est velî / Ber-kenâr-ı çemeniş veh ki çi dâmî dârî”

“Senin yeşil ve taze benin hoş bir işret tohumudur. Fakat eyvah ki onun çemeninin kenarında tuzak kurmuşsun!”

Anber ('anber, 'anberîn, 'anber-âlûd)

Benin anbere benzetildiği beyitlerde anber kullanılarak yapılan benlerin kastedildiği düşünülebilir³⁴⁰. Aşağıdaki beyitte âşğın sevgilinin beninin hayaliyle içi yanarak feryat etmesiyle anber kokuları saçtığı söylenmektedir. Beyitte anberin tütsü olarak kullanılmasına işaret edilmektedir.

Hâli sevdâsıyla âh itdün dilâ

Cân meşâmın '**anber**-âlûd eyledün (B 263.2)

Asker (leşger)

Aşağıdaki beyitte yüzün üstünde ve etrafında yer alan saç, ben ve hat Rum memleketine saldıran bir orduya benzetilmiştir.

Hâl ü hat milket-i **Rûm** üstine **leşger** çekdi

Virdiler **kâkül-i müşgînüne ser-dârlığı** (B 495.4)

Ay (meh)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin, satranç tahtasına benzeyen güzellik âleminde sürdüğü piyona benzeyen beni ile ay ve güneşe galip geldiği belirtilmektedir³⁴¹.
“Arsa-i hüsn”ü sevgilinin yüzü şeklinde anlamak da mümkündür.

چشم بد دور ز خال تو که در عرصهء حسن

بیدقی راند که برد از مه و خورشید گرو
(H 418.7)³⁴²

³⁴⁰ Ayrıca bkz. Saç, Müşebbehünbipleri, Anber.

³⁴¹ Behâeddîn Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, Tahran: İntişarat-ı İlmî ve Ferhengî, 1383, c. 2, s. 1122-1123.

³⁴² “Çeşm-i bed dūr zi-hâl-i tu ki der-‘arsa-i husn / Beydakî rând ki bord ez-meh u hurşîd girov”
“Kötü göz beninden uzak olsun! Güzellik zemininde bir piyon sürdün ki ay ile güneşe üstün geldi.”

Ayva çekirdeği (bih-dâne)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin ateş gibi olan yanağında üzerlik tohumu olarak siyah beninden başka bir ayva çekirdeği yakılmadığı söylenmektedir. Beyitte nazardan korunmak için ateşe üzerlik tohumu atılması âdetine telmih vardır.

بر آتش رخ زیبای تو برای سپند

بغیر خال سیاهش که دید به دانه (H 438.5)³⁴³

Bela (belâ)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin benine tutulmuşken hattın çıkmaya başladığını, yüzün güzelliğinin kendisini bir başka belaya düşürdüğünü söylemektedir.

بودم اسیر خال تو خط نیز بر دمید

حسن رخت مرا ببلای دگر فکند (FF 163.3)³⁴⁴

Bilal (Bilâl)

Ashaptan Hz. Bilal, zenci olması sebebiyle benin m.bihlerinden biri olarak kabul edilir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin siyah beni, Hz. Bilal'e, dudakları ise yakut ve mercana benzetilmektedir³⁴⁵. Eskiden kölelere "Yakut" ve "Mercan" isimleri verildiğinden dolayı³⁴⁶ bu lafızlar hayatının bir döneminde köle olan Hz. Bilal ile birlikte anılmışlardır.

³⁴³ "Ber-âteş-i ruh-ı zîbâ-yı tu berây-ı sipend / Be-ğayr-ı hâl-i siyâheş ki dîd bih-dâne"

"Senin güzel yanağının ateşi üzerinde üzerlik tohumu olarak siyah beninden başka ayva çekirdeğini kim gördü?"

³⁴⁴ "Bûdem esîr-i hâl-i tu hat nîz ber-demîd / Husn-i ruhet me-râ be-belâ-yı diger fikend"

"Benine esirdim. Hat da çıktı. Yüzünün güzelliği beni bir başka belaya düşürdü."

³⁴⁵ Beyitte Rahman suresinin hurilerden bahseden "Sanki onlar yakut ve mercandır" mealindeki 58. ayetine telmih olduğu düşünülebilir.

³⁴⁶ Şahin, s. 154.

Ol hâl-i siyeh Bilâl ü lebler

Yâkût biri birisi mercân (B 375.2)

Buhur (bahûr)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzü buhurdana, üzerindeki ben buhura, siyah saçlarının halka halka hâli ise bu buhurdandan çıkan dumana benzetilmektedir. Saçın siyahlığını belirtmek için kullanılan “müşgin” ile buhur olarak kullanılan miske de işaret edilmektedir.

Bahûr-ı micmer-i hüsn ü bahâdur hâl-i ruhsârûn

Anun ol halka halka turra-i müşgîn duhânıdur (B 54.5)

Çörek otu (habbetü's-sevdâ)

Ben, rengi ve şekli sebebiyle çörek otuna benzetilmektedir. Sevgilinin uzuvları karşısında hayranlığını belirttiği aşağıdaki beyitte şair, beni çörek otu olarak adlandırmaktır.

Nedür bu 'ârız u hadd ü nedür bu çeşm ü ebrûlar

Nedür bu hâl-i hindûlar nedür bu habbetü's-sevdâ (B 6.3)

Dâğ (dâğ)

Dâğ, kızgın demirle vurulan nişan, damgadır. Buradan mehuz olarak genel olarak nişan, alamet manasıyla da kullanılabilir. Derin ye's ve hüzn için de “dâğ” kelimesi (mesela “dâğ-ı derûn”) kullanılmaktadır³⁴⁷. Kapanmayan yaraları tedavi maksadıyla kızgın demirle yakmaya dağlamak denmektedir³⁴⁸. Taşdığı bu farklı manalar dolayısıyla bu kelimeyi “yara” olarak karşılamak doğru olmayacağından olduğu gibi almak tercih edilmiştir. Aşağıdaki beyitte şair, baştan ayağa dâğ içinde

³⁴⁷ *Burhân*, s. 262; *Dihhudâ*, c. 6, s. 9061-9065; *Ferheng-i Âmîd*, c. 1, s. 915.

³⁴⁸ *Sâmî*, s. 598; İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lügatı*, c. 1, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2011, s. 621. Bu mana daha çok Türkçede mevcut görünmektedir.

olmasından dolayı vücudunda sevgilinin benini nakşedecek bir yer kalmadığını söylemektedir. Meczup âşıkların vecd hâlindeyken vücutlarını dağlamaları sonucu oluşan karalıklar ile sevgilinin beni arasında benzerlik kurulmuştur. Ayrıca “hâl”, “hâlî” ve “hayâl” kelimeleri bir araya getirilerek cinas yapılmıştır.

Bilmezem **hâlün hayâlin** handa tasvîr eyleyüm

Dâğdan bir yer ten ü cânımda **hâlî** kalmadı (FT 271.4)

Dâne (dâne)

Günümüzde Türkçede “tane” şeklinde kullanılan “dâne”, şiirlerde çoğunlukla “yem” manasında geçer. Bununla beraber “tohum” manası ile günümüz Türkçesindeki “tane” manalarında da geçebildiği için madde başlığını “yem” yerine “dane” olarak belirtmek uygun görülmüştür. Aşağıdaki beyitte şair, gönlünü azim kuşuna benzetmekte, Sidre’de ötmekte iken sevgilinin yeme benzeyen benine aldanıp tuzağa düştüğünü söylemektedir.

مرغ عزمم که همی زد ز سر سدره صفیر

عاقبت دانهء خال تو فکندش در دام (H 324.5)³⁴⁹

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yeşil ve taze beni işret tohumuna benzetilmekte, yani safasının çok olduğu söylenilmekte, fakat hattının kenarındaki tuzaktan, yani saçtan yakınılmaktadır.

خال سر سبز تو خوش دانهء عیشست ولی

بر کنار چمنش وه که چه دامی داری (H 463.4)³⁵⁰

³⁴⁹ “Morğ-ı ‘azmem ki hemî-zed zi-ser-i sidre safîr / ‘Âkıbet dâne-i hâl-i tu fikendeş der-dâm”

“Sidrenin ucundan öten azim kuşumu en sonunda senin yeme benzeyen benin tuzağa düşürdü.”

³⁵⁰ “Hâl-i ser-sebz-i tu hoş dâne-i ‘ıyş-est velî / Ber-kenâr-ı çemeniş veh ki çi dâmî dârî”

“Senin yeşil ve taze benin hoş bir işret tohumudur. Fakat eyvah ki onun çemeninin kenarında tuzak kurmuşsun!”

Aşağıdaki beyitte şair, kendisine nasihat etmekte, sevgilinin beninin aksiyle can sayfasını tamamen doldurmasını, böylece hicran dağına yer kalmamasını söylemektedir.

فضولی صفحہء جان را ز عکس دانہء حالش

چنان پر کن کہ مطلق جا نماید داغ ہجران را (FF 11.7)³⁵¹

Fitne (fitne, *fettân*)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin gül yanaklı yanağı üzerindeki benin, her zaman bir fitne ve hile peşinde olduğu söylenmektedir. “Âl” hem hile hem yanağın rengini belirtecek şekilde kullanıldığı için tevriye yapılmıştır. Fitnenin geçtiği beyitlerde çoğunlukla olduğu gibi burada da büyü manasına işaret edilmiş olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır³⁵².

‘Ârız-ı gül-gûnun üzre hâl-i fettânun senün

Fitneden hâlî degül her lahza âl üstindedür (B 124.2)

Gevher (gevher/güher)

Elmas, yakut, inci gibi kıymetli taşlara denir. Yalnız inci manasında da kullanılabilir³⁵³. Arapçası cevherdir. Bu kökten türeyen mücevher günümüz Türkçesinde de kullanılmaktadır. Aşağıdaki beyitte şair, gözbebeğinin nurunun sevgilinin beninden kaynaklandığını, yani onun benini gözünün önünden hiç ayırmadığını söylemekte, zira mücevherin kıymetini ancak kuyumcunun takdir edeceğini bildirmektedir. “Gevher-i yek-dâne” yahut “dürr-i yetîm” sedefin içinde tek olarak bulunan iri inci, kıymetli ve eşsiz inci manalarına gelmektedir³⁵⁴.

³⁵¹ “Fuzûlî safha-i cân-râ zi-‘aks-i dâne-i hâleş / Çonân pur kon ki mutlak câ ne-mâned dâğ-ı hicrân-râ” “Ey Fuzûlî! Can sayfasını onun beni tanesinin aksiyle o kadar doldur ki ayrılık vakti dâğ yakmaya hiç yer kalmasin.”

³⁵² Krş. Ben, Müşebbehünbihleri, Üzerlik Tohumu.

³⁵³ *Burhân*, s. 534; *Şu‘ûrî*, c. 4, s. 3113.

³⁵⁴ *Dihhudâ*, c. 6, s. 9225; a.g.e., c. 12, 17146 ; *Ânendirâc*, c. 3, s. 1848.

مدار نقطهء بینش ز خال تست مرا

که قدر گوهر یکدانه گوهری داند (H 185.9)³⁵⁵

Göz bebeği (göz merdümü, merdümek-i dîde, merdümek-i çeşm, sevâd-ı dîde)

Şekli ve rengi dolayısıyla ben, göz bebeğine benzetilir. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin beninin hayaliyle akıttığı kanlı gözyaşlarının göz bebeğini kaldırıp yerine o hayali koyduğunu söylemektedir.

Seyl-i hûn **hâlün hayâli**yle bozup **göz merdümün**

Merdüm itmiş **çeşm-i hûn-bâra hayâl-i hâlünü** (FT 269.4)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin güzellik bahçesini rahat bir şekilde seyredabilmek için Mecnunun kara gözünün Leyla'nın yanağında bene dönüştüğü söylenmektedir.

Temâşâ kılmaga **gül-zâr-ı hüsn-i yâri** bî-minnet

Sevâd-ı dîde-i Mecnûn ruh-ı Leylâda hâl olmuş (B 215.2)

Güneş (âfitâb, hurşîd)

Aşağıdaki beyitte şair sevgiliye yüzünü ve benini kendisinden sakladığı takdirde âhının dumanıyla güneşi karartacağını böylece güneşin göğün yüzünde bir bene benzeyeceğini söylemektedir.

Kılma gözden **çihre vü hâlün nihân** kim kılmaya

Dûd-ı âhum âfitâbı çihre-i gerdûna hâl (FT 168.5)

³⁵⁵ "Medâr-ı nokta-i bîniş zi-hâl-i tûst merâ / Ki kadr-i gevher-i yek-dâne gevherî dâned"

"Benim görüşümün noktasının sebebi senin benindendir. Zira iri incinin kıymetini ancak kuyumcu bilir."

Hindistan (Hind)

Hint, karalıkla aynileştirildiğinden ben için m.bih olarak kullanılır. Aşağıdaki beyitte bir güzelin zülfünü tutup beninden muradını almanın Çin mülkünü ele geçirip Hint'ten haraç almaya eş değer olduğu söylenmektedir. Beyit, "tutmak" fiilinin üç farklı manada kullanılması üzerine kurulmuştur.

Bir perî zülfün dutup **hâl**inden alsan kâm-ı dil

Dut ki **Çîn mülkini** dutdun **Hind'**den aldun harâc (FT 51.4)

Hindu (Hindû)

Ben, karalığı sebebiyle Hinduya benzetilir. Aşağıdaki beyitte şair, eğer o Şirazlı güzel gönlünü yaparsa onun bir kara (Hindu) beni için Semerkant ve Buhara şehirlerini bağışlayacağını söylemektedir.

اگر آن ترک شیرازی بدست آرد دل مارا

بحال هندویش بخشم سمرقند و بخارا را ^(H 3.1)³⁵⁶

Aşağıdaki beyitte güneşin ancak göz, kaş, kara (Hindu) ben ve büyüleyici zülüflere sahip olduğu takdirde sevgilisini taklide kalkışabileceği söylenmektedir.

Çeşm ü ebrû hâl-i Hindû zülf-i câdû bulsa ger

Öykünürdi **âfitâb** ol **âfet-i devrânuma** (B 434.3)

Kara (kara)

Aşağıdaki beyitte âşık, yaşlar içindeki göz bebeğini derya ehline benzetmekte, bunun sevgilinin zülfü ve beninden dolayı kan içmesini derya ehlinin maişetini çoğunlukla karadan çıkarmasına benzetmektedir. Beyitte "kara" kelimesi hem "kara parçası" hem "siyah" manasına gelecek şekilde tevriyeli kullanılmıştır.

³⁵⁶ "Eger ân Turk-i Şîrâzî be-dest âred dil-i mâ-râ / Be-hâl-i Hinduyeş bahşem Semerkand u Buhârâ-râ"
"Eğer o Şirazlı Türk gönlümüzü eline alırsa Hindu benine Semerkand ile Buhara'yı bağışlarım."

Dem-â-dem **merdüm-i çeşmüm** içer kan **zülf ü hâlünden**

Belî ekser ma'âşî ehl-i **deryânun karadandur** (FT 69.2)

Karabiber (fülfül)

Ben, renk ve şekil bakımından karabibere benzetilir. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin ateş gibi olan yüzünün üzerinde duran benini methettiği vakit âşıkların ağzının biber almışlar gibi yandığını söylemektedir.

Âteşîn ruhsârı üzre **hâli** vâsfinda sözüm

‘Âşık-ı bî-dillerün ağzın yakar **fülfül** gibi (B 532.3)

Karanfil (karanfil)

Rengi ve şekli sebebiyle ben, karanfil tohumuna benzetilmektedir. Onun Hindistandan getirilmesi³⁵⁷, Hint ve Hindu’nun benin m.bihlerinden olduğu düşünülürse benzerliği arttıran bir özelliği olarak sayılabilir³⁵⁸. Aşağıdaki beyitte sevgiliyi tavsif eden şair, onun boyunu serviye, ağzını goncaya, hattını Hutun miskine, çehresini semene, benini ise karanfile benzetmektedir.

Kad serv-i çemen yâre dehen gonca-i gül-zâr

Hat müşg-i Hutun çihre semen hâl karanfil (B 284.3)

Misk (misk, müşg, müşgîn)

Benin miske benzetildiği beyitlerde miskten yapılmış benin kastedildiği anlaşılmaktadır³⁵⁹. “Müşgîn”in bir diğer anlamının siyah olduğu da hatırdan çıkarılmamalıdır. Aşağıdaki beyitte güneşin sevgilinin yüzüne ayna tuttuğu, miskin ise benine buhurdan tuttuğu söylenmektedir.

³⁵⁷ *Sâmî*, s. 1065.

³⁵⁸ Bkz. Ben, Müşebbehünbihleri, Hindistan; Hindu.

³⁵⁹ Ayrıca bkz. Ben, Müşebbehünbihleri, Anber.

ای آفتاب آینه دار جمال تو

مشک سیاه مجمره گردان خال تو ³⁶⁰(H 420.1)

Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilisine hitap etmekte, ayrılığından dolayı gözlerinin karasının eridiğini, gelip de miskli benini gözünün karası yapmasını söylemektedir.

سواد چشم تر بگداخت از برق غم هجرت

بیا و خال مشکین را سواد چشم تر گردان ³⁶¹(FF 333.6)

Aşağıdaki beyitte şair sevgilisinin siyah benine ve al yanaklarına iştiahtından dolayı göz bebeklerinin ciğer kanına boğulduğunu söylemektedir. Göz bebekleri siyah olduğu için ben ile, kan ise kırmızı olduğu için yanak ile karşılıklı zikredilmiştir.

Gark-ı **hûn-âb**-ı ciger kılmış **gözüm merdüm**lerin

Ârzû-yı **hâl-i müşğîn** ü **ruh**-ı âlûn senün (FT 150.5)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin benine benzer bir miskin mevcut olduğunu iddia eden kişiye dünyayı dolaşsa da onun mislini bulamayacağını söylemektedir. “Hatâ”, hem yanlış manasındaki hata kelimesi hem de Hatâ memleketi manasına gelecek şekilde tevriyeli kullanılarak, Çin ve Hutten ile tenasüp oluşturmaktadır.

Var ey **Hutende hâli** gibi **misk** olur diyen

Sahrâ-yı **Çini** geşt ü güzâr it **Hatâyı** gör (B 129.2)

³⁶⁰ “Ey âfitâb âyine-dâr-ı cemâl-i tu / Muşk-i siyâh micmere-gerdân-ı hâl-i tu”

“Ey yüzüne güneşin ayna tuttuğu! Siyah misk senin benine buhurdan tutar.”

³⁶¹ “Sevâd-ı çeşm-i ter be-gudâht ez berk-i gam-ı hicret / Biyâ vu hâl-i müşkîn-râ sevâd-ı çeşm-i ter gerdân”

“Ayrılık gamının yıldırımıyla yaşlı gözün karasını eritti. Gel de siyah benini yaşlı gözün karası hâline getir.”

Nâfe (nâfe)

Aşağıdaki beyitte seher rüzgârının sevgilinin nafeye benzeyen beninin kokusunu taşıyarak âleme misk kokuları saçtığı söylenmektedir³⁶².

Şemîm-i nâfe-i hâlinden ey nesîm-i seher

Dimâg-ı ‘âlemi pür-bûy-ı müşg-i nâb itdün (B 259.4)

Nokta (nokta)

Ben, şekil ve renk bakımından noktaya benzetilir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin benini göz levhine nakşetmenin ancak gözbebeğini mürekkep olarak kullanmakla mümkün olabileceği söylenmektedir.

نقطهء خال تو بر لوح بصر نتوان زد

مگر از مردمک دیده مدادی طلبیم³⁶³ (H 380.5)

Aşağıdaki beyitte şair sevgiliye, aşkından iki kat olmuş bedeniyle beninden ayrı düştüğünü söylemekte; o ise dal harfinde nokta olmasa da olur demektedir. Bükülmüş beden için dal harfi benzetmesi, halk diline geçecek kadar yaygınlaşmıştır³⁶⁴.

گفتمش با قد خم زان خال دور افتاده ام

گفت باکی نیست گر نقطه نباشد دال را³⁶⁵ (FF 49.5)

³⁶² Ayrıca bkz. Saç, Müşebbehünbihleri, Nâfe.

³⁶³ “Nokta-i hâl-i tu ber-levh-i basar ne-tevân zed / Meger ez-merdumek-i dîde midâdî talebîm”
“Senin beninin noktasını göz levhasına koymak ancak göz bebeğinden mürekkep talep edersek olabilir.”

³⁶⁴ Bkz. İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lügatı*, c. 1, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2011, s. 628.

³⁶⁵ “Goftemeş bâ-kad-i ham z’ân hâl dūr uftâde-em / Goft bâkî nîst ger noktâ ne-bâşed dâl-râ”
“Ona dedim ki bükülmüş bedenimle o benden ayrı düştüm. Dedi ki: Dal harfinde nokta olmasa da dert değil.”

Aşağıdaki beyitte şair kaderin gerçekleşmesi demek olan kazaya hitap etmekte, ondan güzellerin yanağındaki hatta ben koyacağı vakit kendi göz bebeğini kullanmasını istemektedir.

ای قضا بر خط رخسار بتان گاه رقم

نقطه جز مردمک چشم من زار منه ³⁶⁶(FF 372.6)

Aşağıdaki beyitte şair, daha kâinat yaratılmadan önce sevgilinin benine bağlandığını söylemektedir. Nokta, daire, pergar, devr kelimeleriyle tenasüp oluşturulmuştur.

Nokta-i hâline bağlanmış idi cân ü gönül

Gezmeden **dâ'ire-i devrde** **pergâr** henûz (FT 120.4)

Piyon (beydak)

Ben, şekli ve rengi sebebiyle piyona benzetilir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin, satranç tahtasına benzeyen güzellik âleminde sürdüğü piyona benzeyen beni ile ay ve güneşe galip geldiği belirtilmektedir. “Arsa-i hüsn”, sevgilinin yüzü olarak da anlaşılabilir.

چشم بد دور ز خال تو که در عرصهء حسن

بیدقی راند که برد از مه و خورشید گرو ³⁶⁷(H 418.7)

Sinek (meges)

Aşağıdaki beyitte şair, kâinat pazarında sevgilinin benine benzer bir anber renkli (siyah) sinek görmediğini söylemektedir³⁶⁸.

³⁶⁶ “Ey kazâ ber-hat-ı ruhsâr-ı butân gâh-ı rakam / Nokta cuz merdumek-i çeşm-i men-i zâr me-nih”

“Ey kaza! Putların yüzüne hat yazacağın vakit nokta olarak benim göz bebeğimden başkasını koyma.”

³⁶⁷ “Çeşm-i bed dûr zi-hâl-i tu ki der-‘arsa-i husn / Beydakî rând ki bord ez-meh u hurşîd girov”

“Kötü göz beninden uzak olsun! Güzellik zemininde bir piyon sürdün ki ay ile güneşe üstün geldi.”

³⁶⁸ Bkz. Ben, Müşebbehünbihleri, Anber.

Bâzâr-ı dehr içinde gözüme tokınmadı

Hâl-i ‘izâr-ı yâr gibi **‘anberîn meges** (B 209.4)

Üzerlik tohumu (sipend)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin ateş gibi olan yanağında üzerlik tohumu olarak siyah beninden başka bir ayva çekirdeği yakılmadığı söylenmektedir. Beyitte nazardan korunmak için ateşe üzerlik tohumu atılması âdetine telmih vardır.

بر آتش رخ زیبای تو برای سپند

بغیر خال سیاهش که دید به دانه (H 438.5)³⁶⁹

Yıldız (sitâre, kevkeb, ahter)

Aşağıdaki beyitte başkalarının hatırında yer alan sevgilinin beni, karanlık gecede parlak bir yıldız benzetilmektedir.

Hâlün hayâli hâtır-ı ağıârı kıldı cây

Gûyâ **karanu gicede rûşen sitâredür** (B 92.3)

Zühre (Nâhîd)

Nâhid, Zühre yahut Venüs gezegeninin bir diğer adıdır. Parlaklığı ve görünürlülüğü dolayısıyla bene benzetilir. Aşağıdaki beyitte ay yüzlülerin beninin Zühreye ihtiyaç bırakmadığı söylenmektedir. “Ay” ile “yıl” ve “meh” ile “Zühre” arasında tenasüp kurulmuştur.

Bakmasa **yıllarca Nâhîdün** yüzine gam yimez

Ayda bir kez hâl-i ruhsârın gören **meh-rûların** (B 253.2)

³⁶⁹ “Ber-âteş-i ruh-ı zîbâ-yı tu berây-ı sipend / Be-gayr-ı hâl-i siyâheş ki dîd bih dâne”

“Senin güzel yanağının ateşi üzerinde üzerlik tohumu olarak siyah beninden başka ayva çekirdeğini kim gördü?”

2.8. Yüz

Yüz, sevgilinin en fazla bahsi geçen güzellik unsurudur. Aynı zamanda en fazla kelimeyle belirtilen unsurdur. Bu kelimeler şunlardır: *yüz, yanak, likâ, rû, ruh, ruhsâr, 'izâr, had, 'âriz, vech, tal'at, çihre, sîmâ, peyker, dîdâr, sûret, cemâl*. Bunlara çok defa yüzü ima eder şekilde kullanılan *hüsn*'ü de eklemek mümkündür. Yanak çoğunlukla yüz ile karışmış bir şekilde kullanıldığı, pek çok defa biri için kullanılan bir kelimeyle diğerinin kastedilmiş olduğu göz önünde tutularak onu yüz içinde mütalaa etmek en doğrusudur. Nitekim *Bahrü'l-Ma'ârif* ile *Enîsü'l-Uşşâk*'ta da yanak için müstakil bir madde yoktur.

Yüz genellikle beyaz olarak geçmektedir. Bununla beraber Hâfız'da buğday renkli ve hatta koyu esmer olarak geçtiği birer beyit mevcuttur. Ayrıca al da yanağa izafeten kullanılan bir renktir. Yüz için en çok kullanılan m.bihler *ay, ayna, gül, gül bahçesi, güneş, lale* ve *semen*'dir. Maşuğun âşıklarından gizlemek için yüzünü örtmesi durumu sebebiyle *örtü*, yüz ile beraber sıklıkla geçmektedir.

VASIFLARI

Açık ('ayân)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin güzel yüzünün kendisine lutuftan bir âyeti gösterdiğini, bu sebeple her sözünün güzellik ve lütuf hakkında olduğunu söylemektedir. Beyitteki “keşf”, yüzü açığa çıkarmaya, örtüsünü kaldırmaya işaret etmektedir. “Tefsîr”, “keşf” kelimesinin Zemahşerî'nin meşhur *Keşşâf* tefsirini hatırlatması sebebiyle kullanılmıştır. Ayrıca iki kelimenin lügavi manaları da birbirine yakındır³⁷⁰.

³⁷⁰ “et-tefsîr: Pûşîde ve mestûr nesneyi rûşen ve 'ayân eylemek ma'nâsınadır” (*Kâmûs*, c. 3, s. 2254); “el-keşf: Bir nesneyi setr eden perde ve örtü makulesini gidermekle ve kaldırmakla açığa çıkarmak ma'nâsınadır” (*Kâmûs*, c. 4, s. 3841).

روی خوبت آیتی از لطف بر ما کشف کرد

زان سبب جز لطف و خوبی نیست در تفسیر ما ³⁷¹(H 12.9)

Al (âl, sûrh, hamrâ)

Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilinin al yanağı üzerinde bir ben olduğundan bahsedildiğini, fakat kaşlarından hiçbir zaman gözlerini ayıramadığından dolayı o beni görmeye fırsatı olmadığını söylemektedir.

هست می گویند خالی آن عذار آل را

چشم کی بر داشتم ز ابرو که بینم خال را ³⁷²(FF 49.1)

Aşağıdaki beyitte şair, döktüğü kanlı gözyaşının sevgilinin güle benzeyen al yanağının; bu gözyaşları arasında görünen göz karasının ise sevgilinin beninin sadakası yani ihsanı olduğunu söylemektedir.

Göz karası eşk-i gül-gûnumda hâlün sadkası

Eşk-i gül-gûnum gül-i ruhsâr-ı âlün sadkası (FT 289.1)

Allıklı (gül-gûne)

Şarap, içenin yanaklarını kızartması sebebiyle allığa benzetilir. Aşağıdaki beyitte âşık, sâkîye hitap etmekte, ondan yüzüne şaraptan allık sürünüp yanaklarını laleye benzeterek gelmesini istemektedir. “Sürmek”, şarap dolaştırılması için de kullanılan bir kelimedir. Ayrıca Şîrîn’in atının isminin Gül-gûn olduğu düşünülürse şair kelimeyi üç manaya gelecek şekilde kullanmıştır.

³⁷¹ “Rûy-ı hûbet âyetî ez-lutf ber-mâ keşf kerd / Z’ân sebeb cuz lutf u hûbî nîst der-tefsîr-i mâ”

“Senin güzel yüzün bize lütuftan bir ayet açtı. Bu sebeple tefsirimizde lütuf ve güzellikten başka bir şey yoktur.”

³⁷² “Hest mî-gûyend hâlî ân ‘îzâr-ı âl-râ / Çeşm key ber-dâstem z’ebrû ki bînem hâl-râ”

“Diyorlar ki o al yanağın üzerinde bir ben vardır. Gözümü kaştan ne zaman kaldırayım da o bene bakayım!”

Sâkiyâ gül-gûne-veş gel bâde-i gül-gûnı sür

Lâle-reng olsun kızarsın ol iki ruhsâreler (B 59.5)

Beyaz (beyâz, ak)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin güzel ve beyaz yüzündeki siyah beni, semen yaprağının üzerindeki miskten bir siyah noktaya benzetmektedir.

غودی خال مشکین بر بیاض چهرهء زیبا

سواد نقطهء از مشک بر برگ سمن دیدم (FF 257.6)³⁷³

Aşağıdaki beyitte sevgilinin hattının bir görünüp bir kaybolması (kesilmesi) hadisesi, kelimelerin önemli bahislerinden kaza ve kaderin tam olarak aydınlığa kavuşamamasına benzetilmektedir. “Beyâza çıkmak”ın bir diğer manası hat karinesiyle bir müsveddenin temize çekilmesidir. Hattın beyaz yüzde çıkması böyle bir kelime oyununa imkân vermektedir.

Hatt-ı ‘izârı geh görünür gâh olur nihân

Çıkmaz beyâza bahs-i kazâ vü kader gibi (B 503.3)

Buğday renkli (gendûm-gûn)

Aşağıdaki beyitte Hz. Âdem’i cennetten çıkaran buğday tanesinin sırrının, sevgilinin buğday renkli benindeki bende saklı olduğu söylenmektedir³⁷⁴.

خال شیرین که بدان عارض گندوم گونست

سر آن دانه که شد ره زن آدم با اوست (H 60.3)³⁷⁵

³⁷³ “Nemûdî hâl-i müşkîn ber-beyâz-ı çehre-i zîbâ / Sevâd-ı nokta-î ez-muşk ber-berg-i semen dîdem”
“Güzel çehrenin beyazlığı üzerinde siyah ben gösterdin. Semen yaprağı üzerinde miskten bir nokta karalığı gördüm.”

³⁷⁴ Hz. Âdem-Buğday ilişkisi için bkz. Yüz, Müşebbehünbihleri, Cennet.

³⁷⁵ “Hâl-i Şîrîn ki bedân ârız-ı gendum-gûn-est / Sırr-ı ân dâne ki şod reh-zen-i Âdem bâ-ûst”
“O buğday renkli yanaktaki tatlı bende, Âdem’in yolunu kesen tanenin sırrı vardır.”

Gülümseyen (handan)

Aşağıdaki beyitte ihtiyarlayan şair kendisine nasihat etmektedir. Ak düşmüş saçlarının ve sararmış yüzünün ölüm vaktinin geldiğine işaret ettiğini, sevgilinin güler yüzünü ve dağınık zülfünü artık gönlünden çıkarması gerektiğini söylemektedir.

Viridi rihletden haber **mûy**-ı sefîd ü **rûy**-ı zerd

Çihre-i handânı vü **zûlf-i perîşânı** unut (FT 42.2)

Koyu Esmer (siyeh-çerde)³⁷⁶

Aşağıdaki beyitte esmer tenli sevgilinin dünyadaki bütün güzelliklere, ezcümle, şarap renkli gözlere, gülümseyen dudaklara, mesut bir gönle sahip olduğu söylenmektedir.

آن سیه چرده که شیرینی عالم با اوست

چشم میگون لب خندان دل خرم با اوست (H 60.1)³⁷⁷

Parlak (rahşân, rûşen, tâbân, tâbende, garrâ, dırahşân, revnak)

Aşağıdaki beyitte, güzellik ayının sevgilinin parlak yüzünden ışık aldığı; güzelliğin, onun çene çukurundan şeref bulduğu söylenmektedir. İkinci mısradaki “âb-ı rû” (yüz suyu), çene çukuru kuyuya benzetildiği için bililtizam getirilmiştir.

³⁷⁶ Beyit, içinde yüz kelimesi geçmemekle beraber ten rengi ile tabii olarak yüz rengi de kastedilmiş olduğu için buraya alınmıştır. Bu renk ten, klasik şiirde çok fazla karşılaşılan bir şey olmadığı için Sûdî'de geçen bir kaydın burada zikri uygun görüldü. Hâfız'ın bir beytindeki "lûlîyân" kelimesinin izahında Sûdî şunları söylemektedir: "Lûlîyân lûlî'nin cem'idir. 'Acemde bir tâ'ifedir ki kara gözli ve kara kaşlı *siyeh-çerde* olurlar ve cemî'si sâzende ve gûyende olurlar" (Sûdî, c. 1, s. 342).

³⁷⁷ “Ân siyeh çerde ki şîrîni-yi âlem bâ-üst / Çeşm-i meygûn leb-i handân dil-i hurrem bâ-üst”

“Bütün dünyanın güzelliği o esmer tenlidedir. Şarap renkli göz, gülümseyen dudak, mutlu gönül ondadır.”

ای فروغ ماه حسن از روی رخشان شما

آب روی خوبی از چاه زخندان شما³⁷⁸ (H 13.1)

Aşağıdaki beyitte kendilerine bakacak âşık olmadıktan sonra güzellerin yanaklarını parlatmalarının yahut kâküllerini dağıtmalarının bir manası olmadığı söylenmektedir.

چو رغبت نیست در عاشق چه سود از آنکه محبوبان

بر افروزند عارضها بر افشانند کاکلها³⁷⁹ (FF 19.3)

Rengin (rengîn)

“Rengîn” lafzı, “renkli”den başka “güzel, latif” manalarına da gelmektedir³⁸⁰. Dolayısıyla olduğu gibi almak tercih edilmiştir. Aşağıdaki beyitte zincire benzeyen saçına birçok âşığın tutulduğu sevgilinin rengin yanağına siyah benin çok yakıştığı söylenmektedir.

ای که در زنجیر زلفت جان چندین آشناست

خوش فتاد آن خال مشکین بر رخ رنگین غریب³⁸¹ (H 18.4)

Aşağıdaki beyitte şair, kalemiyle sevgilinin yanağını meşhur ressam Behzâd’ı³⁸² bile hayrette bırakacak derecede harikulade tavsif ettiğini söylemektedir. Behzâd ile beraber “rengîn”, “hâme”, “suret”, “nakş” kelimeleri kullanılarak tenasüp yapılmıştır.

³⁷⁸ “Ey furûğ-ı mâh-ı husn ez-rûy-ı rahşân-ı şumâ / Âb-ı rûy-ı hûbî ez-çâh-ı zinehdân-ı şumâ”

“Ey güzellik ayına parlak yüzüyle ışık veren! Güzelliğin yüzü suyu sizin kuyuya benzeyen çene çukurunuzdandır.”

³⁷⁹ “Çu râğbet nîst der-âşık çi sûd ez-ân ki mahbûbân / Ber-efrûzend ‘ârızhâ ber-efşânend kâkülhâ”

“Âşıktan râğbet yoksa güzellerin yanaklarını parlatmasının yahut kâküllerini dağıtmalarının ne faydası vardır!”

³⁸⁰ *Remzî*, c. 1, s. 603; *Sâmî*, s. 672.

³⁸¹ “Ey ki der-zencîr-i zulfet cân-ı çendîn âşinâst / Hoş futâd ân hâl-i muşğîn ber ruh-ı rengîn garîb”

“Zülfünün zincirinde nice âşinanın canı olan! O siyah ben, rengin yanağında acayip güzel duruyor.”

³⁸² Priscilla Soucek, “Behzâd, Kamâl-al-dîn”, *Encyclopaedia Iranica*, c. 4, London: Routledge & Kegan Paul, 1990, s. 114-116.

Ayrıca “sûret”in “resim” ve “heykel” manalarını taşıması sebebiyle³⁸³ “sanem” (heykel) de tenasübe katkı yapmaktadır.

Rengîn ider evsâf-ı ruhun hâme-i Bâkî

Ol **sûreti** virmez **sanemâ nakşına Bihzâd** (B 35.7)

Sade (sâde)

Sade kelimesi yüze izafeten kullanıldığında sakal ve bıyığı olmayan yüzü ifade eder³⁸⁴. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin aşkıyla abdallar gibi hançerle vücudunda yaralar açmasını, sâde-rû bir güzeli koynuna almaya³⁸⁵ benzetmektedir. Hançer, saflığı ve parlaklığı itibarıyla sâde-rûya benzetilmektedir.

Yine cisminde Bâkî hançerünle **yaralar** çizdi

Sanasın **sâde-rû** bir dil-rübâyı çekdi pehlûya (B 458.5)

Saf (sâf, pâk, pâkîze, safâ)

Aşağıdaki beyitte, şarabın safası³⁸⁶ olan bir yüzün şevkine içilmesi gerektiği söylenmektedir. Beyitteki saflığı gönle izafeten anlamak da mümkündür. O hâlde safa-yı kalbe sahip bir kişinin yüzü şevkine içilmesi gerektiği manası çıkar.

نغز گفت آن بت ترسا بچهء باده پرست

شادی روی کسی خور که صفایی دارد (H 130.8)³⁸⁷

³⁸³ Bkz. Tuncay Başoğlu, “Resim”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 34, İstanbul: TDV Yayınları, 2007, s. 579.

³⁸⁴ “Sâde-rû: Dilber-i mahbûbdan kinayedir. Murâd küdürât-ı rîş ü burûttân hâlî olup ve gıll u gıştan ‘ârî çehre-i melekvarî demektir. Zükûra mahsus vasıftır, inâsta değil” (*Şu’ûrî*, c. 3, s. 2201); “Tüysüz dilber, sakal ve bıyığı olmayan genç” (*Salâhî*, c. 4, s. 6).

³⁸⁵ “Pehlû”, “koltuk ile kalça başları beyinde olan kıt’a-yı beden” (*Remzî*, c. 1, s. 215); “beden-i insanın iki tarafından her biri, yan” (*Salâhî*, c. 2, s. 330) olarak tarif edilmekle beraber siyakusibaka imtisalen bu şekilde tercüme edilmiştir.

³⁸⁶ “Safâ: Bir nesne bulanık olmayıp duru olmak; pâk ve temiz ve sâfî olmak; ve hâtırdı kedere müte’allik bir endişe kalmayup itmi’nân ve meserret üzere olmak” (*Remzî*, c. 1, s. 757).

³⁸⁷ “Nağz goft ân but-i tersâ-beçe-i bâde-perest / Şâdi-yi rûy-ı kesî hor ki safâyî dâred”
“Şaraba tapan o gavur oğlanı put iyi konuştu: Safa sahibi kişinin yüzünün şevkine iç!”

Saklı (nihân, pinhân)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin ilk önce âşığın gönlünü kaptığı, sonra ise yüzünü ondan gizlediği söylenmekte, böyle bir oyunu dünyada kimsenin kimseye yapmadığı ifade edilmektedir.

دل از من برد و روی از من نهان کرد

خدا را با که این بازی توان کرد (H 141.1)³⁸⁸

Taze (tâze, ter, tarâvet)

Aşağıdaki beyitte şair nakkaşa sevgiliyi tasvir etmeyi beceremediğini söylemekte, zülfünün kıvrımını ve yüzünün taravetini³⁸⁹ aksettiremediğini belirtmektedir.

Ey musavvir yâr timsâline sûret virmedün

Zülf ü ruh çekdün velî tâb u tarâvet virmedün (FT 165.1)

Yuvarlak (devr)

“Devr”in bir manası “daire”dir³⁹⁰. Dolayısıyla “devr-i rûy”dan bahsedildiği beyitlerde devr, “zaman/çağ” ve “etrâf” manalarından başka yuvarlaklığa işaret etmek için de kullanılır. Aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzünün etrafındaki saçın o yüze duyduğu aşkla şairin kendisi gibi perişan olup insanlara rezil olduğu söylenmektedir.

Ruhun devrinde bir dîvânedür sevdâlı zülfün kim

Perîşânlıktan olmuş men kimi meşhûrî devrânun (FT 163.2)

³⁸⁸ “Dil ez-men bord u rûy ez-men nihân kerd / Hudâ-râ bâ ki ân bâzî tevân kerd”

“Gönümü götürdü ve yüzünü benden sakladı. Allah için bu oyun kime yapılabilir?”

³⁸⁹ “Tarâvet: Tâzelik ve letâfet ma’nâsına” (Şu’ûrî, c. 3, s. 2541).

³⁹⁰ Ânenîrâc, c. 3, s. 1951.

MÜŞEBBEHÜNBİHLERİ

Alev (şu'le)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin muma benzeyen yüzünün alevinin başkalarının meclisini aydınlattığı, yani şenlendirdiği; kendisini ise dünyaları yakan bir yıldırım gibi etkilediğinden bahsedilmektedir. Bir başka deyişle sevgilinin yüzü başkalarına cemaliyle muamele ederken, âşığa kahr yüzünü göstermektedir.

Şu'le-i şem'-i ruhun ağyâra bezm-efrûz olur

Ah kim yetgeç mana bir **berk-i 'âlem-sûz** olur (FT 70.1)

Ateş (âteş, od, nâr, sûz, şevk)

Yüz, al renkli olması ve âşığın gönlünü yakması sebebiyle ateşe benzetilir. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin yüzünü örten nikâbın o ateşe benzeyen yüz ve kendi içinin yanışıyla çektiği ah arasında kalıp da nasıl eriyip gitmediğine hayret etmektedir.

در نقاب آن روی و من با آه دل در حیرتم

در میان این دو آتش چون نمی سوزد نقاب³⁹¹ (FF 55.4)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin ateşe benzeyen yüzüne hayranlıktan en sonunda Mecusi olduğunu söylemekte, içinde ateş yanan sinisini âteşgedeye benzetmektedir.

Şem'-i ruhsârun odı kıldı meni **âteş-perest**

Çâk-i sînemden temâşâ eyle **âteş-gâhuma** (FT 248.2)

³⁹¹ “Der-nikâb ân rûy u men bâ-âh-ı dil der-hayretem / Der-mîyân-ı in du âteş çun ne-mî sûzem nikâb”
“O yüz örtü arkasında, bense gönül derdi ile âh ediyorum. Bu iki ateş arasında örtü nasıl olup da yanmıyor hayretteyim.”

Aşağıdaki beyitte, şair geceleyin sabaha kadar sevgilinin yanağına düşmüş zülfünü anarak ateşe düşen yılan gibi kıvranıp durduğunu söylemektedir. Beyitte yüz, sabah ve ateşe; saç ise gece ve yılan benzetilmektedir.

'Ârızun üzre **ham**-ı zülfün anup **dün** tâ **seher**

Dolanurdum her taraf **od**lara düşmüş **mâr** tek (FT 161.4)

Ay (ay, mâh/meh, kamer)

Yüz, aydınlık ve parlaklık vasıfları dolayısıyla aya benzetilir³⁹². Aşağıdaki beyitte şair, gece kurdukları meclise mum getirmeye hacet olmadığını zira sevgilinin ay yüzünün ortamı aydınlatmaya kâfi geldiğini söylemektedir.

گو شمع میارید درین جمع که امشب

در مجلس ما ماه رخ دوست تمامست (H 45.2)³⁹³

Aşağıdaki beyitte şair, ay yüzlülerden kaçınmasının vacip olduğunu, zira kendisini öldürmeyi farz saydıklarını söylemektedir. Farz ve vacip kelimeleri bir araya getirilerek tenasüp yapılmıştır.

واجب شد اجتناب من از ماه پیکران

چون فرض کرده اند بخود کشتن مرا (FF 41.3)³⁹⁴

Aşağıdaki beyitte kamer devrinin³⁹⁵ talihli bir devir olduğu inanişına telmihen o devirde bulunanların evinden ay yüzlülerin eksik olmayacağı söylenmektedir.

³⁹² Ayın Türk edebiyatında işleniş hakkında bkz. Amil Çelebioğlu, "Ay: Kültür ve Edebiyat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul: TDV Yayınları, 1991, s. 186-191.

³⁹³ "Gû şem' me-y-ârîd der-în cem' ki im-şeb / Der-meclis-i mâ mâh-ruh-ı dûst temâm-est"
"De ki bu gece meclise mum getirmeyin. Meclisimizde sevgilinin yüzünün ayı yeterlidir."

³⁹⁴ "Vâcib şod ictinâb-ı men ez-mâhpeykerân / Çün farz kerde-end be-hod kuşten-i me-râ"

"Benim ay yüzlülerden uzak durmam vacip oldu. Zira beni öldürmeyi kendilerine farz kabul etmişler."

³⁹⁵ Eski astrolojide her gezegenin bin yıllık bir devresi olduğu ve son devrin ay devri olduğu inanişi vardı. Müslümanlarda bu devir, "devr-i Muhammedî" diye de isimlendirilirdi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sebahat Deniz, "Klasik Türk Şiirinde 'Devr-i Kamer' Anlayışı", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sy. 19, 2008, s. 149-178.

Hâle-tek çıkmaz evinden **mâh-tal'**atler müdâm

Her kimün **devr-i kamerde tâli'i firûz** olur (FT 70.4)

Aşağıdaki beyitte şair, ay yüzlü sevgilisine hitapla onun aşkından dolayı ettiği feryatlardan gökyüzünün karardığını söylemektedir.

Gömgök itdi sille-i âhum **sipih**rün **sûretin**

Gök yüzine bak inanmazsan eger ey **meh-likâ** (B 15.3)

Ayna (âyine, gözgü, mir'ât)

Yüz, parlak ve saf olması sebebiyle aynaya benzetilir. Eskiden aynaların çoğunlukla yuvarlak olmasının da bu teşbihte payı vardır. Aşağıdaki beyitte her ayna yapan kişi İskender olamayacağı gibi her yüzünü parlatan, yani kendisini güzelleştiren kişinin de dilber olamayacağı belirtilmiştir.

نه هر که چهره بر افروخت دلبری داند

نه هر که آینه سازی سکندری داند (H 185.1)³⁹⁶

Aşağıdaki beyitte, şair, sevgilinin aynadaki aksini sevgilinin yüzüyle karşı karşıya geldiği için hayâsızlıkla suçlamakta, hakkında demirden bende düşün diye bedduada bulunmaktadır. Demirden bahsetmesi eskiden aynaların demirden imal edilmesi dolayısıyladır³⁹⁷.

مقابل داشت خود را عکس در آئینه با رویت

چه بی شرمیست این یا رب ببند آهنین افتد (FF 167.5)³⁹⁸

³⁹⁶ "Ne her ki çehre ber-efrûht dilberî dâned / Ne her ki âyine-sâzî sikenderî dâned"

"Her yüzünü parlatan dilberliği bilmez. Ayna yapan herkes İskenderliği bilmez."

³⁹⁷ Nitekim "âyine" kelimesi de "âhen"den (demir) gelmektedir (Nermin Sinemoğlu, "Ayna", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul: TDV Yayınları, 1991, s. 259).

³⁹⁸ "Mukâbil dâşt hod-râ 'aks der-âyine bâ-rûyet / Çi bî-şermîst in yâ Rab be-bend-i âhenîn ufted"

"Akis aynada kendisini senin yüzünle karşı karşıya tuttu. Allâhım bu ne edepsizliktir! Demirden bende düşün!"

Aşağıdaki beyitte peri kadar güzellerin çelik gibi katı kalplerinde bile sevgilinin yüzünün aşkı olduğu söylenmektedir. Kalbe benzetilen ayna aynı zamanda sevgilinin yüzünün m.bihlerinden olduğu için ona da işaret etmektedir.

Perî-veşler dil-i sahtına düşmüş mihr-i ruhsârun

Senün 'aksün alan **fûlâd gözgüler** firâvândur (FT 101.3)

Gözü sevgiliden başkasını görmeyen şair, aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzünün onun için cihanı gösteren bir ayna³⁹⁹ olduğunu söylemektedir.

Gözüme 'âlem görünmez görmesem ruhsârunı

'Ârızun **mir'âtı**dur Âyine-i 'âlem-nümâ (B 15.4)

Bağdad (Bağdâd)

Sevgilinin yüzünün Bağdat'a benzetilmesi, yüzün bağa (bahçeye) teşbih edilmesinden⁴⁰⁰ kaynaklanmışa benzemektedir⁴⁰¹. Bundan başka şehri kuran Abbasi halifesi Mansûr'un ona Kur'ân'da cennet için kullanılan "dârüsselâm"a telmihen "medînetüsselâm" ismini vermesi⁴⁰², şehir için tarihte "dârüsselâm", hatta "behişt-âbâd" lakaplarının da kullanılmış olması⁴⁰³ şehrin, m.bihlerinden biri "cennet" olan yüz için⁴⁰⁴ m.bih olarak kullanılmasına yol açmışa benzemektedir. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin Bağdat'a benzeyen yüzüne ulaşmayı hedeflemişken, Karabağ'a benzeyen zülfünde takılıp kaldığını söylemektedir.

³⁹⁹ "Âyine-i İskender", "âyine-i cihân-nümâ" yahut beyitteki ifadesiyle "âyine-i âlem-nümâ", İskender'e izafe edilen, çok uzakları gösterdiğine inanılan efsanevi bir aynadır. Hakkında bkz. Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar: Şahıslar Mitolojisi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2000, s. 202-204.

⁴⁰⁰ Bkz. Yüz, Müşebbehünbihleri, Bahçe.

⁴⁰¹ Nitekim *Burhân*'a göre kelime "adalet bahçesi" manasındaki "Bâğ-ı dâd"dan gelmektedir. Nuşirevan'ın buradaki bahçede halkın sıkıntılarını dinleyip adalet dağıtması sebebiyle doğan bu ad, sonradan kurulan şehre de alem olmuştur (s. 121). Bu görüş günümüzde kabul görmese de şairlerin zihninde böyle bir bilginin bulunması önemlidir.

⁴⁰² Abdülaziz ed-Dûrî, "Bağdat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul: TDV Yayınları, 1991, s. 426.

⁴⁰³ A. Caferoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu Onomastiğinde 'Epitheta Ornati'a'nın Karakteristik Çizgileri", *Türkiyat Mecmuası*, c. 14, 1965, s. 29, 32.

⁴⁰⁴ Bkz. Yüz, Müşebbehünbihleri, Cennet.

Zülfünün kaldı gönül mürgi Kara Bâğında

Ruhunun görmege ‘azm itmiş iken Bağdâdın (B 374.2)

Bahar (bahâr, evvel bahâr, nev-bahâr)

Sevgilinin yüzü türlü çiçeklerin açtığı bir mahal olduğu için bahar mevsimine benzetilir. Baharın bir diğer anlamı çiçek yahut yaprak olduğu için kelimenin, geçtiği beyitlerde bu anlamda kullanılmış olabileceğini de hatırd tutmak gerekir⁴⁰⁵. Aşağıdaki beyitte, şair, sevgilinin semtinin ve yüzünün arzu ve aşkıyla dolu olduğunu, gönlünün onsuz bahçe ve çiçekten zevk almadığını söylemektedir.

شوق سر کوی تو غم روی تو دارم
دور از تو دل از باغ و بهارم نگشاید
(FF 190.5)⁴⁰⁶

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yanağının bahar mevsimini getirdiği, ay yüzünün etrafı aydınlattığı söylenmektedir.

‘Âlemi tâze bahâr itdi ruh-ı zîbâsı

Virdi âfâka ziyâ tal’at-i meh-sîmâsı (B 537.1)

Bahçe (bâğ, bûstân, ravza)

Sevgilinin yüzünün bahçeye benzetilmesi, ondaki pek çok güzellik unsurunun bahçede bulunan nesnelere benzetiliyor olmasından kaynaklanmaktadır. Aşağıdaki beyitte sevgilinin bahar mevsiminde bahçede yüzünü açıp bahar nakkaşının gözünden bahçenin güzelliklerini düşürdüğü söylenmektedir.

⁴⁰⁵ “Bahâr”ın çiçek veya yaprak manasıyla kullanımları için bkz. Ozan Yılmaz, “Klasik Türk Edebiyatında Bir Başka Anlamıyla ‘Bahâr’, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, c. 18/1, 2011, s. 177-194.

⁴⁰⁶ “Şevk-i ser-i kûy-ı tu gam-ı rûy-ı tu dârem / Dûr ez-tu dil ez-bâğ u behârem ne-guşâyed”
“Senin semtine şevk duyuyorum, yüzünün gamını çekiyorum. Senden uzakken gönlüm bahçeden ve çiçekten açılmıyor.”

عرض عارض کردهء در باغ بر فصل بهار

نقش باغ از چشم نقاش بهار افکندهء (FF 370.2)⁴⁰⁷

Aşağıdaki beyitte şair, şeytana benzeyen başkalarının sevgilinin yüzü bahçesini her gün seyredirken, kendisinin onu bir türlü görememesinden şikâyet etmektedir. “Âdem” ile “dîv” arasında tenasüp yapılmıştır.

Ruhun bâğın rakîb-i dîv-sîret seyr ider her gün

Yüzünü göremez yıllarca ammâ bunda âdem var (B 63.4)

Bayram (bayram, 'îd)

Bayram, meserret ile eş anlamlı olduğundan sevgilinin yüzü için de kullanılır. Aşağıdaki beyitte sevgiliden yüzünü göstermesi istenmekte, bunun sonucunda âşıklarının aşklarının gereği olarak kendilerini feda edecekleri söylenmektedir. “Kurban” kelimesinin geçmesi kurban bayramına atıf yapıldığı manasına gelmektedir.

عید رخسار تو کو تا عاشقان

در وفایت جان خود قربان کنند (H 204.9)⁴⁰⁸

Bayramlarda uzun zamandır görüşemeyen insanların birbirlerini görüp selamlaşmalarına telmihen bayram kelimesinin geçtiği beyitlerde “merhaba” sözü de sıklıkla geçer. Aşağıdaki beyitte şair, talihinin yüzüne gülüp bayram vaktinin gelmesi, böylece sevgiliyle selamlaşabilmesi temennisinde bulunmaktadır.

Devlet el virse **yüzün** gördüğüm eyyâm olsa

Merhâbâ eylesem ol şûh ile **bayram** olsa (B 460.1)

⁴⁰⁷ “Arz-ı ‘ârız kerde-î der-bâğ ber-fasl-ı behâr / Nakş-ı bâğ ez-çeşm-i nakkâş-ı bahâr efkende-î”

“Bahar mevsiminde bahçede yüzünü açmışsın da bahar nakkaşının gözünden bahçenin nakşını düşürmüşsün.”

⁴⁰⁸ “İd-i ruhsâr-ı tu kû tâ âşikân / Der-vefâyet cân-ı hod kurban konend”

“Yüzünün bayramı nerede göster ki âşıklar sana vefalarında canlarını kurban etsinler.”

Bela (belâ)

Âşığı felakete sürüklediği için sevgilinin pek çok unsuru⁴⁰⁹ gibi yüzü de bela olarak görülür. Aşağıdaki beyitte sevgilinin bazan yüzünü bazan zülfünü göstererek kendisini belalara sürüklediği söylenmektedir.

آه ازان نورس که گه رخ می نماید گاه زلف

(FF 175.2)⁴¹⁰

هر زمان مارا گرفتار بلایی می کند

Berat (berât)

Üzerinde tuğra bulunan bir belge türüdür⁴¹¹. Yüzün berata benzetildiği beyitlerde kaşın da tuğraya benzetilmesine sıklıkla rastlanmaktadır. Nitekim aşağıdaki beyitte sevgilinin berata benzeyen yüzüne kaşının ihtişamlı bir tuğra çektiği söylenmektedir.

Hakkâ bu kim **berât-ı hümâyûn-ı hüsnine**

Ebrû-yı dil-firîbi ne garrâ nişân çeker (B 154.4)

Buhurdan (micmer)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzü buhurdana, üzerindeki ben buhura, siyah saçlarının halka halka hâli ise bu buhurdandan çıkan dumana benzetilmektedir. Saçın siyahlığını belirtmek için kullanılan “müşgin” ile buhur olarak kullanılan miske de işaret edilmektedir.

Bahûr-ı micmer-i hüsn ü bahâdur hâl-i ruhsârün

Anun ol **halka halka turra-i müşgîn duhânıdur** (B 54.5)

⁴⁰⁹ Bkz. Saç, Ben, Hat ve Boy'un m.bih kısımlarındaki “Belâ” maddesi.

⁴¹⁰ “Âh ez-ân nev-res ki geh ruh mî-nemâyed gâh zulf / Her zamân mâ-râ giriftâr-ı belâyî mî-koned”
“Bazan yüz, bazan zülûf gösteren o civandan feryat! Bizi sürekli bir belaya giriftar ediyor.”

⁴¹¹ “Bir adı da nişan olan ve ilk devirlerde *biti* ve *misal* de denilen berat Osmanlı diplomatiğinde Padişah tarafından bir memuriyete tayin, bir gelirden tahsis, bir şeyin kullanılma hakkı, bir imtiyaz veya muafiyetin verildiğini gösteren ve veren padişahın tuğrasını taşıyan belgedir” (Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018, s. 124).

Cennet (cennet)

Cennetin lügavi manası bahçedir. Bu bakımdan sevgilinin yüzü cennete benzetilir. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin cennete benzeyen yüzündeki ben tanesine karşı kişinin sabredemeyeceğini belirtmektedir. Beyitte Hz. Âdem'in cenneten çıkarılışı kıssasına telmih vardır: Allah teala Hz. Âdem'e cennetteki muayyen bir ağaca yaklaşmamasını emretmiş, fakat Hz. Âdem şeytanın iğvasıyla onu dinlememiştir. Bu ağacın ne ağacı olduğu hakkında çeşitli rivayetler olmakla beraber müfessirler tarafından da kabul gören bir rivayet buğday ağacı olduğu yönündedir⁴¹². Dolayısıyla Hz. Âdem ve cennetin geçtiği beyitlerde buğday veya buğday tanesi de sıklıkla geçmektedir.

Dâne-i hâline bak cennet-i ruhsârında

Nice sabr eylesün Allâhı seversen **âdem** (B 331.4)

Çemen (çemen)

Sakalın bittiği yer için çemen ifadesi kullanılır⁴¹³. Aşağıdaki beyitte sevgiliye tazelik çağında yanağındaki çemenin çok yakıştığı söylenmekte, üstelik kendisi gibi güzel sözlü bir şairin de onu methetmekte olduğu belirtilmektedir.

خوش چمنیست عارضت خاصه که در بهار حسن

حافظ خوش کلام شد مرغ سخن سرای تو (H 423.8)⁴¹⁴

⁴¹² Mehmed Vehbi, *Hulâsatü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, c. 1, İstanbul: Âmedî Matbaası, 1340-42, s. 94.

⁴¹³ Ayrıca bkz. Hat, Müşebbehünbihleri, Çemen.

⁴¹⁴ “Hoş çemenîst ârizet hâssa ki der-behâr-ı husn / Hâfız-ı hoş kelâm şod morg-ı sohen-serây-ı tu”
“Yanağın hele güzellik baharında hoş bir çemendir. Güzel sözlü Hâfız senin öten bir kuşun oldu.”

Çerağ (çerâğ)

Çerağ, aslında fitilde yanan ateşe denirken sonra kandil için de kullanılmaya başlanmıştır⁴¹⁵. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin yüzünden örtüyü kaldırmasıyla halvetteki âşıkların çerağını uyandırdığını söylenmektedir.

ساقی بیا که یار ز رخ پرده بر گرفت

کار چراغ خلوتیان باز در گرفت ^(H 91.1)⁴¹⁶

Defter (defter)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzünün güzelliği karşısında goncanın tomar gibi dürülüp kaldığı, açılmaya utandığı söylenmektedir. Beyitte bir deftere benzetilen gül, sevgilinin yüzü ile kıyaslanmaktadır. Gülün deftere benzetilmesinin sebebi ise yapraklarından ve bülbülün ona bakıp şakımasından kaynaklanmaktadır.

‘Aceb mi şekl-i tûmâr olsa gonca

İder hüsn-i ruhun gül defterin tay (B 514.2)

Deniz (deryâ)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin bazan zülfünü bazan kaşını göstermesi güzellik (yüz) denizinin medcezirine benzetilmektedir⁴¹⁷.

Gösterdi gâh zülfi karasın gehî kaşın

Deryâ-yı hüsn-i dôt ‘ayân itdi cezr ü med (B 43.3)

⁴¹⁵ “Çerağ, şem’in fetîlesinde yanan âteş pâresidir. Arabîde sirâc dirler.” (*Sûdî*, c. 1, s. 363); “Fitildeki şu’leye denilir. Sonra mecazen kandile tesmiye ve ıtlak olunmuşdur” (*Remzî*, c. 1, s. 411).

⁴¹⁶ “Sâkî biyâ ki yâr zi-ruh perde ber-girift / Kâr-ı çerâğ-ı halvetiyân bâz der-girift”

“Sâkî! Gel ki sevgili yüzünden perdeyi kaldırdı. Halvettekilerin çerağı yine tutuştu.”

⁴¹⁷ Beyitteki “hüsn” kelimesi ile yüzün kastedildiği hususunda oluşabilecek şüpheye karşı yüz-deniz teşbihini daha açık bir şekilde bildiren şu beyti örnek olarak verebiliriz: “Fülk-i melâhati karaya atdı rûzgâr / Deryâ-yı ‘ârizunda tutaldan kenâr hat” (Nev’î, *Divan*, haz. Mertol Tulum-M. Ali Tanyeri, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1977, s. 354).

Erguvan (erguvân)

Yanak, rengi dolayısıyla erguvana benzetilmektedir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin, erguvana benzeyen yanaklarında hattı dururken başka bir nakşa ihtiyacı olmadığı söylenmektedir.

بیاض روی ترا نیست نقش درخور از آنک

سوادی از خط مشکین بر ارغوان داری⁴¹⁸ (H 460.4)

Ferman (misâl)

Ferman, üzerinde tuğra bulunan padişah emridir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin, fermana benzeyen yüzüne tuğraya⁴¹⁹ benzer saçını düşürdüğünden beri dünyayı hükmü altına aldığı söylenmektedir.

Misâl-i hüsnüne tâvûs kuyruğu çekeli

Cihânı hükmüne râm itdi **ser-be-ser zülfün** (B 250.5)

Firdevs (Firdevs)

Firdevs, cennetin en yüksek ve en değerli kısmıdır⁴²⁰. Aşağıdaki beyitte sevgilinin firdevs bahçesine benzeyen yanaklarına düşen zülfün, tavus kuşunu andırdığı söylenmektedir.

زلف مشکین تو در گلشن فردوس عذار

چیست طاووس که در باغ نعیم افتادست⁴²¹ (H 68.4)

⁴¹⁸ "Beyâz-ı rûy-ı tu-râ nîst nakş der-hor ez-ânk / Sevâdî ez-hat-ı muşkîn ber erguvân dârî"

"Senin yüzünün beyazına nakış layık değildir. Zira erguvan üzerinde siyah hattan yazın vardır."

⁴¹⁹ Beyitte tuğranın "tavus kuyruğu" şeklinde ifade edilmesi, tuğranın "kol" denilen kısmının tavusun kuyruğuna benzetilmesinden kaynaklanmış olmalıdır. Bkz. *Şahin*, s. 92.

⁴²⁰ Sait Özervarlı, "Firdevs", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 13, İstanbul: TDV Yayınları, 1996, s. 123.

⁴²¹ "Zulf-i muşkîn-i tu der-gulşen-i firdevs-i ızâr / Çîst tâvûs ki der-bâğ-ı na'îm uftâde-est"

"Yanağının firdevs bahçesindeki siyah zülûf nedir? Cennet bahçesinde vaki olan tavustur."

Gonca (gonca)

Gonca, genel olarak açılmamış çiçek, tomurcuk manasına gelmekle beraber yalnız başına kullanıldığı vakit gül goncası kastedilir⁴²². Aşağıdaki beyitte bülbül sevgilinin gül yüzünü medhetmeye başladığı takdirde bahçedeki goncaların kendilerinden geçip yakalarını yırtacakları söylenmektedir.

Gül yüzün vafında **bülbül** kılsa elhânı dürüst

Bâğda bir **goncanun** kalmaz girîbânı dürüst (B 22.1)

Gökyüzü (gök yüzü, felek, çarh, gerdûn, çihre-i gerdûn, safha-i gerdûn)

Gökyüzünün sevgilinin yüzü ile mukayese edildiği beyitlere de rastlanmaktadır. Aşağıdaki beyitte âşık, göğün sevgilinin mum gibi parıldayan yüzünden utandığını, yanan gönlünden ettiği ah ile onu tekrar perdeden çıkarmak istediğini söylemektedir⁴²³. Gece vakti, göğün utanarak örtü arkasına çekilmesi, gündüz ise örtüsünü kaldırması olarak düşünülmüştür.

Felek mahcûbdur şem'-i ruhundan yandurup **çarhı**

Çıharmak ister anı **şu'le-i âhum hicâbından** (FT 208.3)

Aşağıdaki beyitte gökyüzünde pek çok uğurlu yıldız bulunabileceği, fakat sevgilinin yüzündeki ben gibi parlak bir inciye benzeyen yıldızın bulunamayacağı söylenmektedir.

Egerçi **gök yüzünde ahter-i ferhunde-fer** çokdur

Kanı **hâl-i ruhun mânendi** bir **rûşen güher kevkeb** (B 17.2)

⁴²² *Sâmî*, s. 970.

⁴²³ Tarlan, âh ile tulu veya gurup arasında şöyle bir ilişki kurar: “Güneş doğarken veya batarken ufukta kızılıklar içinde [doğar veya] batır ve o zaman şu’aları ufkî değildir. Ufuk, çizgisi üzerinde ve güneşin iki tarafında aşağı yukarı kırkbeş derecelik bir zaviye teşkil edecek derecede güneşi kucaklar. Bunun önüne “o” şeklinde olan “h” harfini koyarsanız eski yazımızda “ah” olur.” (*Tarlan*, c. 1, s. 54)

Gül (gül, gül-gûn)

Yüz, rengi sebebiyle güle benzetilir. Aşağıdaki beyitte gülün sevgilinin yanağındaki teri gördüğünden beri kıskançlık ateşiyle gülsuyuna battığı söylenmektedir.

گل بر رخ رنگین تو تا لطف عرق دید
در آتش رشک از غم دل غرق گلاب است (H 31.6)⁴²⁴

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilisi olmaksızın gül bahçesine gittiğinde güllerin sevgiliyi hatırlattığı için kendisinde ateş tesiri yaptığını ve yandığını, küllerinden dolayı gül bahçesinin külhane döndüğünü söylemektedir.

سوی گلزار رفتم آتش گل بی گل رویت
چنانم سوخت کز خاکستم گلزار کلخن شد (FF 147.5)⁴²⁵

Aşağıdaki beyitte şair, sevgiliye bahçeye gidip bülbüle yanağını göstermesini, böylece gülün haysiyetini zedeleyip onu bülbülün gözünde dikenden ibaret hâle getirmesini istemektedir. Gülün sevgilinin güzelliği karşısında solup dökülünce yalnız dikeninin kalmasına işaret edildiği de düşünülebilir.

Bâğa gir bülbüle 'arz-ı gül-i ruhsâr eyle

Yık gülün 'ırzını bülbül gözine hâr eyle (FT 247.1)

Aşağıdaki beyitte şair, başkalarının sevgilinin ayağını yahut elini öpmeye teşebbüs ettiğini, kendisine ise sevgilinin yüzünü güler şekilde görmenin yettiğini söylemektedir. İkinci mısraı, yüzü öpmenin yeteceği şeklinde anlamak da

⁴²⁴ "Gul ber-ruh-i rengîn-i tu tâ lutf-i arak dîd / Der-âteş-i reşk ez-gam-ı dil gark-ı gulâb-est"

"Gül rengin yanağındaki terin lutfunu gördüğünden beri haset ateşiyle gönül derdinden gül suyuna batmıştır."

⁴²⁵ "Sûy-ı gulzâr reftem âteş-i gul bî-gul-i rûyet / Çonân sûht k'ez hâkisterem gulzâr kulhân şod"

"Gül bahçesine doğru gittim. Senin yüzünün gülü olmayınca gülün ateşi beni öyle yaktı ki külümünden gül bahçesi külhane döndü."

mümkündür. Bu durumda şair, başkalarına göre azla yetinmek şöyle dursun, çok daha fazlasını istemiş olmaktadır.

Kimi **ayagun** öpmege sarkar kimi **elün**

Bâkîye besdür ey **gül-i handân** güler **yüzün** (B 260.5)

Gül bahçesi (gül-şen, gül-zâr, gül-sitân)

Aşağıdaki beyitte gönül bülbülünün sevgilinin gül bahçesine benzeyen yüzünü arzuladığı, can dudusunun ise onun şeker saçan dudağını istediği söylenmektedir.

Bülbül-i dil gülşen-i ruhsârun eyler ârzû

Tûtî-i cân la'l-i şekker-bârun eyler ârzû (FT 230.1)

Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilinin yüzüne bakmaktan göz bebeğinin gül bahçesine sahne olduğunu, sevgilinin başı yüksekte bir fidana benzeyen boyunun ise çoktandır zihninde yer ettiğini (dikildiğini) söylemektedir.

Ruhun 'aksiyle sahn-ı dîde bâğ u gül-sitânumdur

Nihâl-i ser-bülendün hayliden hâtır-nişânumdur (B 128.1)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin dudağının gonca, yüzünün gül bahçesine; kendisinin ise aşkıdan dolayı diken batmış bülbüle benzediğini söylemektedir.

Bir **lebi gonca yüzi gül-zâr** dirsен işte sen

Hâr-ı gamda 'andelîb-i zâr dirsен işte ben (B 380.1)

Gül yaprağı (gül-berg, berg-i gül)

Aşağıdaki beyitte sevgiliye gül yaprağına benzeyen yüzünü saçıyla örterek âşıklarını hasretten perişan eylemesi söylenmektedir.

گلبرگ را ز سنبل مشکین نقاب کن

یعنی که رخ بیوش و جهانی خراب کن (H 408.1)⁴²⁶

Aşağıdaki beyitte sevgilinin zülfünün, yanağına taravet vermesi; bir sünbülle gül yaprağını süslemeye benzetilmiştir.

Müselsel zülf-i müşğînünden arturmuş ruhun revnak

Zihî **sünbül** ki olmuş zîveri **gül-berg-i** handânun (FT 163.4)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yanağı taze gül yaprağına, dudağı ise halis şaraba benzetilmiştir.

Ruhun berg-i gül-i sîrâba benzer

Leb-i la'lün şarâb-ı nâba benzer (B 116.1)

Gümüş (sîm, sîmîn)

Aşağıdaki beyitte şair, gümüş yanaklı, siyah hatlı, ay yüzlü sevgilisine âşık olduğundan beri yüreğinden çıkan dumanla günlerinin karardığını söylemektedir.

دود دل کرد سیه روز مرا تا شده ام

مایل آن مهوش مشکین خط سیمین خد را (FF 5.5)⁴²⁷

⁴²⁶ "Gulberg-râ zi-sunbul-i müşkîn nikâb kon / Ya'nî ki ruh be-pûş u cihânî harâb kon"

"Gül yaprağını siyah sünbülle ört. Yani yüzünü sakla da cihanı harab eyle."

⁴²⁷ "Dûd-ı dil kerd siyeh rûz-ı me-râ tâ şode-em / Mâyil ân mehveş-i müşkîn hat-ı sîmîn had-râ"

"O gümüş yanaklı, siyah hatlı ay yüzlüye âşık olduğumdan beri gönlümden çıkan duman günümü kararttı."

Gündüz (gündüz, gün, rûz, nehâr)

Yüz, aydın olması sebebiyle gündüze benzetilir. Aşağıdaki beyitte şair, sevgiliyi düşünmekten dolayı çevresiyle alakasını tamamen kestiğini, gündüz ve gecenin kendisi için onun yüzü ve zülfünden başka bir şey olmadığını söyleyerek belirtmiştir.

Zülf ü ruhsârı hayâliyle nedür hâlün dimen

Öyleyem kim **gice vü gündüz** berâberdür mana (FT 21.2)

Güneş (güneş, gün, âfitâb, hurşîd, hûr, mihr, şems)

Aşağıdaki beyitte, güneşin o kadar parlaklığına rağmen sevgilinin yüzünün karşısında çok sönük kaldığı, onun etrafında pervane olduğu söylenmektedir.

پرتو روی ترا در خلوتم دید آفتاب

می رود هر دم چو سایه بر در و بامم هنوز (H 273.6)⁴²⁸

Aşağıdaki beyitte meleklerin insanlara görünmemesi sevgilinin yüzünün güneşi karşısında mahcup olmalarına bağlanmaktadır.

ملک را نیست چون خورشید رخسار تو زیبایی

عیانست این نمی پوشد کسی رخسار زیبا را (FF 6.4)⁴²⁹

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzünden örtüyü kaldırıp âlemi aydınlatmasından sonra güneşe ihtiyaç kalmadığı söylenmektedir. “Gün” kelimesi “gündüz” manasından başka sevgilinin yüzünü işaret edecek şekilde “güneş” manasıyla da kullanılmıştır.

⁴²⁸ “Pertov-i rûy-ı tu-râ der-halvetem dîd âfitâb / Mî-deved her dem çu sâye ber-der u bâmem henûz”
“Güneş halvetimde senin yüzünün ışığını gördü. Hâlâ sürekli kapımda ve damımda gölge gibi yürümekte.”

⁴²⁹ “Melek-râ nîst çun hurşîd-i ruhsâr-ı tu zîbâyî / ‘Ayân-est in ne-mî-pûşed kesî ruhsâr-ı zîbâ-râ”
“Melekte senin yüzünün güneşindeki güzellik yoktur. Zira kimsenin güzel bir yüzü saklamayacağı açıktır.”

Sen **yüzünden 'âlemi rûşen** kılup saldun **nikâb**

Yazıya salsun bu **günden sonra nûrın âfitâb** (FT 30.1)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin yüzünün şevkiyle kafiyesi “mâh-ı tâbân” ve “hurşîd-i dırahşân” olan bir matla beyti söylemekten bahsetmektedir. “Şevk” kelimesi hem “arzu, heves” hem “ateş, parlaklık” manalarına gelecek şekilde kullanılmıştır⁴³⁰.

Ruhların şevkine matla’ diyelüm kâfiyeler

Mâh-ı tâbân ile hurşîd-i dırahşân olsun (B 354.3)

Güzel (şâhid)

Yüz, doğrudan bir güzele benzetilebilmektedir. Aşağıdaki beyitte hattın, sevgilinin güle benzeyen yüzü etrafını bir hisar gibi çevrelediği söylenmekte, yüz güzeline perdedarlık ettiği belirtilmektedir.

گرد گلت کشید ز عنبر حصار خط

(FF 227.1)⁴³¹

شد شاهد جمال ترا پرده دار خط

Hazine (genc)

Yüzün, hazineye benzetilmesi tasavvuru genellikle saçın, hazinelerin koruyucusu olan ejderhaya benzetilmesiyle beraberdir⁴³². Aşağıdaki beyitte sevgilinin yanağının etrafındaki zincir şeklinde örülmüş zülüfleri bir hazineyi korumak üzere bekleyen iki ejdere benzetilmiştir.

İki **ejderdür** ki bir **genc** üzre **baş** koymuş yatur

Yâ **müsel sel 'ârızun devrinde gîsûlar** mîdur (FT 106.3)

⁴³⁰ “Şevk hararetli, sıcak aşktır” (Tarlan, c. 1, s. 128); “Şevk kelimesinde hararet ve parlaklık vardır” (Tarlan, c. 1, s. 208); “Nerede şevk geçerse orada ateş vardır” (Tarlan, c. 1, s. 296). *Ânenîrâc*’da da kelimenin ateşle ilgili manaları olduğu bildirilmektedir (c. 4, s. 2690).

⁴³¹ “Gird-i gulet keşîd zi-‘anber hisâr hat / Şod şâhid-i cemâl-i tu-râ perdedâr hat”

“Hat, gülünün etrafına anberden hisar çekti. Senin yüzünün güzeline perdedar oldu.”

⁴³² Bkz. Saç, Müşebbehünbihleri, Ejder.

Aşağıdaki beyitte zülûflerin, sevgilinin yüzüne kavuşmak arzusundaki âşığı bir hazineyi bekleyen ejderha gibi mahvettiğinden bahsedilmektedir.

Genc-i visâl tâlibini ejdehâ-sıfat

Ol halka halka zülf-i ham-ender-ham öldürür (B 133.2)

Huri (hûr)

Kur'an-ı Kerîm'de salih amel işleyen müminlere cennette bahşedileceği vadedilen, gündelik dilde güzel kadın için alem olarak kullanılan huri, sevgilinin yüzünün m.bihlerinden biridir. Aşağıdaki beyitte, cennet kıssasının sevgilinin semti hakkındaki hikâyelerden bir hikâye; hurilerin güzelliği hakkında anlatılanların sevgilinin yüzü hakkındaki rivayetlerden bir rivayet olduğu söylenmektedir.

ای قصهء بهشت ز کویت حکایتی

شرح جمال حور ز رویت روایتی (H 449.1)⁴³³

Aşağıdaki beyitte şair vaize hitap etmekte, ona cennetteki huri ve Tuba ağacından bahsetmesinin manası olmadığını, zira Tuba gibi salınan huri yüzlü sevgilisi yanındayken o laflara kulak asmayacağını söylemektedir.

Hûr u Tûbâ vasfın ey vâ'iz bu gün az eyle kim

Hem-dem ol **Tûbâ-hırâm ü hûr-peykerdûr** mana (FT 21.3)

Işık (ışık, ziyâ, pertev, tâb, fûrûğ)

Aşağıdaki beyitte ruhların yaratıldığı vakitte, sevgilinin yüzünün ışığı tecelli ettiği, yani güzelliğini gösterdiği zaman aşkın ortaya çıktığı ve bütün âlemi yakıp kavurduğu söylenmektedir.

⁴³³ “Ey kıssa-i bihişt zi-kûyet hikâyetî / Şerh-i cemâl-i hûr zi-rûyet rivâyetî”

“Ey cennet kıssası semtinden bir hikâye olan! Hurilerin güzelliğinin şerhi senin yüzünden bir rivayettir.”

در ازل پرتو حسنت ز تجلی دم زد

عشق پیدا شد و آتش ب همه عالم زد (H 157.1)⁴³⁴

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzünün aydınlığı gün ışığına, hat ve beni ise gölgeye benzetilmekte, âşığa zarar verenin bu gölge olduğu söylenmektedir.

Hat u hâl öldürür ‘uşşâkı tâb-ı ‘âriz incitmez

Zevâli bilmek istersen ziyâdan bilme zılden bil (B 312.3)

İman (îmân)

İman, aydınlıkla aynileştirildiği için sevgilinin aydın yüzü imanı temsil eder. Aşağıdaki beyitte sevgilinin kâfir saçının⁴³⁵ yüzüne düşmesi onun imana gelmesi olarak yorumlanmaktadır.

Gelüp **kâfir saçun ruhsâr**un üzre

Yüzün nûrın görüp **îmâne** geldi (B 498.3)

İrem (İrem)

İrem, eski bir zamanda Yemen’deki Âd kavmi hükümdarlarından Şeddâd tarafından cennete nazire olması maksadıyla yaptırıldığı kabul edilen çok büyük bir şehirdir⁴³⁶. Bahçeleriyle meşhur olan, hatta bu sebeple sıklıkla “bâğ-ı İrem” şeklinde ifade edilen bu yer⁴³⁷, aşağıdaki beyitte olduğu gibi “cennet” manasıyla da kullanılır. Burada sevgilinin yanağı üzerindeki zülfünün kıvrımı, cennette dolaşan bir tavusa benzetilmiştir.

⁴³⁴ “Der-ezel pertov-i husnet zi-tecellî dem zed / ‘İşk peydâ şod u âteş be-heme âlem zed”

“Ezelde yüzünün ışığı görününce aşk ortaya çıktı ve ateş bütün âlemi vurdu.”

⁴³⁵ Bkz. Saç, Müşebbehünbihleri, Kâfir.

⁴³⁶ Detaylı bilgi için bkz. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 11. Cilt, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015, s. 361-363.

⁴³⁷ *Nâcî*, s. 49.

Ham-ı zülfün ki devr eyler yanagun

İrem tâvûsıdur cevîlâna geldi (B 498.2)

Kâbe (Ka'be)

Âşıkların yüzlerini döndürdüğü ve onlar için en mukaddes mevki olması hasebiyle yüz için Kâbe denilir. Aşağıdaki beyitte cihanda aşk ortaya çıktığından beri sevgilinin Kâbeye benzeyen yüzünün herkesin istek ve emellerini gerçekleştirmek için döndüğü bir yer olduğu belirtilmektedir.

Kible-i ikbâl-i 'âlemdür cemâlün Ka'besi

Tâ irişdi 'âleme âvâze-i tekbîr-i 'aşk (B 235.3)

Kâğıt (varak)

Aşağıdaki beyitte güneş ışığının sevgilinin ay yüzünü parlattığı belirtilmekte, bu kâğıdın, yani yüzün, hangi yazı için böyle tezhiplendiği sorulmaktadır. Tezhip, kıymetli yazıların bulunduğu kâğıtlara altın suyu kullanılarak yapılan süslemelerdir. Güneş ile altın suyu arasında bağlantı kurulmuştur. Yazıdan kasıt, sevgilinin hattıdır.

Tâb-ı horşîd meh-i rûyuna virmiş revnak

Tâ ne zîbâ **hat** içün ola bu **tezhib-i varak** (FT 146.1)

Kasır (kasr, kâh)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin yüzü gibi bir köşk, kaşı gibi bir kıvrım varken Kîsrâ'nın tâkını yahut Kayser'in kasrını anmanın yersiz olduğunu söylemektedir⁴³⁸. "Kasr" ile "kayser" cinas oluşturdıkları için sıklıkla beraber kullanılırlar.

Kâh-ı hüsn-i yâre bak seyr it ham-ı ebrûsını

Adın anma **tâk-ı** Kîsrâ ile **kasr-ı Kayserün** (B 258.2)

⁴³⁸ Bkz. Kaş, Müşebbehünbihleri, Tâk.

Kible (kible)

Bütün âşıklar yüzlerini ondan tarafa çevirdikleri için sevgilinin yüzü kibleye benzetilir. Aşağıdaki beyitte güzel çocukların yüzünün nazar ehlinin⁴³⁹ kiblesi olduğu, bunu tasdik etmeyen kişinin Müslüman sayılamayacağı söylenmektedir.

رخ زیبا پسران قبلهء اهل نظر است

هر که باور نکند نیست مسلمان ای شیخ (FF 125.5)⁴⁴⁰

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzünün canın kiblesi olduğu, kapısının eşiğinin ise gönlün Kâbesi olduğu söylenmekte; onun aşkı yolunda kendini feda etmenin ilk yapılacak şey olduğu belirtilmektedir.

Ey ruhun **kible**-i cân hâk-i derün **Ka'be**-i dil

Reh-i 'ışkunda fenâ ser-hadi evvel menzil (FT 171.1)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin kapısının eşiğinin bile Mescid-i Aksâ'ya eş değerde olduğu belirtilmekte, yüzü kibleye, kaşı ise mihraba benzetilmektedir.

İşigün Mescid-i Aksâya mânend

Yüzün **kible** kaşun **mihrâba** benzer (B 116.3)

Kitap (kitâb)

Aşağıdaki beyitte şair sevgilisine, kendini bilgi ve hünelerle donatmasını, ârif insanlarla oturup kalkmasını öğütlemekte, cahil kişilere karşı yüzünü kitap gibi açmamasını tembihlemektedir.

⁴³⁹ Ehl-i Nazar: Gönül ehlinden ve sürekli güzellere bakan kimseden kinayedir (*Dihhudâ*, c. 3, s. 3154).

⁴⁴⁰ "Ruh-ı zîbâ-peserân kible-i ehl-i nazar-est / Her ki bâver ne-koned nîst muselmân ey şeyh"

"Çocukların güzel yüzü nazar ehlinin kiblesidir. Ey şeyh! Her kim ki buna iman etmez, müslüman değildir."

Derûnun pür-ma'ârif hem-nişînün merd-i ârif kıl

Açılma ey **yüzi gül** şahs-ı nâ-dâna **kitâb**-âsâ (B 2.3)

La'l (la'l)⁴⁴¹

Aşağıdaki beyitte sevgilinin ince bir fidana benzeyen boyunun dudağı ve al yanaklarıyla; yaprağı ve meyvesi la'l olan bir budağı andırdığı söylenmektedir.

Nâzûk **nihâli** ol **leb ü ruhsâr-ı âl** ile

Bir **şâhdur** ki olmuş ana **berg ü bâr la'l** (B 311.4)

Lale (lâle)

Klasik Fars ve Türk edebiyatlarında lale ile kastedilen genellikle gelincik çiçeğidir⁴⁴². Lale, rengi sebebiyle yanağa benzetilir. Aşağıdaki beyitte yanında bir lale yanaklı olmayınca bahçelerde gezmenin kişiye zevk vermeyeceği söylenmektedir.

طرف چمن و طواف بستان

بی لاله عذار خوش نباشد (H 168.2)⁴⁴³

Aşağıdaki beyitte şair, birlikte oldukları gün lale yanaklı sevgilisinin, gönlünü dağladığını; böylece hicranın karanlık gecesi için kendisine bir چراغ yaktığını söylemektedir.

⁴⁴¹ Bkz. Dudak, Müşebbehünbihleri, La'l.

⁴⁴² "Lâle: Envâ' u elvânı olur. Aslı kırmızı olmakla 'lâle' tesmiye olunmuştur. Zîrâ surh renge 'lâl' derler. Rûmda envâ'ı gâyet çoktur. Her birine isim ta'yîn etmişlerdir. *Mü'eyyidü'l-Fuzalâ*'da mastûrdur ki her şükûfe ki hod-rû ola ya'nî ekmeden bite, ona 'lâle' derler. Ammâ meşhuru lâle-i dâg-dârdır ki şu'arâ kalb-i 'uşşâka teşbîhen isti'mâl ederler. İçi siyâh olur" (*Şu'ûrî*, c. 4, s. 3279); "Lâle: 'Umûmen tohumusuz, hod-rû biten lâle ve husûsan lâle-i dâg-dâr ismidir ki Türkîde dahi lâle ta'bîr olunur. Envâ'-ı 'adîdesi vardır: Lâle-i kûhî, lâle-i berrî, lâle-i şâkayık... Lâle-i duhterî bir nev' lâledir ki yaprağının kenârları gâyet de kırmızı ve vasatı siyâh olur; âzergûn dahi derler. 'Arabîde Şakâyıku'n-Nu'mân denir. Zîrâ bu lâleye Nu'mân b. Münzir i'tibâr eyledi. Bunu müfredâtta gelincik çiçeği dedikleridir deyü resmetmişlerdir (*Burhân*, s. 542); "Lâle, gelinciktir. Kırmızı ve parça parçadır. Ortasındaki siyaha da dâg-ı lâle yani gelincik dâğı, yarası denir" (*Tarlan*, c. 2, s. 25). Bu manalardan dolayı lâlenin geçtiği beyitlerde "dâğ" ve kan/hûn kelimeleri de sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.

⁴⁴³ "Tarf-ı çemen u tavâf-ı bustân / Bî-lâle ızâr hoş bâşed"

"Çemen semti ve bahçe dolaşmak lale yanaklı biri olmadıkça hoş değildir."

روز وصل ای لاله رخ داغی نهادی بر دلم

سوختی بھر شب تاریک هجرانم چراغ (FF 231.3)⁴⁴⁴

Aşağıdaki beyitte şair, ızdıraptan bağrının kan olduğunu belirtmekte, lale yanaklı sevgilisinin gözlerinden akan bu kan parçalarında gizli bir yarası bulunduğundan haberi olmamasından dolayı yakınmaktadır.

Fegân kim **bağrumun ol lâle-ruh kan** olduğın bilmez

Ciger pergâlesinde **dâğ-ı pinhân** olduğın bilmez (FT 114.1)

Aşağıdaki beyitte şair, yanında lale yanaklı bir sâkî ve gül renkli şarap olduktan sonra meyhane köşesiyle gül bahçesi köşesinin kendisi için bir olduğunu söylemektedir.

Künc-i **mey-hâne** ile **gûşe-i gül-şen** birdür

Sâkî-i **lâle-‘izâr** u **mey-i gül-fâm** olsa (B 435.4)

Lale bahçesi (lâle-zâr)

Aşağıdaki beyitte lale bahçesinin sevgilinin yüzünden taravet⁴⁴⁵ kesbettiği, sevgilinin yüzü olmaksızın ömür çiçeğinin dökülüp gittiği söylenmektedir.

ای خرم از فروغ رخت لاله زار عمر

بازآ که ریخت بی گل رویت بهار عمر (H 263.1)⁴⁴⁶

⁴⁴⁴ “Rûz-ı vasl ey lâle-ruh dâğî nihâdî ber-dilem / Sûhtî behr-i şeb-i târîk-i hecrânem çerâğ”

“Ey lale yüzlü! Vuslat günü gönlümü dâğladın. Ayrılığın karanlık gecesi için bana چراغ yaktın.”

⁴⁴⁵ “Her mekân ki âb-ı revân u sebzezâr ve şükûfe-ârâ ve çemen-pîrâ ola, ona ‘hurrem’ denilir. ‘Arabîde ‘mekân-ı nüzhet’ dedikleri ma’nâyadır” (Şu’ûrî, c. 2, s. 1676).

⁴⁴⁶ “Ey hurrem ez-furûğ-ı ruhet lâle-zâr-ı ‘omr / Bâz â ki rîht bî gul-i rûyet behâr-ı omr”

“Ömrün lale bahçesine yüzünün ışığıyla taravet veren! Gel ki senin yüzünün gülü yokken ömür çiçeği döküldü.”

Levha (levh)

Ele aldığımız beyitlerde levha (levh) sevgilinin yüzü ile beraber sıklıkla anılmaktadır. Bu beyitlerde doğrudan sevgilinin yüzüne atfedilmeksizin kullanılmış olmakla beraber başka şairlere ait beyitlerden onun için de kullanıldığı anlaşılmaktadır⁴⁴⁷. Aşağıdaki beyitte kişinin ay yüzlülere duyulan sevgiyi idrak edebilmek için gönlünün levhasını kinden temizlemesi gerektiği söylenmektedir. Yani gönül levhası sevgilinin yüzü gibi saf ve parlak olmalıdır.

فضولی پاک کن از کینهء اغیار لوح دل

که ذوق از مهر مه رویان دل بی کینه می بیند (FF 149.7)⁴⁴⁸

Melek (melek, firişte)

Güneşin bile melek yüzlü sevgiliye hayran olduğu belirtilen aşağıdaki beyitte gölgenin sürekli sevgilinin yanında dolaşmasından dolayı güneşin kıskançlığını uyandırdığı ve onun kılıca benzeyen ışıklarının hücumuna uğradığı söylenmektedir.

Bulduğı yerde hasedden **gün** urur **sâyene tîg**

Ki refîk olmaya sen **mâh-ı melek-sîmâya** (FT 239.4)

Meşale (meş'ale)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin küfre benzeyen zülfünün Müslümanların yolunu kesmeye çalıştığı, yüzünün ise onun bu maksadına meşale tutarak yardım ettiği söylenmektedir.

⁴⁴⁷ Mesela:

از لوح روی دلبران سی و دو خط حق بخوان اسرار ما اوحی نگر از چار هفت و چار او

(Nesîmî, *Divan*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya 3977, 59b). Tercümesi: “Güzellerin yüzü levhasından Hakk’ın otuz iki hattını oku! / ‘Ne vahyettiye’nin esrarına onun dört yedi ve dördünden nazar et!”

⁴⁴⁸ “Fuzûlî pâk kon ez-kîne-i ağıâr levh-i dil / Ki zevk ez-mihr-i mehrûyân dil-i bî-kîne mî-bîned”

“Ey Fuzûlî! Gönlünün levhasını başkalarına duyduğun kinden temizle. Zira ancak kinsiz bir gönül ay yüzlülerin sevgisinden zevk alabilir.”

کفر زلفش ره دین می زد و آن سنگین دل

در رهش مشعله از چهره بر افروخته بود⁴⁴⁹ (H 221.4)

Mum (şem')

Sevgilinin yüzü, hem aşığın gönlünü yakması, hem de aydınlık olması itibarıyla muma benzetilir. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin yüzünün şenlik mumunu yaktığı, yani meclisi sevinç ve coşkunu gark ettiği demleri anmakta⁴⁵⁰; o zamanlarda kendi gönlünün o muma pervasız bir şekilde atılan bir pervane gibi olduğunu söylemektedir.

یاد باد آن که رخت شمع طرب می افروخت

وین دل سوخته پروانه نا پروا بود⁴⁵¹ (H 213.4)

Aşağıdaki beyitte şair kimsesiz geçirdiği gecelerin karanlık olmadığını, sevgilinin yüzünün hayalinin meclisini bir mum gibi aydınlattığını söylemektedir.

شب تنهایی من نیست فضولی بی نور

شمع بزمست خیال رخ یارم همه شب⁴⁵² (FF 56.7)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilisinin, gönlünün nasıl yandığını muma bakarak anlamasını düşünmekte fakat mumun da sevgilinin yüzüne bakacak takate sahip olmadığını söylemektedir. “Tâb” kelimesi, “takât” manasından başka “aydınlık” manasına da gelmektedir. “Ruşen eylemek”, “tefhim etmek” manasında kullanılmakla beraber yine “aydınlattmak” manasına gelmektedir.

⁴⁴⁹ “Kufr-i zulfeş reh-i dîn mî-zed u ân sengîn-dil / Der-reheş meş’ale ez-çehre ber-efrûhte bûd”

“Zülfünün küfrü din yolunu kesti. O taş kalpli ise onun yoluna çehresiyle meşale tutmaktaydı.”

⁴⁵⁰ “Bir bezmin yani gece kurulan işret meclisinin en evvel ihtiyacı bir mumadır” (Tarlan, c. 3, s. 110).

⁴⁵¹ “Yâd bâd ân ki ruhet şem’-i tarab mî efrûht / V’în dil-i sûhte pervâne-i nâ-pervâ bûd”

“Anılsın ki yüzün işret mumunu yakardı! Bu yanık gönül pervasız bir pervane idi!”

⁴⁵² “Şeb-i tenhâi-yi men nîst Fuzûlî bî-nûr / Şem’-i bezm-est hayâl-i ruh-ı yârem heme şeb”

“Ey Fuzûlî! Yalnız olduğum geceler nursuz değildir. Sevgilimin yüzünün hayali bütün gece meclisi aydınlatan bir mumdur.”

Sûzum dir idüm şem' sana eylese rûşen

Nezzâre-i ruhsâruna yok şem'de hem tâb (FT 24.3)

Aşağıdaki beyitte güneş çeşmesine parlaklık verenin sevgilinin yüzünün aydınlığı⁴⁵³ olduğu; yine onun muma benzeyen yüzünün alevinin güneşe ışık bağışladığı söylenmektedir. Güneşin çeşmeye benzetilmesi, onun ışık vermesi sebebiyle su gibi bir hayat kaynağı olmasından kaynaklanmaktadır⁴⁵⁴.

Ey safâ-yı 'ârızundan çeşme-i hurşîde âb

Şu'le-i şem'-i cemâlün nûr-bahş-ı âfitâb (B 18.1)

Mushaf (mushaf, Kur'ân, Kelâm-ı Kadîm)

Aşağıdaki beyitte âşık, vaize hitapla, delikanlıların ay gibi güzel yüzlerine bakmanın haram kılınmadığını Kur'ânın manasını kavrayanın bunu bildiğini söylemektedir.

حکم منع از مه رخسار جوانان نشدست

مگر آگه نه از معنی قرآن ای شیخ

(FF 125.2)⁴⁵⁵

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin yanağı ve dudağını övdüğü için kendisini müfessir ve muhaddis olarak adlandırmaktadır. Dudak, sözlerin kendisinden çıktığı uzuv olduğu için hadis ilmiyle; yanak ise hattın, yani yazının bulunduğu mahal olduğu için tefsir ilmiyle ilişkilendirilmiştir⁴⁵⁶.

⁴⁵³ "Safâ"nın aydınlık manası için bkz. *Dihhudâ*, c. 9, s. 13171.

⁴⁵⁴ Su-güneş münasebetine dair *Şu'ûr'*de geçen şu etimolojik izahı da buraya kaydedebiliriz: "Merhûm Kemâlpaşazâde'nin tasarrufât-ı hâssındandır ki âftâb lafzı mürekkebdir, ammâ hûrşîd gibi zâhiren terkîbi ma'lûm değildir. Bir cüz'ü 'âf'tır ki aslı 'âb'dır; bâ, fâ'ya ibdâl olunmuştur. Bir cüz'ü de 'tâb'dır ki kızdırıcı ma'nâsına. Ma'nâ-yı terkîb, su kızdırıcı olur." (c. 1, s. 367)

⁴⁵⁵ "Hukm-ı men' ez-meh-i ruhsâr-ı civânân ne-şode-est / Meger âgeh ne-î ez-ma'nî-i Kur'ân ey şeyh" "Civanların ay yüzlerine bakmak yasaklanmamıştır. Ey şeyh! Yoksa Kur'ânın manasından haberdar değil misin?

⁴⁵⁶ Tarlan, yüz-mushaf alakasına dair şu izahı getirmektedir: "İzâr (yüz ve yanak) Kur'ândır. Hurufiliğe değil, ilm-i hurufa göre insan yüzünde 28 harf vardır. Bunlara 'hat' denir. Ana hatları 'hutut-ı ümmühat'

'îzâr ü lebün vasfın eyler Fuzûlî

Ana hem **müfessir** direm hem **muhaddis** (FT 46.7)

Aşağıdaki beyitte baharın gelmesiyle sevgilinin mushafa benzeyen yüzünü açtığı ve bunu gören bülbüllerin ona bakarak ders okumaya başladığı söylenmektedir.

Nev-bahâr açdı **cemâlün mushafından** bir **varak**

Ol **varakdan** başladı **gül-şende bülbüller** sebak (B 243.1)

Mushafa el basarak yemin etme âdetine telmihte bulunan aşağıdaki beyitte sevgilinin zülfünün âşıkların gönlünü almadığına dair yemin ettiği belirtilmekte, yüze düşmüş hâli de mushafa el basması olarak tasavvur edilmektedir.

Gönüller aldugın inkâr ider meger **zülfün**

Elini mushafa urmış yemîn ider **zülfün** (B 250.1)

Naim cenneti (Na'îm)

"Na'îm", cennetin isimlerinden biridir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin yanağına düşen zülfü "cennetü'n-na'îm"deki tavusa benzetilmektedir.

زلف مشکین تو در گلشن فردوس عذار

چیست طاووس که در باغ نعیم افتادست⁴⁵⁷ (H 68.4)

baba hatları 'hutut-ı âbâ'. Hutut-ı ümmehât: 2 kaş, 4 kirpik, 1 saç. Hutut-ı âbâ: 2 bıyık, 4 sakal, 1 bam teli. Hepsî 14 eder. Bunu hâl ve mahal ile darbedersek 28 eder. Bu itibarla insana Kur'ân-ı nâlık derler. Kur'ânı cem eden Hazret-i Osman'dır. Yüze de Mushaf-ı Osman derler. Bir de Hazret-i Osman 'Zinnûreyn'dir. Yani Hazret-i Peygamberin iki kızı ile evlendiği için iki nura sahip olmuştur. Yüzde de iki yanak vardır. Her yanak bir nurdur" (Tarlan, c. 1, s. 179-180).

⁴⁵⁷ "Zulf-i müşkîn-i tu der-gulşen-i firdevs-i 'îzâr / Çîst tâvûs ki der-bâğ-ı na'îm uftâde-est"
"Yanağının firdevs bahçesindeki siyah zülûf nedir? Cennet bahçesinde vaki olan tavustur."

Nar çiçeği (gül-nâr)

Aşağıdaki beyitte gül bahçesine benzeyen mecliste kadehin taze gonca, sâkînin yanağının ise nar çiçeğinin yerini tuttuğu söylenmektedir.

Gül-sitân-ı bezme sâgar gonca-i sîr-âb ise

Âteşîn ruhsârı sâkînün de bir gül-nârdur (B 58.2)

Nesrin (nesrîn)

Bir gül çeşididir⁴⁵⁸. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin yanaklarına gül ve nesrin rengini veren Allah teâlânın kendisine de sabır ve sükûn vermeye kâdir olduğunu söylemektedir.

آن که رخسار ترا رنگ گل و نسرين داد

صبر و آرام تواند بمن مسکين داد (H 115.1)⁴⁵⁹

Aşağıdaki beyitte şair bahçivana yetiştirdiği şimşad ve nesrini kendisine göstermemesini istemekte, onun şimşadının sevgilinin boyu, nesrinin ise sevgilinin yüzü olduğunu söylemektedir.

Bâğ-bân şimşâd ü nesrînün mana 'arz itme kim

Ol kad ü ruhsârdur şimşâd ü nesrînüm menüm (FT 203.2)

⁴⁵⁸ *Burhân*'a göre diğer adları "Van gülü" ve "Mısır Gülü"dür (s. 592). Klasik Fars ve Türk edebiyatlarında sıklıkla geçen "nesteren" de *Dihhudâ*'ya göre "nesrîn" ile aynı çiçektir (c. 13, s. 19851). Fakat bu çiçek *Burhân*'da "Ağustos gülü" ve "yabani gül" şeklinde isimlendirilmiş ve "nesrîn" ile arasında bir bağlantı kurulmamıştır (s. 591). Sûdî ise "ak çiçek" (s. 1179), "ak gül" (s. 2508), "gül-i nâsırî" (s. 499) diye adlandırdığı bu çiçeğin pek çok yerde (s. 979, 1126, 1361) nesteren ile aynı çiçek olduğunu belirtmekle beraber Hâfız'ın iki kelimeyi de kullandığı bir beytin izahında beyitte bu iki kelimenin müteradif olarak kullanılmış olamayacağını söylemektedir (s. 2174).

⁴⁵⁹ "Ân ki ruhsâr-ı tu-râ reng-i gul u nesrîn dâd / Sabr u ârâm tevâned be-men-i miskîn dâd"
"Yüzüne gül ve nesrinin rengini veren ben fakire sabır ve huzur vermeye de güç yetirir."

Aşağıdaki beyitte sevgiliye hitap edilerek, ondan yüzünü açarak gül ve nesrini utandırması; salınarak servi ile sanavbere yürüyüşün nasıl olduğunu göstermesi istenmektedir.

Açıl **bâğ**un **gül ü nesrî**ni ol **ruhsârı** görsünler

Salın **serv ü sanavber şîve-i reftârı** görsünler (B 55.1)

Nevruz (nev-rûz)

Nevruz, yani 21 Mart, baharın ilk günüdür ve bayram olarak kutlanır. Dolayısıyla m.bihleri arasında bahar ve bayram olan yüzün nevrüza da⁴⁶⁰ benzetilmesi anlaşılabilir bir şeydir. Aşağıdaki beyitte âşığın sevgilinin yüzünü methetmesi bülbülün nevrüzün güzellikleri karşısında ötmeye başlamasına benzetilmektedir.

Vasf-ı **hüs**ninde ser-âgâz itdi dil **nev-rûz**da

Bülbül-i şûrîdenün itdükleri gulgul gibi (B 532.4)

Nigaristan (nigâristân)

Nigaristan veya nigarhane, resim, tasvir ve nakış dolu olan yerdir⁴⁶¹. Aşağıdaki beyitte her ne kadar nigaristanda siyah nakşa şaşılmaması gerekmektedir de sevgilinin yanağındaki karıncaya benzeyen hattının hayranlık uyandırdığı söylenmektedir.

بس غریب افتاده است آن مور خطت گرد رخ

گرچه نبود در نگارستان خط مشکین غریب (H 18.6)⁴⁶²

⁴⁶⁰ Bkz. Yüz, Müşebbehünbihleri, Bahar ile Yüz, Müşebbehünbihleri, Bayram.

⁴⁶¹ *Remzi*, c. 2, s. 889, ; *Dihhudâ*, c. 13, s. 2078-2079.

⁴⁶² “Bes garîb uftâde-est ân mûr-ı hattet gird-i ruh / Gerçi ne-buved der-nigâristân hat-ı muşkîn garîb”
“O karınca hat yüzünün çevresinde ne garip vaki oldu! Gerçi nigaristanda miske benzer hat garip deildir.”

Nur (nûr, envâr, enver, münevver)

Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilisinin güzelliği artarken kendi görme kabiliyetinin azalmasını gözünün nurunu sürekli bakarak o yüze harcamış olmasına bağlamaktadır⁴⁶³.

مگر شد ذره ذره نور چشمم صرف رخسارت

که نور چشم من کم حسن رخسار تو افزون شد ^(FF 161.6)⁴⁶⁴

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin kâinatı aydınlatan yüzüne bakarak gönlü nurlandırmayı tavsiye etmektedir.

Cemâl-i yâre nazar kıl derûnun it rûşen

Ki nûr-bahşdur ol tal'at-i cihân-efrûz (B 198.6)

Peri (perî)

Periler, göze görünmeyen latif varlıklardır⁴⁶⁵. Aşağıdaki beyitte şair, kendisini terkeden peri yüzlü güzelin hangi hatası sebebiyle böyle bir hata işlediğini sormaktadır. İkinci “hata” kelimesi, memleket olan “Hatâ” şeklinde anlaşılırsa sevgilinin Hatâ’ya doğru yola çıktığı manasını verir.

آن ترک پری چهره که دوش از بر ما رفت

آیا چه خطا دید که از راه خطا رفت ^(H 88.1)⁴⁶⁶

⁴⁶³ Âşığın bakışıyla sevgilinin güzelliğinin artması Fuzûlî'nin *Leylâ ve Mecnûn*'daki bir beytinde de geçmektedir: “Ne dilber kim demâdem ‘âşika ‘arz-ı cemâl itmez / Kalur nâkıs bulup feyz-i nazar kesb-i kemâl itmez” (Fuzûlî, *Leylâ ile Mecnun*, haz. Necmettin Halil Onan, İstanbul: Maarif Basımevi, 1955, s. 273).

⁴⁶⁴ “Meger şod zerre zerre nûr-ı çeşmem sarf-ı ruhsâret / Ki nûr-ı çeşm-i men kem husn-i ruhsâr-ı tu efzûn şod”

“Acaba gözümün nuru zerre zerre senin yüzüne mi sarf oldu? Zira benim gözümün nuru azaldı, senin yüzünün güzelliği arttı.”

⁴⁶⁵ “Cin ma'nâsınadır ki nev'-i ma'hûdedir” (*Burhân*, s. 153); “Bir mahlûktur. Müslim ve muvahhid derler. Uçtukları ecilden ‘kanatlı’ tesmiye olunmuştur. Perî, kanatlı demektir. Ve âfitâb ma'nâsına da geldiği mu'teber lûgat kitâblarında mastûrdur isti'âre tarîkıyla” (*Şu'ûrî*, c. 2, s. 1090); “Cin taifesinin gayet güzel addolunan sınıf-ı mahsus” (*Nâcî*, s. 192).

⁴⁶⁶ “Ân Turk-i perî çehre ki dûş ez-ber-i mâ reft / âyâ çi hatâ dîd ki ez-râh-ı hatâ reft”

“O peri çehreli Türk dün gece yanımızdan gitti. Acaba ne hata gördü ki hata yolundan gitti?”

Aşağıdaki beyitte şair, kendisinden akıl ve din beklenmemesini zira peri yüzlü güzeller tarafından ele geçirildiğini, yani onlara tutulduğunu söylemektedir.

فضولی از من بیچاره عقل و دین مطلب
که مبتلای بتان پری لقا شده ام
(FF 254.7)⁴⁶⁷

Aşağıdaki beyitte peri yüzlülerin şeytana benzeyen kimselere meylettğini, düzgün insanların can ve gönüllerini verseler bile onların gönlünü çeilemediği söylenmektedir. Şeytan manasındaki “dîv”⁴⁶⁸, “perî”nin zıddı olarak kullanılmıştır.

Her **perî-rûyun** olur meyli **rakîb-i dîve**

Cân u dil virmek ile bunlara **âdem** yaramaz (B 203.3)

Put (büt)

Aşağıdaki beyitte âşık kendisini ayıplayanlara hitap etmekte, put gibi güzellerin yüzlerini görmemelerine minnetdarlık alameti olarak kendisini Allâh’ın afv u mağfiretine bağışlamalarını istemektedir.

شکرانه را که چشم تو روی بتان ندید
ما را بعفو و لطف خداوندگار بخش
(H 284.7)⁴⁶⁹

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzüne hasetlerinden binlerce zahidin putperest olduğu, binlerce brahmanın⁴⁷⁰ ise putlarını kırdığı söylenmektedir.

⁴⁶⁷ “Fuzûlî ez men-i bî-çâre ‘akl u dîn me-taleb / Ki muhtelâ-yı butân-ı perî likâ şode-em”

“Ey Fuzûlî! Ben biçarenden akıl ve din talep etme. Zira peri yüzlü putların müptelası olmuşum.”

⁴⁶⁸ “Şeytan ve iblîsdir; ve ifrit ma’nâsına gelir ki ecinneden habîs ve nâfiz olandır” (*Burhân*, s. 291); “Şeytan; insana mazarattı olan cinnî-i habîs” (*Nâcî*, s. 419).

⁴⁶⁹ “Şukrâne-râ ki çeşm-i tu rûy-ı butân ne-dîd / Mâ-râ be-’afv u lutf-ı Hudâvendigâr bahş”

“Gözünün putların yüzünü görmemesine şükran olarak bizi Allâh’ın afv u mağfiretine bağışla!”

⁴⁷⁰ Esasen brahman rahibi manasına gelmekle beraber klasik Fars ve Türk edebiyatlarında daha çok putperest ve zünnar bağlayan manalarında kullanılmaktadır (*Ânenidirâc*, c. 1, s. 695). Ateşperest (mecûsi) manasına da gelir (*Burhân*, s. 113).

هزاران زاهد از رشک رخت شد بت پرست اما

هزاران برهن را هم ز رشکت بت شکن دیدم (FF 255.6)⁴⁷¹

Aşağıdaki beyitte puta benzeyen güzelin, yüzünden örtüyü kaldırmış bir şekilde gelmesinden dolayı selamet ile akıl ve imanın gitmesinin mukarrer olduğu söylenmektedir.

Ol **büt**-i ser-keş gelür salmış **cemâl**inden **nikâb**

Ey selâmet el-firâk ey 'akl ü **îmân** el-vidâ' (FT 139.5)

Ravza (**ravza**, **ravza-i cennet**, **riyâz**)

Ravza, suyu ve çimeni bol bahçe manasına gelir⁴⁷². Cennet için de kullanılır⁴⁷³. Aşağıdaki beyitte sevgilinin yanağındaki semen kokulu saçın aslında ravzada dolaşan tavus olduğu söylenmektedir.

Tâvûsdur ki **ravza**da cevîlâna başlamış

Ruhsârun üzre **zülf-i semen-bû** degüldür ol (B 295.2)

Ruhsâr [kelimenin imlası]

Aşağıdaki beyitte benin, sevgilinin yanağında bulunmak imtiyazına sahip olması, “ruhsâr” kelimesindeki “hı” harfine konulan noktaya bağlanmaktadır. Beyitte bir ilm-i nûcum ıstılahı olan “menzil”⁴⁷⁴, “hâle” kelimesiyle bililtizam kullanılmıştır.

Ruhsâra nokta olmak resm-i **hat** olmasaydı

Düşmezdi **menzil** itmek **ruhsâr**un üzre **hâle** (FT 244.2)

⁴⁷¹ “Hezârân zâhid ez-reşk-i ruhet şod but-perest ammâ / Hezârân berhemen-râ zi-reşket but-şiken dîdem”

“Binlerce zahit yüzüne haset etmekten puta tapar oldu. Ama binlerce brahmanı da sana hasetten put kırar gördüm.”

⁴⁷² *Sâmî*, s. 675.

⁴⁷³ Bekir Topaloğlu, “Cennet: Cennetin isimleri”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 7, İstanbul: TDV Yayınları, 1993, s. 376.

⁴⁷⁴ Bkz. 741. dipnot.

Rum diyarı (Rûm)

Göz bebeği-ben benzerliğine⁴⁷⁵ işaret eden aşağıdaki beyitte âşığın göz bebeğinin aksi, yani ben, sevgilinin Rum memleketine benzeyen yüzüne ulaşmak için denizleri aşip, yani gözyaşlarından geçip gelmiş bir Hindu⁴⁷⁶ olarak görülmektedir. Rum, beyazı; Hint ise siyahı temsil ettiğinden tezat sanatı yapılmıştır.

Nedür didüm **ruh**-ı **sâf**unda 'aks-i **merdüm**-i **çeşmüm**

Didi gelmiş gemiyle **Rûm**'a deryâ kat' idüp **Hindû** (FT 231.5)

Sabah (subh)

Aşağıdaki beyitte âşık, sabah akşam sevgilinin yüzü ve zülfünü anmakta olduğunu söylemektedir. Sabah yüz; akşam ise zülfe nisbetle kullanılmıştır.

ذکر رخ و زلف تو دلم را

وردیست که صبح و شام دارد (H 122.7)⁴⁷⁷

Sayfa (safha, sahîfe)

Aşağıdaki beyitte şair, kazaya hitap etmekte, güzellerin yanağına yazı yazacağı vakit, onun göz bebeğinden başka nokta, yani ben koymamasını istemektedir⁴⁷⁸.

ای قضا بر خط رخسار بتان گاه رقم

نقطه جز مردمک چشم من زار منه (FF 372.6)⁴⁷⁹

⁴⁷⁵ Bkz. Ben, Müşebbehünbihleri, Göz bebeği.

⁴⁷⁶ "Hindû" için bkz. 130. dipnot.

⁴⁷⁷ "Zikr-i ruh u zulf-i tu dilem-râ / Virdîst ki subh u şâm dâred"

"Yüzünün ve zülfünün zikri gönlüm için sabah akşam tekrarladığı bir virddir."

⁴⁷⁸ Bkz. Ben, Müşebbehünbihleri, Göz bebeği.

⁴⁷⁹ "Ey kazâ ber-hat-ı ruhsâr-ı butân gâh-ı rakam / Nokta cuz merdumek-i çeşm-i men-i zâr me-nih"

"Ey kaza! Putların yüzüne hat yazacağın vakit nokta olarak benim göz bebeğimden başkasını koyma."

Aşağıdaki beyitte, sevgilinin güzellik sayfasında, yani yüzünde hat belirince, feleğin “sade-levh” güneşi beğenmeyip yere fırlattığı söylenmektedir. “Sade-levh”, ilk mısradaki sayfa, hat karineleriyle lügat manası olan üzerine yazı yazılmamış tahta manasında kullanılmış olmakla beraber “sakalsız, matruş” manalarını da taşımaktadır⁴⁸⁰.

Tâ görindi **safha-i hüsnünde hattun** reşkden

Daşa çaldı **âfitâbun sâde levhin çarh-ı dîn** (FT 226.6)

Seher (seher)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgiliye kavuşup yüzünü gördükten sonra ölmenin güzel bir şey olduğunu, nitekim bahar günleri seher vaktinde uyumanın tatlı olduğunu söylemektedir. Beyitte bahar mevsimi, vuslat zamanına; ölmek, uyumaya; sevgilinin yüzü ise sehere benzetilmektedir.

Dem-i visâlde hoşdur **yüzün** görüp ölmek

Bahâr günleri olur **seherde** hâb lezîz (B 45.2)

Semen (semen)⁴⁸¹

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzü kendisine benzetildiği için semenin utanç duyup bundan teberri ettiği söylenmektedir.

⁴⁸⁰ F. Steingass, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Beirut: Librairie du Liban, 1975, s. 639. Kelime aynı zamanda “akılsız, bön” manalarına da gelmektedir (*Dihhudâ*, c. 8, s. 11653).

⁴⁸¹ “Semen” ve “yasêmen” eski Türk edebiyatı çalışmalarında genellikle bir ve aynı çiçek muamelesi görmektedir. Fakat kaynaklarda bunların farklı çiçeklere işaret ettiği görülmektedir. Semen, üç yapraklı gül yahut beyaz gül olarak karşılanmaktadır: “Gül-i se-berg ya’nî üç yapraklı gül” (*Şu’ûrî*, c. 3, s. 2197); “... Üç yapraklı gül ki Van gülü ve Mısır gülü ve peygamber çiçeği ta’bîr olunan güldür. Ve ba’zılar indinde beş yapraklı bir güldür ki Sakız gülü dedikleri güldür. Arabîde vetîr derler” (*Burhân*, s. 262); “Semen: Ak gül” (*Sûdî*, c. 1, s. 607); “Semen, beyaz güldür” (*Tarlan*, c. 1, s. 38). Bu tariflerin hiçbirinde yasemine atıf yoktur. “Yasemen” ise *Şu’ûrî*’de yalnız “ma’rûf çiçektir” şeklinde tarif edilmekte, *Burhân*’da yine “ma’rûf çiçektir” dendiikten sonra beyazının makbul olduğu söylenmektedir. Sûdî ile Tarlan da “yâsemen”i tarif etmeksizin olduğu gibi almaktadır. Dolayısıyla “yâsemin”in günümüzde kullandığımız manada kullanıldığı hükmünü verebiliriz. Semen ise farklı bir çiçek olarak kabul etmek durumundayız. Bununla beraber *Ânenîrâc*’daki semen tarifinden iki çiçeğin eski şairler tarafından da karıştırılabildiği fikrine varabiliriz: “Semen: Güzel kokulu ve beyaz bir çiçektir. Yâsemen ve yâs da denir” (c. 3, s. 2475).

ز شرم آن که بروی تو نسبتش کردند

سمن بدست صبا خاک در دهان انداخت (H 20.4)⁴⁸²

Aşağıdaki beyitte şair bahçivana hitap ederek, sevgilinin zülfü, boyu ve yüzünden ayrı kaldığı zaman kendisini bahçeye çağırmamasını söylemekte, o sırada sünbül (zülf), servi (boy) ve semen (yüz) görmek istemediğini ifade etmektedir. Zira bunlar âşığa sevgiliyi hatırlatmaktadır.

دور از آن زلف و قد و چهره مخوان سوی چمن

باغبان نیست سر سنبل و سرو و سمنم (FF 315.4)⁴⁸³

Aşağıdaki beyitte şair, yetişen her servi ve semenin bir güzelin toprağından neşet ettiğini söylemektedir.

Serv-kâmetler semen-ruhsârlar toprağıdur

Her **semen** kim açılır her **serv** kim **kâmet** çeker (FT 95.6)

Aşağıdaki beyitte semen yüzlülerin şaraptan kızarmış yanaklarını seyretmek, sabah vakti gül bahçesi dolaşmaya benzetilmektedir.

Gül gül olsun **ruh-ı semen-rûyân**

Subh-dem seyr-i **gül-sitân** idelüm (B 328.8)

Su (su, âb, mâ)

Yüz, saf ve temiz olması bakımından suya benzetilir. Aşağıdaki beyitte, sevgilinin yanağı üzerinde biten hat, su üzerine yapılmış nakşa benzetilmekte; bu

⁴⁸² “Zi-şerm-i ân ki be-rûy-ı tu nisbeteş kerdend / Semen be-dest-i sabâ hâk der-dehân endâht”

“Senin yüzüne nisbet edilmesinin utancından semen rüzgâr eliyle ağza toprak attı.”

⁴⁸³ “Dûr ez-ân zulf u kad u çehre me-hân sûy-ı çemen / Bâğbân nîst ser-i sunbul u serv u semenem”

“Bahçivan! O zülf, boy, çehre olmaksızın beni bahçeye çağırma / O durumda sünbül, servi ve semen görmek istemem.”

şekilde kalıp bozulmazsa nice âşîğın yanağının, döktükleri kanlı gözyaşından münakkaş olacağı söylenmektedir.

خط ساقی گر ازین گونه زند نقش بر آب

ای بسا رخ که بخونابه منقش باشد (H 165.6)⁴⁸⁴

Su kabarcığının tasvir edildiği aşağıdaki beyitte onun havada sevgilinin zülfünün kokusunu, suda ise yanağının aksini bulduğu için hem su hem hava ile irtibat hâlinde olduğu söylenmektedir.

Yilde bulmuş **bûy-ı zülfün suda 'aks-i 'ârızun**

Kim **yili** bağına basup **suya** göz tikmiş **habâb** (FT 30.4)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yanaklarındaki zülüfler suya konmuş sünbüllere benzetilmektedir.

'Ârızunda ol iki **zûlf-i girih**-gîrûn senün

Suya konmuş iki **garrâ tâze sünbüldür** bana (B 12.2)

Şarap (şarâb, mey, bâde)

Aşağıdaki beyitte şair, içki içtiğinden dolayı kendisi kınayanlara hitap etmekte, bu âdetinin kadehte sevgilinin yüzünün aksini görmesinden kaynaklandığını söylemektedir. Beyitteki “müdâm” kelimesi sürekli manasından başka şarap manasına da gelmektedir.

ما در پیاله عکس رخ یار دیده ایم

ای بی خبر ز لذت شرب مدام ما (H 14.2)⁴⁸⁵

⁴⁸⁴ “Hatt-ı sâkî ger ez-în gûne zened nakş ber âb / Ey besâ ruh ki be-hûnâbe munakkaş bâşed”

“Eğer sâkînin hattı bu şekilde suya nakış vurmaya devam ederse nice yanaklar kanlı yaşlarla süslenecektir.”

⁴⁸⁵ “Mâ der-piyâle ‘aks-i ruh-ı yâr dîde-îm / Ey bî-haber zi-lezzet-i şurb-ı mudâm-ı mâ”

“Bizler kadehte sevgilinin yüzünün aksini görmüşüz. Ey sürekli içmekten bulduğumuz lezzetten habersiz olan!

Şebçerâğ (şeb-çerâğ)

Gece vakti çerağ gibi ışık saçtığı için bu ismi alan efsanevi bir taştır. Parlak taşlar için de kullanılır⁴⁸⁶. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin zülfü kıvrımından görünen yanağını güneşe değişimeyeceğini, şebçerâğı olan kişinin muma ihtiyaç duymayacağı vakıasıyla gerekçelendirmektedir. Beyitteki “zülf”, geceye (şeb) izafeten yer almaktadır.

Zülfün hamında haddüni hurşîde virmez

Şem'i n'ider şu kimse k'anun şeb-çerâğı var (B 53.2)

Şeftali (şeftâlû)

Aşağıdaki beyitte âşık, sevgiliye onu öpmek istediğini söylemekte; o ise Leyla'nın Kays'a (Mecnun'un bir diğer ismi; aynı zamanda kaysı meyvesine işaret) yüzünün bahçesindeki şeftaliye benzeyen yanağını hiç öptürmediğini misal olarak göstererek onu reddetmektedir.

Disem bir **bûse** vir cânâ dir ihsân itdi mi Leylâ

Cemâli bâğınun şeftâlûsından Kays-ı nâ-şâde (B 449.3)

Şeftali çiçeği (gül-i şeftâlû)

Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilinin yanaklarını öpme arzusunun gayet tabii olduğunu, zira o gonca dudaklının yanaklarının şeftali çiçeği olduğunu söylemektedir. Şair şeftalinin bir diğer manasının “öpme” olmasına işaret etmektedir⁴⁸⁷.

Ruhlarından ne 'aceb bûse temennâ kılsam

Ey lebi gonca 'izârün gül-i şeftâlûdur (B 46.2)

⁴⁸⁶ *Dihhudâ*, c. 9, s. 12453.

⁴⁸⁷ *Burhân*, s. 393.

Şimşek (berk)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin muma benzeyen yüzünün alevinin başkalarının meclisini aydınlattığı, yani şenlendirdiği; kendisine geldiği vakit ise dünyaları yakan bir yıldırıma dönüştüğü söylenmektedir.

Şu'le-i şem'-i ruhun ağyâra **bezm**-efrûz olur

Ah kim yetgeç mana bir **berk**-i 'âlem-sûz olur (FT 70.1)

Talih (tâli', baht, devlet, ikbâl, *ferhunde*, *ferruh*, *fîrûz*)⁴⁸⁸

Aşağıdaki beyitte sevgilinin ay yüzünün safa sabahının ufkundan doğmasının uğurlu bir yıldız⁴⁸⁹ ve aydınlık bir talih manasına geleceği söylenmektedir.

Togarsa **matla'**-ı **subh**-ı **safâ**dan ol **meh-rû**

Zehî **sitâre**-i **ferhunde** **tâli'**-i **fîrûz** (B 198.4)

Tarla (mezra')

Aşağıdaki beyitte sevgiliye, rüzgârın saçını yanağından kaldırmasından incinmemesini, zira rüzgârın, onun yüzünün güzellik tarlasında bir başak toplayıcısı olduğu söylenmektedir.

سنبلت را باد اگر بر داشت از رویت مرنج

مزرع حسن رخت را خوشه چین خرمن است (FF 98.4)⁴⁹⁰

⁴⁸⁸ Ele aldığımız beyitlerde yüzün talihe teşbihi açık olmamakla beraber başka şairlere ait beyitlerde daha aşikâr örneklerini görmek mümkündür. Mesela: “**Rûy**-ı dil-dâra nazar eyle ki **devlet**dür bu / Kime yüz tutar ise ulu **sa'âdet**dür bu” (*Mesîhî Dîvânı*, haz. Mine Mengi, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2014, s. 240)

⁴⁸⁹ Bkz. Yüz, Müşebbehünbihleri, Yıldız.

⁴⁹⁰ “Sunbulet-râ bâd eger ber-dâşt ez-rûyet me-renc / Mezra'-ı husn-i ruhet-râ hûşeçîn-i hirmen-est” “Eğer rüzgâr saçını yüzünden kaldırırca incinme. O, yüzünün güzellik tarlasında bir başak toplayıcısıdır.”

Turunç (nârenc)

Narenc, turunç meyvesine denir⁴⁹¹. Aşağıdaki beyitte sevgilinin gabgabının elmaya, yanağının turunca, dudağının ise la'l-i rummaniye (nar tanesi rengindeki la'l) benzediği söylenmektedir.

Sîbdür gabgabı ruhi nârenc

Leb-i rengîni la'l-i rummânî (B 488.3)

Ülker (Ülker, Süreyya, Pervîn)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin saçının halkalarından yüzünün görünmesi, karanlık gecede ülker takımyıldızının görünüşüne benzetilmektedir.

Çü zülfi halkalarından görine ruhsârı

Şeb-i siyâhda gûyâ olur 'ayân ülker (B 150.3)

Yasemin (yâsemîn)⁴⁹²

Aşağıdaki beyitte, sevgilinin yüzü ve zülfü dururken yaseminin yüzüne ve sünbülün saçına bakan kişiye nazarbazlık⁴⁹³ haram olsun denmektedir.

با چنین زلف و رخس بادا نظر بازی حرام

هر که روی یاسمین و جعد سنبل بایدهش (H 285.3)⁴⁹⁴

Yıldız (yıldız, sitâre, ahter, kevkeb)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin pencereden yüzünü göstermesini talih yıldızının yükselmesine benzetmektedir. Şeref burcu, yıldızların ait oldukları burç

⁴⁹¹ Şu'ûrî, c. 4, s. 3458. Ra, kesreli ve fethalı okunabilmektedir (*Dihhudâ*, c. 13, s. 19549).

⁴⁹² Ayrıca bkz. Yüz, Müşebbehünbihleri, Semen.

⁴⁹³ "Nazar-bâz", güzellere bakmayı âdet edinen kimseye denir (*Dihhudâ*, c. 13, s. 19964).

⁴⁹⁴ "Bâ-çonîn zulf u ruheş bâdâ nazar-bâzî harâm / Her ki rûy-ı yêsemîn u ca'd-ı sunbul bâyedeş"
"Böyle zülûf ve yüz varken yaseminin yüzüne ve sünbülün kıvrık saçına bakan kimseye nazarbazlık haram olsun."

demektir⁴⁹⁵. Bir yıldızın kendi burcunda bulunması talihe işaret eder. Nitekim beyitteki “tulû” kelimesi de “tâlî”e işaret etmektedir. Manzara kelimesi beyitte esas olarak pencere manasında kullanılmakla beraber⁴⁹⁶ aynı zamanda diğer bir manası “gök”e de işaret etmektedir⁴⁹⁷.

Bürc-i şerefde ahter-i bahtum tulû’ ider

Gösterse yâr **manzaradan** gâh gâh rû (B 401.4)

Yusuf (Yûsuf)

Aşağıdaki beyitte şair, Yusuf yüzlülerden maksadının mana olduğunu, görünüş olmadığını söylemekte; Hz. Yakub’un oğlu Yusuf’tan ayrı kaldığında gömleğini koklamakla teselli bulmasına telmihen onun gibi zahiri şeylerle avunamayacağını söylemektedir.

کام من معنیست نی صورت ز یوسف طلعتان

(FF 31.5)⁴⁹⁸ من نه یعقوم چه ذوق از بوی پیراهن مرا

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilisini güzellik Mısır’ının Yusuf yüzlüsü olarak tavsif etmekte, onun şevkiyle döktüğü gözyaşlarının Nil’in suları gibi artmakta olduğunu söylemektedir.

Ol melâhat **Mısırınun Yûsuf-cemâli şevkine**

Seyl-i eşküm Nîl-veş günden güne efzûn olur (B 142.2)

⁴⁹⁵ Sabahat Deniz, 16. Yüzyıl Bazı Divan Şairlerinin Türkçe Divanlarında Kozmik Unsurlar (Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî Beğ, Nev’î, Yahyâ Beğ), Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1992, s. 360.

⁴⁹⁶ Remzi, c. 2, s. 732.

⁴⁹⁷ Çârûm manzara: Dördüncü gök; Sebz-manzara: Gök (Dihhudâ, c. 8, s. 11808).

⁴⁹⁸ “Kâm-ı men ma’nîst nî sûret zi-Yûsuf tal’atân / Men ne Ya’kûbem çi zevk ez-bûy-ı pirâhen me-râ”
“Benim Yusuf yüzlülerden arzu ettiğim manadır, suret değil. Yakup değilim ki gömlek kokusundan zevk alayım.”

ALAKALILARI

Feryat (feryâd, figân/efgân, âh, nâle)

Aşağıdaki beyitte şair gönlünü verdiği beri sevgilisinin yüzünü görmediğinden şikâyet etmekte, bu zulümden feryatlar ettiğini söylemektedir.

دلم رفت و ندیدم روی دلدار

فغان از این تطلول آه ازین زجر⁴⁹⁹ (H 261.4)

Aşağıdaki beyitte şair, güzel yüze âşık olduğunda eziyete uğramayı göze aldığını, dolayısıyla inlemeye hakkı olmadığını söylemektedir.

خمش حافظ و از جور یار ناله مکن

ترا که گفت که در روی خوب حیران باش⁵⁰⁰ (H 281.9)

Bakmak/Görmek (temâşâ, nazar, nigâh)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgili yüzünü açtığı vakit, onu görmek için her kirpiğinden ayrı bir göz açılrsa yeri olduğunu söylemektedir.

گاهی که رخ بگشایی سزد که بهر تماشا

بهر سر مژهء من دیدهء دگر بگشایم⁵⁰¹ (FF 320.2)

Aşağıdaki beyitte sevgiliden, kimsenin görmediği bir güzel yüzün hiçbir mana ifade etmeyeceği belirtilerek âşıklarından yüzünü saklamaması istenmektedir.

⁴⁹⁹ "Dilem reft u ne-dîdem rûy-ı dildâr / Figân ez-în tetâvul âh ez-în zecr"

"Gönlüm gitti ve sevgilinin yüzünü görmedim. Vah bu zulümden! Eyvah bu eziyetten."

⁵⁰⁰ "Hâmûş Hâfız u ez cevri-yâr nâle me-kon / Tu-râ ki goft ki der-rûy-ı hûb hayrân bâş"

"Sus Hâfız! Sevgilinin zulmünden feryat etme! Sana kim dedi ki güzel yüze âşık olasin!"

⁵⁰¹ "Gehî ki ruh be-guşâyî sezed ki behr-i temâşâ / Be-her ser-i muje-i men dîde-i diger be-guşâyem"

"Yüzünü açtığın vakit seyretmek maksadıyla her kirpik ucumdan başka bir göz açsam yeridir."

Temâşâ-yı cemâlünden nazar ehlini men' itme

Ne sûd ol hûb **yüzden** kim ana kılmaz **nazar** 'âşık (FT 147.3)

Göz (göz, dîde, çeşm)

Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilisinin yüzünün şeklinin sabaha değin gözünün önünden gitmediğini söylemektedir.

نقش خیال روی تو تا وقت صبحدم

بر کارگاه دیدهء بی خواب می زدم⁵⁰² (H 333.5)

Gözyaşı (eşk, girye, sirişk)

Âşığın sevgilinin yüzünü görememesi, yani hicran gözyaşı dökmesine sebebiyet verir. Ayrıca yüzün suyla alakalı unsurlara da benzetiliyor olması yüzün geçtiği beyitlerde sıklıkla gözyaşının da geçmesine yol açmışa benzemektedir. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin yüzünden ayrı geçirdiği her an göz çeşmesinden sel gibi yaşlar akıttığını söylemektedir.

دور از رخ او دمبدم از چشمهء چشمم

سیلاب سرشک آمد و طوفان بلا رفت⁵⁰³ (H 88.4)

Aşağıdaki beyitte âşık, vaizin kendisine sevgilinin yüzünden ayrı kaldığı vakitler gözyaşı dökmeyi yasaklaması üzerine, ağlarken kendisini gülme tuttuğunu söylemektedir.

⁵⁰² "Nakş-ı hayâl-i rûy-ı tu tâ vakt-i subh-dem / Ber-kârgâh-ı dîde-i bî-hâb mî-zedem"

"Sabah vaktine kadar uykusuz gözlerimin tezgâhında yüzünün hayalinin nakşını vururdum."

⁵⁰³ "Dûr ez-ruh-ı u dem-be-dem ez-çeşme-i çeşmem / Seylâb-ı sirişk âmed u tûfân-ı belâ reft"

"Onun yüzünden uzakken sürekli gözlerimin çeşmesinden gözyaşı sel gibi geldi ve bela tufanı gitti."

کرد ناصح منع من از گریه بی رخسار او

(FF 361.1)⁵⁰⁴

خنده ام آمد میان گریه بر گفتار او

Musavvir (musavvir, sûret-ger, nakkâş, Bihzâd)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin sabah şarabı⁵⁰⁵ içip yüzünü kızarttıktan sonra sabah ressamına yüzünü göstermesi; onun bu yüzün güneşten daha güzel olduğunu görüp göğe güneş yerine bu yüzü çizmesi söylenmektedir.

Çek sabûhı **subh nakkâş**ına 'arz-ı 'âriz it

Beyle çeksün ger **felek levhine** bir **sûret** çeker (FT 95.5)

Öpmek

Aşağıdaki beyitte şair, gül bahçesine gidip sevgilinin dudağını emmeyi, sâkinin yanağını öpmeyi, şarap içmeyi ve gül koklamayı tavsiye etmektedir.

زان به چه که در بستان معشوقه و ساقی را

(H 507.2)⁵⁰⁶

لب گیری و رخ بوسی می نوشی و گل بویی

Örtü (perde, burka', hicâb, nikâb)

Aşağıdaki beyitte, sevgiliden cihanı bir anda ebedî surette süsleyip bezemek arzu ederse seher yelinden yüzündeki örtüyü bir zaman için kaldırmasını istemesi söylenmektedir.

⁵⁰⁴ “Kerd nâsîh men’-i men ez-girye bî-ruhsâr-ı u / Hande-em âmed miyân-ı girye ber-goftâr-ı u”

“Nasihatçı onun yüzü olmadığı vakitler ağlamamı yasakladı. Bu sözü üzerine ağlama ortasında beni gülme tuttu.”

⁵⁰⁵ “es-sabûh: Erkenden sağılan süte denir. Üdebânın sabah vakti içilen bâdeye sabûh itlâkı bundandır... ve sabûh: Gecedden sabâha kalan şaraba denir. Ve sabah vaktinde sağılan nâkaya denir” (*Kâmûs*, c. 2, s. 1163).

⁵⁰⁶ “Z’ân bih çi ki der-bustân ma’sûka vu sâkî-râ / Leb gîrî u ruh bûsî mey nûşî u gul bûyî”

“Sevgili ve sâkî ile bahçede dudak emmen, yüz öpmen, şarap içmen ve gül koklaman evlâdır.”

تو گر خواهی که جاویدان جهان یکسر بیارایی

صبا را گو که بر داری زمانی برق از رویت⁵⁰⁷ (H 100.4)

Aşağıdaki beyitte ise sevgilinin, şâirin hâline hayretinden gafletle yüzünü örtmeyi unuttuğu, bu sebeple herkesin hayran bir şekilde sevgilinin yüzüne baktığı anlatılmaktadır.

حیرت حالم ترا کردست غافل از حجاب

علمی را چشم بر روی تو حیرانست باز⁵⁰⁸ (FF 210.4)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzündeki örtünün herkesin kendisini seyretmesinden duyduğu zevk ile hareketlendiği, bunu gören şairin hasretle döktüğü gözyaşlarından göz perdesinin yırtıldığı söylenmektedir⁵⁰⁹.

Kılur **göz perdesin** hûn-âb-ı hasret çâk her dem kim

Ruhunda lezzet-i **dîdâr** zevkinden **nikâb** oynar (FT 79.7)

Aşağıdaki beyitte, sevgiliden örtüsünü kaldırıp Allah'ın cemalinin tecellisini göstermesi, böylece meleklerin, insanın yaratılması hususunda Allaha olan itirazlarının geçersizliğini idrak edecekleri söylenmektedir.

Bırak **nikâb** ki bilsün kemâl-i sun' görüp

Firîşte hılkat-ı **Âdem**'de şübhesin bâtil (FT 173.2)

⁵⁰⁷ "Tu ger hâhî ki câvidân cihân yek-ser be-yârâyî / Sabâ-râ gû ki ber-dârî zamânî burka' ez-rûyet"
"Cihânı tek seferde ebedî olarak bezemek istersen rûzgâra söyle de bir zaman için yüzündeki örtüyü kaldırsın."

⁵⁰⁸ "Hayret-i hâlem tu-râ kerde-est gâfil ez-hicâb / 'Âlemî-râ çeşm ber-rûy-ı tu hayrân-est bâz"
"Hâlîme hayretten dolayı gafletle örtünmeyi unuttun. Bütün âlem tekrar gözlerini hayran bir şekilde yüzüne çevirdiler."

⁵⁰⁹ "Göz perdesini açmak bir ma'nada gözü açmak demektir. Perde kalkınca göz görür. Bir ma'nada da kanlı gözyaşım seni görebilmek için gözün önündeki perdeyi kaldırıyor demek istiyor... İki perde var: Biri sevgilinin yüzünde, ikincisi âşıkın gözünde. İkisi de yırtılmak istiyor. Biri açılmak için kırırdıyor, ikinci görmek için yırtılıyor" (Tarlan, c. 1, s. 274).

Ter ('arak, hay⁵¹⁰)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin yüzündeki terleri saçıp, bahçeyi kendisinin göz çanağındaki kanlı gözyaşlarına benzer şekilde gül suyuyla doldurması istemektedir⁵¹¹.

بفشان عرق ز چهره و اطراف باغ را
چون شیشه‌ای دیده‌ء ما پر گلاب کن⁵¹² (H 408.4)

⁵¹⁰ Ter manasına gelen “خوی” kelimesinin “hoy/huy” şeklindeki telaffuzu galattır. Kelimedeki vav, vav-ı maduledir, yani telaffuz edilmez. Kelime, “mey”, “key” gibi lafızlarla kafiye oluşturur (*Burhân*, s. 256; *Şu'ûrî*, c. 2, s. 1621).

⁵¹¹ “Bu beyt cânânın ‘arakının kesretini haber virür” (*Sûdî*, c. 3, s. 2262).

⁵¹² “Be-fişân ‘arak zi-çehre vu etrâf-ı bağ-râ / Çün şîşehâ-yı dîde-i mâ pur gulâb kon”
“Yüzünden ter saç ve bahçenin etrafını gözümüzün şişeleri gibi gül süyuyla doldur.”

2.9. Hat

Hat, yalnız *hat* kelimesi ile ifade edilmektedir. Hat için en çok kullanılan m.bih *yazı*'dır. Modern dönemde klasik edebiyat hakkında yapılan çalışmalarda hattın manasının tahrif edildiği gözlenmektedir. Aslında gençlerde yeni çıkmaya başlayan sakal için kullanılan bu kelime⁵¹³ modern araştırmalarda çoklukla "ayva tüyü" olarak tercüme edilmektedir. Bu tabir kadınlar için de kullanıldığından ahlaki gayelerle tercih edilmişe benzemektedir. Hat kelimesinin medlulüyle örtüşmediği için bunu yanlış bir tercüme olarak kabul etmek zorundayız. Hat için Türkçede bir karşılık bulmak yerine olduğu gibi almamız gerektiğini sanıyoruz. Hat ile çoğunlukla sakal kastedilmekle beraber bazan bıyık da kastedilebilmektedir. Bunu genellikle beytin manasından çıkarmak mümkün olmaktadır.⁵¹⁴

VASIFLARI

Çok sayıda (sad, hezâr)

Aşağıdaki beyitte hattın sevgilinin güzelliğini yüz kat daha arttırdığı belirtilmekte, ömrünün yüz Celâlî yılı olması için dua edilmektedir. Celâlî yılı ile Sultan Melikşah tarafından hazırlattırılan ve Celâlî takvimi diye adlandırılan takvime işaret edilmiştir⁵¹⁵. İlk mısradaki hattın sevgiliye 100 güzellik daha eklemesi ile hattın çokluğuna işaret edilmiştir. 100, kesretten kinayedir.

⁵¹³ "Taze yetişmiş sakal" (*Nâcî*, s. 385); "Taze zuhur etmeğe başlamış olan sakal" (*Salâhî*, c. 3, s. 301); "Gençlerde yeni çıkmaya başlayan bıyık ve sakal" (*Sâmî*, s. 583); "Hatt-ı mahbûbân-ı nev-hîz ki şu'arânın ba'zısı henüz görünmüş sakala derler ve ba'zısı tâze bitmiş bıyığa derler. Ve ba'zısı kaşa müşâbih olduğu hâlde bıyıktır derler ki 'çâr ebrû' ta'bîri sahih ola" (*Şu'ûrî*, c. 2, s. 1561). Sûdî de bu kelimeyi genellikle taze sakal şeklinde tercüme etmektedir. Mesela: "Mûr-ı hatdan murâd teşbîh tarîkiyle tâze zuhur eyleyen sakaldır" (*Sûdî*, c. 1, s. 380); "Tâze sakalı şu'arâ gâh hat ya'ni yazıya gâh tâze sebzeyle teşbîh iderler..." (*Sûdî*, c. 1, s. 582); "...Gûbâr-ı hat ya'ni tâze sakal cânânın hurşîd gibi ruhını ya'nî yanağını örtü" (*Sûdî*, c. 2, s. 1017).

⁵¹⁴ Yukarıdaki notta hattın tarifinde *Sâmî* ve bilhassa *Şu'ûrî*'de bıyığa da yer verildiği görülmektedir. Sûdî de Hâfız'ın bir beytindeki hat kelimesini bıyık şeklinde tercüme etmektedir: "... Cânânın lebi üstünde hatt yaraşdığını istiğrâb ider, ya'nî bıyığı yakışdığını makbûl tutar, hâsılı, bıyığını hilâle teşbîh ider" (*Sûdî*, c. 3, s. 2708).

⁵¹⁵ Tafsilat için bkz. A. Necati Akgür, "Celâlî Takvimi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 7, İstanbul: TDV Yayınları, 1993, s. 257-258.

ز خطت صد جمال دیگر افزود

که عمرت باد صد سال جلالی⁵¹⁶ (H 477.9)

Aşağıdaki beyitte hattın âşık o derece hesapsız eziyet ettiği, hesap günü gelene kadar kimsenin bunun hesabını soramayacağı söylenmektedir. Sayıya gelmemeklik ile hattın çokluğuna işaret edilmiştir.

Bî-**hisâb** itdi **hatun** 'âşık cevri ammâ

Kimse da'vâ idemez rûz-ı **şümâr** olmayacak (B 233.3)

Gök renkli (pîrûze)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin gök rengindeki⁵¹⁷ hattının, perişan zülfü altında saklıyken rüzgârın zülfü havalandırmasıyla ortaya çıktığı söylenmektedir.

Hattunun **pîrûzesin** buldı çıkardı **bâd-ı subh**

Zîr-i **dâmânında** ol **zülf-i perîşân** gizlemiş (B 214.6)

Semen kokulu (semen-bû)⁵¹⁸

Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilinin “yeni biten hattımla yüzüm için ne dersin” sualine yüzünün de semen kokan hattının da güzel olduğu cevabını vermektedir. Beyitteki nükte, “semen-bû”daki “bû”nun önceden geçen “o”nun da telkiniyle işaret zamiri olan “bu” şeklinde anlaşılmaya müsait olmasıdır.

⁵¹⁶ “Zi-hattet sad cemâl-i dîger efzûd / Ki 'omret bâd sad sâl-i celâlî”

“Hattından yüz başka güzellik daha meydana çıktı. Ömrün yüz Celâlî yılı olsun!”

⁵¹⁷ “Fîrûze: Gök renkli bir kıymetli taştır. Yüzük ederler ve ba'zı murassa'ât arasına korlar... Pîrûze dahi derler. Ve rengi gök olmakla âsumâna 'fîrûze-reng' derler” (*Şu'ûrî*, c. 3, s. 2887).

⁵¹⁸ Hat, semene benzetilen yüzün üzerinde bulunduğundan dolayı semen kokulu olarak adlandırılmaktadır. Ele alınan şairlerde geçmemekle beraber çoğunlukla “hatt-ı semen-sây” şeklinde kullanılması da bunu göstermektedir. Mesela: “Gün gibi ayân olmaga ol tal'at-i garrâ / Mahv oldu şeb-i tîre gibi **hatt-ı semen-sâ**” (*Ahmed Paşa Divanı*, haz. Ali Nihad Tarlan, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1966, s. 128). Ayrıca bkz. Zülf, Vasıfları, Semen kokulu.

Hat-ı nev-hîzüm ile didi ne dirsün **ruhuma**

Didüm ol **rû** da güzel **hatt-ı semen-bû** da güzel (B 313.2)

Siyah (siyâh/siyeh, kara, sevdâ, sevâd, müşğîn)

Aşağıdaki beyitte şair, ömrünü sevgilinin zülfü ve hattının sevdasında tükettiğini, daha ne kadar gafletle amel defterini karaya boyayacağını söylemektedir. “Siyah”, aynı zamanda günah manasına geldiği için beyitte amel defterini günahla doldurmaktan bahsedilmektedir. Ama aynı zamanda zülûf ve hattın siyahlığına işaret edilmiştir. Ayrıca zülûf ve hattın “siyeh-kâr” (günahkâr) olarak da tavsif edildiğini burada hatırlamak gerekir⁵¹⁹.

فضولی از خط و زلف بتان گرفت دلم

بسہو نامہء خود تا بکی سیاہ کنم (FF 329.7)⁵²⁰

Aşağıdaki beyitte zülfün hatta âşıkâ zulmetmeyi öğrettiği söylenmekte, sevgiliye bu “sâde-levh”i o kötü kişiyle yanyana getirmemesi öğütlenmektedir. “Sâde-levh”, safdil manasına gelmekle beraber, hattın, yüzün üzerinde çıkmasına, yani zemininin sâde (saf, temiz, düz) olmasına da işaret edilmiştir.

Virür sitem sebakın tıfl-ı **hattuna zülfün**

Koma o içi **karanı** bu **levhi sâde** ile (FT 249.2)

Taze (tâze, ter, sebz)

Aşağıdaki beyitte sevgili, yüzünün bahçesini yeni yetişmiş çemenle (hatla) süsleyince âşığın aşk yarasının tazelendiği belirtilmektedir.

⁵¹⁹ Bkz. Saç, Müşebbehünbihleri, Günahkâr ile Hat, Müşebbehünbihleri, Günahkâr.

⁵²⁰ “Fuzûlî ez-hat u zulf-i butân girift dilem / Be-sehv nâme-i hod tâ be-key siyâh konem”

“Fuzûlî! Putların hattı ve zülfünden gönlüm tutuldu. Daha ne kadar hata ile amel defterimi siyaha boyayayım.”

شد تازه داغ شوق تو تا باغ حسن را
آراسته بسبزهء نو خیز کردهء
(FF 375.3)⁵²¹

Yeşil (*sebz, jengârî/zengârî*)

Şairlerin taze sakalı yeşil olarak vasıflandırdığı görülmektedir⁵²². Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin bakır yeşili hattı⁵²³ bu güzellikte devam ederse sararmış yüzünü kanlı gözyaşlarına boyayacağını söylemektedir.

ور چنین چهره گشاید خط زنگاری دوست
من رخ زرد به خونابه منقش دارم
(H 341.5)⁵²⁴

Aşağıdaki beyitte şâir, kabrinin toprağından biten çemenin hattının (şeklinin), bir yeşil hatlı güzelin arzusundan helak olduğuna işaret ettiğini söylemektedir.

هست مضمون خط سبزهء خاک لادم
آرزوی خط سبزی که مرا کرد هلاک
(FF 240.4)⁵²⁵

⁵²¹ “Şod tâze dâğ-ı şevk-ı tu tâ bâğ-ı husn-râ / Ârâste be-sebze-i nev-hîz kerde-î”

“Güzellik bahçesini taze çemenle süslediğinden beri arzu dâğı tazelendi.”

⁵²² “Tâze sakalı şu’arâ gâh hat ya’nî yazıya ve gâh tâze sebze ve gâh jengâra teşbîh iderler ki renkde sebzeyle karîbdır” (*Sûdî*, c. 1, 582).

⁵²³ “Zengâr: Pas, kir; bu manada ‘zeng’ ile müteradiftir. ‘Bakır yeşili’ namıyla boyacılar indinde maruf ve müstamel olan bir nevi bakır pasıdır ki rengi yeşil ve semm-i kâtildir” (*Salâhî*, c. 3, s. 476). “Hatt-ı cânânı yeşillikle vasf ide gelmişler ve zengâr yeşil olduğün ana nisbet eylemişlerdir” (*Sûdî*, c. 3, s. 2040).

⁵²⁴ “V’er çonîn çehre guşâyed hat-ı zengârî-yi dûst / Men ruh-ı zerd be-hûnâbe munakkaş dârem”
“Sevgilinin bakır yeşili hattı böyle yüz göstermeye devam ederse ben sararmış yüzü kanlı yaşlarla süslerim.”

⁵²⁵ “Hest mazmûn-ı hat-ı sebze-i hâk-i lahadem / Ârzû-yı hat-ı sebzî ki me-râ kerd helâk”
“Mezarımın toprağında biten çemenin şeklinin manası, bir taze hattın arzusunun beni helak ettiğidir.”

MÜŞEBBEHÜNBİHLERİ

Anber ('anber, *mu'anber*, 'anberîn)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin anberli hattının her bir kılının bir dil olup perişan gönülleri vuslatının sofrasına çağırıldığı söylenmektedir.

ازان خط معنبر هر سر مویی زبانی شد

صلای خوان وصلش داد دلهای پریشان را⁵²⁶ (FF 36.4)

Asker (leşger, hayl)

Hat çok olmak bakımından askere (orduya) benzetilir. Aşağıdaki beyitte sevgiliye gönül ehlini kendisine bağlamak için yüzünün yettiğini, ayrıca hatta ihtiyacı olmadığı söylenmekte, bu durum güneşin âlemi zaptetmek için askere ihtiyacı olmamasına benzetilmektedir. Beyitte hat kelimesi aynı zamanda ferman manasında da kullanılmıştır⁵²⁷.

Hat ne hâcet ehl-i dil kaydına **ruhsâr**un yeter

'**Âlemi** dutmakda **gün** muhtâc olur mı **leşkere** (FT 250.4)

Aşağıdaki beyitte, sevgiliye fitne çıkaracak asker olarak hat ve beninin yeteceği, kılıç olarak öldürücü gamzesinden başka bir şeye ihtiyacı olmadığı söylenmektedir.

Leşger-i fitne sana **hayl-i hat u hâl** yiter

Tîg lâzım degül ol **gamze-i kattâl** yiter (B 151.1)

⁵²⁶ "Ez-ân hatt-ı mu'anber her ser-i mûyî zebânî şod / Salâ-yı hân-ı vasleş dâd dilhâ-yı perîşân-râ"
"O anberli hattın her bir kıl ucu bir dil olup dağınık gönülleri onun vuslatının sofrasına çağırırdı."

⁵²⁷ Hattın ferman manası için bkz. *Remzî*, c. 1, s. 500; Fercullah Hodaperesti, *Ferheng-i Câmi'-i Vâjegân-ı Müterâdif ü Mütezâd-ı Zebân-ı Fârisî*, Şiraz: Dânişnâme-i Fârs, 1376, s. 171.

Ayet (âyet)

Aşağıdaki beyitte şair, her sözünde sevgilinin koyu siyah⁵²⁸ hattından bahsettiğini, daima mushafa benzeyen yüzündeki âyeti yani hattı zikrettiğini söylemektedir.

Ey her tekellümüm **hat-ı sebzün** hikâyeti

Virdüm hemîşe **mushaf-ı ruhsârün âyeti** (FT 288.1)

Sevgilinin hattının belirmesiyle güzelliğinin kemale erdiği görüşünden hareketle aşağıdaki beyitte, sevgilinin hattı artık yüzün güzelliğinin en üstün mertebesine ulaştığını belirten apaçık deliller⁵²⁹ olarak görülmektedir.

Hüsnün kemâle irdüğün **isbât** ider **hatun**

Âyât-ı beyyinât-ı Kelâm-ı Kadîm ile (B 403.6)

Bela (belâ, âfet)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgiliyi ancak hat çıktıktan sonra öpebildiği için yakınmaktadır.

Bir kerre **bûsen** alımaduk **hattun** irmedin

Âhır müyesser oldu hele **bin belâyile** (B 465.7)

Aşağıdaki beyitte şair, hat henüz sevgilinin yüzünde belirmeye başlamamışsa da bir gün ortaya çıkıp kendisini belaya uğratacağını söylemektedir.

Hatt-ı ruhun ki dahi **hicâb-ı hafâdadur**

‘Aşk ehlinün efendi görünmez **belâsıdur** (B 80.3)

⁵²⁸ “Sebz: ...Sâfî siyâh renge dahi derler. Mesela hatt-ı siyaha hatt-ı sebz derler.” (*Şu’ûrî*, c. 3, s. 2155). Bununla beraber aynı yerde yeşile, esmere, gök mavisine de sebz denebildiği söylenmektedir. Dolayısıyla kelimeyle hangi rengin kastedildiği bazan müphem kalabilmekte, ancak geçtiği beyitteki karinelerden çıkarılabilmektedir.

⁵²⁹ Kur’ânî bir tabir olan “âyâtün beyyinât” için bkz. Bekir Topaloğlu, “Beyyine”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 6, İstanbul: TDV Yayınları, 1992, s. 96-97.

Buhar (buhâr)

Aşağıdaki beyitte şair, gözyaşlarının sevgilinin ateşten yanağı için aktıkça, ateşe dökülen suyun buhar meydana getirmesi gibi hattı ortaya çıkardığını söylemektedir.

Eyler gönülde **eşk hatun şevkini** füzûn

Oddan çıkar **buhâr** saçıldukça **âb** ana (FT 9.4)

Buhur (bahûr)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzü ateşe, hat ve beni ise bu ateş üzerinde yakılan misk ve anber buhuruna benzetilmektedir. Saç ise bu durumda halkalar şeklinde yükselen duman olmaktadır.

Ruhun âteş hat u hâlün bahûr-ı misk ü 'anberdür

Ham-ı zülf-i siyâhun halka halka dûd-ı micmerdür (B 50.1)

Bulut (ebr)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilisinden geceye benzeyen saçlarını toplayıp buluta benzeyen hattını kesmesini, böylece yüzünü aydınlık bir gündüz yahut bahar hâline getirmesini istemektedir.

Şeb-i zülfün nihân eyle **ruhun rûşen nehâr** olsun

Gider **ebr-i hatun yüzden cemâlün nev-bahâr** olsun (B 352.1)

Çemen (çemen, sebz, nebât)

Aşağıdaki beyitte, şair kendisine sevgilinin hattının yâdıyla gözyaşı dökmesini, o taze çemenden suyu eksik etmemesini tembih etmektedir.

بر یاد خطش اشک روان ساز فضولی

زان سبزهء تر قطع مکن آب روان را⁵³⁰ (FF 45.7)

Aşağıdaki beyitte sevgiliye, eğer tatlı dilli bir dudukuşuna benzeyen âşığının sözlerine kulak verse çemene benzeyen hattının ve şekere benzeyen dudağının övgüsünden başka bir şey söylemediğini işiteceği belirtilmektedir.

Nebât-ı hatt u kand-i la’l-i nâbun düşmez ağzından

Biraz gûş eylesen **tûtî-i şekker-hâyı** söyletsen (B 264.5)

Çizgi (hat)

Aşağıdaki beyitte şair, kendisine sevgilinin hattı olmaksızın hayatın bir manası olmadığı, dolayısıyla varlığının harfine bir çizgi çekmesi, yani yok olması gerektiğini söylemektedir.

بی خط او چه سود فضولی ز زندگی

در کش بحرف هستی خود زینهار خط⁵³¹ (FF 227.7)

Daire (dâ’ire)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin siyah hattına tutulan kişinin bu daireden⁵³² dışarı ayağını atmayacağı söylenmektedir.

هر که را خط سبزه سر سودا باشد

پای ازین دایره برون ننهد تا باشد⁵³³ (H 163.1)

⁵³⁰ “Ber-yâd-ı hateş eşk revân sâz Fuzûlî / Z’ân sebze-i ter kat’ mekon âb-ı revân-râ”

“Fuzûlî! Onun hattını anarak gözyaşı akıt. O taze çemenden akar suyu kesme.”

⁵³¹ “Bî-hatt-ı u çi şûd Fuzûlî zi-zindegî / Der-keş be-harf-i hestî-yi hod zînhâr hat”

“Fuzûlî! Onun hattı olmaksızın hayattan ne faide! Aman varlığının harfine hat çek.”

⁵³² “Sakala dâ’ire ıtlâkı yüzün etrâfını ihâta idüp dâ’ire şeklinde olduğucündür” (*Sûdî*, c. 2, s. 1247).

⁵³³ “Her ki-râ hat-ı sebzet ser-i sevdâ bâşed / Pây ez-în dâyire bîrûn ne-nihed tâ bâşed”

“Her kimde ki senin siyah hattının sevdası var, var oldukça ayağını bu daireden dışarı koymaz.”

Diken (hâr)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin hattı devrinde huzurlu olabilmemesinin mümkün olmadığını, her kıl ucunun kendisi için bir diken kesildiğini ve diken içinde yattığını söylemektedir.

بدور خط تو مشکل توأم آسودن

چنین که هر سر مو گشته خار بستر من⁵³⁴ (FF 356.6)

Duman (dûd)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin hattının güzellerin çene altlarıyla çene çukurlarından tutuşan gönüllerden çıkan duman olabileceğini söylemektedir.

خطست آن یا برآمد دود دل از بس که محبوبان

زدند آتش بدلها در زخداها و غبغبا⁵³⁵ (FF 34.3)

Ferman (fermân, hat, misâl)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin gül yanaklarının fermana benzeyen hattına sümbül kokulu zülfün mecburen boyun eğdiği söylenerek; zülfün, yanakların üzerine düşmesi hüsn-i talil ile izah edilmiştir.

‘Arız-ı gül-gûnunun dâ’im hat-ı fermânına

Hâh u nâ-hâh eyler ol zülf-i semen-bû ser-fürû (B 399.2)

Aşağıdaki beyitte zülfün, hat belirmeden önce sevgilinin yanaklarına düşmesi, kâğıda ferman yazılmadan önce tuğra çekilmesine benzetilmiştir.

⁵³⁴ “Be-devr-i hatt-ı tu muşkil tevânem âsûden / Çonîn ki her ser-i mûyî geşte hâr-ı bister-i men”

“Hattının devrinde huzura kavuşmam zordur. Zira her bir kıl ucu yatağımın dikenini hâline gelmiş.”

⁵³⁵ “Hat-est ân yâ ber-âmed dûd-ı dil ez bes ki mahbûbân / Zedend âteş be-dilhâ der-zenahdânâ vu gabgabâ”

“O ya bir hattır yahut güzellerin çeneleri ve gıdıklarından gönüllere vuran ateşin dumanı.”

Yazıldı **haddün** üzre **hatun zâhir** olmadın

Dirsem ‘aceb mi **zûlfüne tuğrâ**-yı bî-**misâl** (B 291.4)

Fesleğen (reyhân)⁵³⁶

Aşağıdaki beyitte sevgilinin reyhana benzeyen hattının, güneşe benzeyen yüzünün çeşmesinden⁵³⁷ sürekli sulanmasından dolayı tazeliğini koruduğu söylenmektedir.

چون نباشد تازه ریحان خطش

می کشد از چشمهء خورشید نم⁵³⁸ (FF 307.5)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin hattı reyhana, yüzü ise açılmış bir güle benzetilmektedir. “Lutf” kelimesi “güzellik, hoşluk”⁵³⁹ manalarından başka “ufak, küçük”⁵⁴⁰ manalarını da kastetmek için kullanılmıştır.

Hat-ı ruhsârün ider **lutfda reyhân** ile bahs

Hüsn ü sûretde cemâlün gül-i handân ile bahs (FT 45.1)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin güle benzeyen yüzü ve reyhana benzeyen hattının işret meclisinin esbabı olarak kâfi olduğunu, böyle bir ortamda içmeden durulamayacağı söylenmektedir.

Yiter **hatt u ruh-ı sâkî** bu **bezme zînet** ey Bâkî

Kadeh nûş it ki dil vakt-i **gül ü reyhâne** katlanmaz (B 196.5)

⁵³⁶ “Şâhisberem: ... Reyhâna denir ki fesleğen ta’bîr olunan şükûfedir (*Kâmûs*, c. 6, s. 5068); “Reyhân: Güzel kokulu ‘fesleğen’ denilen bir nev’ nebât (*Salâhî*, c. 3, s. 447); “Reyhan (kokulu ot), sekiz cennetten biri olan cennet-i naimde Hakka yakın olanlara verilen bir nimettir. Bu itibarla güzel ve cennette bulunan bir nebattır... Hattın reyhana benzetilmesi, yüzün cennete benzetildiğinden dolayıdır” (*Tarlan*, c. 2, s. 171).

⁵³⁷ Güneş-Çeşme münasebeti için bkz. s. 181.

⁵³⁸ “Çun ne-bâşed tâze reyhân-ı hateş / Mî-keşed ez-çeşme-i hurşîd nem”

“Hattının reyhânı nasıl taze olmasın ki! Güneş çeşmesinden su alıyor.”

⁵³⁹ *Salâhî*, c. 4, s. 301; *Amîd*, c. 2, s. 1718.

⁵⁴⁰ *Kâmûs*, c. 4, s. 3855.

Firuze (pîrûze)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin firuze⁵⁴¹ benzeyen hattının, perişan zülfü altında saklıyken sabah rüzgârının⁵⁴² zülfü havalandırmasıyla ortaya çıktığı söylenmektedir.

Hattunun pîrûzesin buldı çıkardı bâd-ı subh

Zîr-i dâmânında ol zülf-i perîşân gizlemiş (B 214.6)

Fitne (fitne)

Aşağıdaki beyitte hattın sevgilinin gül yüzüne miskten bir örtü salması üzerine binlerce fitne güzelinin yüzlerinden örtüyü sıyırdığı söylenmektedir.

بگل خطت چو نقابی ز مشگ ناب انداخت

(FF 82.1)⁵⁴³

هزار شاهد فتنه ز رخ نقاب انداخت

Aşağıdaki beyitte sevgiliye, fitne koparmak için yüzünün yettiği, ayrıca ben ve hatta ihtiyacı olmadığı söylenmektedir.

Fitneler kaynadup ey dâst n'ider hâl u hatun

Gönül almaga ruhun eyledügi âl yiter (B 151.2)

Gâliye (gâliye, gâliye-sây)⁵⁴⁴

Aşağıdaki beyitte âşık, gâliye hatlı sevgilisi kendisine bir mektup yazsaydı feleğin onun varlık kâğıdını dürmeyeceği, yani onu yok etmeyeceğini söylemektedir.

⁵⁴¹ "Fîrûze: Gök renkli bir kıymetli taştır. Yüzük ederler ve ba'zı murassa'ât arasına korlar... Pîrûze dahi derler. Ve rengi gök olmakla âsumâna 'fîrûze-reng' derler" (*Şu'ûrî*, c. 3, s. 2887).

⁵⁴² Sabahın zikrinin *Burhân*'da yer alan şu kayıttan dolayı olması ihtimali vardır: "Beher sabâh ana [fîrûze taşına] nazar eylemek kuvvet-i bâsıra îrâsında bî-nazîrdir" (s. 451)

⁵⁴³ "Be-gul hatet çu nikâbî zi-muşk-i nâb endâht / Hezâr şâhid-i fitne zi-ruh nikâb endâht"
"Hattın güle taze miskten bir örtü atınca bin fitne güzeli yüzlerindeki örtüyü arttı."

⁵⁴⁴ Gâliye için bkz. Saç, Müşebbehünbihleri, Gâliye.

آن غاليه خط گر سوى ما نامه نوشتی

گردون ورق هستی ما در نوشتی⁵⁴⁵ (H 448.1)

Gece (şeb)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin gündüze benzeyen yüzünde geceye benzeyen hattı belirdikten sonra feleğin şairin bahtını uykuya daldırdığı söylenmektedir.

دمید تا خط چون شب ز روی چون روزت

زمانه دیدهء بخت مرا بخواب انداخت⁵⁴⁶ (FF 82.3)

Aşağıdaki beyitte geceye benzeyen hattı ortaya çıktığından beri sevgilinin parlak güneşe benzeyen yüzünün eski yakıcılığını kaybettiği söylenmektedir.

نمی سوزد دلم را با جفا تا گرد خط پیدا

شب آمد کرد زایل گرمی خورشید رخشان را⁵⁴⁷ (FF 36.5)

Aşağıdaki beyitte karanlık gecenin ayın ışığını arttırdığı gibi sevgilinin siyah hattının yüzünün revnakını arttıracacağı söylenmektedir.

Revnak-ı hüsne hâlel virmez o hatt-ı müşğîn

Arturur belki şeb-i târ şu'â'ın kamerün (B 277.2)

Gölge (sâye)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin hattı, bulutu andıran saçının gül bahçesine benzeyen yüzünde oluşturduğu gölge olarak düşünülmüştür.

⁵⁴⁵ “Ân gâliye hat ger sûy-ı mâ nâme neviştî / Gerdûn varak-ı hestî-yi mâ der ne-neviştî”

“O gâliye hatlı eğer bizim tarafımıza mektup yazsaydı felek varlığımızın kağıdını dürmezdi.”

⁵⁴⁶ “Demîd tâ hat-ı çun şeb zi-rûy-ı çun rûzet / Zemâne dîde-i baht-ı me-râ be-hâb endâht”

“Gece gibi hat gündüz gibi yüzde bitince felek bahtımın gözünü uykuya daldırdı.”

⁵⁴⁷ “Ne-mî sûzed dilem-râ bâ cefâ tâ gerd hat peydâ / Şeb âmed kerd zâyil germî-yi hurşîd-i râhşân-râ”
“Hat belirdiğinden beri gönlümü cefa ile yakmıyor. Gece, gelip parlak güneşin sıcaklığını kaybetti.”

Zîr-i zülfünde görenler hattını ebr-i bahâr

Sâye salmış sandılar sahn-ı gül-istân üstine (B 438.5)

Gölgelik (sâye-bân)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilisinin güle benzeyen yanağının etrafında sümbüle benzeyen hattından bir gölgeliği olduğunu; çiçek gibi yanağının ise erguvanı utandıracak, onu kıymetten düşürecek bir renge sahip olduğunu söylemektedir⁵⁴⁸.

بتی دارم که گرد گل ز سنبل سایه بان دارد

بهار عارضش خطی بخون ارغوان دارد (H 123.1)⁵⁴⁹

Gubar (gubâr, esrâr)

Lugavi manası toz olan gubâr aynı zamanda beng, yani esrar manasında kullanılır⁵⁵⁰. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin macuna benzeyen dudağını yitirdiği için gubara benzeyen hattıyla yetinmek zorunda olduğunu söylemektedir. “Başı dönmüş, akli zayıflamış” gibi manalara gelen “hayrân”⁵⁵¹, esrarın verdiği hâleti ifade etmek için kullanılır.

Gubâr-ı hatt-ı rûyıyla meger hayrân ola gönlüm

Dirîg elden leb-i dil-ber gibi ma’cûn ise gitdi (B 544.3)

⁵⁴⁸ “Bahâr-ı ‘ârızı erguvânın kanına hat tutar ya’nî ruhsârı erguvânın ‘ırzını kesr ider, zîrâ erguvandan renkde ve safâda ziyadedir” (Sûdî, c. 2, s. 1016-1017).

⁵⁴⁹ “Butî dârem ki gird-i gul zi-sunbul sâyebân dâred / Behâr-ı ârizeş hattî be-hûn-ı erguvân dâred”
“Bir puta sahibim ki gülünün etrafında sümbülden gölgeliği vardır. Yanağının çiçeği erguvan kanından fermana sahiptir.”

⁵⁵⁰ Şu’ûrî, c. 3, s. 2679.

⁵⁵¹ Şu’ûrî, c. 2, s. 1510.

Günahkâr (siyeh-kâr)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin zülfünün yüze ulaşma maksadındaki âşığının gönlünü günahkâr hattı gibi kaptığı söylenmektedir. “Vechden hâric” olmamaları, sebepleri olduğu ve yüzden ayrı olmadıkları manalarına gelmektedir.

Gönlümüz alur **ele zülf-i dil-âvîzün** hele

Vechden hâric degül **hatt-ı siyeh-kâr**un gibi (B 485.2)

Halka (halka)

Aşağıdaki beyitte ayın tutulmasına⁵⁵² sebep olan hattın güzel bir halka olduğu, fakat ondan dışarı yol bulunmadığı söylenmektedir.

خط عذار یار که بگرفت ماه ازو

خوش حلقه ایست لیک بدر نیست راه ازو (H 425.1)⁵⁵³

Hilal (hilâl)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin ay yüzünün etrafına hilal gibi hattı çeken Allah tealaya övgüler olsun denmektedir.

بر آن نقاش قدرت آفرین باد

که گرد مه کشد خط هلالی (H 477.11)⁵⁵⁴

Aşağıdaki beyitte sevgilinin al yanakları üzerinde siyah hattı belirlediğinden beri yüzünün iki hilal ortasında bir dolunay olduğu söylenmektedir.

⁵⁵² “İki veçhiledir; biri iddi’â tarîkıyle mâhın husûfı murâd ola ve biri de mâhdan murâd rûyı ola ve tutulmaktan murâd hatt ihâta eylemekdir” (*Sûdî*, c. 3, s. 2310).

⁵⁵³ “Hatt-ı ‘izâr-ı yâr ki be-girift mâh ez-u / Hoş halka-îst lîk be-der nîst râh ez-u”

“Ayın tutulmasına sebep olan sevgilinin yanağındaki hat hoş bir halkadır. Fakat ondan dışarı yol yoktur.”

⁵⁵⁴ “Ber-ân nakkâş-ı kudret âferîn bâd / Ki gird-i meh keşed hatt-ı hilâlî”

“O kudret nakkaşına senalar olsun. Zira ayın etrafına hilal şeklinde hat çekmiştir.”

تا خط سبز تو پیدا شده بر عارض آل

(FF 250.1)⁵⁵⁵

عارضت ماه تمامیست میان دو هلال

Hindistan (Hindûstân)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin gül bahçesine benzeyen yüzü Rum diyarına, menekşe bahçesine benzeyen hattı ise Hindistana benzetilmektedir.

Diyâr-ı Rûma gülistânın eyledüm teşbîh

Benefşe-zârını Hindû-stâna benzetdüm (B 337.3)

Hisar (hisâr)

Aşağıdaki beyitte hattın, sevgilinin güle benzeyen yüzü etrafını bir hisar gibi çevrelediği söylenmekte, yüz güzeline perdedarlık ettiği belirtilmektedir.

گرد گلت کشید ز عنبر حصار خط

(FF 227.1)⁵⁵⁶

شد شاهد جمال ترا پرده دار خط

Itiknâme (hatt-ı âzâdî)

Aşağıdaki beyitte gönüllerin gamdan kurtuluşunu temin ettiği için esir gönüllerin sevgilinin hattına azatlık kâğıdı ismini verdiği söylenmektedir.

نجات دل ز دام غم خط او می دهد زانرو

(FF 219.6)⁵⁵⁷

خط آزادیش خوانند دلهای گرفتارش

⁵⁵⁵ "Tâ hat-ı sebz-i tu peydâ şode ber-'âriz-ı âl / 'Ârizet mâh-ı temâmîst miyân-ı du hilâl"

"Siyah hattın al yanaklarında belirlediğinden beri yanağın iki hilal ortasındaki dolunaydır."

⁵⁵⁶ "Gird-i gulet keşîd zi-'anber hisâr hat / Şod şâhid-i cemâl-i tu-râ perdedâr hat"

"Hat, gülünün etrafına anberden hisar çekti. Senin yüzünün güzeline perdedar oldu."

⁵⁵⁷ "Necât-ı dil zi-dâm-ı gam hat-ı u mî-dehed z'ân rû / Hat-ı âzâdiyeş hânend dilhâ-yı giriftâreş"

"Hattı, gam tuzağından gönlün kurtuluşunu sağlıyor. Bu sebeple tutulmuş gönüller ona azatlık kâğıdı demekte."

İğne (nîş)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin dudağını arzulayan kişinin yeni belirmeye başlayan hattın kaçmayacağı, bal⁵⁵⁸ isteyen kişinin arı iğnesinden çekilmeyeceği durumuyla izah edilmiştir.

Leblerün mâ'ili kaçmaz hat-ı nev-hâsteden

Gam degül tâlib-i **nûş** olana **nîş-i zenbûr** (B 125.3)

İki mısra

Eski harfli metinlerde beyitlerin mısralarının alt alta değil, yan yana yazılması vakasıyla alakalı aşağıdaki beyitte şair, kendi şiirini tavsif ederken onu genç bir delikanlının yeni terleyen bıyıklarına benzetmektedir. Hatta ebru tesmiyesi kaşa benzeyen bıyıklar için geçerlidir. Bu şekildeki hatta sahip kişilere “çâr-ebrû” (dört kaşlı) denmektedir⁵⁵⁹.

Ya hod bir nev-**hat** a'lâ dil-rübâdur

İki mısra' olupdur ana **ebrû** (B 398.9)

İ'rap (i'râb)

İ'rab, Arapçada anlam karışıklığından korumak maksadıyla kelime sonlarını harekelemeye denir⁵⁶⁰. Aşağıdaki beyitte sevgilinin mushafa benzeyen yüzü üzerinde çıkan hattın gönüllerin yüze karşı meylini arttırdığı, zira çocukların i'rablanmış Kuran'ı daha rahat okudukları söylenmektedir. Beyitte aynı zamanda gönül, çocuğa benzetilmektedir.

⁵⁵⁸ “Nûş”un bal manası için bkz. *Burhân*, s. 601; *Şu'ûrî*, c. 4, s. 3581-3582.

⁵⁵⁹ Bkz. *Dihhudâ*, c. 5, s. 6994; *Şu'ûrî*, c. 2, s. 1561.

⁵⁶⁰ Tafsilat için bkz. İsmail Durmuş, “Nahiv”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 32, İstanbul: TDV Yayınları, 2006, s. 300-301.

ز خط بر مصحف حسنت فزون شد رغبت دلها

(FF 11.6)⁵⁶¹

که با اعراب طفلان خوبتر خوانند قرآن را

Kadeh (peymâne, câm)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yanağı çevresindeki hat, âşığa gam meclisinde kan ile dolmuş bela kadehi olarak görülmektedir⁵⁶². Yanak ise rengi dolayısıyla şaraba benzetilir⁵⁶³.

Devr-i ruhsârunda hattun hey'eti 'ışk ehline

Bezm-i gamda kan ile dolmuş belâ peymânesi (FT 283.4)

Kâfir (kâfer)

Aşağıdaki beyitte yüzün imana benzetilmesinden dolayı⁵⁶⁴ hattın yüze gelmesi, kâfirin imana gelmesi olarak yorumlanmakta, fakat yeni imana gelmiş kâfire güvenilmeyeceğinden dolayı ondan emin olunamayacağı söylenmektedir.

La'lün etrâfında hattundan gönül eymin degül

İ'timâd olmaz yeni îmâna gelmiş kâfere (FT 250.3)

Karanlık (zulmet)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin ateş ve nura benzeyen yüzüne karşı olan aşkının karanlık hattının örtüsünden duyduğu sıkıntıyı giderdiği söylenmektedir.

Dilden giderdi hattı gamın 'aşk-ı hüsn-i yâr

Def' itdi nâr u nûr hicâbını zulmetün (B 280.5)

⁵⁶¹ “Zi-hat ber-mushaf-ı husnet fuzûn şod rağbet-i dilhâ / Ki bâ-i'râb tıflân hûbter hânend Kur'ân-râ”
“Yüzün mushafındaki hattın dolayısı gönüllerin rağbeti arttı. Zira çocuklar Kur'ân'ı irapla daha güzel okurlar.”

⁵⁶² Bkz. Hat, Müşebbehünbihleri, Bela.

⁵⁶³ Bkz. Yüz, Müşebbehünbihleri, Şarap.

⁵⁶⁴ Bkz. Yüz, Müşebbehünbihleri, İman.

Karınca (mûr)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin visali kadehini arzulayan kişilerin âb-ı hayâta nazar etmeyeceği, onun karıncaya benzeyen hattını isteyen kişinin Süleyman mülkünü hiçe sayacağı belirtilmiştir. Karınca ile beraber Hz. Süleyman'ın zikredilmesi, aralarında geçen hadise münasebetiyledir⁵⁶⁵.

Teşne-i câm-ı visâlün Âb-ı Hayvân istemez

Mâ'il-i mûr-ı hatun mülk-i Süleymân istemez (FT 116.1)

Kirpik (müjgân)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin aynaya benzer yüzündeki ben ve hattın aslında âşığın göz bebeği ve kirpikleri olduğu söylenmektedir.

Hâl ü hatdur bilmen ol âyîne-i ruhsâr üze

Yâ gözümden 'aks salmış merdüm ü müjgân ana (FT 22.3)

Menekşe (benefşe)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin dudağının etrafındaki menekşeye benzeyen hattının dudak çeşmesinden⁵⁶⁶ âb-ı hayât aldığı için taze kaldığı söylenmektedir.

گرد لبث بنفشه ازان تازه و ترست

کآب حیات می خورد از چشمه سار حسن (H 406.7)⁵⁶⁷

⁵⁶⁵ Kur'an-ı Kerim'de Hz. Süleyman'ın ordusuyla bir karınca yuvasına yaklaştıkları vakit bir karıncanın diğerlerini ordunun bilmeden kendilerini ezebileceği endişesiyle yuvalarına saklanmaları için uyarmasını işittiği nakledilir (Neml Suresi, 16.-19. Âyetler). Karınca ile Hz. Süleyman arasında geçen başka hadiseler de rivayet edilir. Bkz. Mustafa Âsım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, c. 2, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1990, s. 215-216.

⁵⁶⁶ Bkz. Dudak, Müşebbehünbihleri, Çeşme.

⁵⁶⁷ "Gird-i lebet benefşe ez-ân tâze vu ter-est / K'âb-ı hayât mî-hored ez-çeşme-sâr-ı husn"
"Dudağının etrafındaki menekşe güzellik çeşmesinden âb-ı hayât içtiği için tazedir."

Aşağıda ise sevgilinin yüzünün hat ile bir güzellik daha kazandığı, zira bahçenin etrafını menekşeyle çevirmenin hoş bir şey olduğu söylenmektedir.

Bir **hüsn** dahı bağladı **hat**dan ‘izâr-ı yâr

Etrâf-ı **bâğ** hûb olur olsa **benefşe**-zâr (B 111.1)

Mihr-giyâh (mihr-giyâh)

İnsanı andırdığı için Farsçadaki bir diğer ismi “merdüm-giyâh”a benzer şekilde Türkçede “adamotu” olarak adlandırılan bu bitki, taşıyan kişiye gönüllerin meyiletmesini sağladığı için muhabbet otu olarak da isimlendirilir⁵⁶⁸. Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilinin mihr-giyâha benzeyen hattını görünce onu elde etme arzusuyla cenneti bırakıp geldiğini söylemektedir.

سبزهء خط تو دیدیم و ز بستان بهشت

(H 379.4)⁵⁶⁹

بطلب کارئ این مهرگیاہ آمده ایم

Misk (müşg, müşgîn)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin siyah (müşgin) hattına yeni âşık olmadığını, çoktandır o hilâlî kadehten sarhoş olduğunu söylemektedir. “Câm-ı hilâlî”, hilal şeklindeki, yani oval kadehler için kullanılan bir tabirdir⁵⁷⁰.

عشق من با خط مشکین تو امروزی نیست

(H 328.2)⁵⁷¹

دیرگاهست که با جام هلالی مستم

⁵⁶⁸ “Mihr-giyâh: Yebrûhu’s-Sanem muharrefi abdüsselâm otu tabir olunan nebâttır; ve bir kavilde başka bir nebattır. İstishâbı beynennâs mahbûbu’l-kulûb olmağı mûrisdir. Türkîde buna sevgi otu derler. Bazılar indinde âfitâb-perest bir giyâhdır” (*Burhân*, s. 579). Ayrıca bkz. *Sûdî*, c. 3, s. 2164.

⁵⁶⁹ “Sebze-i hatt-ı tu dîdîm u zi-bustân-ı bihişt / Be-taleb-kârî-i în mihrgiyâh âmede-îm”

“Hattının çemenini gördük de cennet bahçesinden bu mihr-giyâhı talep etme maksadıyla geldik.”

⁵⁷⁰ *Sûdî*, c. 3, s. 2030; *Ânenîrâc*, c. 2, s. 1297.

⁵⁷¹ “İşk-ı men bâ-hat-ı müşkîn-i tu imrûzî nîst / Dîrgâh-est ki bâ-câm-ı hilâlî mestem”

“Senin siyah hattına olan aşkım bugünlük değildir. Hayli zamandır bu hilâlî kadehle sarhoşum.”

Aşağıdaki beyitte şair, cefalar çekmekteyken kendisine binlerce gizli lütufları gösteren o siyah hatta kurban olmak istediğini söylemektedir.

جفاها می کشیدم بندهء آن خط مشکینم

که بر من کرد ظاهر صد هزاران لطف پنهان را (FF 36.2)⁵⁷²

Aşağıdaki beyitte açılmış bir gül yaprağına taze misk ile yapılan nakşın bile sevgilinin gül renkli yanağındaki hattın güzelliğine erişemeyeceği söylenmektedir.

Bulmaya ol **hadd-i gül-gûn** üzre **hattun** hâletin

Müşg-i terden yazsalar **berg-i gül-i** handâne **nakş** (B 213.2)

Muska (hırz, şîrînlik)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin gönderdiği mektubun onun siyah hattıyla yazılmış bir muska gibi olduğu söylenmektedir. Burada hat ile yazı manasından başka sevgilinin yüzündeki hatta da işaret edilmektedir.

این پیک خوش خبر که رسید از دیار دوست

و آورد حرز جان بخط مشک بار دوست (H 64.1)⁵⁷³

Aşağıdaki beyitte sevgilinin dudağı üzerindeki hattı, muhabbet doğurmak maksadıyla kullanılan ve “şirinlik” diye adlandırılan muskaya benzetilmektedir. Şirinlik muskasının tatlı şeyler üzerine yazıldığı da bilinmektedir⁵⁷⁴.

Nûşîn lebinde hattını kim görse Bâkıyâ

Şîrînlik yazıldı sanur **şekker** üstine (B 428.5)

⁵⁷² “Cefâhâ mî-keşîdem bende-i ân hatt-ı müşkînem / Ki ber-men kerd zâhir sad hezârân lutf-ı pinhân-râ”

“Cefalar çekiyordum. O siyah hatta kul olayım. Zira bana binlerce gizli lütuf göstermiştir.

⁵⁷³ “În peyk-i hoş haber ki resîd ez-diyâr-ı dûst / V’âverd hırz-ı cân be-hat-ı müşkbâr-ı dûst”

“Müjdeler ulaştıran bu haberci sevgilinin diyarından geldi ve onun misk yağdıran hattından can muskası getirdi.”

⁵⁷⁴ Şahin, s. 410.

Nakış (nakş)

Aşağıdaki beyitte şair, geceleyin ağlamaktan uyuyamadığını, sevgilinin hattının hayalini yaşlı gözlerine getirerek su üzerine nakış yaptığını söylemektedir. Hattın suya benzetilen yüz üzerinde bulunduğu işaret edilmektedir⁵⁷⁵.

دیشب بسیل اشک ره خواب می زدم
نقشی بیاد خط تو بر آب می زدم⁵⁷⁶ (H 333.1)

Aşağıdaki beyitte âşık, üzerine sevgilinin hattının nakşını yazabilmek maksadıyla gönlünden bütün masıvayı çıkardığını söylemektedir.

بهر قبول نقش خط نقش غیر را
عمریست از صحیفهء خاطر سترده ام⁵⁷⁷ (FF 265.5)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgiliye dudağının etrafındaki hattın bahsetmesinden incinmemesi gerektiği, zira Ferhad'ın kazmasından⁵⁷⁸ Şirin'in suretine ("nakş-ı şîrin", sıfat tamlaması olarak tatlı nakış şeklinde de anlaşılabilir) bir zarar gelmeyeceği söylemektedir.

گر خط دور لب را بر زبان آرم مرنج
نقش شیرین را ضرر از تیشهء فرهاد نیست⁵⁷⁹ (FF 72.2)

⁵⁷⁵ Bkz. Yüz, Müşebbehünbihleri, Su.

⁵⁷⁶ "Dî-şeb be-seyl-i eşk reh-i hâb mî-zedem / Nakşî be-yâd-ı hatt-ı tu ber-âb mî-zedem"

"Dün gece gözyaşı seliyle uyku yolunu kesmekteydim. Senin hattını anarak suya nakış vurmaktaydım."

⁵⁷⁷ "Behr-i kabûl-i nakş-ı hatet nakş-ı gayr-râ / 'Omrişt ez-sahîfe-i hâtır suturde-em"

"Senin hattının nakşını kabul için bir ömürdür hatıra sayfasından başka nakışları silip süpürdüm."

⁵⁷⁸ Beyitteki "tîşe" kelimesi için sözlüklerdeki tarifler şu şekildedir: "Neccâr âletlerinden ma'rûf âlettir, keser derler. Ve dahi taş kestikleri büyük külünk" (*Şu'ûrî*, c. 2, 1279); "Nacak, balta, külünk" (*Salâhî*, c. 3, s. 180); "Keser, maruf dülger aleti. 'Tîşe-i Ferhâd' tabir-i marufunda tişenin keserden ziyade kazma ve külünk manasıyla münasebeti vardır" (*Sâmî*, s. 457). Şemsettin Samî'nin kaydına ve Tarlan'ın da beytin tercümesinde kelimeyi kazma olarak karşılamasına dayanarak (Ali Nihad Tarlan, *Fuzulî'nin Farsça Divanı (Tercümesi)*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1950, s. 41) biz de kelimeyi kazma diye tercüme ettik.

⁵⁷⁹ "Ger hat-ı devr-i lebet-râ ber-zebân ârem me-renc / Nakş-ı şîrin-râ zarar ez-tîşe-i Ferhâd nîst"

"Eğer dudağının etrafındaki hattı dilime alırsam incinme. Ferhad'ın kazmasından Şirin'in nakşına zarar gelmez."

Aşağıdaki beyitte âşık, gönül sayfasının, üzerindeki sevgilinin hattının nakışlarından dolayı adeta resimlenmiş bir kitabı andırdığını söylemektedir.

Nakş-ı hüsn-i hatunla safha-i dil

Bir **musavver kitâb**dur gûyâ (B 14.3)

Örtü (nikâb, perde, hicâb)

Hat, yüzü örtmesi sebebiyle örtüye benzetilir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin ay gibi parlak yüzünü siyah hattıyla örterek adeta güneşe gölge saldığı söylenmektedir.

ای که بر ماه از خط مشکین نقاب انداختی

(H 446.1)⁵⁸⁰

لطف کردی سایهء بر آفتاب انداختی

Pas (jengâr/zengâr)

Jengâr yahut zengâr, pas ve bakır yeşili manalarına gelir⁵⁸¹. Aşağıdaki beyitte sevgilinin aynaya baktığında yüzündeki hattını aynanın üzerindeki pas sanmakla hataya düştüğü söylenmektedir.

Jengâr sandun âyinede nakş-ı hattını

Yanlış görışdün ey **yüzi gül** o degüldür ol (B 295.3)

Perdedar (perdedâr)

Aşağıdaki beyitte hattın, sevgilinin güle benzeyen yüzü etrafını bir hisar gibi çevrelediğı söylenmekte, yüz güzeline⁵⁸² perdedarlık ettiğı belirtilmektedir.

⁵⁸⁰ “Ey ki ber-mâh ez-hatt-ı muşkîn nikâb endâhtî / Lutf kerdî sâye-î ber-âfitâb endâhtî”

“Aya siyah hatla örtü atan! Lutf ettin, güneşe gölge saldın.”

⁵⁸¹ “Zengâr: Pas, kir; bu manada ‘zeng’ ile müteradiftir. ‘Bakır yeşili’ namıyla boyacılar indinde maruf ve müstamel olan bir nevi bakır pasıdır ki rengi yeşil ve semm-i kâtildir” (*Salâhî*, c. 3, s. 476).

⁵⁸² Şahid; maşuk, mahbub, nev-civan, nev-hat manalarına gelmektedir (*Dihhudâ*, c. 9, s. 12409). Kelimenin bu son manası sebebiyle bilhassa kullanıldığı düşünülebilir.

گرد گلت کشید ز عنبر حصار خط

(FF 227.1)⁵⁸³

شد شاهد جمال ترا پرده دار خط

Sin harfinin dişleri

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yeni çıkmaya başlayan hattı, semen (yüz) kelimesinin sin harfinin dişlerine benzetilmektedir. “Hâsten” fiilinde kalkmak, yukarıya doğru yöneliş manaları olması, sinin dişlerine benzeyişi tekit etmektedir.

Hat-ı nev-hâste kim ‘ârizun üzre görünür

Döndi **dendâneleri** şekline **sîn-i semenün** (B 248.2)

Sünbül (sünbül)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilisinin güle benzeyen yanağının etrafında sünbüle benzeyen hattından bir gölgeliği olduğunu⁵⁸⁴; çiçek gibi yanağının, erguvanı utandıracak, onu kıymetten düşürecek bir renge sahip olduğunu söylemektedir⁵⁸⁵.

بتی دارم که گرد گل ز سنبل سایه بان دارد

(H 123.1)⁵⁸⁶

بهار عارضش خطی بخون ارغوان دارد

⁵⁸³ “Gird-i gulet keşîd zi-‘anber hisâr hat / Şod şâhid-i cemâl-i tu-râ perdedâr hat”

“Hat, gülünün etrafına anberden hisar çekti. Senin yüzünün güzeline perdedar oldu.”

⁵⁸⁴ Sûdî, sünbül den kastın saç da olabileceğini söylemekte, ama hat olduğuna kanaat getirmektedir. Biz de Hâfız’da hep hattın bulunduğu yerleri belirtmek maksadıyla “gird” kelimesinin “gird-i ruh”, “gird-i ‘âriz”, “gird-i leb”, “gird-i meh” şekillerinde kullanılması, fakat saç ile bu tarzda hiç anılmaması sebebiyle beyitte hattın kastedilmiş olma ihtimalini çok daha yüksek görüyoruz.

⁵⁸⁵ “Bahâr-ı ‘ârizi erguvânın kanına hat tutar ya’nî ruhsârı erguvânın ‘ırzını kesr ider, zîrâ erguvandan renkde ve safâda ziyadedir” (Sûdî, c. 2, s. 1016-1017).

⁵⁸⁶ “Butî dârem ki gird-i gul zi-sunbul sâyebân dâred / Behâr-ı ‘ârizeş hattî be-hûn-ı erguvân dâred”

“Bir puta sahibim ki gülünün etrafında sünbül den gölgeliği vardır. Yanağının çiçeği erguvan kanından fermana sahiptir.”

Tılsım (Tılsım)

Aşağıdaki beyitte peri yüzlü güzellerin yüzündeki hattan başka insanı periyle yakınlaştıran bir tılsımın olmadığı söylenmektedir.

فضولی نیست غیر خط رخسار پری رویان

طلسمی کآشنا با هر پری می سازد انسان را⁵⁸⁷ (FF 36.7)

Toz (gubâr, gerd)

Hat, sevgilinin aynaya benzeyen yüzünün parlaklığını azalttığı için toza benzetilmektedir. Aşağıdaki beyitte aya benzeyen sevgilinin, yanağı etrafındaki hattı gösterdiğinden beri ayın aynasının haset tozuyla kaplandığı söylenmektedir.

بنشست گرد رشک بر آئینه ماه را

تا ماه من نمود بگرد عذار خط⁵⁸⁸ (FF 227.2)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin eziyetleri dolayısıyla ettiği feryatlardan kaynaklanan şiddetli rüzgârın⁵⁸⁹ kaldırdığı toz olmasaydı sevgilinin aynaya benzer yüzünün bu şekilde kirlenmeyeceğini söylenmektedir.

Esdürmeyeydi **sarsar-ı âhum** cefâ-yı yâr

Mir'ât-i hüsnî olmaz idi böyle pür-**gubâr** (B 111.4)

Yazı (hat, rakam)

“Hat” kelimesinin asıl manası yazı olduğu için yüzdeki hat da beyitlerde sıklıkla bu manaya gelecek şekilde kullanılır. Aşağıdaki beyitte feleğin sevgilinin yanağına çok

⁵⁸⁷ “Fuzûlî nîst ğayr-ı hatt-ı ruhsâr-ı perî-rûyân / Tılsımî k’âşînâ bâ-her perî mî-sâzed insân-râ”

“Fuzûlî! Peri yüzlülerin yanaklarındaki hattan başka insanı her periyle tanışık eden bir tılsım yoktur.”

⁵⁸⁸ “Be-nişest gerd-i reşk ber-âyîne mâh-râ / Tâ mâh-ı men nemûd be-gird-i ‘ızâr hat”

“Ay yüzlüm yanağı etrafında hat gösterdiğinden beri ayın aynasını haset tozu tuttu.”

⁵⁸⁹ “Sarsar”, şiddetli ve soğuk esen rüzgâr demektir (*Amîd*, c. 2, s. 1358; *Salâhî*, c. 4, s. 96).

güzel yazı yazmakta olduğu belirtilmekte, kötü yazıdan sevgiliyi koruması için Allah’a dua edilmektedir⁵⁹⁰.

دوران چو می نویسد بر عارضت خطی خوش

(H 399.6)⁵⁹¹

یا رب نوشتهء بد از یار ما بگردان

Aşağıdaki beyitte sevgilinin gül yüzüne yazdığı güzel yazınının, yani hattın, gül ve gül bahçesi sahifesinin üzerine çizgi çektiği söylenmektedir⁵⁹².

این خوش رقم که بر گل رخسار می کشی

(H 472.1)⁵⁹³

خط بر صحیفهء گل و گلنار می کشی

Aşağıdaki beyitte bir kişinin benliğinin sayfasına hakikat yazısını yazmak istediği takdirde gül yüzlülerin hattını gözü önünde tutup onunla mecaza çalışması gerektiği söylenmektedir. Beyitte “el-mecâz kantaratü’l-hakîka” (mecaz, hakikate köprüdür) düşüncesine atıf vardır.

Hakîkat **hattını** yazmak dilerse **levh-i** zâtunda

Hatın gül-ruhların manzûr dut **meşk-i** mecâz eyle (FT 235.3)

Aşağıdaki beyitte Allah tealanın güzellerin yüzüne yazdığı yazıyla âşıkların bahtının kara olduğunu belirtmiş olduğu söylenmektedir.

Ezel **kâtib**leri uşşâk bahtın **kara** yazmışlar

Bu **mazmûn** ile **hat** ol **safha-i ruhsâre** yazmışlar (FT 104.1)

⁵⁹⁰ “Hâsılı, hat güzel ‘ârizına keder virmesün ya’nî letâfetini bozmasın” (*Sûdî*, c. 3, s. 2279).

⁵⁹¹ “Devrân hemî-nevîsed ber ‘ârizet hatî hoş / Yâ Rab nevişte-i bed ez-yâr-ı mâ be-gerdân”

“Felek yanağına sürekli hoş bir hat yazıyor. Yâ rabbi! Kötü yazıyı sevgilimizden çevir!”

⁵⁹² “Hat bunda şol keşidedir ki sehv ü hatâ üzere çekerler... ya’nî gül gibi ruhsârın üzre benefşe gibi hat izhâr eylediğinden gül ü gülzâr sahifesine hatt-ı butlân çekersin, ya’nî bu var iken anlara ihtiyâc yok. Hâsılı, ruhsâr-ı yâr hatt-ı müşk-efşânla bunları [gül ve gülzârı] nesh eyledi” (*Sûdî*, c. 3, s. 2537).

⁵⁹³ “În hoş-rakam ki ber-gul-i ruhsâr mî-keşî / Hat ber sahîfe-i gul u gelnâr mî-keşî”

Zenci köle ('abd-i Habeşî)

Hat, rengi sebebiyle zenci bir köleye benzetilmektedir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin anber kokulu hattının, yüzün Reyhan⁵⁹⁴ adındaki Habeşî bir kölesi olduğu söylenmektedir.

Ruhsâruna hatt-ı 'anber-efşân

'Abd-i Habeşîdür adı reyhân (B 375.1)

Zerre (zerrât)

Aşağıdaki beyitte, görünenin sevgilinin yüzündeki hat değil, güneşin aydınlattığı zerreler olduğu söylenmektedir.

Bâkî 'izâr-ı yârda hat sanma görinen

Zerrât'dur ki mihr-i münîr itdi âşikâr (B 111.5)

⁵⁹⁴ Bkz. Hat, Müşebbehünbihleri, Fesleğen. "Reyhân" köleler için yaygın olarak kullanılan isimlerden birisi olduğu için zikredilmiştir. Bkz. Şahin, s. 154.

2.10. Dudak

Dudak için kullanılan kelimeler *dudak* ile *leb*'dir. En fazla *âb-ı hayât*, *deva/ilâc*, *gonca*, *kan*, *la'l*, *şarap* ve *şeker*'e benzetilmektedir. Tatlı olması dudağın en çok zikredilen özelliğidir.

VASIFLARI

Gülümseyen (*handân*⁵⁹⁵)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin gülümseyen dudağıyla onun uğrunda ölmüş âşıkların zikrederek onların ruhunu şad ettiği söylemektedir.

Leb-i handânun ile kıldun yâd

Eyledün **mürdelerün rûhını** şâd (B 37.1)

İnce (*nâzûk*, *nezâket*)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin latif bir söz ile âşığın ağzını tatlandırıldığı, dudağının adeta ince bir can olduğu söylenmektedir. Beyitteki “nükte” kelimesi incelik manası da taşıdığı için kullanılmıştır.

Ağzumuz şîrîn ider bir **nükte-i rengîn** ile

La'l-i nâbun ey **yüzi gül-şen** ne **nâzûk cân** olur 159.3b

Rengin (*rengîn*)⁵⁹⁶

Bir tabiat tasvirinin yer aldığı aşağıdaki beyitte gül bahçesindeki goncanın Şirin'in rengin dudağına benzediği, kırdaki laleninse Ferhad'ın kanlı gönlünü andırdığı söylenmektedir.

⁵⁹⁵ “Handân”ın bir manası da “açılmış” olduğu için (*Dihhudâ*, c. 6, s. 8761) beyitlerde bu mananın da kastedilmiş olabileceğini göz önünde tutmalıdır.

⁵⁹⁶ Bkz. Yüz, Vasıfları, Rengin

Nümûne **gonca-i gül-şen leb-i rengîn-i Şîrîne**

Nişâne **lâle-i sahrâ dil-i hûnîn-i Ferhâde** (B 449.2)

Suskun (hâmûş)

Aşağıdaki beyitte âşık, rakibe bir gecelik uyumasını, zira sevgilinin suskun dudağıyla gizlice konuşacağı yüzlerce söz olduğunu söylemektedir.

خدا را ای رقیب امشب زمانی چشم برهم نه

که من با لعل خاموشش نهانی صد سخن دارم (H 342.8)⁵⁹⁷

Tatlı (şîrîn, nûşîn, nûş)

Emildiği için dudağın lezzeti, yani tatlılığından da sıklıkla bahsedilmektedir. Dudak-tatlı ilişkisinde dudaktan tatlı sözler çıkması durumunun da etkisi vardır. Tatlılığı bildirmek için “şîrîn” kelimesinin kullanıldığı beyitlerde “Ferhâd/Kûh-ken” yahut “Bîsûtûn” ile karşılaşılabilmektedir. Tezat oluşturmak maksadıyla “telh (acı)” kelimesi de zikredilebilmektedir.

Aşağıdaki beyitte şair, tatlı dudaklı güzellerle tatlı huydan ve ahlak güzelliğinden bahsederek geçirdiği geceleri anmaktadır.

یاد باد آن صحبت شبها که با نوشین لبان

بحث ما در لطف طبع و خوبی اخلاق بود (H 215.2)⁵⁹⁸

Aşağıdaki beyitte Ferhad’a hitapla, maksuduna erişmek istiyorsa sabretmesi gerektiği, zira tatlı (şîrîn) dudaklı güzelleri zor kullanarak elde etmenin mümkün

⁵⁹⁷ “Hudâ-râ ey rakîb imşeb zamânî çeşm ber hem nih / Ki men bâ-lâ’l-i hamûşeş nihânî sad sohen dârem”

“Allah için ey rakip! Bu gece bir zamanlık gözünü kapa. Zira onun suskun dudaklarıyla gizlice yüz sözüm var.”

⁵⁹⁸ “Yâd bâd ân sohbet-i şebhâ ki bâ-nûşîn-lebân / Bahs-i mâ der-lutf-i tab’ u hûbî-i ahlâk bûd”

“Anılsın o gece sohbetleri ki tatlı dudaklılarla muhabbetimiz hoş tabiat ve güzel ahlak üzerineydi.”

olmadığı söylenmektedir. “Sabr” kelimesi aynı zamanda bir tür acı ağacın usaresi olduğu için “şîrîn” ile tezat oluşturmak maksadıyla kullanılmıştır⁵⁹⁹.

کام خواهی صبر کن پرویز وار ای کوهکن

کی توان بر خورد از شیرین لبان با زور دست (FF 96.6)⁶⁰⁰

Aşağıdaki beyitte şair, her göz açıp kapadığında tatlı dudaklı sevgiliyi göreceksin olsa Bisütun gibi yerinde sakin duracağını söylemektedir. Beyitte Ferhad’ın Bisütun dağına Şirin’in resmini yapmasına atıf vardır. Âşık kararsız, yani huzursuz ve yerinde duramazdır. Dağın sabit olması, Şirin tasvirinin her daim gözü önünde olmasına bağlanmaktadır.

Lahza lahza sûretin görseydüm ol şîrîn lebün

Sen gibi ey Bîsutûn men hem karâr itmez midüm (FT 187.2)

Tuzlu (nemek, şûr)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin, âşıkların yaralı sinelerine dudağıyla tuz serptiği, yani yaralarının daha da kızarmasına çalıştığı söylenmektedir⁶⁰¹.

بر سینہء ریش دردمندان

لعلت نمک تمام دارد (H 122.8)⁶⁰²

⁵⁹⁹ Bu manadaki kelimenin sahih telaffuzu ikinci harfin esresiyle “sabir” olmakla beraber şairler arasında “sabr” şeklindeki okunuşun da yaygın olduğu anlaşılmaktadır (*Kâmûs*, c. 2, 2088). Ayrıca bkz. Ömer Zülfe, “Şiir Dilinde Anlam Çağrışımları”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 9, 2012, s. 159.

⁶⁰⁰ “Kâm hâhî sabr kun Pervîz-vâr ey Kûh-ken / Key tevân ber-hord ez-şîrîn lebân bâ-zûr-dest”

“Ey dağ delen! Arzuna ulaşmak mı istiyorsun? Perviz gibi sabret. Tatlı dudaklılardan kol kuvvetiyle istediğini almak nasıl mümkün olsun!”

⁶⁰¹ “Şu’arâ-yı ‘Acem tuzı ve yarayı ve kırmızı tudagı şîrlerinde cem’ iderler, zîrâ yaraya tuz saçınca kızarup ziyâde elem virür” (*Sûdî*, c. 1, s. 385)

⁶⁰² “Ber-sîne-i rîş-i derdmendân / La’let nemek-i temâm dâred”

“Dudağın dertlilerin yaralı sinesine bütün tuz serpmekte.”

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin, gözyaşlarını tuzlu ve acı görüp de rahatsız olmamasını, zira bunun onun şekerler saçan dudaklarındaki tuzdan kaynaklandığını söylemektedir.

Gözlerüm yaşın görüp şûr itme nefret kim bu hem

Ol **nemek**dendür ki **la'l**-i **şekker**-efşânundadır (FT 90.4)

Yuvarlak (devr)

“Devr” kelimesi, zaman/çağ, etraf manalarından başka daire/halka anlamına da gelmektedir⁶⁰³. Dolayısıyla “devr-i leb”, “devr-i la’l” ibarelerinin geçtiği yerlerde bu manaları beraber düşünmek gerekir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin dudağı devrinde sofuların meyhane köşelerine çekilip teşbih ipi yerine çengin tellerine yapıştıkları söylenmektedir. Meyhane köşesine çekilmelerinin sebebi dudağın onlara şarabı hatırlatmasıdır⁶⁰⁴.

Lebün devrinde zâhidler dutup **meyhâne**ler küncin

Kılıp **tesbîh târ**ın terk **zülf-i çeng** dutmuşlar (FT 88.6)

MÜŞEBBEHÜNBİHLERİ

Âb-ı hayât (âb-ı hayât, âb-ı hayvân, âb-ı zindegânî, çeşme-i hayvân)

Aşağıdaki beyitte İskender’in ulaşmayı başaramadığı şeyin, yani âb-ı hayâtın, sevgilinin canlar bağışlayan zülalinden bir damla olduğu söylenmektedir.

آنچه اسکندر طلب کرد و ندادش روزگار

(H 422.4)⁶⁰⁵

جرعه بود از زلال جام جان افزای تو

⁶⁰³ *Ânendirâc*, c. 3, s. 1951.

⁶⁰⁴ Bkz. Dudak, Müşebbehünbihleri, Şarap.

⁶⁰⁵ “Ânçi iskender taleb kerd u ne-dâdeş rûzgâr / Cur’a-î bûd ez-zülâl-i câm-ı cân-efzâ-yı tu”
“İskender’in talep edip de feleğin ona vermediği, senin cana can katan kadehinin zülalinden bir damla idi.”

Aşağıdaki beyitte sevgilinin dudağının âb-ı hayât, aşkının da ebedi hayat olduğu söylenmektedir.

ای لعل تو آب زندگانی

عشق تو حیات جاودانی (FF 410.1)⁶⁰⁶

Aşağıdaki beyitte âb-ı hayâtın bile sevgilinin dudağını arzuladığı söylenmekte, bunu teyid ve tekid maksadıyla ebedi hayata sahip Hızır ile hayat bağışlayan Hz. İsa'nın bile onu arzuladığı söylenmektedir.

Cân virür la'lün temennâsında min **Âb-ı Hayât**

Feyzüne leb-teşne yüz **Hızır u Mesîhâdur** senün (FT 153.3)

Aşağıdaki beyitte âşıkların sevgilinin ayrılığında çölde⁶⁰⁷ susuz kalmışlara döndükleri, dudağı âb-ı hayât olan sevgilinin Hızır gibi yetişip onları kurtarması istenmektedir.

Teşne-diller **vâdî**-i hicrânda sensüz yandılar

Hızır-veş ey la'l-i nâbı **Âb-ı hayvân**um yetiş (B 217.3)

Akik ('akîk)

Yarı kıymetli bir taş cinsidir. Yemen'den çıkarılan al renklisi meşhurdur. Hz. Peygamber'in akik yüzük taktığı hakkındaki rivayet, taşın popularitesini arttırmıştır⁶⁰⁸. Dudak, rengi itibarıyla akike benzetilir.

⁶⁰⁶ "Ey la'l-i tu âb-ı zindegânî / 'İşk-ı tu hayât-ı câvidânî"

"Ey dudağı âb-ı hayat olan! Senin aşkın ebedi hayattır."

⁶⁰⁷ "Vadi: Bâdiye, beyâbân, sahrâ" (Fercullah Hodaperesti, *Ferheng-i Câmi'-i Vâjegân-ı Müterâdif ü Mütezâd-ı Zebân-ı Fârisî*, Şiraz: Dânişnâme-i Fârs, 1376, s. 464).

⁶⁰⁸ Sargon Erdem, "Akik", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 2, 1989, s. 262-263.

Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilinin akik hokkasına benzeyen ağzını öpmenin kendisine helal olduğunu, zira gördüğü ızdıraptan dolayı ona duyduğu sevgiden hiç vazgeçmediğini söylemektedir. Akik, dudağa nisbetle kullanılmıştır.

بوسه بر درج عقیق تو حلالست مرا
که به افسوس و جفا مهر وفا نشکستم⁶⁰⁹ (H 328.7)

Ateş (âteş)

Aşağıdaki beyitte dudağın aynı zamanda suya (âb-ı hayât, şarap...) benzetilmesine atıfla sevgilinin, dudağında ateş ile suyu karıştırarak acayip oyunlar sergilediği söylenmektedir⁶¹⁰.

آب و آتش بهم آمیختهء از لب لعل
چشم بد دور که خوش شعبده باز آمدهء⁶¹¹ (H 443.4)

Aşağıdaki beyitte şair çerçöp kadar değersiz gönlünün içinde sevgilinin dudağına duyduğu ateşli ihtirası beslediğini söylemektedir.

در دل و جان شوق لعلت را خفتم آن منم
کاشی را تا کند پنهان بخاشاک افکند⁶¹² (FF 191.4)

Bal (şehd, engebîn, nûş)

Aşağıdaki beyitte âşık, sineklerin bala üşüşmesine mani olunamayacağı gibi göz bebeklerini sevgilinin dudağından ayırmasının da mümkün olmadığını söylemektedir.

⁶⁰⁹ "Bûse ber-durc-i akîk-i tu helâl-est merâ / Ki be efsûs u cefâ muhr-i vefâ ne-şikestem"

"Senin akik hokkanı öpmek bana helaldir. Zira eziyet ve cefadan dolayı vefa mührünü kırmadım."

⁶¹⁰ "Hâce lebin taşrasını âba ve içirisini âteşe teşbîh buyurmuş" (*Sûdî*, c. 3, s. 2333).

⁶¹¹ "Âb u âteş be-hem âmîhte-î ez-leb-i la'l / Çeşm-i bed dûr ki hoş şo'bede-bâz âmede-î"

"La'lden dudağında su ile ateşi karıştırdın. Kötü göz senden irak olsun! Güzel oyun eyledin."

⁶¹² "Der-dil u cân şevk-ı la'let-râ nuhuftem ân menem / K'âteşî-râ tâ koned pinhân be-hâşâk efkened"

"Dudağının şevkini gönlümde ve canımda sakladım. Ben ateşi çerçöp içinde saklayan bir adamım."

سواد دیده را مشکل توان بر داشت از لعلش

ندارد راه رستن چون مگس در انگبین افتد (FF 167.6)⁶¹³

Aşağıdaki beyitte şarabın, rengi itibariyle sevgilinin dudağına benzemekle beraber tat itibariyle onun gibi tatlı (tasfiye edilmiş bal) olmadığı için haset safrasıyla acılaştığı söylenmektedir.

La'l-i nâbun sıfatı **şehd-i musaffâdur** lîk

Acı itmiş anı **safrâ-yı hased sahbâya** (FT 239.6)

Aşağıdaki beyitte şair, şiirlerinin sevgilinin dudağını methettiği için saf bal hâline geldiğini, bundan dolayı şöhret bulduklarını söylemektedir. “Şân”, aynı zamanda “bal peteği” manasına gelmektedir⁶¹⁴.

Bâkî sözini vâsf-ı **lebün şehd-i nâb** ider

Şîrîn kelâmı anun içün böyle **şânlı**dur (B 102.6)

Bülbül (bülbül)

Sevgilinin dudağından çıkan sözler âşığa bülbül sesi gibi latif geldiği için dudak bülbüle benzetilir. Aşağıdaki beyitte şair, gönlünün aşk konusunda sevgilinin dudağıyla tartışmaya girişmesini iki bülbülün atışmasına benzetmektedir.

Dil derûn-ı sînede **la'lünle** kıldı bahs-i 'aşk

Bir biriyle iki **bülbül** gûyiyâ ceng itdiler (B 121.4)

⁶¹³ “Sevâd-ı dîde-râ muşkil tevân ber-dâşt ez-la'leş / Ne-dâred râh-ı resten çun meges der-engebîn ufted”

“Göz karasını onun dudağından kaldırmak zordur. Sinek bala düştü mü kurtuluş yolu yoktur.”

⁶¹⁴ *Burhân*, s. 380; *Şu'ûrî*, c. 3, s. 2407.

Can (cân, rûh, revân)

Sevgilinin dudağı can bağısladığı için cana benzetilir. Aşağıdaki beyitte şair, bir gün sevgilinin dudaklarından sehven isminin döküldüğü, bu sebeple gönül ehlinin hâlâ isminin zikrinden can kokusu aldıklarını söylemektedir.

نام من رفتست روزی بر لب جانان بسهو

اهل دلرا بوی جان می آید از نامم هنوز⁶¹⁵ (H 273.5)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin can bağıslayan dudağından bir söz işitemediğinden dolayı canının dudağına geldiğini söylemektedir.

فریاد که جانم بلب آمد ز تحیر

خرفی نشنیدم ز لب روح فزایت⁶¹⁶ (FF 71.2)

Cevher (cevher, gevher/güher)⁶¹⁷

Aşağıdaki beyitte âşık, za'f-ı ten sebebiyle görünemeyecek kadar yok olmasını sevgilinin dudağının arzusunun cevherini canında taşıyor olmasına bağlamaktadır.

اینچنین از دیدهء مردم نمی کردم نهان

گر نبودی جوهر شوق لبّت در جان مرا⁶¹⁸ (FF 22.3)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin dudağı varken yeryüzünde cevherin varlığına gerek olmadığı söylenmektedir.

⁶¹⁵ "Nâm-ı men reft-est rûzî ber-leb-i cânân be-sehv / Ehl-i dil-râ bûy-ı cân mî-âyed ez-nâmem henûz"
"Bir gün sevgilinin dudağından sehven ismim çıktı. Gönül ehline ismimden hâlâ can kokusu geliyor."

⁶¹⁶ "Feryâd ki cânem be-leb âmed zi-tahayyur / Harfî ne-şinîdem zi-leb-i rûh-fezâyet"

"Feryat ki canım hayretten dudağıma geldi de senin cana can katan dudağından bir söz işitmedim."

⁶¹⁷ Bkz. Ben, Müşebbehünbihleri, Gevher

⁶¹⁸ "Înçonîn ez dîde-i merdum ne-mî kerdem nihân / Ger ne-bûdî cevher-i şevk-i lebet der-cân me-râ"
"Eğer dudağına duyduğum arzusun cevheri canımda olmasaydı insan gözünden böyle nihan olmazdım."

Devr-i la'lünde ümîdüm bu ki hakkâk-ı felek

Gevherün nâmın ide safha-i 'âlemden hak (B 274.1)

Cüllab (cüllâb, gül-âb)

“Cüllâb”, “gül suyu” manasındaki “gül-âb”ın Arapçalaşmış şeklidir. Fakat Farsçada bu kelime, balla gül suyunun karıştırıldığı bir tür şerbet için kullanılmaktadır⁶¹⁹. Dolayısıyla olduğu gibi alınması tercih edilmiştir. Dudak, lezzeti sebebiyle cüllaba benzetilmektedir. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin dudağını zikretmeyi kendisine vird edindiğini, bundan daha hoş bir cüllâp tatmadığını söylemektedir.

همه دم ذکر لبث ورد زبانت مرا

هیچ جلاب جز اینم بدهان نیست لذیذ⁶²⁰ (FF 199.2)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin dudağının etrafındaki hat, cüllâba düşen karıncalara benzetilmektedir⁶²¹.

Lebleründe hattun ey şîrîn-dehen

Mûrlar cüllâba düşmüş gûyiyâ (B 11.2)

Çeşme (çeşme, çeşme-sâr)

Çeşmenin asıl manası “pınar”dır⁶²². Eski metinlerde de ekseriya bu manası kastedilmektedir. Mesela kelimenin çok sık kullanıldığı “çeşme-i hayvân” (âb-ı hayât) tabirindeki “çeşme”nin pınar manasına geldiği sarihtir. Günümüzdeki manasının

⁶¹⁹ *Dihhudâ*, c. 5, s. 6862.

⁶²⁰ “Heme dem zikr-i lebet vird-i zebân-est me-râ / Hîç cullâb cuz-înem be-dehân nîst lezîz”
“Dudağının zikri her an dilimde virddir. Bundan başka hiçbir cüllab ağzıma lezzetli gelmiyor.”

⁶²¹ Bkz. Hat, Müşebbehünbihleri, Karınca.

⁶²² “Çeşme: Pınar ma'nâsına, 'Arabîde 'ayn' denilir” (*Şu'ûrî*, c. 2, s. 1254); “Pınar ve 'ayn ma'nâsınadır” (*Burhân*, s. 219). Kelimenin günümüzdeki “musluk veya lülesinden su akan ve çoğunlukla mermerden yapılan su haznesi” manası yakın dönem sözlüklerinde görülmektedir (*Sâmî*, s. 510; *Salâhî*, c. 2, s. 233). Bu durumu, bu yeni mananın bu kadar geç çıktığı şeklinde değil, diğer manasına bu zamanda baskın çıkmaya başladığı veya gündelik dildeki kullanımı, eserlerine almaya ihtiyatlı yaklaşan lügatçilerin bu manayı eklememeyi tercih ettikleri biçiminde anlamak durumundayız.

kastedildiğine dair karineler olmadıkça⁶²³ kelimenin “pınar” olarak anlaşılması en sıhhatli olanıdır. Bununla beraber mana tahdidine gitmemek adına çalışmada “çeşme” kelimesini kullanmak tercih edilmiştir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin dudağı çeşmesinden bir içim su isteyen şair, onun hançerinin saf suyunu⁶²⁴ gösterip “işte mâ” (“mâ”, Arapçada “su” ve “olmaz” manalarına gelmektedir) cevabıyla mukabele ettiğini söylemektedir.

Dil bir içim **su** istedi **çeşme-i la’l-i** yârdan

Âb-ı zülâl-i hançerin gösterüp işte **mâ** didi (B 528.3)

Deva/îlaç (devâ, ilâc, şifâ, şerbet, dermân, çâre)

Aşağıdaki beyitte sevgiliden âşıklarının gönlünün zafına dudağıyla derman olması istenmekte, yakuttan elde edilen o macunun onun hazinesinde saklı olduğu söylenmektedir⁶²⁵.

علاج ضعف دل ما بلب حوالت کن

که آن مفرح یاقوت در خزانہء توسست (H 62.4)⁶²⁶

Aşağıdaki beyitte âşık tabibe hitapla hastalığının, sevgilinin dudağını zikir ve vuslatını yâd etmekten başka ilacı olmadığını söylemektedir.

هیچ شربت نیست بحر دفع سودایم مفید

غیر یاد وصل و ذکر لعل جانان ای طیب (FF 52.4)⁶²⁷

⁶²³ Mesela Zâtî’nin (ö. 1546) şu beytinde kelimenin günümüzdeki manasında kullanıldığı anlaşılmaktadır: “Sehâvet kasrına beş lûleli bir çeşmedür ol el / Birinden la’l akar rengin gören dir ‘aynıdır kanun” (*Zâtî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı*, c. 2, haz. Ali Nihad Tarlan, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970, s. 242).

⁶²⁴ Hançere su verilerek sertleştirilmesinden kinaye.

⁶²⁵ “Yakut” ve “müferrih” için bkz. s. 253.

⁶²⁶ “‘Ilâc-ı za’f-ı dil-i mâ be-leb havâlet kon / Ki ân muferrih-i yâkût der-hızâne-i tûst”

“Gönlümüzün zayıflığının devasını dudağa havale et. Zira o yakuttan müferrih senin hazinendedir.”

⁶²⁷ “Hiç şerbet nîst behr-i def’-i sevdâyem mufid / Ğayr-ı yâd-ı vasl u zikr-i la’l-i cânân ey tabîb”

“Ey tabip! Sevgilinin dudağının zikri ve vaslının yâdından başka hiçbir şerbet sevdamin izalesi için faydalı değildir.”

Aşağıdaki beyitte sevgiliden âşığından gafil olmaması, tatlı bir şekilde gülümseyen dudağıyla onun hasta gönlüne şifa bağışlaması istenmektedir.

Şifâ lutf it men-i **bîmâra la'l-i nûş-handünden**

İgen hem olma ey bî-**derd** gâfil **derd**-mendünden (FT 220.1)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin her ne kadar âşığından habersiz görünse de gamzesinin âşıkta açtığı yarayı dudağıyla iyileştirmeyi ihmal etmediği söylenmektedir.

Gamzesi zahm urdugınca **la'li dermân** itmede

Gerçi kim dil **derd**in ol âşûb-ı **cân** bilmezlenür (B 73.4)

Efsun (efsun, füsûn)

Efsun, sihir yapmak maksadıyla okunan şeydir⁶²⁸. Dudak, tesirli olması bakımından efsuna benzetilir. Aşağıdaki beyitte âşık, ne kadar sevgilinin dudağını zikretse de sevdalı gönlüne çare bulamadığını, deliye yüzlerce efsun okunsa da fayda vermeyeceğini söylemektedir.

سودای دل بذکر لبّت کم نمی شود

دیوانه را چه فایده گر صد فسون کنم⁶²⁹ (FF 277.5)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin dudağını zikrederek zülfünü eline geçirmesini, efsun okuyup yılan tutmaya benzetmektedir.

Zikr-i lebünle zülfüne cân buldı **dest-res**

Anun kimi kim okuyup **efsûn yılan dutar** (FT 72.3)

⁶²⁸ "Sâhirlerin ve ba'zı ehl-i havâssın okuduğu kelimâtdır" (Burhân, s. 71); "Ta'vîz ki etfâli hıfz için yazıp başına dikerler ve okuyup üfürürler. Ve sihr gibi okudukları nesne" (Şu'ûrî, c. 3, s. 2803)

⁶²⁹ "Sevâdî-yi dil be-zikr-i lebet kem ne-mî şevêd / Dîvâne-râ çi fâyide ger sad fusûn konem"
"Gönül sevdası dudağının zikriyle azalmıyor. Deliye yüz efsun okusan da ne faide!

Gonca (gonca)

Dudak, rengi, şekli ve kapalı olması itibariyle goncaya benzetilir. Beyitlerde gonca ile dudağın mı ağzın mı kastedildiği her zaman açık değildir. O yüzden ikisine de yorulabileceği hatırdâ tutulmalıdır. Biz ağzın lafzen zikredildiği beyitleri ona⁶³⁰, geri kalanını dudağa aldı⁶³¹. Aşağıdaki beyitte sevgiliye hitapla, “Dudağının açılması devleti kime nasip olacak? Kimin için böyle yetişip serpilmedesin?” denmektedir.

تا غنچهء خندان دولت بکه خواهد داد

(H 507.4)⁶³²

ای شاه گل رعنا از بھر که می رویی

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin goncaya benzeyen dudağının gülümsemesinden dolayı dertli olduğunu, inciler saçan (güzel sözler söyleyen yahut inci gibi dişlere sahip) dudağı sebebiyle gözlerinin yaşlı olduğunu söylemektedir.

در دل الم از غنچهء خندان تو دارم

(FF 314.1)⁶³³

در دیده نم از لعل در افشان تو دارم

Aşağıdaki beyitte zariflik denilince açılan gonca'yı hatırlayan kişinin sevgilinin inciler saçan dudağını gördüğü vakit bu yaptığı işten utanacağı söylenmektedir.

Nâzüglük ile gonca-i handânı eden zikr

İtmez mi hayâ la'l-i dūr-efşânunı görgeç (FT 50.6)

⁶³⁰ Bkz. Ağız, Müşebbehünbihleri, Gonca.

⁶³¹ Burada *Sûdî*'deki şu kayıt da zikredilebilir: “Gonçeden murâd dehândır ki şu'arâ-yı 'Acem goncaya teşbîh iderler, ammâ şu'arâ-yı Rûm goncaya lebi teşbîh iderler ve lâ-münâkaşa” (c. 1, s. 436). Bu ibarenin ancak gonca'yı Fars şairlerinin ağza, Osmanlı şairlerinin ise dudağa teşbîh etmeye daha meyilli oldukları şeklinde anlamak mümkündür. Zira iki taifenin de gonca'yı hem ağza hem dudağa teşbîh ettikleri sayısız beyit mevcuttur.

⁶³² “Tâ gönçe-i handânet devlet be-ki hâhed dâd / Ey şâh-ı gul-i ra'nâ ez-behr-i ki mî-rûyî”

“Acaba handan goncan kime devlet verecektir? Ey güzel gül budağı! Kimin için yetişmekteisin?

⁶³³ “Der-dil elem ez-gönçe-i handân-ı tu dârem / Der-dîde nem ez-la'l-i dūr-efşân-ı tu dârem”

“Gönülde senin gülümseyen dudağın sebebiyle elemim vardır. Gözde senin inciler saçan dudağından dolayı yaşım vardır.”

Aşağıdaki beyitte goncanın sevgilinin dudağını hatırlattığı için aşğın gözünde hançer kesildiği söylenmektedir.

Goncaya baksa **leb**ünsüz çeşm-i Bâkî bir nazar

Gonca berg ü berg hâr u hâr hançer-dâr olur (B 114.5)

Gül yaprağı (gül bergi, gül-berg, varak-ı gül)

Dudak rengi ve inceliği sebebiyle gül yaprağına benzetilmektedir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin dudağını gül yaprağına benzetmenin mümkün olmadığı, zira gül yaprağında onunki gibi bir hat ve mana bulunmadığı söylenmektedir.

لب شیرین ترا چون ورق گل خوانم

کان صحیفه نه بدین خط و بدین مضمونست (FF 77.4)⁶³⁴

Aşağıdaki beyitte gül yaprağının incelik ve renk itibariyle sevgilinin dudağını andırsa da ondaki can bağışlayıcılık ve tatlılığa sahip olmadığı söylenmektedir.

Var **gül bergi**nde hem elhak **nezâket** birle reng

Lîk **cân**-perver **leb-i la'l**ün kimi **şîrîn** degül (FT 172.2)

Helva (helvâ)

Aşağıdaki beyitte âşıkların sevgilinin helva gibi tatlı dudağını elde etmesinin kolay olduğu, asıl zorluğun belini sarmak olduğu söylenmektedir.

Bilini kuçmadadur ol sanemün derd ü belâ

Yogsa 'âşıklara **şîrîn lebi** hâzır **helvâ** (B 9.1)

⁶³⁴ "Leb-i şîrîn-i tu-râ çun varak-ı gul hânem / K'ân sahîfe ne bedîn hatt u bedîn mazmûn-est"
"Senin tatlı dudağını nasıl gül yaprağı derim! O sayfa böyle bir hatta ve böyle bir manaya sahip değildir."

Hokka (hokka, dürc)

Hokka, içine şeker, mücevher ve sair şeyler konan küçük kaptır⁶³⁵. Ele aldığımız beyitlerde günümüzde yaygın olan mürekkep hokkasını hatırlatan bir kullanıma rastlanmamaktadır. Yine hokka manasına gelen dürc ise muhtemelen “dür” kelimesi ile ses benzerliği dolayısıyla genellikle mücevher kutusu manasında kullanılmaktadır. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin şeker saklanan hokkaya benzeyen dudağının gözden kaybolduğunu, bunun feleğin kendisine bir hokkabazlığı (oyunu) olduğunu söylemektedir.

حقهء لعل شكر بارت شد از چشم نهان

این نشان حقه بازیهای دورانست باز (FF 210.6)⁶³⁶

Sevgilinin dudağı, dişlerinin veya söylediği sözlerin inciye benzetilmesi dolayısıyla mücevher kutusuna teşbih edilmektedir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin can bağışlayan dudağının mücevher kutusu, sözlerinin ise inciler olduğu; konuşmaya başladığında o kutudan inciler saçtığı söylenmektedir.

Dürcdür la'l-i revân-bahşun dür-i şehvâr lafz

Dürçden dürler tökersen eylesen izhâr lafz (FT 137.1)

Aşağıdaki beyitte âşık, latifeler ederek sevgiliyi güldürdüğünü belirtmekte, dostlarına bu sayede açılan dudaklardan inci gibi dişleri seyretemelerini söylemektedir.

Letâ'if söyledüm güldi açıldı **hokka-i la'li**

Yine seyr eylesün yârâne **dürç-i dürr-i nâb** açdum (B 320.3)

⁶³⁵ *Amîd*, c. 1, s. 801.

⁶³⁶ “Hokka-i la'l-i şeker-bâret şod ez çeşmem nihân / İn nişân-ı hokka-bâzîhâ-yı devrân-est bâz”

“Senin şeker barındıran dudağının hokkası gözünden kayboldu. Bu yine feleğin hokkabazlığından nişandır.”

Hurma (Rutab)

Rutab, olgunlaşmış taze hurmaya denir⁶³⁷. Aşağıdaki beyitte boyu hurma ağacına benzeyen sevgilinin âşığın kanlı gözyaşlarının etkisiyle hurma yerine la'l verdiği söylenmektedir. “Yaş”, “ter” (ıslak), “rutab” arasında tenasüp vardır.

Sanman ‘aceb **rutab** yirine virse **la’l-i ter**

Nahlî ki kan **yaşum** ana neşv ü nemâ virür (FT 103.3)

H. İsa (İsâ, Mesîh)

Can bağışlayıcılığı sebebiyle dudak, Hz. İsa’ya benzetilir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin dudağı karşısında Hz. İsa’nın can vericiliğinden bahsetmenin abes olduğu söylenmektedir.

از روان بخشی عیسی نزم پیش تو دم

زان که در روح فزایی چو لب ماهر نیست (H 76.6)⁶³⁸

Aşağıdaki beyitte ise Hz. İsa’nın can bağışlamasına inanmayanların, sevgilinin dudağının ölüleri diriltmesini görünce mülzem olacağı söylenmektedir.

Leb-i cân-bahşı ile **mürdeler** **ihyâ** itsün

Nic’olur **mu’cize**-i Hazret-i **İsâ** göresin (B 384.2)

Kadeh (kadeh, câm, peymâne, piyâle, sâgar, kabak, ayak, tolu)

Dudak şekli itibariyle kadehe benzetilmekle beraber bu teşbihte çok defa mazruf ile zarfın yani şarabın kastedilmiş olduğunu hatırd tutmak gerekir. Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilinin kadehe benzeyen dudağını elde edemediğini, bir gün onu öpebilme ümidiyle şimdilik şarapla iktifa ettiğini söylemektedir.

⁶³⁷ *Kâmûs*, c.1, s. 423.

⁶³⁸ “Ez-revân-bahşî-yî İsâ ne-zenem pîş-i tu dem / Z’ân ki der-rûh-fezâyî çu lebet mâhir nîst”

“Huzurunda İsâ’nın can bağışlamasından söz etmem. Zira senin dudağın kadar can arttırıcılıkta mahir değildir.”

بر نیامد از تمنای لب‌ت کامم هنوز

بر امید جام لعلت دردی آشامم هنوز (H 273.1)⁶³⁹

Aşağıdaki beyitte şair kadehin aklını almasını, sevgilinin dudağından büyü öğrenmiş olmasına bağlamaktadır.

صیاد هوش و ره زن عقل است غالبا

آموختست از لب لعلت فسون قدح (FF 122.6)⁶⁴⁰

Aşağıdaki beyitte sevgilinin dudağı kadehinden içen kimsenin ölmekten kaygılanmayacağı, zira Kevser şarabının humarı olmadığı söylenmektedir. “Humâr”, şarabın neşe ve haleti geçdikten sonra ârız olan baş ağrısı ve sersemliğe denir⁶⁴¹. Yani şair, sevgilinin dudağının lezzetini tadanın o zevkin tesirinden hiçbir zaman kurtulamayacağını, dolayısıyla yarın endişesini duymayacağını söylemektedir.

Nûş iden **câm-ı leb**ün ölmekden aslâ gam yimez

Kim **humârı** olmaz ey **sâkî şarâb-ı Kevser**ün (B 258.3)

Kan (kan, hûn)

Dudak, rengi dolayısıyla kana benzetilir. Aşağıdaki beyitte şair, kendinin sevgilinin dudağına, sevgilinin ise kendisinin kanına susadığını söylemekte, kendi arzusunun mu yoksa onun adalet talebinin mi gerçekleşeceğini merak etmektedir. Sevgilinin kan dökerek adalet talebi (kısas olarak da anlaşılabilir), âşığının had bilmeksizin onun dudağını istemesinden kaynaklanmakta, bu da kan ile dudak arasındaki benzerliğe işaret etmektedir.

⁶³⁹ “Ber-ne-y-âmed ez-temennâ-yı lebet kâmem henûz / Ber-umîd-i câm-ı la’let durdî âşâmem henûz”
“Dudağından arzu ettiğimi daha elde edemedim. Dudağının kadehini ümitle hâlâ şarap içmekteyim.”

⁶⁴⁰ “Sayyâd-ı hûş u reh-zen-i ‘akl-est ġâlîbâ / Âmûhte-est ez-leb-i la’let fusûn kadeh”

⁶⁴¹ *Kâmûs*, c. 2, s. 1919.

او بخونم تشنه و من بر لبش تا چون شود

(H 413.4)⁶⁴²

کام بستانم ازو یا داد بستاند ز من

Aşağıdaki beyitte şair, kan olmuş gönlüyle sevgilinin dudağının letafetinden bahsettiğini; gönlünün hâlinin, sözünün (sevgilinin dudağının) renginden anlaşılacağını söylemektedir.

با دل خون شده دم می زخم از لطف لب

(FF 315.3)⁶⁴³

می شود حال دلم فهم ز رنگ سختم

Aşağıdaki beyitte âşık, her göz açıp kapadıkça (yani sürekli) sevgilinin dudağını hatırlayıp kanlı yaşlar döktüğünü söylemektedir. “Katre” ile dudağın yaş damlası gibi küçük olmasına işaret edilmektedir.

Lahza lahza **lebün** anup idicek efgânlar

Katre katre saçılır **dîdelerümden kanlar** (FT 84.1)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin dudağını gördüğü vakit hafakana tutulup⁶⁴⁴ gözlerinden kanlı yaş akıttığını söylemektedir.

La'lün göricek **kana** döner **gözden** akanum

Oynar yüregüm derd ile dinmez hafekânım (B 319.1)

⁶⁴² “Û be-hûnem teşne vu men ber-lebeş tâ çun şevêd / Kâm be-sitânem ez-û yâ dâd be-sitâned zi-men”

“O benim kanım teşne, bense onun dudağına. Acaba nasıl olur? Ben mi ondan kâımı alırım yoksa o mu benden intikam alır?”

⁶⁴³ “Bâ-dil-i hûn-şode dem mî-zenem ez-lutf-ı lebet / Mî-şevêd hâl-i dilem fehm zi-reng-i sohenem”

“Kan olmuş gönül ile dudağının lutfundan dem vuruyorum. Gönlümün hâli sözümün renginden anlaşılıyor.”

⁶⁴⁴ Hafakan, günümüzde yürek çarpıntısı şeklinde bir anlamda kullanılmakla beraber eskiden bu belirtisi de olan ağır bir hastalığı ifade etmekteydi. Bkz. Şahin, s. 224-225.

Kevser (Kevser)

Kevser, cennette Hz. Peygamber'e bahşedilmiş nehrin adıdır⁶⁴⁵. Aşağıdaki beyitte sevgilinin dudağının yanında saf şarabın, kevser suyunun yanındaki serap hükmünde olduğu söylenmektedir.

Kanmaz **şarâb**-ı **nâba leb**ün ârzû iden

Sîr-âb olur mı **teşne**-i **Kevser** ser-âbdan (B 365.3)

Küpe (gûşvâr)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin kulağına eğilip bir şey söylemesini kulağına la'lden bir küpe takılmasına benzetmiştir. Beyitte "kulağa küpe olmak" deyimine telmih vardır. Küpe, aynı zamanda sevgilinin sözüdür.

Degdi **dehânı** söyledi bir gün **kulaguma**

Gûyâ takıldı **gûşuma** bir **gûşvâr la'l** (B 311.5)

La'l (la'l)

Yakuta benzeyen kırmızı renkli kıymetli bir taştır. Bedahşan'dan çıkarılanı meşhurdur. Dudak, la'le çok fazla benzetildiğinden dolayı la'l denilince çok defa lafzen zikredilmesine gerek duyulmaksızın dudak anlaşılmaktadır. Aşağıdaki beyitte şair, Şiraz şehrinin la'l dudaklı güzellerle dolu olmasına rağmen kendisinin iflas etmiş bir mücevherci (cevherden anlayan manasına) olduğundan dolayı hatırının perişan olduğunu söylemektedir.

شیراز معدن لب لعلست و کان حسن

(H 349.5)⁶⁴⁶

من جوهری مفلسم ایرا مشوشم

⁶⁴⁵ Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Ertürk, "Havz-ı Kevser", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 16, İstanbul: TDV Yayınları, 1997, s. 546-549.

⁶⁴⁶ Şîrâz ma'den-i leb-i la'l-est u kân-ı husn / Men cevherî-yi muflisem îrâ muşevveşem"

"Şiraz, yakut dudak madeni ve güzellik ocağıdır. Ben ise iflas etmiş bir mücevherciyim. Bundan dolayı hatırım perişandır."

Aşağıdaki beyitte şair sevgilinin yürüyüşünün kendisindeki huzuru kaldırdığı, sözlerinin ise gözyaşlarını akıttığını söylemekte, bu kadar gönül kapan bir boy ve böyle inci saçıcı dudaklara hayret etmektedir.

قوارم برد رفتارت سرشکم ریخت گفتارت

چه قد دلستان است آن چه لعل در فشان است این ⁶⁴⁷(FF 349.6)

Aşağıdaki beyitte dünyada çok l'al ve cevher bulunduğu, fakat sevgilinin inciler saçan dudakları gibi cevherler yağdıran la'l bulunmadığı söylenmektedir.

Leblerün tek la'l ü lafzun tek dūr-i şehvâr yoh

La'l ü gevher çok lebün tek la'l-i gevher-bâr yoh (FT 60.1)

Aşağıdaki beyitte la'lin sevgilinin tatlı dudağı ve latif sözleri karşısında kendi yetersizliğini görüp ezileceği söylenmektedir.

Şîrîn lebün yanında olur şerm-sâr la'l

Rengîn sözün katında bulur inkisâr la'l (B 311.1)

Lale (lâle)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin dudağının aksinin âşığın gözünü lale renkli, yani kanlı yaşlarla doldurduğu; çenesinin ise onun murat kadehini ters çevirdiği söylenmektedir. İlk mısra da şarap kadehine sevgilinin dudağının aksinin düşmesi ile şarabın kırmızıya dönmüş olduğu hayali vardır. Âşığın kanlı yaşlarla dolu gözü şarap dolu kadehe benzetilmektedir⁶⁴⁸. İkinci mısra ise çenenin ters dönmüş bir kadehe benzetilmesine dayanmaktadır⁶⁴⁹. Bu ters dönmüş kadeh sebebiyle âşığın arzusu, yani vuslat gerçekleşmemektedir.

⁶⁴⁷ "Karârem bord reftâret sirişkem riht goftâret / Çi kadd-i dil-sitân-est ân çi la'l-i dur-feşân-est in"
"Yürüyüşün sabrımı götürdü; sözlerin gözyaşımı akıttı. O nasıl gönüller alıcı bir boy, bu nasıl inciler saçan bir dudaktır!"

⁶⁴⁸ Tarlan, c. 3, s. 265.

⁶⁴⁹ Bkz. Çene, Müşebbehünbihleri, Kadeh.

Lebün 'aksi gözüm yaşını mey tek lâle-gûn itdi

Zenahdânun murâdum dost kâmın ser-nigûn itdi (FT 290.1)

Lokman (Lokmân)

Lokman, Kur'ân-ı Kerîm'de⁶⁵⁰ kendisine hikmet verildiği bildirilen bir şahsiyettir. Buradaki "hikmet", farklı şekillerde tefsir edilmekle beraber halk arasında daha çok tıp manasıyla anlaşılmış ve yaygın olarak kullanılan "Lokman Hekim" ifadesindeki "hekim" ile günümüzde de kullanılan "tabîb" manası kastedilmiştir. Dudağın "Lokmân" olarak isimlendirilmesi de onun bu tabiplik yönü dolayısıyladır⁶⁵¹. Aşağıdaki beyitte sevgilinin dudağının ölüleri canlandırdığı, hastalara şifa verdiği, dolayısıyla Lokman'ın hikmetli sözlerinin ve Hz. İsa'nın konuşma kabiliyetinin (daha beşikte iken konuşmaya başlamıştır) sırrının onda olduğu söylenmektedir.

Mürdeye cânlar virür bîmâra sıhhat lebleri

Hikmet-i Lokmân u i'câz-ı Mesîhâ bundadur (B 157.3)

Macun (ma'cûn, müferrih)

Aşağıdaki beyitte şair dünyada yalnız kırmızı şarap arzu ettiğini, macun olacaksa da ancak "leb-i dilber" istediğini belirtmektedir. "Leb-i dilber" aynı zamanda bir nevi macun olduğu için tevriyeli kullanılmıştır⁶⁵².

Meylüm cihânda bâde-i gül-gûnadur benüm

Ma'cûn olursa bârî leb-i dil-ber isterin (B 386.6)

⁶⁵⁰ Lokman Suresi, 12. ayet.

⁶⁵¹ Bkz. Dudak, Müşebbehünbihleri, Tabip.

⁶⁵² Bkz. Şahin, s. 315-317; Ömer Zülfe, *Şiirin İzinde Sözün Gölgesinde*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2011, s. 134-136.

Mercan (mercân)

Mercan, denizde yaşayan ve bitkiyi andıran bir hayvan türü ve bundan elde edilen bir taşa denir. Dudak, renginden dolayı mercan taşına benzetilir. Aşağıdaki beyitte şair, mercan kendisini sevgilinin dudağıyla kıyasladığından beri gönlünün bu densizliğin dolayı yaralı olduğunu söylemektedir. “Pençe-i mercân” ile mercanın dalları kastedilmektedir⁶⁵³.

La’l-i leb-i dil-dâra özin nisbet idelden

Âzürde-dilem **pençe-i mercân**un elinden (B 359.4)

Meze (nukl)

Şarap meclislerinde sâkînin (güzelin) dudağı meze hükmündedir. Bu sebeple dudak mezeye benzetilebilmektedir. Bir işret meclisini tasvir eden aşağıdaki beyitte, sunulan gül renkli şarabın acı, keskin, içimi rahat ve hafif, mezesinin ise sevgilinin dudağı olduğu; ham yakut, yani şaraptan hikâye dinlendiği söylenmektedir.

بادء گلرنگ تلخ تیز خوشخوار سبک

نقلش از لعل نگار و نقلش از یاقوت خام (H 323.6)⁶⁵⁴

Sâkî (sâkî)

Dudak, âşıklara şarap sunduğu için sâkîye benzetilir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin dudağının âşıklara akli parlatan, kalbe safa veren ve ruha gıda olan bir şarap sunduğu söylenmektedir.

‘Aşk ehline şol **câmı** sunar **sâkî-i la’lün**

Kim ‘akla **cilâ** kalbe **safâ** rûha **gıdâdur** (B 106.4)

⁶⁵³ *Ânenidirâc*, c. 2, s. 946.

⁶⁵⁴ “Bâde-i gul-reng-i telh-i tîz-i hoş-hâr-ı sebuk / Nukleş ez-la’l-i nigâr u nakleş ez-yâkût-ı hâm”

“Hafif ve hoş içimli, keskin ve acı tatlı, gül renkli şarap... Mezesi sevgilinin dudağı, kisası ise ham yakuttan...”

Sır (sır, esrâr)

Dudak; kapalı olması, varlığının ortada olmaması gibi özellikleri dolayısıyla sırra benzetilir. Aşağıdaki beyitte şair, sâkîden şarap verip de kendisini sarhoş etmemesini, o hâlde kazara sevgilinin dudağının sırrından söz açabileceğini söylemektedir.

می مدہ ساقی مکن کاری کہ ناگہ پیش خلق

سر لعل او بمستی از زبان آید برون (FF 337.2)⁶⁵⁵

Aşağıdaki beyitte âşık sevgiliye dudağının sırrını olur olmaz kimselere değil, kendisi gibi esrara vakıf bir kişiye sorması gerektiğini söylemektedir. Beyitte, “sır”, “güftar”, “pinhan”, “nükte”, “esrâr”, “sor” (diğer manası ‘em’) kelimeleri ile dudakla alakalı çok sayıda lafız toplanmıştır⁶⁵⁶.

Lebün sırrın gelüp **güftâra** menden özgeden sorma

Bu **pinhân nükten**i bir vâkıf-ı **esrâr** olandan sor (FT 99.2)

Aşağıdaki beyitte beden madenlerinde can cevherini gizleyen Allah tealanın, âşıkların sinesinde sevgilinin dudağının sırrını sakladığı dile getirilmektedir. Beyitte, dudak aynı zamanda “cevher” ve “can”a benzetilmektedir⁶⁵⁷.

Sîne-i ‘âşıkda **sırr-ı la’l**-i cânân gizlemiş

Kân-ı ebdân içre ol kim **cevher**-i cân gizlemiş (B 214.1)

⁶⁵⁵ “Mey me-deh sâkî me-kon kârî ki nâgeh pîş-i halk / Sırr-ı la’l-i u be-mestî ez-zebân âyed birûn”
“Şarap verme sâkî! Bir iş etme ki ansızın halkın önünde sarhoşlukla onun dudağının sırrı dilden dökülür.”

⁶⁵⁶ Tarlan, “esrâr” lafzını şu şekilde tefsir etmektedir: “Esrar (gubar, afyon) hattır. Dudak ancak etrafındaki ayva tüyleri ile yani hat ile belli olur. Dudağın gizli sırrını hattı bilen bilir” (Tarlan, c. 1, s. 326).

⁶⁵⁷ Bkz. Dudak, Müşebbehünbihleri, Can ile Cevher.

Süt (şîr)

Dudak, tat bakımından süte benzetilir. Aşağıdaki beyitte her ne kadar sevgilinin dudağından süt damlasa da işve yapmaya gelince her kirpiğinin adam öldürdüğü söylenmektedir. Sevgilinin dudağından süt damlaması, Türkçedeki “ağız süt kokmak” tabirinin de ifade ettiği gibi onun çok küçük yaşta olduğu manasına gelmektedir.

می چکد شیر هنوز از لب همچون شکرش

گرچی در شیوه گری هر مژه اش قتالیست⁶⁵⁸ (H 74.3)

Şarap (şarâb, mey, bâde, mül, rahîk, râh)

Dudak, rengi ve tesiri bakımından şaraba benzetilir. Aşağıdaki beyitte şair kendisine, tatlı çocukların dudağı hevesiyle ruh cevherini daha ne kadar kırmızı şarapla boyayacağını sormaktadır.

در هوای لب شیرین پسران چند کنی

جوهر روح بیاقوت مذاپ آلوده⁶⁵⁹ H 434.4

Aşağıdaki beyitte şair, gönlünün sevgilinin dudağını anarak kan yutmasına şaşılmayacağı, zira sarhoşa renkli bir su verilse onu şarap sanacağı söylenmektedir.

گر خورد خونابه دل بر یاد لعلت دور نیست

باده پندارد اگر آبی دهی رنگین بمست⁶⁶⁰ (FF 63.3)

Aşağıdaki beyitte şarabın sevgilinin dudağıyla kendisini kıyaslayarak yoldan çıktığı, artık o edepsizden uzak durulması gerektiği söylenmektedir. Şarap zaten

⁶⁵⁸ “Mî-çeked şîr henûz ez-leb-i hemçun şekerêş / Gerçi der-şîvegerî her muje-eş kattâl-îst”

“Henûz şeker gibi dudağından süt damlamakta. Gerçi işveperdazlıkta her kirpiği bir kâtildir.”

⁶⁵⁹ “Der-hevâ-yı leb-i şîrîn-peserân çend konî / Cevher-i rûh be-yâkût-ı müzâb âlûde”

“Tatlı çocukların dudağı arzusuyla daha ne kadar ruh cevherini erimiş yakuta bulayacaksın?”

⁶⁶⁰ “Ger hored hûnâbe dil ber-yâd-ı la’let dûr nîst / Bâde pendâred eger âbî dihî rengîn be-mest”

“Eğer gönül dudağının yâdıyla kan içerse saşılmaz. Sarhoşa renkli bir su verirsen şarap sanır.”

haram olduğu için ondan uzak durulması gerekir. Şair hüsnütalil ile haramlığın sebebini bu duruma bağlamıştır.

La'lün ile bâde bahs etmiş zihî **güm-râhlık**

Oldı vâcib eylemek ol bî-edebden ictinâb (FT 33.3)

Aşağıdaki beyitte dünyada şarap lezzetli olduğu gibi güzellik bahçesinde de (sevgilinin yüzü) dudağın lezzetli olduğu söylenmektedir.

Riyâz-ı hüsnde olmuş o **la'l-i nâb lezîz**

Cihân içinde bilürsin olur **şarâb lezîz** (B 45.1)

Şeker (şekker, kand, nebât)

Dudak tatlılığı ve emilmesi sebebiyle şekere benzetilir. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin dudağını arzulamamasının kendisi için daha iyi olduğunu bildiğini, fakat sinek nasıl şeker peşinde koşarsa kendisinin de o dudaktan vazgeçemediğini söylemektedir.

طمع دران لب شیرین نکردنم اولی

ولی چه گونه مگس از پی شکر نرود⁶⁶¹ (H 232.2)

Aşağıdaki beyitte âşık canını sevgilinin şeker gibi dudağına teslim ettiğini, fakat onun gördüğü lezzet dolayısıyla kıskançlıktan öldüğünü söylemektedir. Canını teslim etmek zaten ölmek manasına geldiği için şair nükte yapmıştır.

جان را بلعل چون شکرت تا سپرده ام

دیدست لذتی که من از رشک مرده ام⁶⁶² (FF 265.1)

⁶⁶¹ "Tama' der-ân leb-i şîrîn ne-kerdenem evlâ / Velî çi gûne meges ez-pey-i şeker ne-reved"

"O tatlı dudağa tamah etmesem evlâdım. Fakat nasıl olur da sinek şeker peşinden gitmez!"

⁶⁶² "Cân-râ be-la'l-i çun şekeret tâ supurde-em / Dîde-est lezzetî ki men ez-reşk morde-em"

"Canı şeker gibi dudağına teslim ettim. Öyle bir lezzet buldu ki ben hasetten öldüm."

Aşağıdaki beyitte gönül bülbülünün sevgilinin gül bahçesine benzeyen yüzünü arzuladığı, can dudusunun ise onun şeker saçan dudağını temenni ettiği söylenmektedir.

Bülbül-i dil gülşen-i ruhsârun eyler ârzû

Tûtî-i cân la'l-i şeker-bârun eyler ârzû (FT 230.1)

Aşağıdaki beyitte şair, gönül dudusunun gam kafesinde kalmasına üzülmeyişini, zira sevgilinin dudağının methinin şeker gibi ağzından düşmediğini söylemektedir. Ağızda dudağın zikri olması dudağın kendisinin olması gibi telakki edilmektedir.

Kafes-i gamda n'ola kaldum ise **tûtî-vâr**

Vasf-ı **la'l**ün hele **ağzumda** ya **şeker** yirine (B 422.6)

Şeker kamışı (ney-şeker)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin dudağını methederken şekerler saçan kalemini işiten şeker kamışının o kalem karşısında kemer bağladığı (emrine hazır olduğu) söylemektedir. “Ney” ile “işitmek” kelimeleri bililtizam beraber kullanılmıştır.

Ney-şeker vasf-ı **lebün** yazdugum işitdi meger

Ki kemer-beste-i kilik-i **şeker**-efşânumdur (B 118.4)

Şerbet (şerbet)

Aşağıdaki beyitte şair sevgilisinin, o daha onun dudağı şerbetini tadamadan ve yüzünü doyuncaya kadar göremeden kendisinden ayrıldığını söylemektedir.

شربتی از لب لعلش نچشیدیم و برفت

روی مه پیکر او سیر ندیدیم و برفت (H 89.1)⁶⁶³

⁶⁶³ “Şerbetî ez-leb-i la'leş ne-çeşîdîm u be-reft / Rûy-ı meh-peyker-ı u sîr ne-dîdîm u be-reft”
“O la'l dudağın şerbetini tadamadık gitti! Onun ay suretlini yüzünü doyaya göremedik gitti!”

Tabip (tabîb)

Âşıklara şifa verdiği için dudak, tabibe benzetilir. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin dudağına kul olduğunu, zira o tabibin kimde bir gönül derdi görse onu iyileştirdiğini söylemektedir.

بندهء لعل لب یارم فضولی کان طیب
درد دل در هر که می بیند دوایی می کند⁶⁶⁴ (FF 175.8)

Tiryak (tiryâk)

Aşağıdaki beyitte sevgiliye yılanı benzer saçlarıyla âşığı zehirlediği, bari şimdi dudağıyla ona panzehir vermesi söylenmektedir.

دل ما را که ز مار سر زلف تو بخت
از لب خود بشفاخانهء تریاک انداز⁶⁶⁵ (H 272.5)

Yakut (yâkût)

Aşağıdaki beyitte şair sevgilinin bütün hatlarının güzel, her tarafının hoş olduğunu; kendi gönlünün ise onun şekerler çiğneyen yakut dudağından dolayı mesut olduğunu söylemektedir.

ای همه شکل تو مطبوع و همه جای تو خوش
دل از عشوهء یاقوت شکر خای تو خوش⁶⁶⁶ (H 296.1)

⁶⁶⁴ "Bende-i la'l-i leb-i yârem Fuzûlî k'ân tabîb / Derd-i dil der her ki mî-bîned devâyî mî-koned"

"Fuzûlî! Sevgilinin dudağının la'line kul olayım! Zira o tabip kimde bir gönül derdi görürse iyileştirir."

⁶⁶⁵ "Dil-i mâ-râ ki zi-mâr-ı ser-i zulf-i tu be-hast / Ez-leb-i hod be-şifâhâne-i tiryâk endâz"

"Senin zülfünün ucundaki yilandan zehirlenen gönlü dudağınla panzehir şifahanesine havale et."

⁶⁶⁶ "Ey heme şekl-i tu matbû' u heme cây-ı tu hoş / Dilem ez-'işve-i yâkût-ı şeker-hây-ı tu hoş"

"Ey sevgili! Her şeklin güzel, her yerin latiftir. Gönlüm senin şeker çiğneyen yakutunun işvesinden hoştur."

Aşağıdaki beyitte sevgilinin ağzı la’lden bir hokkaya, dudakları ise yakut karıştırılarak elde edilmiş bir müferrihe⁶⁶⁷ benzetilmekte, cevher karıştırılarak elde edilmiş bir terkip istendiği takdirde “leb-i dilber”in yeteceği söylenmektedir. “Leb-i dilber” aynı zamanda bir nevi macun olduğu için tevriyeli olarak kullanılmıştır⁶⁶⁸.

Ağzı la’lîn hokka yâkûtî müferrih lebleri

Cevherî terkîb istersen **leb-i** dil-ber yiter (B 49.2)

Yok (‘adem)

Dudak, varlığından şüphe edilecek kadar ufaktır. Bu durum, onun aslında var olmadığı tasavvuruna götürmektedir. Aşağıdaki beyitte şair, dünyaya gelmeden önce sevgilinin dudağının derdiyle uzun zaman yokluk diyarının darlığına sırdaş olduğunu söylemektedir.

پیش از وجود با غم لعل تو عمرها

(FF 33.3)⁶⁶⁹

همراز تنگنای عدم بوده ایم ما

Aşağıdaki beyitte şair, gönlünün sevgilinin dudağını anarak yokluk yolunu gözlediğini, bu işle ne yapmak istediğini açıklamadığını söylemektedir. “Var” ve “âşikâr” kelimeleri, “‘adem” ve “la’l” (dudak) kelimeleri ile tezat oluşturmaktadır.

Yâd-ı la'lünle Fuzûlî gözleyüp râh-ı 'adem

Var bir tedbîri ammâ **âşikâr** itmez mana (FT 14.7)

⁶⁶⁷ Müferrih, muhtelif unsurların karıştırılmasıyla elde edilen ve kalbe iyi gelen bir terkiptir (*Dihhudâ*, c. 13, s. 18775).

⁶⁶⁸ Bkz. *Şahin*, s. 315-317; Ömer Zülfe, *Şiirin İzinde Sözün Gölgesinde*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2011, s. 134-136.

⁶⁶⁹ “Piş-ez-vucûd bâ-ğam-ı la’l-i tu ‘omrhâ / Hemrâz-ı tengnâ-yı ‘adem bûde-îm mâ”
“Varlıktan önce senin dudağının gamıyla uzun zaman yokluğun darlığına sırdaş olmuştuk.”

Yüzük, Yüzük kaşı, Mühür (engüşterî, hâtem, mühr, nigîn)

Bu üç unsur da birbirinin yerine kullanılabildiği için bunları aynı madde içinde ele almak uygun görülmüştür⁶⁷⁰. Dudak, ufak ve yuvarlak olduğu için bu unsurlara benzetilir. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin dudağından aman yüzüğünü⁶⁷¹ bulursa emri altına yüz Süleyman mülkü girmiş gibi olacağını söylemektedir.

از لعل تو گر یابم انگشتری زنهار
صد ملک سلیمانم در زیر نگین باشد
(H 170.2)⁶⁷²

Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilisinin dudağının mührüyle kalbinin kapısını mühürlediğini, bundan sonra başka bir güzele orada yer olmadığını söylemektedir.

در دل ندهم ره پس ازین مهر بتان را
مهر لب او بر در بتخانه نهادیم
(H 383.4)⁶⁷³

Aşağıdaki beyitte habis bir cinnin⁶⁷⁴ Hz. Süleyman'ın mührünü çalmasına telmihen başkalarının sevgilinin dudağı hâteminin sevgisini gönüllerinde taşımaları, cinlerin Süleyman'ın mührünü saklamalarına benzetilmiştir.

Dilde **mihr-i hâtem-i la'lün nihân** itmiş rakîb

Dîv işitdük bir zamân **mühr-i Süleymân** gizlemiş (B 214.3)

⁶⁷⁰ Çoğu defa bir lafızla hangisinin kastedildiğini çıkarmak mümkün olmamaktadır. Ayrıca bu lafızların geçtiği yerde dudağın mı ağzın mı kastedildiği de her zaman açık değildir. Bkz. Ağz, Müşebbehünbihleri, Yüzük, Yüzük kaşı, Mühür.

⁶⁷¹ "Engüşterî-i zinhar: Ol yüzükdür ki hâkim bir esîri 'afv idüp eline virür kimse incitmesün diyü. Bu evvel zamânda imiş, ammâ bu zamanda eline bir varak virürler ma'fuv olduğu ma'lûm olsun diyü" (*Sûdî*, c. 2, s. 1387).

⁶⁷² "Ez-la'l-i tu ger yâbem enguşterî-i zinhâr / Sad mulk-i Suleymânem der-zîr-i nigîn bâşed"

"Eğer dudağından aman yüzüğünü bulursam yüz Süleyman mülkü hükmüm altına girer."

⁶⁷³ "Der-dil ne-dehem reh pes ez-în mihr-i butân-râ / Muhr-i leb-i u ber der-i buthâne nihâdîm"

"Artık gönlümde putların sevgisine yol vermem. Onun dudağının mührünü puthane kapısına vurdum."

⁶⁷⁴ Bkz. 468. dipnot.

Zülal (zülâl)

Zülal, saf, hafif ve lezzetli suya denir⁶⁷⁵. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin zülalinden bir damla düşer ümidiyle canını onun dudağına feda ettiğini söylemektedir.

چو جان فدای لب ت شد خیال می بستم

که قطره ز زلالش بکام ما افتد (H 117.5)⁶⁷⁶

ALAKALILARI

Diş (diş)

Dudak, ağza alındığı veya ısırıldığı için diş ile beraber geçebilmektedir. Aşağıdaki beyitte şair, sevgiliye dudağını dişlediği için kendisine kızmamasını, onun da kendi kanını döktüğünü, dolayısıyla kısas yapıldığını söylemektedir.

Dişledümse la'lün ey kanum töken kahr eyleme

Dut ki kan itdüm 'adâlet eyle kanı kana dut (FT 41.2)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin, dudağı sözünü ağzına almasını kendisine yasaklamasının dudağının dişlerinden incinmesinden kaynaklanabileceğini söylemektedir. “Bir şeyden söz etmek” manasındaki “bir şeyi ağza almak” tabiri gerçek manasında anlaşılmıştır.

Bâkîyi söyletmez oldun la'lün alsa ağzına

Döymez ol nâzûk lebün benzer ki dendân zahmına (B 411.6)

⁶⁷⁵ “Şol sâfi ve hafif ve hoş-güvâr soğuk suya denir ki aslâ boğazda ilişmeyip hemân mürur eder ola, gûyâ ki kayıp gider olur” (*Kâmûs*, c. 5, s. 4536); kelimenin şiirde farklı manalara da gelebildiği anlaşılmaktadır: “Lûgatde tatlı suya dirler, ammâ bunun gibi yerlerde [sevgilinin dudağına m.bih olduğu yerlerde] şerbet cinsi murâddır” (*Sûdî*, c. 2, 1348); *Ânenidirâc* ise mecazen şaraba da dendiğini söylemektedir (c. 3, s. 2230). Her hâlükârda kelimenin olduğu gibi alınması en sıhhatli olanıdır.

⁶⁷⁶ “Çu cân fedâ-yı lebet şod hayâl mî-bestem / Ki katre-î zi-zülâleş be-kâm-ı mâ ufted”
“Can, dudağına feda olduğu için zülalinden damağımıza bir katre düşer diye hayal ederdim.”

Öpmek/Emmek (bûs, bûse)

Aşağıdaki beyitte sevgili, âşığa “yoksa dudağımı öpmeye heves etmiyor musun?” diye sormakta, âşık ise bu arzu yolunda öldüğünü fakat öpmeye takatinin kalmadığını söylemektedir.

گفت مگر ز لعل من بوسه نداری آرزو

مردم ازین هوس ولی قدرت و اختیار کو (H 426.6)⁶⁷⁷

Neyzen bir güzele söylenen aşağıdaki beyitte nefesi canlar bağışlayan o dilberin dudağını öpmek hevesindekilerin kendini ney gibi aşk meclisine uygun bir kişi hâline getirmesi gerektiği söylenmektedir. Neyin aşk ile alakası ilahi sırra muhatap olmasındandır⁶⁷⁸.

Bûs-ı la’lin isteyen ol mutrib-i ‘îsî-demün

Nây-veş kendin belâ bezmine **dem-sâz** eylesün (B 388.3)

Söz (sühan, güftâr, lafz, rivâyet, hadîs)

Aşağıdaki beyitte âşık onun gamından ölmesine rağmen sevgilisinin hâlini merak edip sormamasını nazın ona söz söylemeye müsaade etmemesine bağlamaktadır.

مردیم پی پرسش ما لب نگشادی

از ناز مگر رخصت گفتار نداری (FF 401.5)⁶⁷⁹

⁶⁷⁷ “Goft meger zi-la’l-i men bûse ne-dârî ârzû / Mordem ez-în heves velî kudret u ihtiyâr kû”

“Dedi ki: Yoksa dudağımdan öpücük arzu etmiyor musun? Bu hevesten öldüm fakat hani kudret ve takat!”

⁶⁷⁸ Hz. Mevlana’nın *Mesnevî-i Şerîf*’inin ilk on sekiz beyti de bu konuda hatırlanabilir. Ezcümle Bâkî’nin beytinde de geçen ve “dost, muvafık, sırdaş” gibi manalara gelen “dem-sâz” kelimesinin bulunduğu mısraı burada zikredebiliriz:

همچو نی دمساز و مشتافی که دید

⁶⁷⁹ “Mordîm pey-i porsîş-i mâ leb ne-guşâdî / Ez-nâz meger ruhsat-ı goftâr ne-dârî”

“Öldük. Bizi sormak kastıyla ağzını açmadın. Yoksa nazdan dolayı konuşmaya ruhsatın yok mu?”

Aşağıdaki beyitte şair, “inciye benzeyen gözyaşım, sevgilinin dudaklarından çıkan kıymetli inciye benzeyen söze feda olsun” demektedir.

Gözlerümden tökülen katre-i eşküm güheri

Lebleründen saçılan lü'lü-i şeh-vâra fidâ (FT 15.3)

Zikir (zıkr)

“Zıkr”, “anmak, yâd eylemek” manasına gelir. Bu, dil ile veya kalple olabilir⁶⁸⁰. Âşık, sürekli sevgiliyi ve onun muhtelif âzâsını anar⁶⁸¹. Fakat lisan ile zıkrın dudakla yakın münasebeti dolayısıyla kelimenin bilhassa dudakla beraber sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.

Aşağıdaki beyitte Şîrîn’in suretinin Ferhâd’ın mezarından kalktığı, fakat sevgilinin dudağının zıkrının hâlâ şâirin dudağında olduğu söylenmektedir⁶⁸².

نقش شیرین بشد از لوح مزار فرهاد

(FF 207.6)⁶⁸³

ذکر لعل تو مرا ورد زبانست هنوز

⁶⁸⁰ *Kâmûs*, c. 2, s. 1963-1964.

⁶⁸¹ Sevilen bir şeyin sözünün edilmesinin bile kişiye inşirah vermesinin, âşıkların zikre verdiği önemin bir sebebi olduğu düşünülebilir. “Zıkr-i ‘ıyş, nısf-ı ‘ıyşest” (İşreti anmak, işretin yarısıdır) meseli burada hatırlanabilir (Ali Ekber Dihhuda, *Emsâl ü Hikem*, c. 2, Tahran: Çaphane-i Sipih, 1363, s. 855).

⁶⁸² Ayrıca bkz. Dudak, Vasıfları, Tatlı.

⁶⁸³ “Nakş-ı Şîrîn be-şod ez-levh-i mezâr-ı Ferhâd / Zıkr-i la’l-i tu me-râ vird-i zebân-est henûz” “Şîrîn’in sureti Ferhad’ın mezar taşından silindi. Senin dudağının zıkrı ise hâlâ dilimizde virddir.”

2.11. Diş

Diş için *diş* ve *dendân* kelimeleri kullanılmaktadır. En fazla *inci*'ye benzetilmektedir.

VASFI

Küçük (hurde)

Aşağıdaki beyitte şâir, sevgilinin dişlerini çok nükteli, ince ve güzel manalarla överek incileri yaraladığını söylemektedir. İnci delmek, aynı zamanda güzel söz söylemeyi ifade eden bir tabirdir. "Hurde" ise "nükte" manasından başka dişin ufaklığını da belirtmek için kullanılmıştır.

Hurdeler geçmiş-durur **dendân**un evsâfında kim

Hâme-i Bâkî delüpdür bağrını **lû'lû**ların (B 253.5)

MÜŞEBBEHÜNBİHLERİ

Çiy (şeb-nem, jâle)

Diş, şekil itibariyle çiye benzetilir. Aşağıdaki beyitte şair, görünenin çiy olmadığını, yıldızların sevgilinin dişlerine olan hasetlerinden dolayı eriyip damlalar halinde gökten yere düştüklerini söylemektedir.

نیست شبنم کانجم از رشک در دندان تو

قطره قطره آب می گردد ز گردون می چکد (FF 129.6)⁶⁸⁴

⁶⁸⁴ "Nîst şebnem k'encum ez-reşk-i dur-i dendân-ı tu / Katre katre âb mî-gerded zi-gerdûn mî-çeked"
"Görünen çiy değildir. Yıldızlar senin dişlerinin incisine hasetten dolayı eriyip damla damla gökten düşüyorlar."

Habb-i nebât (habb-i nebât)

Habb-i nebât, muhtelif manaları olan bir lafızdır. Bunlardan diş en yakın olanı üzümdür⁶⁸⁵. Aşağıdaki beyitte de habb-i nebât ile beyaz üzümün kastedildiği tahmin edilebilir. Şair, goncanın çiy tanesini gördüğü vakit bunu sevgilinin ağzındaki habb-i nebâta (diş)⁶⁸⁶ benzeterek heyecanlandığını söylemektedir.

Benzetdi **dehân**unda olan **habb-i nebâta**

Şeb-nem göricek **gonca** hemân **agzı** sulandı (B 524.2)

İnci (dür, lü'lü, güher, cevâhir)

Diş, beyaz ve parlak oluşu sebebiyle inciye benzetilir. Dişlerin ağızda dizilişinin gerdanlığı hatırlatmasının da bu benzeyişte payı vardır. Bu sebeple incinin geçtiği beyitlerde “ıkd” (gerdanlık) kelimesi ile sıklıkla karşılaşılır. İnci, denizde bulunduğu için incinin geçtiği beyitlerde “bahr/deryâ” (bu vesileyle yazı/beyâbân tezaadı da yapılabilmektedir), sedeften çıktığı için “sadev” kelimeleri de geçebilir.

Aşağıdaki beyitte âşık, can ipliğindeki yüzlerce gam düğümünün sevgilinin adeta gerdanlık oluşturan inci dişlerinden kaynaklandığını söylemektedir.

بر رشتهء جان سبحة صفت صد گره از غم

(FF 314.4)⁶⁸⁷

در حسرت عقد در دندان تو دارم

⁶⁸⁵ Bkz. *Dihhudâ*, c. 5, s. 7547, 7584. Üzümün yıldız ve gerdanlık gibi dişle alakalı unsurlara teşbih ediliyor olması da bu görüşü kuvvetlendirmektedir. Bkz. Yavuz Bayram, *Çiçekler ve Diğer Bitkilerin Dîvân Şiirine Yansımaları ile Anlam Çerçeveleri*, Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2001, s. 1019. Hâfız'a atfedilen bir rubaide geçen

گفتم دهنتم گفت زهی حب نبات

“ağzın nedir diye sordum, âlâ habb-i nebât'tır dedi” mısraındaki (H, s. 553) “habb-i nebât”ın ise yine *Dihhudâ*'da verilen şeker parçası manasını taşıdığı söylenebilir.

⁶⁸⁶ Beyitte dişten bahsedildiği yine Bâkî'ye ait şu mısra ile benzerliğinden anlaşılabilir: “Ağzun içre diş midür yâ **gonca** içre **jâle** mi” (B 120.4).

⁶⁸⁷ “Ber-rişte-i cân subha sıfat sad girih ez-ğam / Der-hasret-i ‘ıkd-i dur-i dendân-ı tu dârem”

“Senin bir inci gerdanlığa benzeyen dişlerinin hasretiyle can ipliğinde gamdan tesbih tanesi gibi yüz düğümüm vardır.

Aşağıdaki beyitte sabah rüzgârının denize sevgilinin inci dişlerini methettiği, bunu işiten sedefin içindeki kıymetli incinin de ona kulak tuttuğu söylenmektedir. Sedef şekli itibariyle kulağa benzetilir.

Bahre lü'lü' dişlerün vasfın meger **söyler** sabâ

Kim **kulak** dutmuş **sadef** içre **dür-i** galtân ana (FT 22.5)

Aşağıdaki beyitte şair gönlüne hitap etmekte, sevgilinin inci dişlerini metheden sözlerle inci gerdanlığına benzeyen bir manzume meydana getirmesini, bu maksatla nazmının parlak incisini fikirler ipliğine çekmesini söylemektedir.

Dür dişi vafında ey dil bağla bir **'ıkd-ı güher**

Lü'lû-yı lâlâ-yı nazmun rişte-i efkâre çek (B 254.4)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin inci dişlerine aşkından dolayı inciye benzeyen gözyaşlarını ümit ipliğine dizdiğini söylemektedir.

Lü'lû dişün gamıyla **sirişküm güherlerün**

Dizdüm ümîd **riştesine dâne dâne** ben (B 357.2)

Yıldız (kevkeb, encüm)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin ağzındakinin diş mi çiy mi, parlak bir yıldız mı yahut kıymetli bir inci mi olduğu hususunda tereddüt etmektedir. Böylece dişin m.bihlerinin başlıcalarını bir beyitte sıralamış olmaktadır.

Ağzun içre diş midür yâ **gonca** içre **jâle** mi

Kevkeb-i dürrî midür ya **lü'lû-yı lâlâ** midür (B 120.4)

ALAKALISI

Gözyaşı (gözyaşı, yaş, sirişk)

Âşığın gözyaşları, sevgilinin dişleri gibi inciye benzetildiği için yaygın olarak dişlerle beraber geçmektedir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin inci dişlerini görmediğinden dolayı gözyaşı döken âşık, bu sahilsiz denize o bulunmaz incinin sebep olduğunu söylemektedir.

Firâk-ı **dürr-i dendân**unla cârî **gözlerüm yaşı**

Bu **bahr-i bî-kenâra** ol **dür-i nâ-yâbdur bâ'is** (B 29.4)

2.12. Ağız

Ağız için kullanılan kelimeler *ağız, dehen/dehân, fem'*dir. En fazla bahsedilen özellikleri tatlı olması ile varlığından şüphe ettirecek kadar küçük ve dar olmasıdır. Ağız, divan şiirinde çoğunlukla dudağa benzer bir şekilde kullanılır ve ikisinin m.bihleri arasında büyük ortaklık vardır. En fazla *gonca'*ya benzetilmektedir.

VASIFLARI

Dar (teng)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin ağzının şairin aşk acısına dermana kabil olduğu, fakat ihsan vakti geldiğinde inanılmaz derecede cimrilik ettiği⁶⁸⁸ (daraldığı) söylenmektedir.

دهان یار که درمان درد حافظ داشت

فغان که وقت مروت چه تنگ حوصله بود (H 224.8)⁶⁸⁹

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin ağzına hasretten canının daraldığını, ne var ki müflis âşıkların o ağızdan kam almalarının ham hayal olduğunu söylemektedir. Beyitte ağza atfedilmeden iki kere kullanılan “teng” kelimesi ağza işaret etmektedir.

از حسرت دهانش آمد بتنگ جانم

خود کام تنگ دستان کی زان دهن بر آید (H 244.4)⁶⁹⁰

⁶⁸⁸ “Havsala: Lügatde kuş kursağına dirler ki sâ’ir hayvânâtın mi’desi yerine vâki’dir. Türkîde havsalası tar dirler, hiç nesneye mütehammil değil diyecek yerde. Bunda ‘teng-havsala’ kemâl-i mürüvvetsizlikden ‘ibâretdir” (*Sûdî*, c. 2, s. 1437).

⁶⁸⁹ “Dehân-ı yâr ki dermân-ı derd-i Hâfız dâşt / Figân ki vakt-i muruvvet çi teng havsala bûd”

“Sevgilinin Hâfız’ın derdinin dermanı olan ağzı feryat ki mürüvvet vaktinde ne kadar da daralıyor!”

⁶⁹⁰ “Ez-hasret-i dehâneş âmed be-teng cânem / Hod kâm-ı teng-destân key z’ân dehen ber âyed”

“Ağızına hasret duymaktan canım daraldı. Fakirlerin muradı o ağızdan nasıl gerçekleşir!”

Aşağıdaki beyitte şair, sevgiliden sorusuna karşılık vermesini istediğini, fakat onun ağzının darlığından dolayı söz söyleyemediğini belirtmektedir. Cevâb kelimesi, bir manası “geçmek” olduğu için bililtizam kullanılmıştır⁶⁹¹.

Bir **cevâb** itdüm temennâ ol **dehân-ı teng**den

Hâsılı **söz** geçmedi **güftâre imkân** olmadı (B 490.4)

Küçük (kûçek, hurde)

Aşağıdaki beyitte ay yüzlü sevgilinin yüzünün çerağının hakiki bir ışık olduğu, gönülleri kendine bağlayan dar ağzının ise çok güzel bir şekilde küçük olduğu söylenmektedir.

Çerâğ-ı hüsni ışıkdır o meh-veşün **girçek**

Dehân-ı teng-i dil-âvîzi bir güzel **kûçek** (B 265.1)

Tatlı (şîrîn, nûş)

Aşağıdaki beyitte tatlı (“şîrîn”) ağızlı güzellerin sultanı olarak adlandırılan sevgiliye âşığına (“Ferhâd”a) nazar eylemesi hâlinde çok sevaba gireceği söylenmektedir.

اجرھا باشدت ای خسرو شیرین دهنان

گر نگاهی سوی فرهاد دل افتاده کنی (H 492.5)⁶⁹²

Aşağıdaki beyitte şair, tatlı ağızlılardan kurtulmuşken sevgilinin lal dudağının tekrar sihirler ederek kendisini kandırdığını söylemektedir.

⁶⁹¹ Bkz. Ömer Zülfe, “Şiir Dilinde Anlam Çağrışımları”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 9, 2012, s. 154-155.

⁶⁹² “Ecrhâ bâşedet ey husrev-i şîrîn-dehenân / Ger nigâhî sûy-ı Ferhâd-ı dil-uftâde konî”
“Ey tatlı ağızlıların sultanı! Gönü düşkün Ferhad’ın tarafına bakarsan çok ecir kazanmış olursun!”

رسته بودم ز گرفتاری شیرین دهنان

باز لعل تو مقید بفسون کرد مرا (FF 15.6)⁶⁹³

Aşağıdaki beyitte şair, ağzından tatlı ağızlı sevgilinin dudaklarının düşmemesini isterken tevriyeli olarak hem o dudakları sürekli methetmeyi hem de bizzat o dudakları kastetmektedir.

Düşme **ağzumdan ol şîrîn-dehânun lebleri**

Vasf-ı **la'**lin turmasam **zîkr** eylesem yârânuma (B 434.4)

MÜŞEBBEHÜNBİHLERİ

Bal (şehd)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin şekerler saçan dudağında bir kusur bulunamayacağı, zevk ehlinin saf balın bile o ağız kadar tatlı olamayacağını bildiği söylenmektedir.

Bulınmaz cây-ı engüşt ol **leb-i şekker**-feşân üzre

Mezâk ehli bilürler **şehd-i nâbun** farkın ol **femden** (B 367.2)

Can/Hayat (can, hayât)

Dudak, ufaklığı sebebiyle görünemediği için cana benzetilmektedir. Aşağıdaki beyitte Hz. İsa'nın feyzine kavuşmak isteyen kişinin sevgilinin ağzından dökülen can bağışlayıcı sözleri işitmesi gerektiği söylenmektedir.

گر ات هواست که فیض مسیح در یابی

حیات بخش حدیثی از آن دهن بشنو (FF 367.4)⁶⁹⁴

⁶⁹³ "Reste bûdem zi-giriftârî-yi şîrîn-dehenân / Bâz la'-i tu mukayyed be-fusûn kerd me-râ"

"Tatlı ağızlara tutulmaktan kurtulmuştum. Dudağın efsunla beni tekrar bağladı."

⁶⁹⁴ "Ger-et hevâst ki feyz-i Mesîh der-yâbî / Hayât-bahş-ı hadîsî ez-ân dehen bişnev"

"Eger Mesih'in feyzine erişmek arzusundaysan o ağızdan hayat bağışlayan bir söz işit."

Aşağıdaki beyitte şair, vuslat ile hayat bulmasına şaşılmayacağını; zira sevgilinin ağzının onun canı, dudağının ise canının parçası olduğunu söylemektedir.

Hayât bulsa n’ola vasl-ı yâr ile Bâkî

Dehânı cânı leb-i la’li cânı pâresidür (B 94.5)

Cevher-i ferd (cevher-i ferd, cüz’-i lâ-yetecezzâ)

Cevher-i ferd, bölünme kabul etmeyen cevher manasına gelir. Buna “cüz’-i lâ-yetecezzâ” da denir. Günümüz Türkçesinde ise bu kelimeler yerine daha çok atom kelimesi kullanılmaktadır. Kelamcılar, eski Yunanlarda daha ziyade materyalist bir dünya görüşünün temeli olarak kullanılan atomculuğu İslamileştirmiş ve kendi tabiat felsefelerinin esası yapmışlardır⁶⁹⁵.

Aşağıdaki beyitte şair, bundan sonra cevher-i ferdin varlığından şüpheye düşmeyeceğini, zira sevgilinin ağzının onun varlığına kuvvetli bir delil olduğunu söylemektedir.

بعد ازینم نبود شایبه در جوهر فرد

که دهان تو بر آن نکته خوش استدلالیست⁶⁹⁶ (H 74.5)

Aşağıda ise sevgilinin ağzının gülüp açılmaması, onun cevher-i ferd olmasına, yani bölünememesine, ayrılamamasına bağlanmaktadır.

Gülüp açılmak umulmaz **dehenünden** meger oldur

Cüz' kim **lâ-yetecezzâ** dir ana ehl-i dekâyık (FT 148.3)

⁶⁹⁵ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. İlhan Kutluer, “Cevher”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 7, İstanbul: TDV Yayınları, 1993, s. 450-455.

⁶⁹⁶ “Ba’d ez-înem ne-buved şâyibe der-cevher-i ferd / Ki dehân-ı tu ber ân nukte hoş istidlâlîst”
“Bundan sonra cevher-i ferdin varlığından şüphem olmaz. Zira senin ağzın bu nükte hakkında hoş bir istidlaldir.”

Dudu kuşu (tûtî)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin duduya benzer ağzının âşıkla hoş sözler söylemeyi öğrettiği belirtilmektedir.

Tûtî gibi hoş **nükteler** öğretti **dehânun**

Bâkî gibi üstâd-ı **sühan**-pervere cânâ (B 1.8)

Fıstık (piste)

Ağız, şekli ve kapalı olması itibarıyla fıstığa benzetilir⁶⁹⁷. Tat olarak benzetilmesi ise şekerle kaplanmış fıstık için geçerlidir. Aşağıdaki beyitte şair, canının o her ne kadar kibrinden dolayı kendisiyle konuşmasa da sevgilinin şekerle kaplanmış fıstığa benzer suskun ağzına feda olmasını istemektedir.

گرچه از کبر سخن با من درویش نگفت

جان فدای شکرین پستهء خاموشش باد (H 108.6)⁶⁹⁸

Gonca (gonca)

Ağız; renk, şekil ve kapalılık bakımından goncaya benzetilir⁶⁹⁹. Aşağıdaki beyitte âşık, Allah tealanın dünyada sevgilinin ağzından daha hoş bir gonca yaratmadığını söylemektedir.

جان فدای دهنت باد که در باغ نظر

چمن آرای جهان خوشتر ازین غنجه نیست (H 27.6)⁷⁰⁰

⁶⁹⁷ Fıstıklar için kullanılan ağız açık-kapalı tabirlerini burada hatırlayabiliriz.

⁶⁹⁸ “Gerçi ez-kibr sohen bâ-men-i dervîş ne-goft / Cân fedâ-yı şekerîn piste-i hâmûşeş bâd”

“Gerçi kibirden dolayı ben fakirler konuşmadı. Can onun susan şekerli fıstığına feda olsun.”

⁶⁹⁹ Ayrıca bkz. Dudak, Müşebbehünbihleri, Gonca.

⁷⁰⁰ “Cân fedâ-yı dehenet bâd ki der-bâğ-ı nazar / Çemen-ârâ-yı cihân hoşter ez-în gönçe ne-best”

“Can ağzına feda olsun! Cihanın çemenini süsleyen, nazar bahçesinde bunda daha hoş bir gonca meydana getirmemiştir.”

Aşağıdaki beyitte şair, daha fazla gonca ağızlıların derdini çekmektense gönlü kan olup da (ölüp de) bu aşktan kurtulmayı istemektedir.

ای کاش دلم خون شود از عشق بر آیم
تا چند کشم مهنت هر غنچه دهان را⁷⁰¹ (FF 45.5)

Aşağıdaki beyitte şair, gonca ile sevgilinin ağızını kıyaslayan gönlünü tezyif etmektedir.

Dil dutdı **gonce** ile berâber **dehân**unı

Bu 'akl-ı nâkıs ile özin **hurde**-dân dutar (FT 72.4)

Aşağıda ise sevgiliye, letafet bahsinde goncaya ağız açtırmaması, onu konuşmaya kalkmaktan utandırması söylenmektedir.

Goncaya lâf-ı letâfetde ağız açdurma

Lahza lahza anı şermende-i **güftâr** eyle (FT 247.3)

Hokka (hokka, dürc)

İçine şeker, mücevher ve sair şeyler konan küçük kaptır⁷⁰². Aşağıdaki beyitte âşık, sevgiliden yarım buse⁷⁰³ istese hokkaya benzer ağızından nice aşağılama ve istihza sözlerinin şeker gibi döküldüğünü söylemektedir.

وگر کنم طمع نیم بوسه صد افسوس
ز خفهء دهنش چون شکر فرو ریزد⁷⁰⁴ (H 160.3)

⁷⁰¹ “Ey kâş dilem hûn şaved ez-’ışk ber-âyem / Tâ çend keşem mihnet-i her gönçe-dehân-râ”

“Keşki gönlüm kan olsa da aşktan kurtulsam. Daha ne kadar her gonca ağızlının mihnetini çekeyim.”

⁷⁰² Beyitlerde günümüzde yaygın olan mürekkep hokkasını hatırlatan bir kullanıma rastlanmamaktadır.

⁷⁰³ “Nîm-bûse yarım bûse dımeğdir. Bûse mütecezzî değildir ki anın nısfı ve rub’ı ve sülûsi ola, belki bunda ‘adem-i teslîm ü inkıyâddan ‘ibâretdir, ya’nî murâdca bûse almağa temkin ü kudret virmemekden ta’bîrdır” (Sûdî, c. 2, s. 1131).

⁷⁰⁴ “Veger konem tama’-ı nîm bûse sad efsûs / Zi-hokka-i deheniş çun şeker furû rîzed”

“Eğer yarım buse arzu edersem yüz azarlama ağızı hokkasından şeker gibi dökülür.”

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin dudağı hokkasının derdiyle canının sıkkin olmasına şaşılmayacağını, zira içinde yüzlerce derde derman bulunan bir hokkayı kaybettiğini söylemektedir.

در غم درج دهانت چون نباشم تنگ دل

حقهء گم کرده ام صد درد را درمان درو (FF 362.6)⁷⁰⁵

Aşağıda ise sevgilinin ağzı hokkasının billur bir hokka olduğu, dudaklarının ise onun içinden görünen parlak lal taşları oldukları söylenmektedir. İlk mısradaki “var ise” hem “galiba” hem de “şayet yok değilse” manalarında kullanılmıştır⁷⁰⁶. İkinci mısradaki “andan” kelimesi ise hem “ondan” hem de “ondan dolayı” manalarına gelecek şekilde kullanılmıştır.

Dür-i dehânı var ise billûr hokkadur

Andan görünür iki **latîf âb-dâr la’l** (B 311.3)

Kadeh (câm, kabak)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin kadehe benzetilen ağzı, yakut dudaklara ve inci dişlere sahip olduğu için murassa olarak tavsif edilmekte, içinin “leb-â-leb” (tamamen; ama aynı zamanda dudaktan dudağa) şekerli şerbetle dolu olduğu söylenmektedir. Boyu ise ayaklarına kadar dökülen anber kokan saçları sebebiyle ıtırılı bir muma benzetilmektedir.

Murassâ’ câmdur **ağzun leb-â-leb sükkerî şerbet**

Mu’anber **şem’dür kaddün** ki ser-tâ-pâ mu’attarsın (B 347.6)

⁷⁰⁵ “Der-ğam-ı durc-i dehânet çun ne-bâşem teng dil / Hokka-î gum kerde-em sad derd-râ dermân der-u”

“Ağzının hokkasının gamıyla gönlüm nasıl daralmasın! Öyle bir hokka kaybetmişim ki onda yüz derde derman var.”

⁷⁰⁶ Bkz. Ağız, Müşebbehünbihleri, Yok.

Kan (kan)

Ağız, rengi sebebiyle kana benzetilir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin çehresinde görünenin ağız değil, âşığını kurban ederken sıçrayan kan olduğu söylenmektedir.

Çihresinde görinen sanman o **hûnînün dehân**

‘Âşıkın kurbân iderken sıçramış bir **katre kan** (B 373.1)

Kıvılcım (şirâr)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin ağzının hayalinin gönül mülkünü yaktığı, bir kıvılcımın bütün bir şehri yok ettiği söylenmektedir.

Dil milketini yakdı hayâl-i **dehân**-ı yâr

Virdi **fenâya** gösgötürî şehri bir **şirâr** (B 101.1)

Mim harfi (mîm)

Ağız, küçük ve yuvarlak olması bakımından mim harfine benzetilir. Tevriyeye dayanan aşağıdaki beyitte iki “ayn”ı (göz; aynı zamanda ayın harfi) iki “yây”la (kaş; aynı zamanda iham-ı tenasüp yoluyla yâ harfi) yazan Allah tealanın levh yazılırken sevgilinin ağzını mim harfi şekline koyduğu söylenmektedir.

Şekl-i **dehânun** eyledi **levh-i kalemde mîm**

Cânâ ol iki ‘aynı yazan iki yâyile (B 465.6)

Nokta (nokta)

Ağız küçüklüğü sebebiyle noktaya benzetilir. Aşağıdaki beyitte ömrü sevgilininin noktaya benzer ağzının sevgisiyle geçen kişinin yok olmaktan korkmayacağı söylenmektedir. Beyitte pergel mazmunu vardır: Pergelin sabit

ayağının dayandığı yere “nokta”, hareket eden ayağının devrettiği yere (“medâr”) ise “muhit” denir⁷⁰⁷.

اندیشه از محیط فنا نیست هر که را

بر نقطهء دهان تو باشد مدار عمر (H 263.3)⁷⁰⁸

Sedef (sadeḥ)

İçinde inciye benzeyen dişlerin bulunması sebebiyle ağız, sedefe benzetilir. Aşağıdaki beyitte sevgiliye, onun ağzıyla kıyaslandığında sedefin hazef değerinde olduğu söylenmektedir. “Hazef”in esas manası çömlek olmakla beraber “değersiz şey” manasında da kullanılır⁷⁰⁹.

Ey **dürr**-i pâk **agzuna** nisbet senün **sadeḥ**

Deryâ sevâhilinde yatur pâre-i hazef (B 228.1)

Sır (sır, râz)

Ağız, kimseye açılmaması sebebiyle sırra benzetilir. Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilinin ağzı sırrını ancak sarhoş olup aklını kaybettikten sonra açıklayabileceğini söylemektedir.

ساقیا می ده که خرفی زآن دهان گویم ترا

تا نکردم مست کی راز نهان گویم ترا (FF 17.1)⁷¹⁰

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin ağzı sırrını bilmenin bu kadar zor olduğunu düşünmediğini; herkesin ağzının yok olduğunu söylediğini, şimdi onlara hak

⁷⁰⁷ *Sûdî*, c. 2, s. 1639-1640.

⁷⁰⁸ “Endîşe ez-muhît-i fenâ nîst her ki-râ / Ber-nokta-i dehân-ı tu bâşed medâr-ı ‘omr”

“Ömrünün medarı senin ağzının noktası üzerinde olan kişiye fena muhitinden (okyanusundan) endîşe yoktur.”

⁷⁰⁹ *Dihhudâ*, c., 6, s. 8567.

⁷¹⁰ “Sâkiyâ mey dih ki harfî z’ân dehân gûyem tu-râ / Tâ ne-kerdem mest key râz-ı nihân gûyem tu-râ”
“Sâkî! Mey sun ki sana o ağızdan söz edeyim. Beni mest etmeden sana gizli sırrı nasıl diyeyim?”

verdiğini belirtmektedir. İkinci mısırda ağzın yokluğunu bildirmek için “didüklerince var imiş” diyerek nükte yapılmaktadır.

Bilmez idüm bilmek **ağzun** sırrını düşvâr imiş

Ağzunı dirlerdi **yoh** didüklerince **var** imiş (FT 129.1)

Şeker (şekker, sükker, kand)

Ağız, lezzeti bakımından şekerle benzetilir. Aşağıdaki beyitte dudağı, şekerle ilgili sözleri istihzayla karşılayan sevgiliden Allah rızası için âşığına tatlı bir şekilde gülümsemesi istenmektedir.

ای پستهء تو خنده زده بر حدیث قند

مشتاقم از برای خدا یک شکر بخند⁷¹¹ (H 184.1)

Teng-i şeker (teng-i şekker, teng-i sükker)

Aşağıdaki beyitte şair, gönlüne hitap ederek sevgilinin ağzından dolayı daralırsa şeker dengi⁷¹² olacağı, dudağının derdiyle kan yutarsa mücevher madenine döneceğini söylemektedir. İlk mısırda dar manasındaki teng ile denk manasındaki teng arasında; ikinci mısırda ise kan ile maden manasındaki kân kelimeleri arasında cinas yapılmıştır.

Dilâ **teng** olsun ol **şîrin-dehenden teng-i şekkersin**

Gam-ı **la’lin** çeküp **kanlar** yudarsan **kân-ı gevhersin** (B 347.1)

⁷¹¹ “Ey piste-i tu hande zede ber-hadîs-i kand / Muştâkem ez-berây-ı Hudâ yek şeker be-hand”

⁷¹² “Ba’zılar didiler ki teng-i şeker mu’ayyen bir nesnedir ki şekerî anınla sıkırlar... Ve ba’zılar didiler ki şekerî içine döktükleri kalıbdır, ve’l-’ilmu ‘inde’llâh” (*Sûdî*, c. 2, s. 1602); “Teng-i şeker ol kalıba dirler ki şekerî içinde uyudurlar” (a.g.e., c. 3, s. 2288). Biz, âletten ziyade Türkçede de kullanılan denk manasını kabul ettik. Bkz. *Râmî*, s. 231-232.

“Ey fıstığı şeker lafına gülün! Müştakım! Allah için bir kere tatlı tatlı gül!”

Testi (kûze)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzü cennete, ağzı ise kevserle dolu bir testiye benzetilmektedir⁷¹³.

Bihîşt-i câvidânîdür cemâlün ol dehen gûyâ

Leb-â-leb âb-ı Kevserle tolu bir la'lden kûze (B 417.3)

Tuzluk (nemek-dân)

Aşağıdaki beyitte şair, daha dudağından süt akarken (çocukken) sevgilisinin tuzluğunun (ağzının) etrafındaki tatlı şeyin boşuna olmadığına (âşıkları kendisine çekmek için olduğuna) hükmettiğini söylemektedir.

از لب شیر روان بود که من می گفتم
این شکر گرد نمکدان تو بی چیزی نیست
(H 81.2)⁷¹⁴

Yok (yok, 'adem, hîç, fenâ, gayb, nîst)

Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilinin ağzını sürekli hayal etmekten dolayı nihayet onun gibi yok olduğunu, artık sözünden başka varlığına işaret edecek bir şey kalmadığını söylemektedir.

نه آنچنان شده محو خیال آن دهنم
که کس نشان ز وجودم دهد بجز سخنم
(FF 261.1)⁷¹⁵

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin ağzını düşünerek en sonunda varlığından tecerrüd ettiğini, zira Allah tealanın yaratılış vakti kendisine bunu yazdığını söylemektedir. Beyit “var” ve “yok” tezatları üzerine kurulmuştur.

⁷¹³ Bkz. Dudak, Müşebbehünbihleri, Kevser.

⁷¹⁴ “Ez-lebet şîr revân bûd ki men mî-goftem / İn şeker gird-i nemekdân-ı tu bî-çîzî nîst”

“Dudağından süt akardı da ben derdim senin tuzluğunun etrafındaki bu şeker boş yere değildir.”

⁷¹⁵ “Ne ânçonân şode mahv-ı hayâl-i ân dehenem / Ki kes nişân zi-vucûdem dehed be-cuz sohenem”
“O ağzı hayal ederek o rütbe yok olmuşum ki var olduğuma sözümden başka nişan yoktur.”

Varumı fikr-i **dehânunla yok** itdüm kim kazâ

Böyle emr itmiş mana **yokdan** meni **var** eylegeç (FT 48.4)

Yüzük, Yüzük kaşı, Mühür (hâtem, mühr, nigîn)

Bu üç unsur da birbirinin yerine kullanılabildiği için bunları aynı madde içinde ele almak uygun görülmüştür⁷¹⁶. Ağız, ufak ve yuvarlak olduğu için bu unsurlara benzetilir.

Ağız, küçük ve yuvarlak olması sebebiyle yüzüğe benzetilir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin dar ve tatlı ağzının Süleyman mührüne benzediği, zira cihanı hükmü altına aldığı söylenmektedir.

دهان تنگ شیرینت مگر مهر سلیمانست

که نقش خاتم لعلت جهان زیر نگین دارد (H 126.3)⁷¹⁷

Aşağıdaki beyitte âşık, yaşlı gözlerinin perdesine sevgilinin ağzını nakşettiğini, çünkü mührün ıslak kâğıda daha güzel basıldığını söylemektedir.

کشم بر پرده های چشم تر نقش دهانشرا

که گیرد نقش خاتم خوبتر کاغد چو نم گیرد (FF 144.6)⁷¹⁸

Aşağıdaki beyitte hurilerin kendisine bağlandığı sevgilinin ağzının, perilerin itaatini sağlayan bir mühr-i Süleyman olduğu söylenmektedir.

⁷¹⁶ Çoğu defa bir lafızla hangisinin kastedildiğini çıkarmak mümkün olmamaktadır. Ayrıca bu lafızların geçtiği yerde ağzın mı dudağın mı kastedildiği de her zaman açık değildir. Bkz. Dudak, Müşebbehünbihleri, Yüzük, Yüzük kaşı, Mühür.

⁷¹⁷ “Dehân-ı teng-i şîrînet meger muhr-i Süleymân-est / Ki nakş-ı hâtem-i la’let cihân zîr-i nigîn dâred” “Senin tatlı ve dar dudağın sanki Süleyman mührüdür. Zira dudağının hateminin nakşı dünyayı hükmü altına almıştır.”

⁷¹⁸ “Keşem ber-perdehâ-yı çeşm-i ter nakş-ı dehâneş-râ / Ki gîred nakş-ı hâtem hûbter kâğıd çu nem gîred”

“Yaşlı gözümün perdelerine ağzının nakşını çiziyorum. Zira kâğıt nemli olursa mühür daha iyi çıkar.”

Dehânun dürci kim kaydın çekerler hûr-peykerler

Perîler tâ'atîyçün **hâtem-i hükm-i Süleymândur** (FT 101.4)

Aşağıda ise sevgiliye her taş kalplinin onun ağzının değerini bilemeyeceği, o mücevherli yüzüğü âşığının canına basması gerektiği söylenmektedir.

Dôstum her seng-dil bilmez **dehânun kıymetin**

Câna bas ol **hâtem-i gevher-nigînün** minnetin (B 383.3)

Zerre (zerre)

Ağız, küçüklüğü sebebiyle zerreye benzetilir. Aşağıdaki beyitte yok olasıca zerrenin dün kendisini sevgilinin ağzıyla kıyasladığı, hâlbuki böyle bir densizliğin ondan umulmadığı söylenmektedir.

دی زد دم از دهان تو ذره که نیست باد

(FF 118.3)⁷¹⁹

ما را ازو نبود اگرچه گمان بحث

ALAKALILARI

Öpmek (bûs, bûse)

Aşağıdaki beyitte âşık sevgiliye hitapla ağzının var olduğunu kendisini öperek belli etmesini istemekte, sevgili ise “yok” diyerek, hem ağzının olmadığını belirtmekte hem de şaire red cevabı vermektedir.

Dehenün var ise bir **bûse** kıl ikrâr didüm

Nâz ile **yok** didi ol **gonca-i handân** gülerek (B 274.2)

⁷¹⁹ “Dî zed dem ez-dehân-ı tu zerre ki nîst bâd / Mâ-râ ez-u ne-bud egerçi gumân-ı bahs”

“Onun böyle bir davaya kalkışacağından şüphelenmezdik ama dün yok olasıca zerre senin ağzın kadar küçük olduğunu iddia etti.” Beyitte münazara ilmine telmih vardır. “Bahs”, “münâzara”nın müteradifidir. Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Âdâb-ı Sedâd*, İstanbul: Karabet ve Kasbar Matbaası, 1303, s. 2-3. Benzer bir beyit için bkz. “Reng-i rûyundan **dem** urmuş sâgar-ı sahbâya bah / Âfitâb ilen kılur **da'vî** dutulmuş aya bah” (FT 61.1).

Söz (sühan, güftâr, nutk, kelâm, hadîs, lafz, kavl, güfte)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin ağzından dün gece çok enteresan sözler işittiğini, ama ne olduğunu söyleyemeyeceğini belirtmektedir.

من بگوش خود از دهانش دوش

(H 279.4)⁷²⁰

سخنانی شنیده ام که می‌پرس

Süt (şîr)

Aşağıdaki beyitte şair ağı henüz süt kokmasına rağmen bakışlarıyla öldüren bir çocuğun zülfünün kemendine bağlandığını söylemektedir.

Oldı bir tıflun **kemend-i zülfine** cânlar **esîr**

Gamzesinden kan tamar **ağzında** ammâ bûy-ı **şîr** (B 145.1)

⁷²⁰ “Men be-gûş-ı hod ez-dehâneş dûş / Sohenânî şenîde-em ki me-pors”
“Dün gece kulağımla ağzından öyle laflar işittim ki sorma!”

2.13. Dil

Dil için *dil* ve *zebân* kelimeleri kullanılmaktadır. Bu unsur yalnız Bâkî'de geçmektedir.

VASFI

Tatlı

Dilin lezzeti şiire konu olabilmektedir. Aşağıdaki beyitte şair sevgilinin acı sözlerle kendisini üzmemesini, dudağını emdirseze en azından tatlı dilini lutfetmesini söylemektedir. “Tatlı dil” ile hem tatlı söz hem de gerçekten dil kastedilmiştir.

Telh-kâm itme beni dôtum **acı söz** ile

Lebün emdürmez isen **tatlu dilün** bârî gerek (B 274.3)

MÜŞEBBEHÜNBİHİ

Gül yaprağı (gül yaprağı)

Dil şekil ve renk itibariyle gül yaprağına benzetilir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin dilinin, güzellik bahçesindeki taze goncaya benzeyen ağzının içinde bir gül yaprağını andırdığı söylenmektedir.

Agzun içre ey letâfet **gül**-sitânı ol **zebân**

Kırmızı gül yaprağıdur **gonca**-i sîr-âbda (B 450.2)

2.14. Çene

Çene; *zenah*⁷²¹, *zenahdân* ve *zekan* kelimeleri ile ifade edilmektedir⁷²². Çene için en çok kullanılan m.bihlerin *elma* ve *kuyu* olduğu görülmektedir.

MÜŞEBBEHÜNBİHLERİ

Elma (sîb)

Çene, şekli sebebiyle elmaya benzetilir. Aşağıdaki beyitte dünyada bir güzelin çenesi elmasını ısırmanın kimsenin cennetteki meyvelerden bir şey anlamayacağı söylenmektedir.

ز میوه های بهشتی چه ذوق در یابد
هر آن که سیب زنخدان شاهدهی نگذید
(H 240.9)⁷²³

Aşağıdaki beyitte âşık, zahide kendisini cennete çağırmasını, zira cananın hazırdaki çenesi elmasının veresiye cennetten yeğ olduğunu söylemektedir⁷²⁴.

بخلدم دعوت ای زاهد مفرمای
که این سیب زرخ زان بوستان به
(H 431.5)⁷²⁵

Aşağıda ise hiçbir bahçede sevgilinin boyu gibi meyve veren bir fidan yetişmediği, hiçbir fidanın sevgilinin elmaya benzer çenesi gibi bir mahsul vermediği söylenmektedir.

⁷²¹ Yalnız Hâfız'da geçen bu kelimenin Türk şairler tarafından az tercih edildiği anlaşılmaktadır.

⁷²² *Bahrü'l-Ma'ârif*'de bu maddenin ismi olarak verilen "enek" in Fuzûlî ve Bâkî'de geçmemesi dikkati çekmektedir.

⁷²³ "Zi-mîvehâ-yı bihiştî çi zevk der-yâbed / Her ân ki sîb-i zinehdân-ı şâhidî ne-gezîd"
"Cennet meyvelerinden ne zevk bulur o kimse ki bir güzelin çenesi elmasını ısırmanın."

⁷²⁴ *Sûdî*, c. 3, s. 2387.

⁷²⁵ "Be-huldem da'vet ey zâhid me-fermây / Ki in sîb-i zineh z'ân bûstân bih"
"Ey zahit! Beni cennete çağırma! Zira bu çene elması o bahçeden iyidir."

Hansı **bağ**un var bir **nahli kadün** tek **bâr-ver**

Hansı **nahlün hâsılı sîb-i zenahdân**unca var (FT 81.3)

Gümüş (sîm)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin dudağının saf şarap, çenesinin ise gümüş kadeh olduğu söylenmektedir.

Bâde-i nâbdur leb-i la'lün

Sâgar-ı sîmdür zenahdânun (B 249.2)

Hava kabarcığı (habâb)

Aşağıdaki beyitte yüzün saf su, çenenin ise onun üzerindeki kabarcık olduğu belirtilmektedir.

'Ârızun âb-ı nâbdur gûyâ

Zekanun bir habâbdur gûyâ (B 14.1)

Kadeh (dost-kâm)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin dudağının aksinin âşığın gözünü lale renkli (kanlı) yaşlarla doldurduğu; çenesinin ise onun murat kadehini⁷²⁶ ters çevirdiği söylenmektedir. Beyitte çene çukuru ters dönmüş bir kadehe benzetilmiştir. Bu ters dönmüş kadeh sebebiyle âşığın arzusu, yani vuslat gerçekleşmemektedir.

Lebün 'aksi gözüm yaşını mey tek lâle-gûn itdi

Zenahdânun murâdum dost kâmın ser-nigûn itdi (FT 290.1)

⁷²⁶ "Dost-kâm: ... Mahbûb 'aşkına içilen dolu kadeh ma'nâsınadır" (*Şu'ûrî*, c. 2, s. 1875).

Kuyu (çâh/çeh)

Çene, çukurluğu sebebiyle kuyuya⁷²⁷ benzetilir⁷²⁸. Kuyu, aynı zamanda zindan manasında da kullanılır. Aşağıdaki beyitte gönlün çene çukurundan kurtulmak maksadıyla sevgilinin zülfüne asılması, zindandan çıkıp tuzağa düşmeye benzetilmektedir.

در خم زلف تو آویخت دل از چاه زنج

آه کز چاه برون آمد و در دام افتاد (H 114.8)⁷²⁹

Aşağıdaki beyitte ise gönlün artık sevgilinin yüzü bahçesinde salimen dolaşabileceği, zira çene çukurunun hat tarafından örtüldüğü belirtilmektedir.

کنون دل می تواند کرد سیر باغ رخسارش

که پوشید آن خط مشکین سر چاه زخندان را (FF 36.3)⁷³⁰

Aşağıdaki beyitte gözün daha ne kadar can ipliğinden urgan, gönülden kova yapıp sevgilinin çene çukuru kuyusundan su çekeceği sorulmaktadır.

چند سازد رسن از رشتهء جان دلو ز دل

مردم دیده کشد آب ز چاه زقنت (FF 78.6)⁷³¹

⁷²⁷ "Çâh gerçi lügatde kuyudur, ammâ bunun gibi yerlerde çukur murâddır ki 'Acem gev dir" (*Sûdî*, c. 2, s. 1104). *Sûdî*'nin sözü çoğu defa doğru olmakla beraber çâh'ın "kuyu" olarak karşılanmasının daha uygun olduğu fikrindeyiz. Çünkü kuyu, aynı zamanda çukur manasını taşımakta, fakat çukur, kuyu manasını taşımadığı için F 78.6'da görüldüğü gibi su kuyusunun zikredildiği beyitlerde yetersiz kalmaktadır. Üstelik Hz. Yusuf'un atıldığı kuyu yahut Babil kuyusu gibi telmihler de çukur karşılığının uygun düşmeyeceğini göstermektedir. *Sûdî*'nin "çâh"ın çukur olarak karşılanması gerektiği yönündeki ısrarının Hâfız divanının kendinden önceki şarihlerini yanlışlama gayretinden (bkz. *Sûdî*, c. 1, s. 365) kaynaklandığını düşünüyoruz.

⁷²⁸ "Zekan çıkurına âb-dâr olduğün ve niceler gaflet idüp ana düşüp helâk olduğün çâh dirler" (*Sûrûrî*, s. 263).

⁷²⁹ "Der-ham-ı zulf-i tu âvîht dil ez-çâh-ı zineh / Âh k'ez çâh birûn âmed u der-dâm uftâd"

"Gönül çene kuyusundan senin zülfünün kıvrımına yapıştı. Eyvah! Kuyudan çıkıp tuzağa düştü!"

⁷³⁰ "Kunûn dil mî-tevâned kerd seyr-i bâğ-ı ruhsâreş / Ki pûşîd ân hat-ı muşkîn ser-i çâh-ı zinehdân-râ" "Gönül bugün onun yüzünün bahçesini gezebiliyor. Zira o siyah hat çene çukuru kuyusunun üstünü örttü."

⁷³¹ "Çend sâzed resen ez-rişte-i cân delv zi-dil / Merdum-i dîde keşed âb zi-çâh-ı zekanet"

"Göz bebeği daha ne kadar can ipliğinden ip, gönülden kova yapıp senin çenendeki kuyudan su çekecek?"

Şair, gözüne hitap ederek güzellerin çenesine çok bakmamasını, kazara kuyuya düşebileceğini söylemektedir.

Bahma ey dîde **zenahdân**ına mahbûblarun

Gezme gâfil hazer it düşmeyesen **çâhlara** (FT 241.6)

Yasemin (yâsemen)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin çene çukurunun yasemini kıskançlıktan yaraladığı söylenmektedir.

Bâğda dürr-i 'Aden gibi yine **yâsemenün**

Cigerin deldi bu gün şîve-i **çâh-ı zekanun** (B 248.3)

Zindan (zindân)

Çene, çukurluğu sebebiyle zindana benzetilir⁷³². Aşağıdaki beyitte âşık, gam bağından ve mihnet zindanından kurtulmuşken sevgilinin zülfü ile çenesinin onu tekrar esir ettiğini söylemektedir.

Bend ü zindân-ı gam ü mihnetden olmuşdum **halâs**

Ah kim **düşdüm** yine **zülf ü zenahdânun** görüp (FT 34.6)

⁷³² Ayrıca bkz. Çene, Müşebbehünbihleri, Kuyu.

2.15. Gabgab

Gabgab, çenenin altındaki sarkık, yumruca et parçasına denir⁷³³. Günümüz Türkçesinde “gıdı” olarak karşıladığımız manaya denk gelmektedir. Yalnız *gabgab* kelimesi ile ifade edildiği görülmektedir. Çok az kullanılan kelime yalnız bir beyitte teşbihe konu olmuştur.

VASFI

Yuvarlak

Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilinin çene çukuru kuyusu sebebiyle canından olduğu, kendisi gibi daha binlerce canın onun gabgabının halkasına boynunu uzattığını, yani esir olduğunu söylemektedir. Halka, gabgabın yuvarlaklığını belirtmektedir.

کشتهء چاه زخمدان توام کر هر طرف

صد هزارش گردن جان زیر طوق غیب است (H 30.3)⁷³⁴

MÜŞEBBEHÜNBİHİ

Elma (sîb)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin gabgabının elmaya, yüzünün narence, dudağının ise la’l-i rummaniye (nar tanesi rengindeki la’l) benzediği söylenmektedir.

⁷³³ *Kâmûs*, c. 1, s. 573; *Şu’ûrî*, c. 3, 2627. Sürûrî, gabgabın zaman zaman çene yerinde kullanılabildiğini söylemektedir: “Şu’ârâ ba’zı evsâfda zenah ile gabgabı fark itmezler; ana binâ’en gabgab için müstakil bâb kılınmadı ve ba’zı itlâkâtda fark olunmadı (*Sürûrî*, s. 259). Bununla beraber lügatlerde genellikle gabgabın kesin bir şekilde ayrıldığını ve bazı beyitlerde ikisinin açık bir şekilde tefrik edildiğini göz önünde bulundurarak gabgab için müstakil bir başlık açtık. Bkz. “Sünbülûñ tarafında ruhsârûñ benefş’altında gül / Gabgabun üzre zenahdânuñ turunc üstinde sîb” (Haluk İpekten, *Karamanlı Nizâmî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1974, s. 122); “Turunc-ı gabgabın ile bih-i zenahdânın / Gam ile çehremi döndürdü reng-i limona” (*Hayâlî Bey Dîvânı*, haz. Ali Nihat Tarlan, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1945, s. 357).

⁷³⁴ “Kuşte-i çâh-ı zinehdân-ı tu-em k’ez her taraf / Sad hezâreş gerden-i cân zîr-i tavk-ı ğabğab-est”
“Senin çenenin kuyusunun maktûlüyüm. Her tarafta yüz binlerce canın boynu onun gabgabı halkasının altındadır.”

Sîbdür gabgabı ruhı nârenc

Leb-i rengîni la'l-i rummânî (B 488.3)

2.16. Boyun

Çok az bahsi geçen bu unsur için kullanılan kelimeler *boyun* ve *gerden*'dir.

MÜŞEBBEHÜNBİHLERİ

Kâfûr (*kâfûrî*)

Kâfur, Hindistan ve Çin'de yetişen bir tür ağacın zamburakından elde edilen güzel kokulu bir maddedir. Beyazlığı sebebiyle sevgilinin tenine benzetilir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin kâfûrî bir muma benzeyen boynunun, onun yanağının bir gece âşıkların meclisini aydınlatacağına kefil olduğu söylenmektedir. İkinci mısradan boyna sıfat olarak kullanılan “şem’-i kâfûrî”nin “boyun” kelimesinden çok sonra zikredilmesi takid-i lafzîye sebep olmaktadır.

Çerâğ-ı bezm-i vasl olmaga bir şeb ‘ârız nûr

Kefili **boynı**dur ol **meh-likânun şem’-i kâfûrî** (B 505.1)

Mum (şem’)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin boynu ve yanaklarındaki ateşin göğüsten kaynaklandığı, yakanın muma benzeyen boyun ve yanak için bir şamdan vazifesi gördüğü belirtilmektedir.

Çerâğ mâh-ı enverden yakar ol ‘ârız u gerden

Girîbânun senün bezm-i letâfet şem’-dânıdur (B 54.6)

ALAKALISI

Muska (hamâyil, ta’vîz)

Aşağıdaki beyitte şâir, elinin kötü gözden korumaya yarayan bir muska olduğunu, onu bir gün sevgilinin boynuna asılmış vaziyette görmeyi ümit ettiğini söylemektedir.

ای دوست دست حافظ تعویز چشم زخمست

(H 320.8)⁷³⁵

یا رب بینم آن را در گردنت حمایل

⁷³⁵ “Ey dûst dest-i Hâfız ta’vîz-i çeşm-i zahm-est / Yâ Rab be-bînem ân-râ der-gerdenet hamâyil”

“Ey sevgili! Hâfız’ın eli göz değmesinden koruyan bir muskadır. Yâ rabbi! Onu senin boynunda hamayil göreyim!”

2.17. Göğüs

Göğüs, *sîne* ve *ber* kelimeleri ile ifade edilmektedir⁷³⁶. En fazla *gümüş* ve *semen*'e benzetilir.

VASIFLARI

Kılsız

Aşağıdaki beyitte şair, hamamda rastladığı sevgilisinin göğsünde hiç kıl olmadığını söylemektedir.

Sahn-ı hammâmda dün gördüm o nâzûk **bedeni**

Sînede **mûdan** eser yok dahı **pehlû** da güzel (B 313.4)

MÜŞEBBEHÜNBIHLERİ

Ay (mâh)

Göğüs, parlaklığı sebebiyle aya benzetilir. Aşağıdaki beyitte şair, çok sine gördüğünü, fakat yakasından fışkıran aydınlığa bakılırsa sevgilinin göğsünün herhalde parlak bir ay olduğunu söylemektedir.

Sîne çok seyr itdük ey dil var ise ol **sîm-ber**

Sihr ile koynında **kurs-ı mâh-ı tâbân** gizlemiş (B 214.4)⁷³⁷

Ayna (âyîne)

Göğüs, aydın ve parlak olması bakımından aynaya benzetilir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin göğsünün âşığa başka âlemlerler seyrettirdiği, bunun göğüs değil,

⁷³⁶ "Göğüs", Eski Türkçeden beri kullanılan bir kelime olmasına, hatta *Bahrü'l-Ma'ârif*'de bu madde "Göğüs" şeklinde verilmesine rağmen Fuzûlî ve Bâkî'nin gazellerinde bu kelimenin geçmemesi enteresandır.

⁷³⁷ Krş. "Ey sîm-beden sabâh koynunda mıdır" (Muhsin Macit, *Nedim Divanı (İnceleme-Tenkidli Metin)*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 1994, s. 489).

İskender'in aynası⁷³⁸ olduğu söylenmektedir. Beyit, "âlem" kelimesinin sevgiyle söylenmiştir.

Gözüme özge 'âlemler temâşâ itdürür **sînen**

Nice **sîne** bu hod **Âyîne**-i 'âlem-nümâ ancak (B 234.4)

Gül yaprağı (gül-berg)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin gömleğinin düğmeleri goncaya benzetilmekte, onları açıp taze bir gül yaprağına benzeyen göğsünü göstermesi istenmektedir.

Goncalar içre **nihân** eyleme **gül-berg**-i terün

Ya'nî seyr eyleyelüm **sîneni** çöz **düğmelerün** (B 277.1)

Gümüş (sîm, sîmîn)

Göğüs, parlaklığı sebebiyle gümüşe benzetilir. Aşağıdaki beyitte şair, dünyaya esir iken Allah'a şükür o kayıttan kurtulup gönlünü gümüş göğüslü putlara benzeyen güzellere bağışladığını söylemektedir⁷³⁹.

فضولی بستهء قید جهان بودم بحمد الله

ازان بر داشتم دل بر بتان سیمبر بستم (FF 267.7)⁷⁴⁰

Aşağıdaki beyitte şair, zahide hitapla kendisini gümüş göğüslü putlara benzeyen güzelleri seyretmekten menetmemesini, zira bunun onun alınyazısı olduğunu söylemektedir.

⁷³⁸ Bkz. 399. dipnot.

⁷³⁹ "Ekseriya kiliselerde Meryem Ana tasvirleri, göğsü gümüş gibi parlak olarak veya hakikaten gümüşten yapılır. Ekseriya putlar için sîmber, gümüş göğüslü vasfı kullanılır. Bir de tabii beyaz manasına gelir. Büt olan yerde ekseriya Allah, Tanrı kelimesi kullanılır" (*Tarlan*, c. 3, s. 5). Gerçekten Fuzûlî, gümüş göğüslü güzellere bahsederken çoklukla heykele işaret emektedir. Bununla beraber diğer şairlerde böyle bir durumla karşılaşmadığımızı belirtmeliyiz.

⁷⁴⁰ "Fuzûlî beste-i kayd-ı cihân bûdem bihamdillah / Ez-ân ber-dâstem dil ber-butân-ı sîm-ber bestem" "Fuzûlî! Dünya kaydına bağlanmıştım. Allâh'a şükür ki gönlümü ondan ayırdım ve gümüş göğüslü putlara bağladım."

Dime zâhid ki terk it **sîm-ber bütler** temâşâsın

Meni kim kurtarur **Tanrı** sataşdurmuş belâlardan (FT 205.4)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin yakasından görünenin sinesi mi yoksa gümüş bir ayna mı olduğu konusunda tereddüt etmektedir.

Bilmezem **sîne** midür **sîmden âyîne** midür

Yine yüz gösteren ol çâk-i **girîbân**undan (B 346.3)

Güneş (mihir)

Göğüs, aydınlığı sebebiyle güneşe benzetilir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin saçının ayın menzili⁷⁴¹ olduğu, yakasının ise güneşin doğduğu yer olduğu söylenmektedir.

Menzil-i mâhdur ham-ı zülfi

Matla’-ı mihrdür girîbânı (B 488.2)

Semen (semen)

Göğüs, beyaz ve taze olması itibariyle semene benzetilir. Aşağıdaki beyitte şair, dün gece işret meclisinde her şeyin yolunda olduğunu, zira o semen göğüslü ve servi boylu güzelin⁷⁴², yanibaşında bulunduğunu söylemektedir.

بود بزم طربم دوش فضولی چمنی

که مرا همنفس آن سرو سمنبر شده بود (FF 128.7)⁷⁴³

⁷⁴¹ “Menzil, ayın devrederken uğradığı makamların herbirine verilen isimdir. Ayın yirmi sekiz menzili olup devrini de yirmi sekiz günde tamamlamaktadır” (Sabahat Deniz, 16. *Yüzyıl Bazı Divan Şairlerinin Türkçe Divanlarında Kozmik Unsurlar (Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî Beğ, Nev’î, Yahyâ Beğ)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1992, s. 358).

⁷⁴² “Eskiden servilerin diplerine yasemin, gül gibi çiçekler dikilir ve büyüdükçe bu çiçeklerin ağacın gövdesini sararak hoş bir görüntü oluşturması sağlanırdı” (*Şahin*, s. 581). Krş. 779. dipnot.

⁷⁴³ “Bûd bezm-i tarabem dûş Fuzûlî çemenî / Ki me-râ hemnefes ân serv-i semen-ber şode bûd”
“Fuzûlî! Dün gece işret meclisim şendi. Zira o semen göğüslü servi bize eşlik etmekteydi.”

Aşağıdaki beyitte âşık, semen göğüslü ve servi boylu bir güzele tutulduğunu, dolayısıyla gül bahçesine nazar etmeyeceğini bildirmektedir⁷⁴⁴.

Başda bir **serv-i semen-ber** vaslının sevdâsı var

Sûd kılmaz **bağ-bân** nezzâre-i **gül-şen** mana (FT 7.6)

Aşağıdaki beyitte şair, hayatta semen göğüslü, gümüş endamlı, servi boylu bir güzele bir defa sarılan kişinin dünyadaki en büyük saadeti tadacağını söylemektedir.

Sen **semen-ber serv-i sîm-endâma** bir kez sarılan

Başa iletirdi işin ‘âlemde destârın gibi (B 485.4)

ALAKALISI

Yaka (girîbân)

Yakadan, göğsün kendisinden az da olsa görüldüğü bir unsur olması hasebiyle bahsedilir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin saçının ayın menzili olduğu, yakasının ise güneşin doğduğu yer olduğu söylenmektedir.

Menzil-i mâhdur ham-ı zülfi

Matla’-ı mihrdür girîbânı (B 488.2)

⁷⁴⁴ “Birinci mısradaki sevda aynı zamanda “sûda” okunur. Ticaret manasındır. İkinci mısradaki “sûd” da fayda ve kâr manasındır. İki kelime arasında cinas vardır” (*Tarlan*, c. 1, s. 39).

2.18. Sâ'id

Sâ'id, kolun dirsekten ele kadar olan kısmıdır. Yakın zamanlara gelinceye kadarki metinlerde "bilek" kelimesiyle karşılanmıştır⁷⁴⁵. Bileğin günümüzdeki "el ile kolun birleştiği yer" manasını sonraları kazandığı anlaşılmaktadır⁷⁴⁶. Günümüz Türkçesinde sâid kelimesinin karşılığı olmadığı için onu olduğu gibi almak tercih edilmiştir. Yalnız şu kadarını söyleyebiliriz ki kelimeyi çok defa kol şeklinde karşılamak mümkündür⁷⁴⁷.

MÜŞEBBEHÜNBİHLERİ

Fidan (nihâl)

Aşağıdaki beyitte sâkinin sâidi ile gül renkli şarap kadehinin oluşturduğu manzara, fidandaki taze bir güle benzetilmiştir.

Sâ'id-i sâkî ile câm-ı mey-i gül-gûna bak

Bir gül-i sîr-âbdur gûyâ **nihâl** üstindedür (B 124.3)

Gül budağı (şâh-ı gül)

Aşağıdaki beyitte gül renkli şarabı elinde tutan sâkinin sâidinin kırmızı gül budağına benzediği söylenmektedir.

Tutsa **câm-ı bâde-i gül-gûnı verd-i** ter gibi

Sâ'id-i sâkî olur **şâh-ı gül-i ahmer** gibi (B 499.1)

⁷⁴⁵ "Bâb-ı bîst ü yeküm, bilek beyânındadır ki ana 'Arab ve 'Acem sâ'id dirler" (*Sürûrî*, s. 270); "Sâ'idân insânın bileklerine denir ki dirsekten keffe kadar olan mikdârdan ibarettir" (*Kâmûs*, c. 2, s. 1460); "Sâ'id: Kolun dirsek ile el arasındaki kısmı" (*Sâmî*, s. 699).

⁷⁴⁶ Redhouse, kelimenin sahih manasının dirsek ile bilek arası olduğunu, ama çoğunlukla bilek manasına kullanıldığını söylediğine göre (James W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*, Constatntinople: The American Mission, 1890, s. 424) en azından 19. asırda bu mana değişimi yaşanmaya başlamıştır.

⁷⁴⁷ Nitekim *Kâmûs*'da bazı kişilerin sâidi kol manasında kullandığı söylenmektedir (c. 2, s. 1460).

Gümüş (sîm, sîmîn)

Sâid, parlak olması sebebiyle gümüşe benzetilir. Aşağıdaki beyitte şair, sararmış yüzlü âşığın sevgilinin koluna yaslanmasını gümüş bileğe altın mahfazalı muskanın yaraşacağı yorumuyla haklı çıkarmaya çalışmaktadır.

‘Âşık-ı bî-dil ruh-ı zerd ile yasdansun **kolun**

Yaraşur zerrîn **hamâ’il sâ’id-i sîmînüne** (B 425.2)⁷⁴⁸

Halka (tavk)

Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilisine ona köle olmasına rağmen bir kere olsun boynuna kolunun halkasını geçirmediğini söylemektedir.

نیامد ز دست تو ای من غلامت

که در طوق ساعد کشی گردنم را (FF 7.4)⁷⁴⁹

ALAKALISI

Sâkî (sâkî)

Sâidin geçtiği beyitlerde çok defa sâkîden de bahsedildiği görülmektedir. Bu, tahmin edileceği gibi şarap sunarken sâidinin âşığın dikkatini çekmesinden kaynaklanmaktadır. Aşağıdaki beyitte şair, kendisine kalsa şaraptan tövbe edeceğini fakat sâkînin gümüş sâidini görünce dayanamadığını söylemektedir.

Tevbe meyden Bâkiyâ âsândur ammâ korkarın

Döymeyem **sâkî-i sîmîn-sâ’idün** ibrâmına (B 457.5)⁷⁵⁰

⁷⁴⁸ Beyitte âşığın yanağına benzetilen hamâil (muska) klasik edebiyatta sevgilinin sâidi için de kullanılmaktadır. Şairin bu durumu da akılda tutarak bu lafzı kullandığı muhakkaktır.

⁷⁴⁹ “Ne-y-âmed zi-dest-i tu ey men ğulâmet / Ki der-tavk-ı sâ’id keşî gerdenem-râ”

“Ey kölesi olduğum! Elinden gelmedi ki boynuma kolunu dolayasın!”

⁷⁵⁰ Krş. “Tevbe-i meyde sebât-ı kademümden sorma / Orasın sâkî-i gül-çehrenün ibrâmı bilür” (*Nâbî Dîvânı*, haz. Ali Fuat Bilkan, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997, s. 607).

2.19. El, El Ayası

El için *el* ve *dest*, el ayası içinse *kef-i dest* ibareleri kullanılmaktadır.

VASFI

Kımalı (*hınnâ*)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin içtiği şarapla yüzünün kızarması, allık sürünmesine; kadehindeki meyin elindeki aksi ise kına sürünmesine benzetilmiştir.

Kızarup **ruhları gül-gûne-i tâb-ı mülden**

Şu'le-i sâgar-ı mey destine yakmış hınnâ (B 9.4)

MÜŞEBBEHÜNBIHLERİ

Ay (ay)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin güneşin pençesine galebe çalmasına şaşılmayacağı; zira avucunun aya, parmaklarının hilale benzediği söylenmektedir. “Aya” ile el ayasına da işaret edilmektedir.

Pençe-i mihri burarsa n’ola **hüsniyle o mâh**

Benzer **engüşti hilâle kef-i desti aya** (B 467.5)

Güneş (pençe-i mihr)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin güneşin pençesini alt etmesine şaşılmayacağı; zira avucunun aya, parmaklarının hilale benzediği söylenmektedir. Güneşin batıp ayın doğması hadisesi ayın güneşe galebe çalması olarak düşünülmüştür. Güneş, parmaklara benzeyen ışınları ile beraber pençeyi andırmaktadır. “Pençe-i hurşîd”, “pençe-i âfitâb”, yahut burada olduğu gibi “pençe-i mihr”, kemal derecedeki güzeli

ifade etmek için de kullanılır⁷⁵¹. Dolayısıyla beyitte aynı zamanda hiçbir güzelin sevgilinin güzelliği karşısında duramayacağı söylenmektedir.

Pençe-i mihri burarsa n’ola **hüsniyle o mâh**

Benzer **engüşti hilâle kefi desti aya** (B 467.5)

ALAKALILARI

Kadeh (kadeh, câm, sâgar)

Aşağıdaki beyitte sevgili eline şarap kadehi aldığı takdirde kimsenin diğer güzellere nazar etmeyeceği söylenmektedir⁷⁵².

یارم چو قدح به دست گیرد

(H 153.1)⁷⁵³ بازار بتان شکست گیرد

Öpmek

Aşağıdaki beyitte şair, sevgiliye eğer kendisine bayram hediyesi vermek maksadında ise elini öpmesine izin vermesinin yeterli olacağını söylemektedir.

‘Âşika ihsân ise maksûd elünde döstüm

Dest-bûsundur muhassal Bâkî’ye ihsân-ı ‘îd (B 39.7)

⁷⁵¹ Bkz. Vusûlî, *Dîvân*, haz. Hakan Taş, Ankara: Türk Dili Kurumu, 2015, s. 203-204.

⁷⁵² “Hâsılı, bizim cânânımız bâde-nûş olıcak ol kadar matbû’ u makbûl hareket sâdır olur andan ki sâ’ir mahbûblar anın yanında bûtân-ı nâ-tirâşîde kabilindendir ki hiç kimse i’tibâr eylemez” (*Sûdî*, c. 2, s. 1054).

⁷⁵³ “Yârem çu kadeh be-dest gîred / Bâzâr-ı butân şikest gîred”
“Sevgilim kadehi eline aldığı anda putlar revaçtan düşer.”

Sürahi (surâhî)

Bir güzelin hâlini tasvir eden aşağıdaki beyitte onun saçlarının dağınık, terlemiş, gülümsemekte, sarhoş, gömleği yırtık, gazel okumakta ve elinde de şarap şişesi olduğu söylenmektedir.

زلف آشفته و خوی کرده و خندان لب و مست

پیرهن چاک و غزل خوان و صراحی در دست ⁷⁵⁴(H 25.3)

Tutmak

Aşağıda ise şair, servi boylu güzellerin bayram meydanında nazlı bir şekilde salındıklarını, eğer sevgilinin eli elinde olsaydı kendisinin de gezmeye çıkacağını söylemektedir. “Ayak seyri”nin bir manası da “ayak”ın kadeh manası dolayısıyla içki içmedir. Beyitte bu manaya da işaret vardır.

Salındı ‘îd-gehde **serv-kadler** mest-i nâz olmuş

İderdük biz de **ayak** seyrin olsa **dest**-i yâr elde (B 412.3)

⁷⁵⁴ “Zulf âşufte vu hay kerde vu handân-leb u mest / Pîrehen-çâk u gazel-hân u surâhî der-dest”
“Zülûf dağınık... Terlemiş... Gülümsemekte... Sarhoş... Gömleği yırtılmış... Gazel okumakta... Elde de sürahi!”

2.20. Parmak

Parmak için yalnız *engüşt* kelimesi kullanılmaktadır.

VASFI

Kınalı (muḥannâ)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin kınalı parmaklarının kadehin ayağına çok yakıştığını söylemekte, ona o altın halhali ayaktan ayırmamasını tenbih etmektedir. İkinci mısradaki “ayak”, kadeh manasından başka insan uzvu manasına da gelecek şekilde tevriyeli kullanılmıştır.

Ne zîbâdur ol **engüşt-i muḥannâ pây**-ı sâgarda

Sakin dûr itme ey sâkî o zer **halhâli** ayakdan (B 366.2)

MÜŞEBBEHÜNBİHLERİ

Halhal (halhâl)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin kınalı parmaklarının kadehin ayağına çok yakıştığını, o altın halhali ayaktan ayırmamasını söylemektedir. İkinci mısradaki “ayak”, kadeh manasından başka insan uzvu manasına da gelecek şekilde tevriyeli kullanılmıştır.

Ne zîbâdur ol **engüşt-i muḥannâ pây**-ı sâgarda

Sakin dûr itme ey sâkî o zer **halhâli** ayakdan (B 366.2)

Hilal (hilâl)

Parmak, şekli sebebiyle hilale benzetilir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin güneşin pençesini alt etmesine şaşılmayacağı; zira avucunun aya, parmaklarının hilale benzediği söylenmektedir.

Pençe-i mihri burarsa n'ola **hüsniyle** o **mâh**

Benzer **engüşti hilâle kefi desti aya** (B 467.5)

Kalem (kalem)

Parmak, şekli sebebiyle kaleme benzetilir. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin parmağıyla kendisinin ölümünü emretmesinden yese kapılmadığını, sevgilinin buyruğu karşısında boynunun kıldan ince olduğunu söylemektedir. Beyitte sevgili, padişah gibi tasvir edilmektedir.

Katlüme **engüşti**-i yâr itsün işâret gam degül

Kangı nâ-dâdur o kim hükm-i **kalem**den incinür (B 76.2)

2.21. Boy

Boy için *boy, kad, kâmet, bâlâ, endâm* kelimeleri kullanılmaktadır. Uzun ve ölçülü olması onun en fazla bahsedilen özellikleridir. Boy için en çok kullanılan m.bihler *elif, servi* ve *şimşâd*'dir. Sevgilinin boyu en fazla ağaçlara benzetildiğinden dolayı bu beyitlerde bahçe (*bâğ, gül-zâr, gül-şen, gülistân, hadîka, bustân, çemen*) de sıklıkla geçmektedir.

VASIFLARI

Çabuk ve çevik (çâlâk, çâbük)

Aşağıdaki beyitte şair kendisine, sevgilinin kokusunun tesiriyle elbisesini gül gibi yırtmasını, sonra o yırtık elbiseyi sevgilinin çabuk ve çevik hareket eden boyunun geçtiği yola atmayı tavsiye etmektedir.

چون گل از نکھت او جامه قبا کن حافظ
وین قبا در ره آن قامت چالاک انداز
(H 272.8)⁷⁵⁵

Doğru (sehî, râst, müstakîm)

Aşağıdaki beyitte şair, belki kenarına servi gibi doğru boylu bir güzel gelir ümidiyle gözyaşlarından nehirler meydana getirdiğini söylemektedir⁷⁵⁶.

جویها بسته ام از دیده به دامن که مگر
بر کنارم بنشانند سهی بالایی
(H 503.4)⁷⁵⁷

Aşağıdaki beyitte şair, lalelerin yakalarını parçalamasından, doğru boylu bir güzelin lale bahçesinden geçmiş olduğu manasını çıkarmaktadır.

⁷⁵⁵ “Çun gul ez-nekhet-i u câme kabâ kon Hâfız / V’în kabâ der-reh-i ân kâmet-i çâlâk endâz”

“Onun güzel kokusundan dolayı elbiseni gül gibi yırt Hâfız! Bu kaftanı o çâlâk boyun yoluna at.”

⁷⁵⁶ Serv-Su münasebeti için bkz. Boy, Alakalıları, Su.

⁷⁵⁷ “Cûyhâ beste-em ez-dîde be-dâmen ki meger / Ber-kenârem be-nişânend sehî-bâlâyî”

“Gözden eteğe kadar nehirler meydana getirdim. Belki yanıma bir doğru boylu dikerler diye.”

لاله ها چاک می بینم گریبان غالباً
آن سهی قد را گذر بر لاله زار افتاده است⁷⁵⁸ (FF 104.2)

Aşağıdaki beyitte doğru bakan kişilerin sevgilinin boyuna benzer bir boyun olmadığını ikrar edeceğini, eğer etmiyorlarsa bunun şaşkınlıkları manasına geldiği söylenmektedir.

Görmez misâl-i **kâmetüni çeşm-i râst**-bîn

Ahvel baka meger ki görenler nazîr ana (B 7.4)

Aşağıdaki beyitte güzel sesli bir kuşun sevgilinin yâdıyla şakıması ve rastdan gönülleri cezbedici bir nağmeye başlaması istenmektedir. “Râst” hem bir musiki makamı hem de sevgilinin boyunun sıfatı (doğru) olarak kullanılmıştır. “Dil-keş” ise dilkeş-hâverân veya sadece dilkeş olarak adlandırılan bir makamı hatırlatmaktadır⁷⁵⁹.

Nâle kılsun **kâmetün** yâdına **mürg-i hoş-nevâ**

Râstdan bir **nağme-i dil-keş** ser-âgâz eylesün (B 388.2)

Ölçülü (mevzûn, i’tidâl)

Aşağıdaki beyitte zahitlerin put gibi güzellerin boyundan zevk alamadıkları, zira “nâ-mevzûn”, yani aksi tabiatlı bir kimsenin gayret ederek “mevzûn”, yani muvafık mizaçlı bir hâle gelemeyeceği söylenmektedir.

ذوقی از قد بتان حاصل نشد زهاد را
طبع نا موزون کجا با سعی موزون می شود⁷⁶⁰ (FF 151.8)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin ölçülü boyunu elife benzetmeyi düşünen şair, elif harfinin “cân” kelimesi içinde sâkin, yani harekesiz olduğu, hâlbuki sevgili hareket

⁷⁵⁸ “Lâlehâ çâk mî-bînem girîbân ğâlibâ / Ân sehî-kad-ra gozer ber-lâlezâr uftâde-est”

“Laleleri yakalarını yırtmış bir şekilde görüyorum. Galiba o doğru boyunun yolu lale bahçesine düştü.”

⁷⁵⁹ Yılmaz Öztuna, *Türk Musikisi Ansiklopedisi*, c. 1, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969, s. 167.

⁷⁶⁰ “Zevkî ez-kâdd-i butân hâsıl ne-şod zuhhâd-râ / Tab’-ı nâ-mevzûn kocâ bâ-sa’y mevzûn mî-şevved”
“Putların boyundan zahitlere bir zevk hâsıl olmadı. Bozuk tabiat çalışmakla nasıl düzelsin!”

ettiği için bunun uygunsuz bir benzetme olduğuna karar verdiğini söylemektedir. Beyitte sevgilinin yerinin âşığın canı olduğuna telmih vardır⁷⁶¹.

Benzedürdüm **kad-i mevzûnuna** fi'l-cümle eger

Cân içinde **elif** itseydi kabûl-i **harekât** (FT 39.2)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin ölçülü boyuna duyduğu aşk ile gözleri pınar olsa, kaşlarının da “zü’l-bahreyn” durumuna geleceğini söylemektedir. “Zü’l-bahreyn” ilk olarak iki deniz sahibi manasına gelmekle beraber, ikinci olarak aruz ıstılahında iki vezne de uyarlanabilecek manzumelere denir⁷⁶². Kaşları mısraa benzetmesinin sebebi de budur.

Aksa **gözden kad-i mevzûnı** gamından iki ‘**ayn**

İki mısra’a döner kaşlarımız zü’l-**bahreyn** (B 378.1)

Uzun (bâlâ, dirâz, bülend, a’lâ)

Aşağıdaki beyitte şâir, uzun boylu, işveli ve hilekâr sevgilisinin, uzun zamandır sürdürdüğü zühd hayatını mahvettiğini söylemektedir.

بالا بلند عشوه گر نقش باز من

کوتاه کرد قصه زهد دراز من (H 412.1)⁷⁶³

Aşağıdaki beyitte âşık, güzel boylu sevgiliden kaynaklanan başındaki sevdanın yukarı gökten kendisine gönderilen bir feyz olduğunu söylemektedir. “Âlem-i bâlâ”daki “bâlâ”, sevgilinin boyunun uzunluğuna işaret etmektedir.

این که در سر هوس آن قد رعناست مرا

فیض خاصیت که از عالم بالاست مرا (FF 42.1)⁷⁶⁴

⁷⁶¹ Bâkî’nin “Sana cây-ı hırâm ey nahl-i bâlâ gülşen-i cândur” (30.2) mısraı da bu durumu açık olarak göstermektedir.

⁷⁶² Bkz. Ahmet Emin Saraç, *Fuzûlî’nin Farsça ve Türkçe Gazellerinin Aruz ve Kafiye Bakımından İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2018, s. 62-63.

⁷⁶³ “Bâlâ bulend-i işveger-i nakş-bâz-ı men / Kûtâh kerd kıssa-i zuhd-i dirâz-ı men”

“Benim hilekâr, işveperdaz, uzun boylum uzun zühd hikâyemi kısalttı.”

⁷⁶⁴ “În ki der-ser heves-i ân kad-i ra’nâst me-râ / Feyz-i hâsîst ki ez-âlem-i bâlâst me-râ”

Aşağıdaki beyitte şair sevgilinin boyu sebebiyle helâk olduğunu, bu sebeple ayağına düşebilecek kadar bile takatinin kalmadığını söylemekte, düştüğü derdin sonunun olmadığını belirtmektedir. Nihayeti olmamak ifadesi, sevgilinin boyunun uzunluğuna işaret etmektedir.

Kaddün helâkiyem düşe bilmen ayağına

Bir derde düşmüşem ki bulunmaz **nihâyeti** (FT 288.5)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin güzellikleri karşısında hayretle; “bu gülümseyişler, işveler, naz ve istiğnalar, bu cilverler, bu yüksek boy da nedir” diye sormaktadır.

Nedür bu handeler bu ‘işveler bu nâz u istiğnâ

Nedür bu **cilverler** bu **şîveler** bu **kâmet-i bâlâ** (B 6.1)

MÜŞEBBEHÜNBİHLERİ

Ar'ar (ar'ar)

Türkçede dağ servisi yahut ardıç ağacı olarak adlandırılır⁷⁶⁵. Çok uzun ve ölçülü olması⁷⁶⁶ sebebiyle boy için m.bih olarak kullanılır. Aşağıdaki beyitte sevgilinin ar'ar gibi salınarak yürümeye başlaması hâlinde servinin onun boyuna kul olacağı söylenmektedir.

Reftâra gelse **kâmet-i ar'ar-hırâm** ile

Bâlâ-yı yâre **serv-i çemen** zîr-dest olur (B 97.3)

“Baştaki o güzel boylunun hevesi, yüce âlemden bana hususi bir feyizdir.”

⁷⁶⁵ *Burhân*, s. 419; *Sâmî*, s. 933. Bazı sözlüklerde “ardıç” yerine “dikenli ardıç” şeklinde karşılanmaktadır. Bkz. *Remzi*, c. 1, s. 831; *Salâhî*, c. 4, s. 136.

⁷⁶⁶ *Şu'ûrî*, c. 3, s. 2589.

Asa ('asâ)

Boy, şekli sebebiyle asaya benzetilir. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin boyuna duyduğu aşk ile iki gözünden yaş akmasını, Hz. Musa'nın asasıyla Kızıldeniz'in ikiye yarılmasına benzetmektedir.

İki gözden **revân** itmiş **sirişküm kâmetün** şevki

'**Asâ**-yı mu'cizi gör kim iki bölmüş bu **deryâyı** (FT 256.2)

Ban ağacı (bân)

Türkçede sorkun ağacı da denir⁷⁶⁷. Aşağıdaki beyitte sevgiliye boy atıp güzellik saltanatının sancağını çekmesini, o boya hiçbir servi, sanavber yahut banın erişemeyeceği söylenmektedir. Beyitte "livâ" ve "saltanat" kelimelerinin delaletiyle "bân"ın aynı zamanda "sancak beyi, küçük prens" manalarında kullanıldığı anlaşılmaktadır⁷⁶⁸.

Çeksün **livâ**-yı **saltanat**-ı hüsni **kadd**-i yâr

Ol **kâmeti** ne **serv ü sanavber** ne **bân** çeker (B 154.2)

Bela (belâ, âfet)

Sevgilinin boyu âşıktaki tesiri sebebiyle belaya benzetilir. Aşağıdaki beyitte şair sevgilinin uzun boyunu gördüğü anda bela olduğunu anladığını söylemekte, keşke hiç görmeseydim diye hayıflanmaktadır. Beyitte şairlerin sıklıkla yaptıkları şekilde "belâ" ve "bâlâ"nın ses benzerliğinden yararlanılmıştır.

⁷⁶⁷ "Bir şecer ismidir ki semerinin dâneleri olur, ondan latîf dühn ittihâz olunur. Bu şecer bâdiye eşcârındandır ve 'Arabistân bilâdında dahi bâğçelerde yetiştirilmişlerdir; düz ve doğru ve varakı söğüt varakına şebîh olur... Türkîde sorkun ağacı ve ban ağacı derler. Şu'arâ-yı 'Arab kadd-i mahbubu ona teşbîh ederler" (*Kâmûs*, c. 6, s. 5295). "Ekseriya beriyyede hâsıl olur bir nevi ağaçdır ki Türkçe tahrif ile 'bey söğüdü', 'sorkun söğüdü' derler. Bu ağaç biçimli, kokulu, kara olur. Onun için şuara-yı Arap kameti-i mahbubeyi buna teşbih etmişler. Nasıl ki üdeba-yı Acem kadd-i dilberi serve teşbih ederler" (*Salâhî*, c. 2, s. 88-89).

⁷⁶⁸ Bkz. *Sâmî*, s. 276. Ayrıca: "Vaktiyle Dalmaçya, İslavyonya, Eflak, Sırp hükümdarlarına 'ban' denilirdi" (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 1, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971, s. 158).

چشم بگشادم ببالایت بلا دیدم ترا
بیخودم کردی نمی دانم کجا دیدم ترا (FF 43.1)⁷⁶⁹

Aşağıdaki beyitte sevgilinin boyundan ve saçından kurtulmanın zor olduğu, zira birisinin (boy) canlar için bir afet, diğerinin (saç) gönüller için bir tuzak olduğu söylenmektedir.

از قد و زلفت دل و جان را خلاصی مشکل است
آفت جانهاست آن دام ره دهاست این (FF 347.4)⁷⁷⁰

Aşağıdaki beyitte sevgilinin salınarak yürüyen boyu âşıklara hücum eden bir belaya benzetilmiştir.

Bir **belâdur** salındı ‘uşşâka
Dôstum **kâmet-i hırâmânun** (B 249.4)

Budak (şâh, şâh-ı şükûfe, şâh-ı sanavber, şâh-ı sidre vü tûbâ)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin boyu cefa fidanının budağına, naz ve işveleri ise o budağın meyvesine benzetilmektedir.

Nihâl-i cefâ şâhıdur kadd-i yâr
Anun **mîvesi şîve** vü nâz olur (B 112.4)

Çınar (çenâr)

Aşağıdaki beyitte çınar, ar’ar ve şimşadın sevgiliye karşı isyan başlattıkları, yani ondan daha uzun ve mevzun bir boyya sahip olduklarını iddiaya kalkıştıkları söylenmektedir.

⁷⁶⁹ “Çeşm be-guşâdem be-bâlâyet belâ dîdem tu-râ / Bî-hodem kerdî ne-mî dânem kocâ dîdem tu-râ”
“Gözümü boyuna açtığımda bela olduğunu anladım. Beni kendimden geçirdin, bilmiyorum seni nerede gördüm.”

⁷⁷⁰ “Ez kad u zulfet dil ü cân-râ halâsî müşkil-est / Âfet-i cânhâst ân dâm-ı reh-i dilhâst în”
“Gönül ve can için boyundan ve zülfünden kurtulmak zordur. O canların âfeti, bu ise gönüllerin yolunda kurulmuş bir tuzak.”

Kıyâm itdi çemende yâre karşı

Çenâr u ‘ar’ar u şimşâd kamu (B 398.1)

Elif (elif)

Boy, doğru olması bakımından elife benzetilir⁷⁷¹. Aşağıdaki beyitte şair, gönül levhasında sevgilinin elif boyundan başka bir harf olmadığını, zira hocasının ona bundan başka bir harf öğretmediğini söylemektedir.

نیست در لوح دلم جز الف قامت دوست

چه کنم حرف دگر یاد نداد استادم (H 330.5)⁷⁷²

Aşağıdaki beyitte sevgilinin boyunun gül renkli elbise giyinmiş hâliyle Allah tealanın zincifre (bir nevi kırmızı boya) ile çektiği bir elife benzediği söylenmektedir.

هست با خلعت گلگون قدت ای حور سرشت

الفی کش قلم صنع بشنگرف نوشت (FF 94.1)⁷⁷³

Eskiden âşıklar, muhabbetlerinin nişanesi olarak kesici âletlerle vücutlarına yaralar açabilmekteydiler. Bu iş, elif çekme diye adlandırılmaktaydı⁷⁷⁴. Aşağıdaki beyitte de âşık, sevgilinin boyunu anarak sinesine çektiği her elifin, aslında yokluk kalemiyle varlığına çekilen birer çizgi olduğunu söylemektedir.

بیاد قد تو بر سینه هر الف که بریدم

خطی ز کلک عدم بر وجود خویش کشیدم (FF 306.1)⁷⁷⁵

⁷⁷¹ Elif harfinin klasik Türk edebiyatındaki kullanımları için bkz. Amil Çelebioğlu, “Elif Harfiyle İlgili Bazı Edebî Hususiyetler”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. XXIV-XXV, 1986, S. 45-64.

⁷⁷² “Nîst der-levh-i dilem cuz elif-i kâmet-i dûst / Çi konem harf-i diger yâd ne-dâd ustâdem”
“Gönül levhamda sevgilinin boyunun elifinden başka bir şey yoktur. Ne yapayım! Hocam başka harf öğretmedi.”

⁷⁷³ “Hest bâ-hil’at-i gulgûn kadet ey hûr-sirişt / Elifî k’eş kalem-i sun’ be-şengerf nevişt”

“Ey huri yaratılışlı! Gül renkli hilat içindeki boyun hilkat kaleminin zincifre ile çektiği bir elifdir.”

⁷⁷⁴ Bkz. Şahin, s. 519-521.

⁷⁷⁵ “Be-yâd-ı kadd-i tu ber-sîne her elif ki borîdem / Hattî zi-kilk-i ‘adem ber-vucûd-ı hîş keşîdem”
“Senin boyunu anarak sineme çektiğim her elif, yokluk kalemiyle vücuduma çektiğim bir çizgidir.”

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin elif gibi itidal üzere olan boyunu hayal ederek şiir söylediği için tabiatının nazım yolunda istikamet üzere olduğunu söylemektedir. İtidalin üzerindeki eliften kasıt aynı zamanda bu kelimenin ilk harfi eliftir.

Fuzûlî'nün tarîk-i nazma tab'ın **müstakîm** itmiş

Hayâl-i **kâmetün** kim bir **elifdür i'tidâl** üzre (FT 243.7)

Erguvan fidanı (nihâl-i ergavân)

Aşağıdaki beyitte bahçeye zinet veren erguvan fidanı, bayram meydanında salınarak yürüyen müstesna bir dilbere benzetilmiştir. Dilbere erguvan izafeti muhtemelen giydiği kıyafetin rengi ile alakalıdır.

Zînet-i **bâğ** u bahâr olmuş **nihâl-i ergavân**

Îd-gehde sâlnur mâhbûb-ı müstesnâ mîdur (B 123.2)

Fidan (nihâl)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgiliden inleyen gönlü için bir teselli ümid etmediğini, zira her ne kadar taze bir fidan olsa da meyvesiz (faydasız) olduğunu bildiğini söylemektedir.

از تو دل زار را نیست امید وفا

(FF 402.3)⁷⁷⁶ طرفه نهالی ولی حیف که بی حاصلی

Aşağıdaki beyitte âşık, gözyaşıyla beslediği taze fidanın kendisine insafsızlıktan (zulümden) başka meyve vermediğini söylemektedir.

Feryâd ki **ber** virmedi bî-dâddan özge

Göz yaşı ile besledigüm turfe **nihâlüm** (FT 185.2)

⁷⁷⁶ “Ez-tu dil-i zâr-râ nîst vefâ / Turfe nihâlî velî hayf ki bî-hâsılî”

“İnleyen gönle senden vefa yok. Taze bir fidansın, fakat yazık ki meyvesizsin.

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yürüyüşünün, gönül mülkünü yakıp yıkan bir âfet olduğu; fidan boyunun, fetih ve zaferi müjdeleyen bir sancağa benzediği söylenmektedir.

Dil kişverini ol **yürüyüş**ler harâb ider

Kaddün nihâli râyet-i feth ü zafer çeker (B 79.3)

Gül (gül)⁷⁷⁷

Aşağıdaki beyitte şeker dudaklı ve gül bedenli sevgiliyle beraber olmanın hazzının ancak sarılmak ve öpmekle mümkün olduğu söylenmektedir.

با یار شکر لب گل اندام

بی بوس و کنار خوش نباشد (H 168.4)⁷⁷⁸

Gül aşılannmış servi

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin boyuna duyduğu hasretle göğsüne gül endamlı servilere⁷⁷⁹ benzer elifler çekmeyi istediğini söylemektedir.

Hasret-i **kaddün** ile kanlu **elifler** çeksem

Sînede her biri bir **serv-i gül-endâm** olsa (B 460.4)

Gül budağı (şâh-ı gül)

Aşağıdaki beyitte âşık, sevgiliye, bülbülün karşısında dil döktüğü taze gül budağının onun boyuyla kıyaslandığında bir ömür törpüsü olduğunu söylemektedir.

Bülbülün medh idüp ol **şâh-ı gül-i** ter didüğü

Bir **‘ömür** dörpüsidür **kaddüne** nisbet güzelüm (B 332.3)

⁷⁷⁷ Boyun güle benzetildiği beyitlerde genellikle "gül-endâm" terkibi kullanılmaktadır.

⁷⁷⁸ "Bâ-yâr-ı şeker-leb-i gul-endâm / Bî-bûs u kenâr hoş ne-bâşed"

"Gül endamlı ve şeker dudaklı bir sevgili ile öpüş ve kucaksız hoş olmaz."

⁷⁷⁹ "Eskiden servi ağacına sarmaşık gülü aşırlar ve onu gül ile sararlar, ve buna 'peyvend' derlerdi. Serv-i gül-endâm budur" (Ali Nihad Tarlan, *Edebiyat Meseleleri*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1981, s. 100). Krş. 742. dipnot.

Gül fidanı (gül-bün, nihâl-i gül)

Aşağıdaki beyitte âşık, güzellik bahçesinin gül fidanına benzeyen sevgiliyi ne fidanı olarak adlandırması gerektiğini bilemediğini, zira âşığını inletmekten başka bir hâsılı (meyvesi) olmadığını söylemektedir.

چه نخل گویمت ای گلبن خدیقه حسن
که حاصلم ز تو جز ناله و آهی نیست⁷⁸⁰ (FF 99.6)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin al renkli elbiseler giyip gül fidanı gibi salınmaya başladığı, her gün “hezâr” (bin; ama aynı zamanda bülbül) âşığı bülbül gibi inlettığı söylenmektedir.

Allar geymiş **hırâm** eyler **ni-hâl-i gül** gibi

Günde ‘uşşâkun **hezârın zâr** ider **bülbül** gibi (B 532.1)

Kalem (kalem)

Boy, şekli sebebiyle kaleme benzetilir. Aşağıdaki beyitte kalemin sevgilinin boyunu methetmek maksadıyla tuğ çekmesi durumunda defterlerin onun arkasında asker saflarına benzeyen satırlarını hazır hâle getireceği söylenmektedir. Bilindiği üzere kalem divan şiirinde boy için m.bih olarak kullanılmakta olup⁷⁸¹ burada o manasına da işaret edilmektedir.

Vasf-ı **kaddünle hırâm** itse ‘**alem** gibi **kalem**

Leşger-i satrı çeker **defter ü dîvân saf saf** (B 229.7)

⁷⁸⁰ “Çi nahl gûyemet ey gulbun-i hadîka-i husn / Ki hâsilem zi-tu cuz nâle-î vu âhî nîst”

“Sana ne fidanı diyeyim ey güzellik bahçesinin gül fidanı! Senden hâsıl ettiğim inleyip sızlanmaktan başka bir şey değil.”

⁷⁸¹ Bu şekildeki teşbih için Sürûrî, Azerî’den bir beyti örnek getirmektedir (s. 278):

در قامت و ابروی بت ما نظری کن تأویل چه حاجت که کنی نون و قلم را

Ayrıca şu beyit de misal olarak getirilebilir: “Her **kalem** k’Ahmed anı çekdi **boyun** vasfı için / Ney-şeker diyüp anı gülşen-i defterde kodu” (*Ahmed Paşa Divanı*, haz. Ali Nihad Tarlan, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1966, s. 327).

Kıyamet (kıyâmet)

Kıyamet, kelimesinin boy için m.bih olarak kullanılmasındaki birincil sebep “kalkmak, ayakta durmak” manalarındaki “kıyâm”dan gelmesidir. Hatta bu yüzden yine aynı kökten gelen “kâmet” ile birlikte sıklıkla kullanılır. İkincil olarak uyandırdığı dehşet itibarıyla boyun âşık üzerindeki tesirini hatırlatmasıdır⁷⁸². Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin boyunun bir gece rüyasına girmesi hâlinde artık kıyamete kadar uyanmayacağını söylemektedir.

بر نخواهم داشت تا روز قیامت سر ز خواب
گر شبی در خوابم آید قامت رعناى او
(FF 365.6)⁷⁸³

Şair aşağıdaki beyitte sevgilinin boyuna hayret etmekte, bu boyun nasıl bir kıyamet, nasıl bir gül budağı, gönül ehli için nasıl bir bela, ne hoş bir manzara⁷⁸⁴ olduğunu söylemektedir.

Veh ne **kâmet** ne **kıyâmet** bu ne **şâh**-ı gül-i terdür

Ne **belâ**dur nazar ehline ne hoş **medd**-i nazardur (FT 83.1)

Aşağıda sevgilinin boyunun sürekli kıyametten alametler gösterdiği, kıyametin bir cüzü olan haşrin hak olduğunu ispat ederek allameliğini belli ettiği belirtilmektedir.

Gösterür her dem '**alâmetler kıyâmet**den **kadûn**

Kâ'im itmiş **haşr bürhânın** 'aceb '**allâmedür** (FT 68.3)

Aşağıdaki beyitte ise âşık, vuslat cennetini arzu ettiği vakit sevgilinin kendisini hicran cehennemine attığı, sebepsiz yere o kıyamet boylunun kendisine azap verdiğini söylemektedir. Beyitte kıyamete dair kelimeler bir araya getirilmiştir.

⁷⁸² Bkz. Boy, Müşebbehünbihleri, Bela.

⁷⁸³ “Ber-ne-hâhem dâşt tâ rûz-ı kıyâmet ser zi-hâb / Ger şebî der-hâbem kâmet-i ra’nâ-yı u”

“Eğer o güzel boy bir gece uykuma girerse ta kıyamet gününe kadar başımı uykudan kaldırmam.”

⁷⁸⁴ “Medd-i nazar”, bakış atma ve manzara manalarına gelmektedir (*Dihhudâ*, c. 12, s. 18115). Tabii ki “med” lafızıyla beyitte aynı zamanda sevgilinin boyunun uzunluğuna da işaret edilmektedir.

Na'îm-i vuslat ansam **dûzah**-ı **hecre** salar cânım

Bana bî-mûcib ol **kaddi kıyâmet** çok '**azâb** eyler (B 167.3)

Mil (mîl)

Mil, ince ve uzun madeni aletlere denir⁷⁸⁵. Aşağıdaki beyitte âşık, yaşlı gözlerine ateşten mil çekse de sevgilinin mum gibi parlak gövdesinden bakışlarını çevirmeyeceğini söylemektedir.

بر نخواهم داشتن ای شمع چشم از قامت
گر تو میل آتشم بر چشم تر خواهی کشید
(FF 197.3)⁷⁸⁶

"Mîl" in mezar taşı manası da vardır⁷⁸⁷. Aşağıdaki beyitte şair, eğer sevgilinin semtinde ölürse kabrine mezar taşı yerine sevgilinin servi boyunun gölgesinin düşürülmesini istemektedir.

Mezârum üzre koyman **mîl** eger kûyında cân virsem

Koyun bir **sâye** düşsün kabrûme ol **serv-kâmet**den (FT 212.2)

Minare (menâre)

Boy, şekli sebebiyle minareye benzetilir. Aşağıdaki beyitte minarenin sevgilinin uzun boyuna karşı kıyam ettiği için camie girmediği söylenmektedir.

Kıyâmı kâmet-i bâlâna eyler

Anun'çün **mescide** girmez **menâre** (B 468.6)

⁷⁸⁵ *Dihhudâ*, c. 13, s. 19439.

⁷⁸⁶ "Ber-ne-hâhem dâşten ey şem' çeşm ez kâmetet / Ger tu mîl-i âteşem ber-çeşm-i ter hâhî keşîd"
"Ey mûm! Yaşlı gözüme ateşten bir mil çeksen de senin boyundan gözümü çevirmem."

⁷⁸⁷ Şu beyitte bu mana açıkça anlaşılmaktadır: "Nev'î'yi çeşmi katl idicek vârisüm olan / Sürme taşından eyleye mîl-i mezârımı" (Nev'î, *Divan*, haz. Mertol Tulum-M. Ali Tanyeri, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1977, s. 538). Mezar taşı manasının kelimenin "nişan taşı" anlamından geldiği tahmin edilebilir. Bkz. *Ânenidirâc*, c. 6, s. 4225.

Mum (şem')

Boy, ölçülü ve beyaz olması, ayrıca üzerindeki ateş gibi parlak yüz sebebiyle muma benzetilir. Aşağıdaki beyitte âşık, şevkinin kemale erdiğini, artık mum gibi endamı olan sevgiliyi görüp ateşten yüzüne canını üzerlik tohumu gibi atmaya istediğini ifade etmektedir⁷⁸⁸.

بازار شوق گرم شد آن شمع قد کجاست

تا جان خود بر آتش رویش کنم سپند (H 184.6)⁷⁸⁹

Aşağıdaki beyitte şair, hiçbir işret meclisinin sevgilinin boyu gibi bir mum tarafından aydınlatılmadığını, zira hiçbir mumun ateşinin sevgilinin yüzü gibi olamayacağını belirtmektedir.

Hansı **bezm** olmuş **münevver** bir **kadün** tek **şem'**den

Hansı **şem'**ün **şu'**lesi **ruhsâr-ı tâbân**unca var (FT 81.5)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin kadehe benzetilen ağzı, yakut dudaklara ve inci dişlere sahip olduğu için murassa olarak tavsif edilmekte, içinin “lebâleb” (tamamen; ama aynı zamanda dudaktan dudağa) şekerli şerbetle dolu olduğu söylenmektedir. Boyu ise ayaklarına kadar dökülen anber kokan saçları sebebiyle ıtırli bir muma benzetilmektedir.

Murassâ' câmdur ağzun leb-â-leb sükkerî şerbet

Mu'anber şem'dür kaddün ki ser-tâ-pâ mu'attarsın (B 347.6)

⁷⁸⁸ Bkz. Ben, Müşebbehünbihleri, Üzerlik Tohumu.

⁷⁸⁹ “Bâzâr-ı şevk germ şod ân şem'-kad kocâst / Tâ cân-ı hod ber-âteş-i rûyeş konem sipend”

“Şevk pazarı kızıştı, o mum boylu nerede? Gelsin de canımı yüzünün ateşinde üzerlik tohumu edeyim.”

Nahl (nahl)

“Nahl”in asıl manası hurma ağacıdır⁷⁹⁰. Bununla beraber alelumum ağaca⁷⁹¹ ve fidana⁷⁹² da denir. Akademik çalışmalarda bu kelime genellikle fidan olarak karşılanmaktadır. Hâlbuki zaman zaman şairlerin “hurma ağacı” manasıyla kullandıkları da görülmektedir⁷⁹³. Dolayısıyla kelimenin olduğu gibi alınması en sıhhatli olanıdır. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin nahle benzeyen boyunu arzuladığını, çünkü ondan bela hâsıl ettiğini (mahsul, yemiş), meyve vermeyen şimşada gözünü çevirmeyeceğini söylemektedir.

Nahl-i kaddün isterem k'andan **belâdur hâsılum**

Bahmazam **şimşâda ber** virmez **nihâli** neylerem (FT 195.6)

Şair aşağıdaki beyitte bülbülün salınarak yürüyen bir nahle benzeyen sevgilinin boyunu gördüğünden beri servi ile şimşadı aşağılayarak bahçede ortaya çıkmalarına mani olduğu söylenmektedir.

Serv ü şimşâdı yürütmez ta'n-ı bülbül **bâğda**

Seyr idelden **cilve-i nahl-i hırâmânun** senün (B 268.2)

Ok (ok, tîr, hadeng)

Boy, doğru ve düzgün olması bakımından oka benzetilir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin boy atmasıyla âşığın gözünü oka hedef ettiği, hareket etmesiyle ise iradesinin dizginlerini kaybettirdiği söylenmektedir.

قد کشیدی دیده ام تیر بلا را شد هدف

جلوهء کردی عنان اختیارم شد ز کف (FF 233.1)⁷⁹⁴

⁷⁹⁰ *Kâmûs*, c. 5, s. 4782; *Amîd*, c. 1, s. 1898.

⁷⁹¹ *Dihhudâ*, s. 13, s. 19788.

⁷⁹² *Remzi*, c. 2, s. 831; *Salâhî*, c. 4, s. 576.

⁷⁹³ Bkz. Dudak, Müşebbehünbihleri, Hurma.

⁷⁹⁴ “Kad keşîdî dîde-em tîr-i belâ-râ şod hedef / Cilve-i kerdî ‘inân-ı ihtiyârem şod zi-kef”

“Boyunu uzattın, gözümü bela okuna hedef ettin. Hareket ettin, irademin dizginleri elimden gitti.”

Aşağıdaki beyitte âşık, vuslat gününde başına gelenin feleğin kendisini kıskanarak attığı ok mu, yahut sevgilinin boyunun gölgesi mi olduğu hususunda tereddüt etmektedir.

تیر رشک است این که زد خورشید بر من روز وصل
یا بسر افکند سایه قد دلجوی تو ام
(FF 278.4)⁷⁹⁵

Ömür ('ömr)

Boy, uzunluğu bakımından ömre benzetilir. İncelediğimiz beyitlerde bu iki unsurun birbirine teşbihi açık olmamakla beraber başka şairlere ait beyitlerdeki sarih ifadeler⁷⁹⁶ “ömr” ile “boy” unsurunun beraber kullanılırken aralarındaki benzerlik durumunun göz önüne alındığını göstermektedir. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin gönüller alan boyuna duyduğu aşkın ömrünün tek meyvesi olmasından gayrı hayattan hiç bir nasip dilemediğini söylemektedir.

آرزوی بهره دیگر ندارم از حیات
حاصل عمرم هوای قد دلجوی تو بس
(FF 211.5)⁷⁹⁷

Ruh (rûh)

Aşağıdaki beyitte İsa nefesli sevgilinin servi boyunun şairin üzerine düşmesi çürümüş kemiğe ruhun aksetmesi olarak görülmüştür. Hz. İsa'nın zikredilmesi onun ölülerini diriltmesi ve bir isminin de “Rûhullâh” olması dolayısıyladır⁷⁹⁸.

⁷⁹⁵ “Tîr-i reşk-est ân ki zed hurşîd ber-men rûz-ı vasl / Yâ be-serv efkend sâye kadd-i dîlcû-yı tu-em”
“Bu, ya vuslat günü güneşin bana attığı haset okudur yahut başıma senin güzel boyundan gölge düştü.”

⁷⁹⁶ Mesela Lamii Çelebi sevgilinin boyu vasfında “Dir idüm ‘ömr ‘ömr olmasa kûteh” demektedir (Mehtap Erdoğan Taş, *Divan Şiirinde Sevgili*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2018, s. 478.

⁷⁹⁷ “Ârzû-yı behre-i dîger ne-dârem ez-hayât / Hâsıl-ı ‘omrem hevâ-yı kadd-i dîlcû-yı tu bes”

“Hayattan başka bir nasip arzu etmem. Ömrümün meyvesi olarak senin güzel boyunun aşkı yeterlidir.”

⁷⁹⁸ *Sûdî*, c. 1, s. 464.

سایهء سرو تو بر قالبم ای عیسی دم
عکس روحست که بر عزم رمیم افتادست⁷⁹⁹ (H 68.7)

Sanavber (sanavber)

Sanavber, çam fıstığı ağacıdır⁸⁰⁰. Aşağıdaki beyitte şair, kozalak şeklindeki gönlünün sevgilinin sanavbere benzeyen boyuna duyduğu hasretten dolayı söğüt gibi titrediğini⁸⁰¹ söylemektedir.

دل صنوبریم همچو بید لرزانست
ز حسرت قد و بالای چون صنوبر دوست⁸⁰² (H 63.5)

Aşağıdaki beyitte sanavberin dağlarda bulunması, sevgilinin boyuna duyduğu aşk ile deli gibi kendisini dağlara atmış olmasına bağlanmaktadır.

Dîvâne-sıfat böyle niçün taglara düşdi

Olmadı ise **kaddüne** üftâde **sanavber** (B 158.2)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin ayaklardan uzayıp yerlerde sürüklenen anber kokulu saçları, servi yahut sanavberin gölgesine benzetilmektedir.

Düşüp ol **kadd-i bâlâdan** döşenmiş hâk-i râh üzre

Mu'anber zülfi gûyâ **sâye-i serv ü sanavberdür** (B 50.3)

Sancak ('alem, râyet)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin güzellik ayının (yüzünün) şöhretinin bütün şehre yayıldığı, boyunun ise bir sancak gibi peşinden kalabalıkları (âşıkları) sürüklediği

⁷⁹⁹ "Sâye-i serv-i tu ber-kâlibem ey 'İsî-dem / 'Aks-i rûh-est ki ber 'azm-i remîm uftâd-est"

"Ey İsa nefesli! Senin servinin gölgesi vücudum üzerinde çürümüş kemiğe düşen ruh aksidir."

⁸⁰⁰ Bu ağacın kozalağına da "sanavber" denir: *Kâmûs*, c. 2, s. 2108; *Dihhudâ*, c. 9, s. 13291; *Sâmî*, s. 835.

⁸⁰¹ "Söğüde ditremekliği sıfat iderler her dilde mecazen, zîrâ hakikatde ditreyen yapragıdır, ağacı değil" (*Sûdî*, c. 1, s. 453).

⁸⁰² "Dil-i sanavberiyem hemçu bîd lerzân-est / Zi-hasret-i kad u bâlâ-yı çun sanavber-i dûst"

"Çam fıstığı kozalağına benzeyen gönlüm sevgilinin sanavberi andıran boyu ve endamından dolayı söğüt gibi titremektedir."

söylenmektedir. “Âlem” ile “alem” arasında iştikak sanatı, “şöhre” ile “şehir” arasında ise şibh-i iştikak vardır.

Meh-i hüsnün olupdur şöhre-i şehir

Bütün ‘âlemde **kaddün** hod ‘alemdür (B 147.5)

Sefidar (sefidâr)

Sefidar, ak kavak ağacıdır⁸⁰³. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin gövdesine sarılan gömleği, ak kavak ağacına sarmaşan semene benzetmiştir.

Bâkî görüp ol pîreheri yâre sarılmış

Sandum ki semen **kadd-i sefidâre** sarıldı (B 535.5)

Servi (serv)

Boy, uzun ve ölçülü oluşu sebebiyle serviye benzetilir⁸⁰⁴. Servinin geçtiği yerde çoklukla sevgilinin yürüyüşünden bahsedildiği, bu sebeple “serv-i revân, serv-i hırâmân” tabirlerinin kullanıldığı görülmektedir. Aşağıdaki beyitte şâir, sevgilisinin boyuna servi dediği için ona darılmasına anlam verememekte, sevgilisinin doğrudan incindiğini söylemektedir. Doğru (“râst”) ile hem söz hem de servi/boy kastedilmektedir.

⁸⁰³ *Burhân*, s. 340; *Remzi*, c. 1, s. 648.

⁸⁰⁴ *Burhân*’da üç çeşit serviden bahsedilmektedir: “Âmme selvi derler. Üç kısımdır: Serv-i âzâd ve serv-i sehî ve serv-i nâzır... Serv-i âzâd şol servdir ki gâyet de râst ve müstakîm ola. İ’vicâc kaydından berî olmakla âzâd ile mevsuf oldu. Ve bir kavle müsmir olmayan şecere âzâd itlak olunup serv dahi ol cümleden olmakla ana dahi âzâd dediler. Ve bir rivâyetde çünkü her şecerin gâh berg ü bâr ile revnak u letâfet cihetinden ve gâh bunlardan ‘ârî olduğu hasebiyle zavallı olup lâkin serv-i mezbûr be-heme ân bu kayd u gâileden me’mun olmagın âzâd itlakına şâyân oldu... Serv-i sehî ol servdir ki bedeninden yukarısı çatal olup ve mecmû’ dalları doğru ola; sehî doğru ma’nâsınadır... Serv-i nâz, serv-i nev-restedir, ya’nî tâze yetişmiş serv fidanıdır. Nâz, nev-reste ma’nâsınadır. Ve serv-i âzâd mukâbili olan serve dahi denir. Ya’nî her tarafa dalları meyelân üzre olan servdir” (s. 351-352). *Şu’ûr*’de de benzer bir ayırım yapılmaktadır: “*Mecmau’l-Fürs*’te serv üç nev’ olur. Biri, serv-i nâz derler ki şâhları her tarafa mütemâyil olur. Ve biri dahi serv-i âzâd derler, şâhları doğru bitmiş ser-â-pâ hemvâr ve mehzun olur. Ve biri de serv-i sehî derler, aslı iki doğru bitmiş şâh olur” (c. 3, s. 2202)

قامتش را سرو گفتم سر کشید از من بخشم
دوستان از راست می رنجد نگارم چون کنم
(H 360.2)⁸⁰⁵

Aşağıdaki beyitte şair, servide sevgilinin endamındaki hoş tarzın olmadığını, fakat onun gibi hercâi de olmadığını söylemektedir. “Hercâî”, hem vefasız; hem de servi gibi sabit olmadığı, hareket ettiği manasına gelmektedir.

سرورا همچو قدت شیوهء رعنائی نیست
این قدر هست که او مثل تو هرجایی نیست
(FF 69.1)⁸⁰⁶

Aşağıdaki beyitte şair, servinin suda görünen aksini, bahçıvanın sevgilinin boyunun yürüyüşünü gördükten sonra kendi servisini kesip suya atması olarak yorumlamıştır.

Suda 'aks-i serv sanman kim koparup bağ-bân

Suya salmış servini serv-i hırâmânım görüp (FT 32.6)

Aşağıda servilerin bahçede dizilişi, sevgilinin boyu karşısında kulluklarının nişanesi olarak sıralanmaları olarak görülmektedir. “Kul” kelimesi, sevgilinin diğer servilerin aksine hareket edebilmesine (“serv-i âzâd” olmasına) işaret etmektedir.

Kaddüne kul olmaga gelmiş dizilmiş karşuna

Servler turmuş çemen sahnında kâmet gösterür (B 51.4)

Sidre-i münteha (Sidre-i müntehâ, Sidre)

Sidre-i münteha Kuran-ı Kerim’de geçen bir ifadedir. Yaygın kanaate göre Hz. Peygamber’in miracında ona eşlik eden Cebrail’in, kendisinin bundan öteye

⁸⁰⁵ “Kâmeteş-râ serv goftem ser keşîd ez-men be-haşm / Dûstân ez-râst mî-renced nigârem çun konem”

“Boyuna servi dedim, hışm ile benden yüz çevirdi. Dostlar! Sevgilim doğrudan inciniyor, ne yapayım?”

⁸⁰⁶ “Serv-râ hemçu kadet şîve-i ra’nâyî nîst / İn kader hest ki u misl-i tu hercâyî nîst”

“Servide sendeki güzel hareket yok. Fakat şu kadar var ki senin gibi hercayı de değil.”

geçemeyeceğini bildirdiği sınır veya bu sınırdaki bulunan ağaçtır⁸⁰⁷. Sevgilinin boyu, yüksekliği sebebiyle Sidre'ye benzetilir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin kevsere benzeyen dudağıyla bahçeye benzeyen yüzünün cennet olduğu; boyunun ise Cebrail⁸⁰⁸ tarafından Sidre-i müntheha olarak adlandırıldığı söylenmektedir.

La'l-i lebünle tal'atun ravza-i Cennetü'n-na'im

Kaddüne Cebre'il-i 'akl Sidre-i müntehâ didi (B 528.4)

Şimşad (şimşâd)

Şimşir ağacıdır. Sevgilinin boyu uzun ve ölçülü olması sebebiyle şimşada benzetilir. Aşağıdaki beyitte sevgiliye şimşada benzeyen boyuyla salınarak gül bahçesine doğru yürümesini, böylece servinin ondan gönül kapıcılığın nasıl olduğunu öğrenmesi söylenmektedir.

شمشاد خرامان کن و آهنگ گلستان کن

تا سرو پیامزد از قد تو دلجویی (H 507.3)⁸⁰⁹

Aşağıdaki beyitte servi ve sanavberin dilberlik ayinini bilmediği, o tarzın ancak sevgilinin güzel yürüyüşlü şimşad boyu tarafından icra edildiği belirtilmektedir.

نیست در سرو و صنوبر رسم و راه دلبری

این روش مخصوص بر شمشاد خوش رفتار تست (FF 84.6)⁸¹⁰

⁸⁰⁷ Süleyman Uludağ, "Sidre-i Müntheha", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 37, İstanbul: TDV Yayınları, 2009, s. 151-152. Ayrıca: "Sidret'ül-münthehâ, semâ-i sâbi'dedir. Şârih [Zebîdî] der ki 'ulûm-ı mahlûk ona münthehi olup ötesine tecâvüz eylemez, 'ilmullâha muhavveldir, tafsili tefâsirde meşrûhtur" (*Kâmûs*, c. 2, s. 2007).

⁸⁰⁸ Beyitte Cebrail'in akla izafe edilmesi hükema istilâhında onun "faal akıl" olarak adlandırılmasından dolayıdır. Bkz. Yusuf Şevki Yavuz-Şevki Ünal, "Cebrâil", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 7, İstanbul: TDV Yayınları, 1993, s. 204.

⁸⁰⁹ "Şimşâd hırâmân kun u âheng-i gulistân kun / Tâ serv be-y-âmûzed ez-kadd-i tu dîlcûyî"

"Şimşadı yürüt, gülîstana yönel. Böylece servi senin boyundan gönül alıcılık öğrensin."

⁸¹⁰ "Nîst der-serv u sanavber resm u râh-ı dilberî / İn revîş mahsûs ber-şimşâd-ı hoş reftâr-ı tûst"

"Servi ile sanavberde senin gibi dilberlik usul erkânını bilmezler. Bu tarz ancak senin güzel yürüyüşlü şimşadına hastır."

Bahçivanın sevgilinin şimşad boyunun hareketini, tarzını gördüğü takdirde servinin ölçülü olduğu düşüncesinden vazgeçeceği ifade edilmektedir.

Şîve-i şimşâd-ı kaddün görse eyler bâğ-bân

İ'tidâl-i servden elbette selb-i i'tikâd (FT 64.7)

Aşağıdaki beyitte âşık, ettiği feryatların şimşad boylu sevgiliye ulaşmamasına şaşılacağı, zira semtinde kendisi gibi inleyen çok sayıda kişi olduğunu söylemektedir.

Feryâduma irmezse n'ola ol boyı şimşâd

Kûyında feleklerden aşar nâle vü feryâd (B 35.1)

Tuba (Tûbâ)

Cennetteki bir ağaçtır⁸¹¹. Aşağıdaki beyitte âşık, zahidin Tuba'yı, kendisinin ise sevgilinin boyunu düşündüğünü; herkesin arzusu doğrultusunda fikir geliştireceğini söylemektedir. Şair, kendisinin cemalullah'a, fakat zahidin yalnız cennete heves ettiğini belirtmektedir⁸¹².

تو و طوبی و ما و قامت یار

فکر هرکس بقدر همت اوست (H 61.3)⁸¹³

Aşağıdaki beyitte, cennetten kastedilenin sevgilinin eşiğinin toprağı olduğu, Tuba'dan kastedilenin ise onun boyu olduğu söylenmektedir.

Âsitânun hâkidür firdevs-i a'lâdan garaz

Kâmetündür ravza-i cennetde Tûbâdan garaz (B 221.1)

⁸¹¹ "et-Tûbâ: İyilik ve güzellik, hüsna ma'nâsıdır. Ve baht ve 'ayş-ı hoş ve hayr ve râhat ve devlet ma'nâsıdır... Tûbâ: Cennette bir şecerin ismidir" (*Kâmûs*, c. 1, s. 526); "Tûbânın kelime anlamından hareketle bu ağacın cennetlikleri rahat ettiren, onları hoşnut kılan, bünyesinde çeşitli nimetleri barındıran bir esenlik ve mutluluk ağacı olduğu söylenebilir" (Ali Erbaş, "Tûbâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, s. 41, 2012, s. 317).

⁸¹² *Sûdî*, c. 1, s. 410.

⁸¹³ "Tu vu tûbâ vu mâ vu kâmet-i yâr / Fikr-i her kes be-kadr-i himmet-i ûst"

"Sen Tuba ile, biz ise sevgilinin boyu. Herkesin fikri himmetinin yüksekliğindedir."

ALAKALILARI

Feryat (feryâd, âh)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin boyunu yâd ederek her gece yaralı gönlünün sevgiyle sabahlara kadar sürekli inlediğini belirtmektedir.

بر یاد قامت همه شب تا دم سحر
آه دمدام از دل افگار می کشم⁸¹⁴ (FF 318.6)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin âşıklarının feryatlarına cevap vermeyişi, uzun olmasından dolayı onların seslerini işitememesine bağlanmaktadır.

Feryâduma ol **kâmeti şimşâd** yetişmez

Benzer ki anun **gûşına feryâd** yetişmez (B 201.1)

Gölge (sâye)

Aşağıdaki beyitte şair, servi boylu güzelin gölgesine girdiğini, bu makamın mertebesinin güneşten bile daha yüce olduğunu söylemektedir.

Fuzûlî başuna ol **serv sâye** saldı bugün

Ulûv-i **rif'at** ile yetmez âfitâb sana (FT 11.7)

Aşağıdaki beyitte âşık, maşukuna dua etmekte, hiçbir zaman sıkıntı çekip fidana benzeyen boyunun bükülmemesini, gölgesinin âşıkların başından eksik olmamasını, yani muammer olmasını temenni etmektedir.

Bâr-ı mihnetden **nihâl**-i **kâmetün ham** olmasun

Başumuzdan **sâye**-i **serv**-i **kadün** kem olmasun (FT 228.1)

⁸¹⁴ “Ber-yâd-ı kâmetet heme şeb tâ dem-i seher / Âh-ı demâdem ez-dil-i efgâr mî-keşem”
“Her gece seher vaktine kadar senin boyunu anarak yaralı gönlümden sürekli ah çekiyorum.”

Gözyaşı (gözyaşı, yaş, eşk, sirîşk)

Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilinin gönüller alan boyuna duyduğu aşkla, bütün kirpiklerinden her tarafa gözyaşı döktüğünü söylemektedir.

اشکم از هر مژه هر گوشه روان

بھوای قد دلجوی تو شد⁸¹⁵ (FF 194.6)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgili olmaksızın bahçeye gittiği vakit gördüğü servilerin ona sevgilinin boyunu hatırlatması sebebiyle o derece gözyaşı döktüğünü, bunların bir sel olup servileri yerinden koparıp götürdüğünü ifade etmektedir.

Haçan kim **kâmet**ünden ayrı seyr-i **bûstân** itdüm

Koparup **eşk seylâbi**yle min **servi revân** itdüm (FT 198.1)

Bir hammamiyeye ait aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin hamamdan çıkması üzerine derhal gözleriyle onun ayağına su döktüğünü, zira servilerin ayağına su dökülmesi gerektiğini belirtmektedir.

Merdüm-i çeşmüm ayagına **revân su** tökdi

Ki gerek **su** töküle **servün** ayagına müdâm (FT 201.9)

Musavvir (musavvir, sûret-ger)

Aşağıdaki beyitte nakkaşa hitap edilerek, boşuna sevgilinin boyunu tasvire kalkışmaması, çünkü hareketini göstermeye gelince yetersizliğinin ortaya çıkıp rezil olacağı söylenmektedir.

مکن تصویر آن قامت مصور می شوی رسوا

چه می آید ز دست از تو گر خواهند رفتار⁸¹⁶ (FF 219.2)

⁸¹⁵ “Eşkem ez-her muje her kûşe revân / Be-hevâ-yı kad-i dîlcûy-ı tu şod”

“Senin güzel boyuna duyduğum aşkla bütün kirpiklerimden her tarafa gözyaşı döktüm.”

⁸¹⁶ “Me-kon tasvîr ân kâmet musavvîr mî-şevî rusvâ / Çi mî-âyed zi-destet ez-tu ger-hâhend reftâreş”
“Musavvir! O boyu tasvir etme, rezil olursun. Eğer yürüyüşünü resmetmen istenirse elinden ne gelir?”

Su (su, ırmak, cûy, cûy-bâr)

Sevgilinin boyunun en çok benzetildiği servinin suyu sevmesi, su kenarlarında bulunması sebebiyle boyun serviye benzetildiği beyitlerde su da sıklıkla geçmektedir⁸¹⁷. Aşağıdaki beyitte âşık, belki servi boylu sevgiliyi hanesinden dışarı çıkarır ümidiyle kapısının önünde gözünden nehir gibi yaş akıttığını söylemektedir.

بر خاک درت بسته ام از دیده دو صد جوی
تا بو که تو چون سرو خرامان بدر آیی
(H 505.7)⁸¹⁸

Aşağıdaki beyitte ise nehirlerin servi boylu sevgilinin berrak yüzüne duydukları aşk ile onu arayıp bulma ümidiyle sürekli akıp dolaştıkları ifade edilmektedir. Beyitte su, daha çok yüze nisbetle kullanılmış olmakla beraber⁸¹⁹ serviyi de ilgilendirdiği bellidir.

‘Âşık-ı dîdâr-ı pâkündür meger kim cûylar

Cüst u cû eyler seni ey serv-i bâlâ semt semt (B 23.2b)

Yürüyüş (yürüyüş, reftâr, revîş, hırâm, cilve, şîve, harekât)

Sevgilinin yürüyüşündeki hâlet dolayısıyla boyla beraber onun hareketi de sıklıkla zikredilir. Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilinin boyunu gördüğünde tahayyürle kendini kaybettiğini, bir de yürüyüşünü görürse ne hâle geleceğini sırf Allahın bildiğini söylemektedir.

چو دیدم قامتش از بی خودی خود را ندانستم
خدا داند بوقت دیدن رفتار چون باشم
(FF 316.2)⁸²⁰

⁸¹⁷ Ayrıca bkz. Boy, Alakalıları, Gözyaşı.

⁸¹⁸ “Ber-hâk-i deret beste-em ez-dîde du sad cûy / Tâ bû ki tu çun serv-i hırâmân be-der âyî”
“Kapının toprağında gözden iki yüz nehir oluşturdum, sen salınan bir servi gibi çıkıp gelirsin diye.”

⁸¹⁹ Bkz. Yüz, Müşebbehünbihleri, Su.

⁸²⁰ “Çu dîdem kâmeteş ez-bî-hodî hod-râ ne-dânistem / Hudâ dâned be-vakt-i dîden-i reftâr çun bâşem”

“Onun boyunu görünce aklımı kaybedip kendimi tanımaz oldum. Bir de yürüyüşünü görürsem ne olacağımı Allah bilir.”

2.22. Bel

Bel; *bel*, *miyân* ve *kemer* kelimeleri ile ifade edilmektedir. Yok sanılacak kadar ince şeklinde tavsif edilen belin en çok benzetildiği unsur *kıl*'dır.

VASFI

İnce (ince, nâzûk, dakîk, *dikkat*)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin belini nasıl methedeceği konusunda çok kafa yordüğünü, fakat ona uygun bir ince hayal bulamadağını söylemektedir.

Dikkat itdüm şol kadar vâsf-ı **miyân**un kılmaga

Bulmadum ana münâsib **hîç** bir **nâzûk hayâl** (B 293.3)

MÜŞEBBEHÜNBİHLERİ

Gümüş (gümüş)

Aşağıdaki beyitte âşık, gümüş kollarını ve gümüş belini gördüğü vakit sevgiliyi elde etme arzu ve iştiağının onun belindeki hançerden de daha keskin bir hâl aldığını belirtmektedir.

Görüp ol **sâ'id-i sîmîni gümüşden bilüni**

İştihâ keskin olur **hançer-i bürrânundan** (B 346.5)

İplik (rişte)

Bel, inceliği sebebiyle ipliğe benzetilir. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin belinin can ipliği, göğsünün gümüşten ayna, kulak memesi ile küpesinin de gül ile şebnem olduğunu söylemektedir. “Rişte-i cân”, vücudu bir arada tutan bir iplik olarak tasavvur

edilen kudrettir⁸²¹. Canın da bel gibi görünmemesi sebebiyle şairler bu tabiri bel için kullanmaktadırlar.

Miyânun rişte-i cân mı gûmiş âyîne mi sînen

Bünâgûşunla mengûşun gül ile jâledür gûyâ (B 6.4)

Hayal (hayâl)

Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilinin kıl gibi ince belini ele geçirmenin kendisine hiçbir zaman nasip olmayacağını bildiğini, fakat yine de bu ince hayalin fikriyle vaktini geçirmenin çok hoş bir şey olduğunu söylemektedir.

اگرچه موی میانت بچون منی نرسد

خوشست خاطریم از فکر این خیال دقیق⁸²² (H 310.7)

Kıl (mûy)

Bel, inceliği sebebiyle kıla benzetilir. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin ağzından nişan bulunmadığını, dolayısıyla yok var olmadığını; belinin ise kıl olduğunu ama ne tür bir kıl olduğunu bilemediğini ifade etmektedir.

هیچست آن دهان که نبینم ازو نشان

مویست آن میان و ندانم که آن چه مویست⁸²³ (H 58.6)

Aşağıdaki beyitte âşık, güzellerin kıl gibi ince bellerini düşünmekten o nisbette zayıf kaldığını, artık ruhunun bile kendisine yük olduğunu söylemektedir.

⁸²¹ *Dihhudâ*, c. 7, s. 10636.

⁸²² “Egerçi mûy-miyânet be-çun menî ne-resed / Hoş-est hâtirem ez-fikr-i in hayâl-i dakîk”

“Gerçi senin kıl belin benim gibiye erişmez. Yine de bu ince hayalin fikriyle hatırım hoştur.”

⁸²³ “Hîç-est ân dehân ki ne-bînem ez-û nişân / Mûy-est ân miyân u ne-dânem ki ân çi mûst”

“O ağız yoktur. Zira ondan nişan görmüyorum. Kıldır o bel. Ama ne kılı olduğunu bilmiyorum.”

خیال موی میان بتان ضعیفم ساخت

چنان که گشت گران بار روح بر بدنم⁸²⁴ (FF 261.2)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin kıl gibi ince belini anlamak uğrunda medreselerde nice ince konularda tartışmalar yapıldığı söylenmektedir. “Ortaya salmak” tabiri, belin vücudun ortasında bulunması sebebiyle kullanılmıştır.

Medârisde tahkîk-i **mûy-ı miyânun**

Dekâyıkdan ortaya salmış mebâhis (FT 46.2)

Şair aşağıdaki beyitte ızdıraptan beli bükülse de üzülmeyeceğini, zira o güzelin kendisini kıl gibi beline takmak için kemer yapmayı tasarladığını söylemektedir.

Derd ü gam kaddümi ham kılca gönül çekmez elem

Kemer itmek diler ol **mûy-miyânun** özenür (B 75.5)⁸²⁵

Yok (hîç)

Aşağıdaki beyitte Allah tealanın sevgilinin belini yoktan var ettiğini, fakat hiçbir mahlukun bu inceliği çözemediği belirtilmektedir. Eşya, zaten yoktan var olmuştur. Dolayısıyla belin yoktan var edilmesini, onun asli unsurunun yokluk, hatta kendisinin bizzat yok olduğu şeklinde anlamak gerekir. “Küşad” (açmak, çözmek) kelimesi de kemer açmaya atıfla kullanılmış olmalıdır.

میان او که خدا آفریده است از هیچ

دقیقه ایست هیچ آفریده نگشادست⁸²⁶ (H 35.3)

⁸²⁴ “Hayâl-i mûy-miyân-ı butân za’îfem saht / Çonân ki geşt girân bâr-ı rûh ber-bedenem”

“Putların kıl gibi ince bellerini hayal etmek beni zayıflattı. Öyle ki canımın yükü bile bedenime ağır gelmeye başladı.”

⁸²⁵ Krş. “Her kişi ki koçmak diler ol mûy-miyânı / Bir kılca kılup cânını kaddin kemer eyler (Haluk İpekten, *Karamanlı Nizâmî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1974, s. 152).

⁸²⁶ “Miyân-ı u ki Hudâ âferîde-est ez-hîç / Dakîka-îst hîç âferîde ne-guşâde-est”

“Onun Allah’ın yoktan var ettiği beli hiçbir mahlukun çözemediği bir incelik.”

Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilinin ne ağzından ne de belinden bir iz bulamadığını, nasipsizliğinden dolayı ömrünce hiç zevk süremediğini söylemektedir. “Hîç” kelimesi ağız ve bele işaret etmektedir.

Dehânundan eser görmem **miyân**undan nişân veh kim

Men-i nâ-kâma 'ömrümden müyesser **hîç** kâm olmaz (FT 109.2)

ALAKALILARI

Haçer (haçer)

Sevgili, belinde haçer taşıdığı için bel ile haçer kelimesi beraber anılabilmektedir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin belindeki haçerin, güzellik nehrinin taşıp onun servi boyunun beline ulaşması olduğu hayal edilmiştir. Haçere su verilerek sertleştirilmesine işaret vardır.

Cûy-ı hüsn **âbı** taşup çıkmış o **servün** **bine**

Bâkiyâ sanma **miyân**ında turan **haçerdür** (B 107.5)

Kemer/Kuşak (kemer)

Bele sarıldığı için kemer de beyitlerde sıklıkla geçmektedir. Kemer, günümüzdeki manasından başka bel manasını da taşımaktadır⁸²⁷. Dolayısıyla eski metinleri okurken hangisinin kastedildiğini tefrike dikkat etmelidir. Aşağıdaki beyitte altın kemerin küstah bir şekilde sevgilinin belini sarması, altının (yani zenginliğin) insanları kibre yöneltmesine bağlanmaktadır.

Nola ger koca **miyânun** **kemer-i zer** güstâh

Getürüp çohları **ortaya zer** eyler güstâh (FT 59.1)

⁸²⁷ *Burhân*, s. 497; *Remzî*, c. 2, s. 229. Ayrıca: “Kemer lügatde kuşakdur, gâh olur bel ma’nâsında müsta’mel olur, kemergâh makâmında” (*Sûdî*, c. 2, s. 1228).

Kılıç (tîg)

Belde taşınması dolayısıyla kılıç beyitlerde geçmektedir. Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilinin sözüyle ağzının sırrını, kemeriyle de belinin sırrını âşikâr ettiğini, hâl böyleyken kılıcı neden kendisine çektiğini sormaktadır.

سخت رمز دهان گفت و کمر سر میان

وز میان تیغ بما آختهء یعنی چه (H 432.5)⁸²⁸

Paleheng (pâlehang)

Paleheng, daha çok Kalenderi ve Bektaşî zümreleri tarafından kullanılan, balgam taşından yapılmış, kemere takılan, taşıyanın nefsanî arzularını yenmiş olduğunu temsil eden bir taştır. Teslim taşıyı andırmaktadır. Bununla beraber onun gibi göğüste taşınmaktan ziyade bele takılmaktadır⁸²⁹. Aşağıdaki beyitte sevgilinin belindeki gümüş paleheng, bir servinin yanında görünen parlak aya benzetilmektedir.

Gümişden pâle-heng ol nahl-i bâlânun miyânunda

Görinür mâh-ı tâbândur nihâl-i serv yanunda (B 448.1)

Sarılmak/Kucaklamak (kuçmak, dolamak, derkenâr)

Aşağıdaki beyitte şair, eğer sevgilinin belini kucaklayabilirse gözyaşlarının deniz gibi coşmayacağını söylemektedir.

سرشک من نزنند موج بر کنار چو بحر

اگر میان ویم در کنار باز آید (H 246.7)⁸³⁰

⁸²⁸ "Sohenet remz-i dehân goft u kemer sırr-ı miyân / V'ez miyân tîğ be-mâ âhte-î ya'nî çî"

"Sözün ağzın remzini söyledi, kemerin belin sırrını. Fakat ortada bana kılıç çektin. Bu da ne?"

⁸²⁹ Tafsilat için bkz. Esmâ Şahin, "Klasik Türk Şiirinde Pâlehang ve Bâkî'nin Pâlehang Konulu Bir Gazeli", *Turkish Studies*, c. 7/3, 2012, s. 2383-2392.

⁸³⁰ "Sirişk-i men ne-zened mevc ber-kenâr çu bahr / Eger miyân-ı veyem der-kenâr bâz âyed"

"Eğer onun belini tekrar sararsam gözyaşım deniz gibi sahile dalga vurmaz."

Aşağıda ise şair, sevgilinin belini sarmak için canını bağışladığını, bütün varlığını ortaya döktüğünü belirtmektedir. Beyitteki “cân”, “miyân”, “var” kelimeleri, bel ile alakaları dolayısıyla kullanılmıştır.

Cân nisâr eyledi Bâkî **bilini** kuçmak içün

Der-**miyân** itdi bu gün **varını** dervîşâne (B 439.5)

2.23. Baldır

Baldır için *sâk* kelimesi kullanılmaktadır. Bu unsur yalnız Hâfız'da geçmektedir.

MÜŞEBBEHÜNBÎHİ

Gümüş (*sîm*, *sîmîn*)

Aşağıdaki beyitte şair, tesbih ipini kopardığı için mazur olduğunu, zira elinin gümüş baldırlı sâkînin sâidinde olduğunu söylemektedir.

رشتهء تسبیح اگر بگسست معذورم بدار

(H 215.7)⁸³¹

دستم اندر ساعد ساقی سیمین ساق بود

⁸³¹ “Rište-i tesbîh eger be-gosest ma’zûrem be-dâr / Destem ender-sâ’id-ı sâkî-i sîmîn-sâk bûd”
“Eğer tesbih ipi koptuysa beni mazur tut. Elim gümüş baldırlı sâkînin sâidindeydi.”

3. BÖLÜM

ÜÇ ŞAİRİN SEVGİLİ TASVİRLERİNİN TAHLİLİ

3.1. Sevgilinin Bahsi Geçen Güzellik Unsurları

İncelediğimiz dört divanda sevgilinin bahsi geçen vücut aksamını klasik m.bih rehberlerinde yer verilenlerle kıyasladığımızda büyük bir örtüşme görülmektedir. Aşağıda sevgilinin teşbihe konu olan uzuvlarının listesi *Enîsü'l-'Uşşâk*, *Bahrü'l-Ma'ârif* ve çalışmamıza göre karşılıklı olarak verilmiştir. Görüleceği üzere Sürûrî, Râmî'deki bütün uzuvları almış; bunlara kulak ile burnu eklemiştir. Bizim çalışmamızda ise ele aldığımız şairlerde geçmediği için burun başlık olarak alınmamış⁸³², buna mukabil önceki eserlerden farklı olarak dil, el ve el ayası ile gabgab için başlık açılmıştır.

	Enîsü'l-'Uşşâk	Bahrü'l-Ma'ârif	Bu Çalışma
1.	Mûy	Kâkül ü Zülf	Saç
2.	Cebîn	Alın	Alın
3.		Kulak	Kulak, Kulak memesi
4.	Ebrû	Kaş	Kaş
5.	Çeşm	Göz	Göz
6.	Müjgân	Kirpik	Kirpik

⁸³² Klasik Türk edebiyatında burnun kullanımına örnek olmak üzere en sık kullanılan m.bihlerinden elif ve parmağın geçtiği Zâtî'ye ait şu beyti örnek olarak verebiliriz: "Mâh içinde elifün 'aynı olan enf itmiş / Bedri engüşt-i Nebî-veş iki pâre ferruh" (*Zâtî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı*, c. 1, haz. Ali Nihad Tarlan, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970, s. 106).

7.	Rûy	Yüz	Yüz
8.		Burun	
9.	Hat	Hat	Hat
10.	Hâl	Kara Ben	Ben
11.	Leb	Tudak	Dudak
12.	Dendân	Diş	Diş
13.	Dehân	Ağız	Ağız
14.			Dil
15.	Zenahdân	Enek	Çene
16.			Gabgab
17.	Gerden	Boyun	Boyun
18.	Ber	Göğüs	Göğüs
19.	Sâ'id	Bilek	Sâid
20.			El, El ayası
21.	Engüş	Barmak	Parmak
22.	Kad	Boy	Boy
23.	Miyân	Bil	Bel
24.	Sâk	İncik	Baldır

Ele aldığımız dört divanın ortalamasına göre klasik Fars ve Türk edebiyatlarında sevgilinin en fazla bahsi geçen uzuvları sırasıyla yüz, saç, dudak ve boydur. Bu dört uzuv, bütün uzuvlardan bahseden beyitlerin içinde yüzde %72,3'ü oluşturmaktadır. Bu yüksek oran, şairlerin ellerinde çok daha fazla malzeme olmasına rağmen yine de dikkatlerini belli noktalara teksif ettiklerini göstermektedir. Bundan sonra en fazla bahsi geçen unsurlar yüze ait olanlardır. Yüzün haricinde yer alan unsurlar arasında en fazla ismi geçen göğsün %1, belin %0,77 oranında zikredilmiş olmaları şairlerin – bütünüyle boydan bahsetmelerini bir kenara koyarsak – genellikle

yüzün dışında bir güzellik unsuru aramadıklarını göstermektedir⁸³³. Mesela günümüzde güzellik unsuru olarak kabul edilen kalça yahut bacağın hiç bahsinin geçmemesi dikkati çekmektedir⁸³⁴. Çok nadir kullanılmış kol⁸³⁵ ve omuz⁸³⁶, herhangi bir teşbihe konu olmamıştır. Burnun hiç zikredilmemesi de dikkat çekmektedir⁸³⁷.

	Dört Divanın Ortalaması	
	Uzuv	Oran
1.	Yüz	30,793
2.	Saç	18,299
3.	Dudak	13,008
4.	Boy	10,201
5.	Göz	5,841
6.	Kaş	5,364
7.	Hat	4,652
8.	Ağız	3,053
9.	Ben	2,703
10.	Kirpik	1,497
11.	Göğüs	1,018
12.	Çene	0,906
13.	Bel	0,777
14.	Diş	0,549
15.	Alın	0,284
16.	Sâid	0,256
17.	El, El ayası	0,213
18.	Kulak, Kulak memesi	0,182

⁸³³ Bunda sevgilinin başka bölgelerinden bahsedilmesinin edebe aykırı olarak görülmesinin de payı olduğu düşünülebilir.

⁸³⁴ Yalnız baldır, Hâfız'da geçmektedir.

⁸³⁵ Yalnız Bâkî'de geçmektedir.

⁸³⁶ Yalnız Hâfız'da geçmektedir.

⁸³⁷ *Sürûrî*'de burun bahsi vardır. Ayrıca Türkçedeki muhtelif örnekler için bkz. Mehtap Erdoğan Taş, *Güzellik Unsurlarıyla Divan Şiirinde Sevgili*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2018, s. 266-270.

19.	Gabgab	0,126
20.	Boyun	0,114
21.	Baldır	0,071
22.	Parmak	0,061
23.	Dil	0,041
24.	Kol	0,041
25.	Omuz	0,023

Aşağıdaki tablolarda, üç şairin gazellerinde sevgilinin uzuvlarının geçtiği beyit sayıları ve oranları verilmiştir. Şairlerin söylemiş olduğu gazel sayılarının farklı olması hasebiyle beyit sayılarından ziyade kullanım oranlarına bakmak daha sıhhatli olacaktır. Buna nazaran en fazla zikredilen üç uzuv (sırasıyla yüz, saç, dudak) dört şairde de aynıdır. Dördüncü sırada Fuzûlî ile Bâkî’de boy zikredilirken, Hâfız’da en çok zikredilen unsur gözdür. Hâfız’da göz, diğer şairlere göre çok daha fazla zikredilmektedir. Hâfız’da ayrıca dişin hiç geçmemesi ve göğsün yalnız iki defa geçmesi dikkati çekmektedir. Fuzûlî’nin Farsça gazellerinde belin yalnız bir kere geçmesi; Türkçe gazellerinde ise alnın hiç geçmemesi de dikkat çekmektedir.

Hâfız'ın Gazelleri			
	Uzuv	Miktar	Oran
1.	Yüz	270	25,935
2.	Saç	234	22,61
3.	Dudak	135	13,015
4.	Göz	112	10,64
5.	Boy	73	7,315
6.	Kaş	64	6,175
7.	Hat	35	3,325
8.	Ağız	32	3,04
9.	Ben	24	2,375

10.	Kirpik	15	1,425
11.	Çene	14	1,33
12.	Bel	10	0,95
13.	Alın	4	0,38
14.	El, El ayası	4	0,38
15.	Baldır	3	0.285
16.	Göğüs	2	0,19
17.	Sâid	2	0,19
18.	Gabgab	2	0,19
19.	Kulak, Kulak memesi	2	0,19
20.	Boyun	1	0,095
21.	Omuz	1	0,095
		1054	

Fuzûlî'nin Farsça Gazelleri			
	Uzuv	Miktar	Oran
1.	Yüz	326	37,816
2.	Saç	137	15,892
3.	Dudak	102	11,832
4.	Boy	94	10,904
5.	Hat	53	6,148
6.	Kaş	33	3,828
7.	Göz	31	3,596
8.	Ağız	21	2,436
9.	Göğüs	18	2,088
10.	Ben	17	1,972
11.	Kirpik	9	1,044
12.	Çene	8	0,928
13.	Diş	4	0,464

14.	Alın	3	0,348
15.	Gabgab	2	0,232
16.	Bel	1	0,116
17.	Sâid	1	0,116
18.	Boyun	1	0,116
	18	861	

Fuzûlî'nin Türkçe Gazelleri			
	Uzuv	Miktar	Oran
1.	Yüz	211	30,806
2.	Saç	118	17,228
3.	Dudak	84	12,264
4.	Boy	80	11,68
5.	Kaş	47	6,862
6.	Göz	35	5,11
7.	Hat	30	4,38
8.	Ağız	22	3,212
9.	Ben	19	2,774
10.	Kirpik	14	2,044
11.	Çene	6	0,876
12.	Bel	5	0,73
13.	Göğüs	5	0,73
14.	Diş	4	0,584
15.	Kulak, Kulak memesi	2	0,292
16.	Sâid	1	0,146
17.	El, El ayası	1	0,146
		684	

Bâkî'nin Gazelleri			
	Uzuv	Miktar	Oran
1.	Yüz	349	28,618
2.	Saç	213	17,466
3.	Dudak	182	14,924
4.	Boy	133	10,906
5.	Hat	58	4,756
6.	Kaş	56	4,592
7.	Göz	49	4,018
8.	Ben	45	3,69
9.	Ağız	43	3,526
10.	Kirpik	18	1,476
11.	Bel	16	1,312
12.	Diş	14	1,148
13.	Göğüs	13	1,066
14.	Sâid	7	0,574
15.	Çene	6	0,492
16.	Alın	5	0,41
17.	El, El ayası	4	0,328
18.	Kulak, Kulak memesi	3	0,246
19.	Boyun	3	0,246
20.	Parmak	3	0,246
21.	Dil	2	0,164
22.	Kol	2	0,164
23.	Gabgab	1	0,082
		1225	

3.2. Bir Arada Zikredilen Güzellik Unsurları

Bazı beyitlerde birden fazla aza bir arada bahsedilebilmektedir. Bilhassa yüz ile saçın sıklıkla beraber kullanıldığı görülmektedir. Tek başlarına da en fazla zikredilen bu unsurlar, saçın yüze düşmesi ve siyah-beyaz tezadı dolayısıyla bir arada zikredilmeye çok müsait bir durum oluşturmaktadır. Yüz ile hat münasebeti için de benzer bir durum söz konusudur. İki veya daha fazla uzvun bir arada yer aldığı beyitlerin miktarı aşağıda belirtilmiştir.

	H	FF	FT	B	Toplam
Yüz-Saç	17	12	24	44	97
Yüz-Hat	12	17	7	18	54
Yüz-Boy	12	1	14	15	42
Yüz-Dudak	4	6	10	14	34
Yüz-Ben	4	3	4	9	20
Dudak-Ağız	5	3	0	11	19
Yüz-Kaş	2	3	4	10	19
Göz-Kaş	7	4	3	4	18
Dudak-Göz	13	1	2	1	17
Saç-Göz	8	0	1	8	17
Dudak-Hat	3	3	0	10	16
Saç-Boy	0	2	3	10	15
Saç-Dudak	5	0	4	1	10
Dudak-Boy	2	4	2	1	9
Kaş-Kirpik	1	1	2	5	9
Saç-Ben	4	1	3	0	9
Saç-Hat	0	3	2	4	9
Yüz-Hat-Ben	1	2	2	3	8
Yüz-Saç-Hat	1	0	1	6	8

3.3. Müşebbehünbih Adetleri

Her uzuv için kullanılan m.bih adetleri bize hangi uzuvların benzetilmeye daha müsait olduğu konusunda bilgi verecektir. Bu maksatla sevgilinin azası için kullanılan m.bihlerin miktarını gösteren aşağıdaki tabloyu uzuvların kullanım oranlarını dair tablo ile⁸³⁸ ile mukayese ettiğimizde ilginç sonuçlarla karşılaşılacaktır. Yüz çok daha fazla kullanılan bir unsur olmasına rağmen benzetildiği unsurlar saçın gerisindedir. Hat, kullanım sıralamasında yedinci olmasına rağmen m.bih adeti bakımından üçüncüdür. Boy, aslında çok daha fazla kullanılmış olmasına rağmen m.bih noktasında ben, göz, kaş gibi unsurlara yakındır. Dolayısıyla saç ve bilhassa hattın şairler tarafından daha çeşitli benzetmelere konu edilebildiği, boy'un ise bu bakımdan biraz kısır kaldığı anlaşılmaktadır.

	Uzuv	Miktar	Oran
1.	Saç	76	18,24
2.	Yüz	74	17,76
3.	Hat	50	12
4.	Dudak	40	9,6
5.	Boy	29	6,96
6.	Ben	28	6,72
7.	Göz	26	6,24
8.	Kaş	25	6
9.	Ağız	21	5,04
10.	Kirpik	12	2,88
11.	Çene	7	1,68
13.	Alın	6	1,44
12.	Göğüs	6	1,44

⁸³⁸ Bkz. s. 329-330.

14.	Bel	5	1,2
15.	Sâid	4	0,96
16.	Diş	4	0,96
17.	Parmak	3	0,72
18.	El, El ayası	2	0,48
19.	Kulak, Kulak memesi	2	0,48
20.	Boyun	2	0,48
21.	Gabgab	1	0,24
22.	Baldır	1	0,24
23.	Dil	1	0,24
		423	

3.4. Kullanılan Müşebbehünbihlerde Farklılaşmalar

Klasik Fars ve Türk edebiyatlarında en fazla rastladığımız m.bihler, üç şairde de en sık karşımıza çıkanlardır. Klasik bir edebiyatın kendi kurallarını ve standardını oluşturduğu ve mensubu olanlar tarafından bu çerçevenin dışına umumiyetle çıkılmadığı düşünüldüğünde, Fars ve Türk şiirinin önde gelen temsilcilerinden olan üç şahsın da aynı minval üzere şiir dünyalarını oluşturmuş olmaları tabiidir. Ayrıca bu şairlerde “orijinal” m.bihler aramak, değerlerini burada bulmaya çalışmak da beyhude bir emek olacaktır. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla Fuzûlî ve Bâkî’de geçen birer teşbih dışında⁸³⁹ dört divanda da orijinal sayılabilecek bir benzetme yer almamaktadır. Esasında şairden böyle bir beklenti de yoktur. Meziyetlerini bu alışıldık unsurları farklı bir ifade tarzına dökerek, bir nükte oluşturarak göstermektedirler.

⁸³⁹ Bunlar, Fuzûlî’nin kirpiği abanoza benzettiği beyit ile Bâkî’nin saç ayna çerçevesi ve sapına benzettiği beyitlerdir. Bu iki teşbihe de başka şairlerde rastlayamadık. Fakat abanozun saç ve kaş için m.bih olarak kullanıldığı ve yüzün aynaya teşbihinin yaygınlığı düşünülürse bu iki benzetmenin de daha önce kullanılmış olması çok muhtemeldir.

EK 1’de yer alan tablolardan dört divanda kullanılmış olan m.bihler hakkında tafsilatlı bilgi alınabileceği için burada sadece üç şairdeki m.bih miktarlarını bildirmeyi yeterli görüyoruz. Üç şairin sevgilinin azası için kullandıkları m.bih adetlerini gösteren aşağıdaki tablo, Bâkî’nin bu husustaki fâikiyetini çok net biçimde ortaya koymaktadır. O, m.bih çeşitliliği yönünden diğer iki şairden çok daha üstündür. Bu durumu, onun dış dünyaya çok açık bir mizaca sahip olmasından dolayı farklı m.bihler kullanmaya daha yatkın bulunmasına bağlamak mümkün olduğu gibi çok daha fazla seyahatte bulunmuş ve görmüş geçirmiş bir insan olmasının da bunda payı olduğu düşünülebilir.

	Müşebbehünbih Adetleri
Hâfız	199
Fuzûlî	220
Bâkî	327

Yaygın olarak kullanılan bir kısım m.bihlerin incelediğimiz bazı şairlerde geçmediği dikkati çekmektedir. Bunlar çok küçük bir yekûn oluşturmakta olup şu şekilde sıralanabilirler⁸⁴⁰:

Hâfız’da saç-duman, yüz-mushaf ve dudak-kevser teşbihleri yoktur.

Fuzûlî’de saç-cim harfi, saç-çevgân, kaş-tuğra, göz-badem ve dudak-kevser benzetmeleri görülmemektedir.

Bâkî’de ise saç-cim harfi teşbihi ile karşılaşmamaktadır.

⁸⁴⁰ Kullanılan m.bihlerin yaygın olduğu tesbitine *Râmî* ve *Sürûrî*’de zikredilen m.bihler ile Ahmed Paşa, Necâtî, Hayâlî, Nev’î’nin kullandığı m.bihlerin listesini veren Cemal Kurnaz’ın çalışması (*Hayâlî Bey Dîvânı (Tahlili)*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987, s. 553-566), ayrıca Mehtap Erdoğan Taş’ın ilgili kitabına (*Güzellik Unsurlarıyla Divan Şiirinde Sevgili*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2018) ve Hüseyin Gönel’in tezine (*15-16. Yüzyıl Divanlarına Göre Divan Şiirinde Sevgili*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2010) dayanarak varılmıştır.

3.5. Müşebbehünbihler Dünyası

Sevgilinin fizikî özellikleri hakkında kullanılan m.bihlerin dış dünyaya ait olanlarını belli sınıflara göre ayırmak, şairin sevgiliyi hangi dünya dâhilinde gördüğünü anlamamızı kolaylaştıracaktır. Bu, ayrıca kullanılan m.bihlerin ortak özelliklerini daha fazla öne çıkarıp belli bir uzuv için hangi tür m.bihlerin ne sebeple kullanıldığını tebellür ettirecektir.

Kıymetli metal ve taşlar

Sevgilinin azası için kullanılan kıymetli metal ve taşları gösteren aşağıdaki tabloya göre bu kategoride en fazla kullanılan m.bih gümüştür. Gümüşün, beyaz ve parlak olması hasebiyle göğüs başta olmak üzere çeşitli unsurlara benzetildiği görülmektedir. Kıymetli taşlara en fazla benzetilen uzuv ise dudaktır. Rengi sebebiyle kırmızı renkteki taşlara, bilhassa la'le benzetilmektedir. İnci, diş için çok yaygın olarak kullanılmaktadır⁸⁴¹.

		H	FF	FT	B
Akik	Dudak	+			
Cevher	Dudak	+	+	+	+
Firuze	Hat				+
Gevher	Ben	+			+
Gümüş	Baldır	+			
Gümüş	Bel				+
Gümüş	Göğüs		+	+	+
Gümüş	Kulak, Kulak memesi	+			
Gümüş	Sâid				+
Gümüş	Yüz		+		+
İnci	Diş		+	+	+

⁸⁴¹ Kıymetli taşların klasik Türk edebiyatındaki kullanımları hakkında şuraya bakılabilir: Fatma Sabiha Kutlar, *Klasik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risâle-i Cevâhir-Nâme*, Ankara: Öncü Kitap, 2005, s. 1-42.

La'l	Dudak	+	+	+	+
Mercan	Dudak				+
Şebçerâğ	Yüz				+
Yakut	Dudak	+			+

Bahçeyle alakalı unsurlar

Çeşitli ağaçlar, bilhassa servi boy için m.bih olarak kullanılmakta, çeşitli çiçekler, bilhassa gül yüz için m.bih olarak zikredilmektedir. Yüz için bahçeyi bildiren kelimeler de sıklıkla kullanılmaktadır. Saçı sümbül; gözü nergis olarak görmek çok yaygındır. Dudak ve ağız da sıklıkla gonca olarak ifade edilmektedir.

		H	FF	FT	B
Abanoz	Kirpik			+	
Abanoz	Saç				+
Ar'ar	Boy				+
Bağdat	Yüz				+
Bahar	Yüz	+	+	+	+
Bahçe	Yüz	+	+	+	+
Ban ağacı	Boy				+
Cennet	Yüz				+
Çemen	Hat	+	+	+	+
Çemen	Yüz	+			+
Çınar	Boy				+
Diken	Hat		+		+
Erguvan	Yüz	+			
Erguvan fidanı	Boy				+
Fesleğen	Hat		+	+	+
Fesleğen	Saç				+
Fidan	Boy		+	+	+

Fidan	Sâid				+
Firdevs	Yüz	+			+
Gonca	Ağız	+	+	+	+
Gonca	Dudak	+	+	+	+
Gonca	Yüz	+			+
Gül	Boy	+			
Gül	Kulak, Kulak memesi				+
Gül	Yüz	+	+	+	+
Gül aşılانmış servi	Boy				+
Gül bahçesi	Yüz	+	+	+	+
Gül bahçesi	Alın	+			
Gül budağı	Boy				+
Gül budağı	Sâid				+
Gül fidanı	Boy		+	+	+
Gül yaprağı	Dil				+
Gül yaprağı	Dudak		+	+	+
Gül yaprağı	Göğüs				+
Gül yaprağı	Yüz	+	+	+	+
İrem	Yüz				+
Karanfil	Ben				+
Lale	Dudak			+	+
Lale	Yüz	+	+	+	+
Lale bahçesi	Yüz		+		+
Menekşe	Hat	+			+
Menekşe	Saç	+	+		
Mihr-giyâh	Hat	+			
Nahıl	Boy			+	+
Nar çiçeğı	Yüz				+
Nergis	Göz	+	+	+	+

Nesrin	Yüz	+		+	+
Ravza	Yüz			+	+
Sanavber	Boy	+	+		+
Sefidar	Boy				+
Semen	Göğüs		+	+	+
Semen	Yüz	+	+	+	+
Servi	Boy	+	+	+	+
Sidre-i münteha	Boy	+			+
Sümbül	Hat	+			
Sümbül	Saç	+	+	+	+
Şebboy	Saç				+
Şeftali çiçeği	Yüz				+
Şeker kamışı	Dudak				+
Şimşad	Boy	+	+	+	+
Tuba	Boy	+		+	+
Yasemin	Çene				+
Yasemin	Yüz	+		+	+

Hayvanlar

Hayvanlar (bilhassa yılan ve çeşitli kuşlar), büyük ölçüde saç için m.bih olarak kullanılmaktadır.

		H	FF	FT	B
Ahu	Göz	+		+	+
Akrep	Saç		+		
Bülbül	Dudak				+
Dudu kuşu	Ağız				+
Ejder	Saç			+	+
Gazâl	Göz				+

Hüma	Kaş				+
Hüma	Saç	+			+
Karga	Saç			+	
Karınca	Hat	+		+	+
Karınca	Saç			+	
Kırlangıç kanadı	Saç				+
Sedef	Ağız				+
Sinek	Ben				+
Şahbaz	Göz		+		
Şahbaz	Saç			+	+
Şahin	Göz				+
Şahin	Saç	+			
Şebdîz	Saç				+
Tavus	Saç	+			+
Yılan	Saç	+	+	+	+

Gökle alakalı unsurlar

Ay ve güneş, yüz için en fazla kullanılan m.bihlerdir. Kaş, en fazla hilale benzetilmektedir.

		H	FF	FT	B
Ay	Alın	+			+
Ay	Ben	+			
Ay	El, El ayası				+
Ay	Göğüs				+
Ay	Yüz	+	+	+	+
Bulut	Hat				+
Bulut	Kaş				+
Bulut	Saç	+			+

Dolunay	Alın				+
Gece	Hat		+		+
Gece	Saç	+	+	+	+
Gökyüzü	Yüz			+	+
Gündüz	Yüz	+	+	+	+
Güneş	Ben	+		+	
Güneş	El, El ayası				+
Güneş	Göğüs				+
Güneş	Yüz	+	+	+	+
Hilal	Hat	+	+		
Hilal	Kaş	+	+	+	+
Hilal	Parmak				+
Ülker	Yüz				+
Yağmur	Kirpik				+
Yıldız	Ben				+
Yıldız	Diş		+		+
Yıldız	Yüz		+		+
Zühre	Alın		+		
Zühre	Ben				+

Su ile alakalı unsurlar

Su ile alakalı unsurlar, büyük ölçüde dudak için kullanılmaktadır. Yüz için de sıklıkla kullanılabildiği görülmektedir.

		H	FF	FT	B
Âb-ı hayât	Dudak	+	+	+	+
Cüllab	Dudak	+	+		+
Çeşme	Dudak	+	+	+	+
Deniz	Yüz				+

Kadeh	Ağız		+		+
Kadeh	Dudak	+	+		+
Kadeh	Hat			+	
Kevser	Dudak				+
Sâkî	Dudak				+
Sâkî	Göz	+		+	
Selsebil	Saç	+			+
Su	Yüz	+	+	+	+
Süt	Dudak	+			
Şarap	Dudak	+	+	+	+
Şarap	Yüz	+	+	+	+
Şerbet	Dudak	+			+
Testi	Ağız				+
Zülal	Dudak	+		+	+

Meyve, Sebze ve Baharatlar

Dudak için tatlı olan gıdalar sıklıkla zikredilmektedir. Tane hâlindeki gıdalar da ben için yaygın olarak kullanılmaktadır. Çeneyi elmaya benzetmek de yaygın bir kullanımdır.

		H	FF	FT	B
Afyon	Ben			+	+
Badem	Göz	+			+
Bal	Ağız				+
Bal	Dudak		+	+	+
Çörek otu	Ben				+
Dâne	Ben	+	+		+
Elma	Çene	+	+	+	
Elma	Gabgab				+

Fıstık	Ağız	+			
Gubar	Hat			+	+
Habb-i nebât	Diş				+
Helva	Dudak				+
Hurma	Dudak			+	
Karabiber	Ben				+
Macun	Dudak				+
Meze	Dudak	+			
Şeker	Ağız	+			
Şeker	Dudak	+	+	+	+
Teng-i şeker	Ağız				+
Turunç	Yüz				+
Üzerlik tohumu	Ben	+			

Milletler

Karalıkla özdeşleşen Hindu; siyah olmaları hasebiyle saç, göz ve ben için kullanılmaktadır. Göz, kan dökücülüğü sebebiyle Türk ve Tatar'a benzetilmektedir.

		H	FF	FT	B
Hindu	Saç	+			+
Hindu	Göz			+	
Hindu	Ben	+			+
Tatar	Göz				+
Türk	Göz	+	+		+

Memleketler

Saç kıvrımını ifade eden “çîn”in memleket olan Çin’i çağrıştırması ve saçın m.bihlerinden olan miskin Çin diyarından getirilmesi sebebiyle Çin, saç için yaygın

olarak kullanılmaktadır. Hindistan, karallıkla özdeşleştiği için, siyah olan hat ve ben için kullanılmaktadır. Aydınlıkla özdeş “Rûm diyarı” ise yüz için kullanılabilmektedir.

		H	FF	FT	B
Çin	Saç	+	+	+	+
Hindistan	Hat				+
Hindistan	Ben			+	
Rum diyarı	Yüz			+	+
Şam	Saç				+

Şahıslar

Uzuvlar, öne çıkan bir özellikleri sebebiyle o özelliği temsil eden bir şahsa benzetilebilmektedir. Siyahlığı sebebiyle ben, Hz. Bilal’e; hayat bağışlayıcılığı ve şifa vericiliği sebebiyle dudak, Hz. İsa’ya ve Lokmana; siyah olması sebebiyle saç, Leylî’ye (geceye mensup ve meşhur kissa kahramanı); savaşta mahareti sebebiyle göz, Rüstem’e; güzellik timsali olması sebebiyle yüz, Hz. Yusuf’a teşbih edilmektedir.

		H	FF	FT	B
Bilal	Ben				+
Hz. İsa	Dudak	+		+	+
Lokman	Dudak				+
Leyli	Saç	+			+
Rüstem	Göz				+
Yusuf	Yüz	+	+		+

Yazı ile alakalı unsurlar

Şekilleri sebebiyle yazı ile alakalı unsurlara benzetilen boy ve parmağı hariç tutarsak, yazı ile alakalı unsurları barındıran beyitlerin zemininde yüzün sayfaya

teşbihi gelmektedir. Bu durumda hat, kaş, ben, ağız bu sayfanın üzerindeki yazılara benzetilmektedir.

		H	FF	FT	B
Ayet	Hat		+		+
Ayın harfi	Göz				+
Berat	Yüz				+
Cim harfi	Saç	+			
Çizgi	Hat	+	+		
Daire	Hat	+	+		
Defter	Yüz				+
Elif	Boy	+	+	+	+
Ferman	Hat				+
Ferman	Yüz				+
İtiknâme	Hat		+		
İ'rab	Hat		+		
İki mısra	Hat				+
İki mısra	Kaş				+
Kâğıt	Yüz			+	+
Kalem	Boy				+
Kalem	Parmak				+
Kıl kalem	Kaş				+
Kitap	Yüz				+
Lam harfi	Saç				+
Med	Kaş				+
Mim harfi	Ağız				+
Mushaf	Yüz		+	+	+
Muska	Hat	+			+
Nakış	Hat	+	+		+
Nigaristan	Yüz	+			

Nokta	Ağız	+			
Nokta	Ben	+	+	+	
Nun harfi	Kaş		+		
Râ harfi	Kaş				+
Ruhsâr (kelimenin imlâsı)	Yüz			+	
Sayfa	Yüz	+	+	+	+
Sername	Kaş			+	
Sin harfinin dişleri	Hat				+
Tılsım	Hat		+		
Tuğra	Kaş	+			+
Tuğra	Saç				+
Yazı	Hat	+	+	+	+
Yazı	Kaş			+	

Savaş Âletleri

Şekli sebebiyle oka benzetilen boyu bir kenara bırakırsak, savaş âletleri, kirpik, kaş ve göz gibi öldürücülükleri ile öne çıkan uzuvlara benzetilmektedir. Burada kirpiğin oka, kaşın yaya benzetilmesi en fazla karşımıza çıkan teşbihlerdir.

		H	FF	FT	B
Hançer	Kirpik	+		+	+
Kılıç	Kaş			+	
Kılıç	Kirpik	+	+	+	+
Mızrak	Kirpik				+
Ok	Boy		+	+	
Ok	Göz	+		+	
Ok	Kirpik	+	+	+	+
Yay	Kaş	+	+	+	+

3.6. Konumuzu İlgilendiren Kelimelerin Arapça, Farsça veya Türkçe Oluşu

Bir dilin bir sahadaki kelimeleri hangi dilden aldığı o sahayı hangi millet vasıtasıyla tanıdığının önemli delillerinden biridir. Bunun en meşhur örneklerinden biri Türkçedeki “âb-dest”, “nemâz”, “peygâm-ber” gibi pek çok İslâmî terimin Farsça asıllı olmasıdır. Bu bize Türklerin İslâm’ı Farslar vasıtasıyla tanıdıklarını göstermektedir. Hâkeza klasik Türk edebiyatının temel kelimelerindeki Arapça ve Farsça oranlarının kıyaslanması da bize bu edebiyatın hangi tesirler altında oluştuğunu gösterecek verilerden biridir.

Bu maksatla Fuzûlî’nin Türkçe divanı ile Bâkî’nin divanında geçen sevgilinin fizikî unsurlarıyla ilgili kelimelerin üç dile göre dağılımını bir tablo hâlinde sunmanın faydalı olacağı düşünülmüştür:

Arapça	Farsça	Türkçe
Turra	Mûy	Saç
‘îzâr	Târ	Kıl
Had	Zülf ⁸⁴⁷	Alın
‘Ârız	Gîsû	Kaş
Vech	Kâkül	Göz
Tal’at	Külâle	Kirpik
Sûret	Gûş	Yüz
Likâ ⁸⁴²	Bünâgûş	Yanak
Cemâl ⁸⁴³	Ebrû	Dudak
Hüsn ⁸⁴⁴	Dîde	Diş
Cebîn	Çeşm	Ağız
Fem	Müje	Dil
Zekan	Rû	Boyun
Kad ⁸⁴⁵	Ruh	El
Kâmet	Ruhsâr	Boy
Hat ⁸⁴⁶	Çihre	Bel

⁸⁴² Kelimenin “yüz” manasında kullanımı daha ziyade Farsçada gerçekleşmiş gibidir.

⁸⁴³ Kelimenin “yüz” manasında kullanımı daha ziyade Farsçada gerçekleşmiş gibidir.

⁸⁴⁴ Kelimenin “yüz” manasında kullanımı daha ziyade Farsçada gerçekleşmiş gibidir.

⁸⁴⁵ Kelimenin “boy” manasında kullanımı daha çok Farsçada gerçekleşmiştir.

⁸⁴⁶ Kelimenin “taze sakal” manasında kullanımı daha çok Farsçada gerçekleşmiştir.

⁸⁴⁷ Kelime, Arapçada “gecenin bir parçası” manasına gelen “zülef”den gelmekle beraber hem anlam hem telaffuz değişikliğine uğradığı için Farsça kabul edilmiştir.

Hâl Sâ'id	Sîmâ Peyker Dîdâr Leb Dendân Dehân Zebân Zenahdân Gerden Sîne Ber Dest Kef-i dest Engüş Bâlâ Endâm Miyân	
--------------	--	--

Bu tabloya göre iki divanda sevgilinin fizikî unsurları 33 Farsça, 18 Arapça ve 16 Türkçe asıllı kelime ile ifade edilmiştir. Burada Türkçenin geri kalması tahmin edilebilecek bir durum olmakla beraber Arapçanın da onun kadar az olması ve Farsça asıllı kelimelerin bu ikisinin toplamı kadar etmesi şüphesiz dikkati çeken bir durumdur.

Sevgiliyi tasvir maksadıyla kullanılan m.bihleri de aynı gözle incelediğimizde ise şöyle bir vaziyetle karşılaşılmaktadır⁸⁴⁸:

Arapça	Farsça	Türkçe
166 kelime	167 kelime	28 kelime

Tabloda Arapça ile Farsça asıllı kelimeler arasındaki farkın kapandığı, Türkçe asıllı kelimelerin ise iyice azınlıkta kaldığı görülmektedir. Bu alanda Farsçanın ve bilhassa Türkçenin oranının azalmış olmasının sebebi şöyle izah edilebilir: Bilindiği

⁸⁴⁸ İlgili tablo çok yer kapladığından dolayı EK 2'de yer almaktadır.

gibi bir dilin en esaslı ve değışime en fazla direnen kelimelerinden biri vücut âzâsıdır. Dolayısıyla bu sahada Farsça ve Türkçe kelimeler büyük ölçüde varlığını koruyabilmiştir. Fakat m.bihler hemen her alanla ilgili olabildiği için orada Arapçanın nüfuzu daha kuvvetli bir şekilde hissedilebilmektedir.

Farsça divanlarda geçip de Türkçe divanlarda yer almayan âzâ adları da konumuz açısından ilgi çekici olabilir. *Mergûl*, *zenah*, *kemer* (bel manasına), ve *ca'd* kelimeleri Türkçe divanlarda yer almamaktadır. Bunlardan ilk üçü yalnız Hâfız'da geçmektedir. *Mergûl* ve *zenah* Fars şairleri tarafından sık kullanılmayan kelimeler olduğu ve Hâfız'da da yalnız birer kere geçtiği düşünülürse Türk şairlerinde de rastlanmaması yadırganmaz. *Kemer*'in bel manasında kullanımı ise Türkçede kabul görmemiş benzetmektedir. Hem Hâfız'da hem de Fuzûlî'nin Farsça divanında yer alan *ca'd* ise esasında Türk şairler arasında kullanımı nadir olan bir kelime değildir⁸⁴⁹. Dolayısıyla sadece ele aldığımız şairlerin tercihleri doğrultusunda kullanılmamış olduğu anlaşılmaktadır.

Farsça divanlarda geçip de Türkçe divanlarda yer almayan m.bihlere baktığımızda ise Farsça manzumelerde yer alan 14 Arapça ve 24 Farsça asıllı m.bihin Türkçe divanlarda yer almadığı görülmektedir. Bunların büyük kısmının başka Türk şairlerinin eserlerinde sıklıkla karşımıza çıktığından dolayı bizim ele aldığımız şairlerin tercihi doğrultusunda kullanılmadığı anlaşılmaktadır. *Âb-ı zindegânî*, *bih-dâne*, *engebîn*, *engüşterî*, *mihr-giyâh* gibi bir kısmı ise gerçekten Türk şairler tarafından nadir kullanılan lafızlardır.

⁸⁴⁹ Kelimeye Ahmed Paşa, Nev'î gibi şairlerde rastlamak mümkündür. Mesela: "Lenger olmuş ana *ca'd*-ı sünbülün / Zevrak-ı bahr-i letâfetdür hatun" (Nev'î, *Divan*, haz. Mertol Tulum-M. Ali Tanyeri, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1977, s. 376).

SONUÇ

Temsil kabiliyeti yüksek üç şair üzerinden klasik Fars ve Türk edebiyatlarında sevgilinin ne suretle tasvir edildiğini inceleyen çalışmamızda vardığımız sonuçları şu şekilde özetleyebiliriz:

1) Farklı coğrafyalarda yaşayan şairlerin tasvir ettikleri güzel ve hakkında kullandıkları müşebbehünbihler bakımından aralarında ciddi bir ayrılık bulunmadığı görülmüştür. Bu durum, aynı medeniyet dairesi içinde aynı edebî geleneğe mensup bu iki edebiyatın güzellik anlayışlarında ve onu ifade ediş biçimlerinde büyük ölçüde benzerlik bulunduğunu göstermektedir.

2) Üç şairin hangi uzuvlardan ne kadar bahsettiği üzerine oluşturulan istatistikler, önemli veriler sunmuştur. Buna göre, şairlerin bahsedebilecekleri 20'den fazla uzuv bulunmasına rağmen belli uzuvların üzerinde çok fazla durdukları görülmüştür. En fazla zikredilen unsurlar olan yüz, saç, dudak ve boy; uzuvlardan bahseden beyitlerin % 72.3'ünde yer almaktadır. Daha fazla geçiyor olduğu tahmin edilebilecek göğüs, beyitlerin sade % 1'inde; bel ise % 0.77'sinde geçmektedir. Hâfız'da dışın hiç geçmemesi ve göğsün çok az (sadece iki defa) geçmesi dikkati çekmektedir. Fuzûlî'nin Farsça gazellerinde belin yalnız bir defa geçmesi; Türkçe gazellerinde ise alnın hiç geçmemesi dikkate şayandır. Bunları şairlerin güzellik anlayışlarına dair ipuçları saymak mümkündür.

3) Hangi uzvun ne miktarda m.bih konu olduğu hususu da ilgi çekicidir. Mesela yüz, çok daha fazla kullanılan bir unsur olmasına rağmen benzetildiği unsurlar saçın gerisindedir. Hat, kullanım sıralamasında yedinci olmasına rağmen m.bih adeti bakımından üçüncüdür. Boy, aslında çok daha fazla kullanılmış olmasına rağmen m.bih noktasında ben, göz, kaş, ağız gibi unsurlara yakın bir orandadır. Dolayısıyla saç

ve bilhassa hattın şairler tarafından daha çeşitli benzetmelere konu edilebildiği, boyun ise bu bakımdan biraz kısır kaldığı anlaşılmaktadır.

4) M.bih çeşitliliği bakımından Bâkî'nin diğer iki şaire göre çok daha üstün olduğu, bu çalışmanın ortaya koyduğu başka bir tespittir. Bu durumu, onun dış dünyaya çok açık bir mizaca sahip olmasından dolayı farklı m.bihler kullanmaya daha yatkın bulunmasına bağlamak mümkün olduğu gibi çok fazla seyahatte bulunmuş ve görmüş geçirmiş bir insan olmasının da bunda payı olduğu düşünülebilir.

Bundan sonra bu sahada yapılacak araştırmalarda nazara alınabilecek bazı hususları ise şu şekilde belirtebiliriz:

1) Türkiye'de çok sayıda şair üzerinde divan tahlili çalışması gerçekleştirilmiştir. Esas olarak 60'lı yıllarda başlayan bu çalışmaların genellikle tek bir şair üzerine olduğu görülmektedir. Bu durum başlangıç safhası için tabiidir. Fakat bunun günümüzde hâlâ devam etmesi tahlil çalışmalarından istenen verimin alınamamasını intaç etmektedir. Klasik bir edebiyatta şairler arasında çok fazla farklılık görülemediği için temsil kabiliyeti olan iki yahut üç şaire bile göz atılması, o edebiyatın muhtevasını çok büyük bir nisbette gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla müstakil olarak bir divan hakkında yapılmış bir tahlilde sunulan bilgilerin, ondan iki asır önce veya sonraya ait bir divanın tahlilindekilerden ciddi bir farkı bulunmamaktadır. Bununla beraber bazı farkların olduğu da şüphesizdir. Fakat bu tahlilleri tek başına okuduğumuzda bu farkları tesbite imkân yoktur. Dolayısıyla mukayeseyi ön plana çıkaran çalışmaların daha faydalı olacağı düşüncesindeyiz.

2) Türk şairleri üzerindeki çalışmaları tarihî bir zemine oturtabilmek maksadıyla bunların Fars şairleriyle kıyaslanması, sahaya büyük katkı sağlayacaktır. Fakat Türkçe literatürde bu tür çalışmalara maalesef nadiren rastlanmaktadır. Dolayısıyla en azından önde gelen ve Türk şiirini de çok etkilediğini bildiğimiz Fars şairleri üzerinde bu tür çalışmaların yapılması yahut faydalı olabilecek bazı ilmî çalışmaların tercüme edilmesi Türk şairlerini bunlarla kıyaslamaya imkân tanıyacaktır.

3) Tezi yazarken gözlemlediğimiz kadarıyla incelenen metin sayısını çok fazla arttırmak her zaman iyi bir sonuç vermemektedir. İki üç divan yahut mesneviyi hakkıyla incelemek bile ciddi bir gayret gerektirirken bir asrı, hatta bazan bütün bir

edebiyatı incelemeye kalkmak mükemmellikten çok uzak neticeler verebilmektedir. Dolayısıyla ele alınan malzemeyi sınırlamak daha güvenilir hükümler vermemize imkân sağlayacaktır.

4) İşlenen devirdeki ideal güzel anlayışının o zaman yaşayan kişileri bu özelliklere uymaya ne ölçüde teşvik ettiği akla gelen bir sorudur. Ezcümle benin bir güzellik unsuru sayılmasının yapma beni yaygınlaştırdığı bilinmektedir. Buna benzer şekilde mesela ideal güzelin saçının siyah olmasının, yahut zülüflere sahip olmasının, güzelliğiyle öne çıkmak isteyen kişileri bu hususlarda tedbir almaya sevk edip etmediği incelenmeye değerdir.

5) Fars ve Türk edebiyatlarındaki güzel anlayışının Araplardan ne ölçüde etkilendiği araştırmaya değer bir husustur⁸⁵⁰. Tabii burada Arap edebiyatının bilhassa Abbasi döneminden itibaren tuttuğu yolun konumuzu daha fazla ilgilendirdiğini belirtmek gerekir.

6) Türk şairlerinin güzel anlayışı ile Avrupalı milletlerin güzel anlayışını mukayese etmenin faydalı ve enteresan sonuçlar verebileceği düşünülebilir. Burada Arap edebiyatı ile mukayesedeki kaynaklık etme veya müteessir olma durumunun açığa çıkarılması hedefinden ziyade aynı çağda yaşamış fakat o dönemin esas bağlayıcı unsuru olan din bakımından ayrışan toplulukların edebiyatlarında ne tür ortaklık yahut farklılıklar olduğunun belirlenmesi saiki ön planda gelmektedir⁸⁵¹.

⁸⁵⁰ Şu makalede bu konuya kısmen girilmiştir: Sadık Armutlu, “Klasik Arap, Fars ve Türk Şirinde Güzel/Sevgili Proto Tipleri”, *Doğu Esintileri*, sy. 7, 2017, s. 1-68. Fakat mevzu şüphesiz çok sayıda çalışmayı gerektirmektedir.

⁸⁵¹ Bu mukayeseyi Hind ve Çin medeniyetleri ile de yapmak şüphesiz faydalı olacaktır. Fakat komşuluk ilişkisi ve kültürel yakınlık (ehl-i kitap olmaları) dolayısıyla Hristiyan milletleriyle mukayesenin öncelikli olduğunu düşünüyoruz.

KAYNAKLAR

Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-Üns min Hazarâti'l-Kuds*, haz. Mehdî Tevhîdî Pûr, Tahran: İntişarat-ı Kitabfüruşi-i Mahmudi, 1337.

Ahmed Cevdet Paşa, *Âdâb-ı Sedâd*, İstanbul: Karabet ve Kasbar Matbaası, 1303.

Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-i Osmâniye*, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1299.

Ahmed Paşa Divanı, haz. Ali Nihad Tarlan, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1966.

Akgür, A. Necati, “Celâlî Takvimi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 7, İstanbul: TDV Yayınları, 1993, s. 257-258.

Aksoyak, İ. Hakkı, “Divan Şiirinde Okçuluk Terimleri”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, sy. 1, 1995, s. 81-94.

Akün, Ömer Faruk, *Divan Edebiyatı*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2013.

Amîd, Hasan, *Ferheng-i Amîd*, c. 1-2, Tahran: Müessese-i İntişarat-ı Emir Kebir, 1364.

Arı, Osman Sacid, *Mehmed Vehbi Konevi'nin Hafız Divanı Şerhi'nde Tasavvufi Unsurlar*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016.

Armutlu, Sadık, “Klasik Arap, Fars ve Türk Şiirinde Güzel/Sevgili Proto Tipleri”, *Doğu Esintileri*, sy. 7, 2017, s. 1-68.

Arseven, Celal Esad, *Sanat Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi 1947.

Aslan, Üzeyir, “Klasik Türk Edebiyatında Tahlil Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 5/10, 2007, s. 77-94.

Ayverdi, İlhan, *Kubbealtı Lügatı*, c. 1-3, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2011.

Bâkî Dîvânı Tenkitli Basım, haz. Sabahattin Küçük, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1994.

Bayram, Yavuz, *Çiçekler ve Diğer Bitkilerin Dîvân Şiirine Yansımaları ile Anlam Çerçeveleri*, Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2001.

Mütercim Âsım Efendi, *Tibyân-ı Nâfi' der Terceme-i Bürhân-ı Kâtı'*, Kahire: Darüttıbaa-i Mısıriyye, 1268.

Caferoğlu, A., "Osmanlı İmparatorluğu Onomastiğinde 'Epitheta Ornata'nın Karakteristik Çizgileri", *Türkiyat Mecmuası*, c. 14, 1965, s. 25-36.

Cebeci, Lütfullah, "Selsebîl", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 36, İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Celâleddîn Muhammed Belhî, *Güzîde-i Gazeliyyât-ı Şems*, haz. Muhammed Rızâ Şefîî Kedkenî, Tahran: Müessese-i İntişarat-ı Emir Kebir, 1393.

Ceylan, Ömür, *Kuşlar Divanı Osmanlı Şiir Kuşları*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2015.

Çakır, Müjgân, "Klasik Türk Şiirinde Yılanla İlgili Telakkîler", *MSGSÜ Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 6, 2008, s. 23-51.

Çelebioğlu, Amil, "Ay: Kültür ve Edebiyat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul: TDV Yayınları, 1991, s. 186-191.

Çelebioğlu, Amil, "Elif Harfiyle İlgili Bazı Edebî Hususiyetler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. XXIV-XXV, 1986, s. 45-64.

Çelebioğlu, Âmil, "Fuzûlî'nin Bir Beyti Üzerinde Bazı Düşünceler", *Osmanlı Araştırmaları*, sy. 7-8, 1988, s. 199-210.

Çeltik, Halil, *Divan Sahibi Rumeli Şairlerinin Şiir Dünyası*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2008.

Çorak, Reyhan, "Klasik Türk Şiirinde Mavi Göz", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, c. 2/2, 2019, s. 845-868.

Demirhan Erdemir, Ayşegül, "Ahlât-ı Erbaa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.2, 1989, s. 24.

Deniz, Sabahat, *16. Yüzyıl Bazı Divan Şairlerinin Türkçe Divanlarında Kozmik Unsurlar (Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî Beğ, Nev'î, Yahyâ Beğ)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1992.

Deniz, Sebahat, “Klasik Türk Şiirinde ‘Devr-i Kamer’ Anlayışı”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sy. 19, 2008, s. 149-178.

Derman, M. Uğur, “Talik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 39, İstanbul: TDV Yayınları, 2012, s. 507-508.

Derman, M. Uğur, “Tuğra”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 41, İstanbul: TDV Yayınları, 2012, s. 336-339.

Dihhudâ, Alî Ekber, *Lügatnâme*, c. 1-14, haz. Muhammed Mu’în, Ca’fer Şehîdî, Tahran: Müessese-i İntişârât u Çâp-ı Dânişgâh-ı Tehrân, 1993-94.

Dilçin, Cem, *Fuzûlî Divanı Üzerine Notlar*, Cambridge MA: Harvard University, 2001.

Dîvân-ı Hâfız, haz. Pervîz Nâtil Hanlerî, c. 1-2, Tahran: Çaphane-i Nîl, 1362-1375.

Dîvân-ı Hâfız, haz. Reşîd İyvazî-Ekber Behrûz, Tebriz: Müessese-i Tarih ü Ferheng-i İran, 1977.

Durmuş, İsmail, “Nahiv”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 32, İstanbul: TDV Yayınları, 2006, s. 300-306.

ed-Dûrî, Abdülaziz, “Bağdat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul: TDV Yayınları, 1991, s. 425-433.

Erbaş, Ali, “Tûbâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 41, İstanbul: TDV Yayınları, 2012, s. 316-317.

Erdem, Sargon, “Akik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul: TDV Yayınları, 1989, s. 262-263.

Erdem, Sargon, “Amber”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 3, İstanbul: TDV Yayınları, 1991, s. 7-8.

Erdoğan Taş, Mehtap, *Güzellik Unsurlarıyla Divan Şiirinde Sevgili*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2018.

Erduran, Aysun, “Türk Kültürü ve Edebiyatında Çevgan Oyunu”, *Erdem*, sy. 53, 2009, s. 83-114.

Ertürk, Mustafa, “Havz-ı Kevser”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 16, İstanbul: TDV Yayınları, 1997, s. 546-549.

Erünsal, İsmail, “Mu’îdî’nin Müftâhut’t-Teşbîh’i”, *Edebiyat Tarihi Yazıları Arşiv Kayıtları, Yazma Eserler ve Kayıp Metinler*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2016, s. 346-407.

Fahrüddîn-i Irâkî, “Min Istılâhât-ı Fahrüddîn-ı ‘Irâkî ‘aleyhirrahme”, *Külliyât-ı Şeyh Fahrüddîn-i İbrâhîm-i Hemedânî Müttehalls be-İrâkî*, haz. Sa’îd Nefîsî, İntişârât-ı Senâî, 1375, s. 410-430.

Fercullah Hodaperesti, *Ferheng-i Câmi’-i Vâjegân-ı Müterâdif ü Mütezâd-ı Zebân-ı Fârisî*, Şiraz: Dânişnâme-i Fârs, 1376.

Fuzûlî Dîvânı, haz. Abdülhakim Kılınç, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021.

Fuzûlî Dîvânı, haz. Ali Nihad Tarlan, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1950.

Fûzûlî, *Dîvân-ı Fârisî*, haz. Hasibe Mazioğlu, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1962.

Fuzûlî, *Leylâ ile Mecnun*, haz. Necmettin Halil Onan, İstanbul: Maarif Basımevi, 1955.

Gedik, Nusret, *Lâzikî-zâde Feyzullah Nâfiz Efendi (öl. 1181/1767)’nin Türkî Letâ’ifü’l-Hayâl Adlı Eseri [1b-81a] (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2011.

Gönel, Hüseyin, *15-16. Yüzyıl Divanlarına Göre Divan Şiirinde Sevgili*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2010.

Güldaş, Ayhan, “Çeng”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 8, İstanbul: TDV Yayınları, 1993, s. 268-269.

Gürbüz, Mehmet, *Kâbilî'nin "Sultân-ı Hûbâna Münâsib Eş'âr" Adlı Şiir Mecmuası*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2011.

Hâfız Divanı, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1992.

Hayâlî Bey Dîvânı, haz. Ali Nihat Tarlan, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1945.

Hayreti, *Divan*, haz. Mehmed Çavuşoğlu-M. Ali Tanyeri, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1981.

Hurremşâhî, Behâeddîn, *Hâfıznâme*, Tahran: İntişarat-ı İlmî ve Ferhengî, 1383, c. 1-2.

Hüseyin Remzî, *Lügat-i Remzî*, c. 1-2, İstanbul: Matbaa-i Hüseyin Remzi, 1305.

İpekten, Haluk, *Karamanlı Nizâmî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1974.

Kaplan, Hasan, ed., *Bu Devr İçinde Benem Pâdişâh-ı Mülk-i Suhan: Bâkî Kitabı*, İstanbul: DBY Yayınları, 2022.

Karahan, Abdülkadir, *Fuzûlî Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1949.

Karakaya, Fikret, "Kemençe", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 25, Ankara: TDV Yayınları, 2002, s. 250-252.

Koçu, Reşad Ekrem, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, İstanbul: Doğan Kitap, 2015.

Koncu, Hanife - Müjgan Çakır, haz., *"Bu Alamet ile Bulur Beni Soran" Fuzuli Kitabı : Fuzuli Hakkında Seçme Makaleler ve Bibliyografya Denemesi*, İstanbul: Kesit Yayınları, 2009.

Koncu, Hanife, "Klasik Türk Şiirinde Hançer ve Figânî'nin Hançer Redifli Kasidesi Üzerine", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 23, 2010, s. 99-130.

Köksal, Fatih, "Eski Şiirimizin Nadide Güzelleri", *Klasik Türk Şiiri Araştırmaları*, Ankara 2005, s. 311-317.

Köksal, Mustafa Âsım, *Peygamberler Tarihi*, c. 2, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1990.

Köprülü, M. Fuad, "Bâkî", *İslam Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970, 243-253.

Köprülü, M. Fuad, "Fuzûlî", *İslam Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977, s. 686-699.

Kurnaz, Cemal, *Hayâlî Bey Divanı (Tahlili)*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.

Kutlar, Fatma Sabiha, *Klasik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risâle-i Cevâhir-Nâme*, Ankara: Öncü Kitap, 2005.

Kutluer, İlhan, "Cevher", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 7, İstanbul: TDV Yayınları, 1993, s. 450-455.

Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.

Lewis, Franklin, "Hafez: Hafez and Rendi", *Encyclopaedia Iranica*, c. 11, New York: Bibliotheca Persica Press, 2003, s. 483-491.

Lewisohn, Leonard, ed., *Hafiz and the Religion of Love in Classical Persian Poetry*, London-New York: I. B. Tauris, 2010.

Macit, Muhsin, *Nedim Divanı (İnceleme-Tenkidli Metin)*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 1994.

Mehmed Rifat, *Mecâmiu'l-Edeb*, c. 1, İstanbul: Kasbar Matbaası, 1308.

Mehmed Salâhî, *Kâmûs-ı Osmânî*, c. 1-4, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1313-1322.

Mehmed Vehbi, *Hulâsatü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, c. 1, İstanbul: Âmedî Matbaası 1340-42.

Mehmet Kavak, "Ortaçağda Misk", *Vakanüvis*, sy. 3, 2018, s. 188-229.

Mesîhî Dîvânı, haz. Mine Mengi, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2014.

Metin Akkuş, *Nef'î Sanatı ve Türkçe Dîvânı (İnceleme - Karşılaştırmalı Metin)*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1991.

Muallim Nâcî, *Lûgat-i Nâcî*, baskı yeri ve tarihi yok.

Muhammed Pâdşâh, *Ânendirâc: Ferheng-i Câmi'-i Fârisî*, haz. Debîsiyâkî, c. 1-7, Tahran: Kitâbfürûşî-i Hayyâm, 1363.

Mum, Cafer, "Bâkî'nin Şiirinde Bir Lafz-ı Muğlak: Rind", *Bu Devr İçinde Benem Pâdişâh-ı Mülk-i Suhan: Bâkî Kitabı*, ed. Hasan Kaplan, İstanbul: DBY Yayınları, 2022, s. 257-269.

Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, c. 1-6, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013-2014.

Nâbî Dîvânı, haz. Ali Fuat Bilkan, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.

Necâtî Beg Divanı, haz. Ali Nihat Tarlan, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.

Nesîmî, *Divan*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya 3977.

Nev'î, *Divan*, haz. Mertol Tulum-M. Ali Tanyeri, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1977.

Nizâmeddîn Terînî Kandeherî, *Kavâ'idü'l-'Urefâ ve Âdâbu's-Şu'arâ*, haz. Ahmed Mücâhid, Tahran: İntişarat-ı Sürûş, 1376.

Özervarlı, Sait, "Firdevs", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 13, İstanbul: TDV Yayınları, 1996, s. 123-124.

Öztoprak, Nihat, “Divan Şiirinde Güzelin Saç Rengi”, *Saç Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2004, s. 241-261.

Öztuna, Yılmaz, *Türk Musikisi Ansiklopedisi*, c. 1, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969.

Öztürk, Uğur, “Mansıbı Talep Etmek: Azmî Pîr Mehmed’in Hâfız-ı Şîrâzî’nin ‘Garîb’ Redifli Gazeline Yazdığı Şerh ve İki Türkçe Gazeli”, *Hikmet*, sy. 18, 2023, s. 56-77.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 1, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971.

Redhouse, James W., *A Turkish and English Lexicon*, Constatntinople: The American Mission, 1890.

Safâ, Zebîhullâh, *Târîh-i Edebiyyât der Îrân*, c. 3, Tahran: İntişarat-ı Firdevs, 1366.

Sahîh-i Müslim Tercemesi ve Şerhi, çev. Ahmed Davudoğlu, c. 4, İstanbul: Sönmez Neşriyat, [baskı tarihi yok], s. 262-263.

Şemseddîn Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: İkdâm Matbaası, 1317.

Saraç, Ahmet Emin, *Fuzûlî’nin Farsça ve Türkçe Gazellerinin Aruz ve Kafiye Bakımından İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2018.

Saraç, M. A. Yekta, *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belâgat ve Biçim-Ölçü-Kâfiye*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2019.

Saraç, M. A. Yekta, “Tasavvuf Edebiyatında İçki Kavramına Giriş ve Yunus Emre Örneği”, *İlmî Araştırmalar*, sy. 10, 2000, s. 135-154.

Sinemoglu, Nermin, “Ayna”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul: TDV Yayınları, 1991, s. 259-260.

Soucek, Priscilla, “Behzâd, Kamâl-al-dîn”, *Encyclopaedia Iranica*, c. 4, London: Routledge & Kegan Paul, 1990, s. 114-116.

Soucek, Priscilla, "Interpretin the Ghazals of Hafiz", *RES: Anthropology and Aesthetics*, sy. 43, 2003, s. 146-163

Steingass, F., *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Beirut: Librairie du Liban, 1975.

Sûdî, *Şerh-i Divan-ı Hâfız*, haz. İbrahim Kaya, c. 1-3, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020.

Şafak, Yakup, *Sürûrî'nin Bahrü'l-Ma'ârif'i ve Enîsül-'Uşşâk ile Mukayesesi*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1991.

Şahin Öztaş, Esmâ, *Bâkî Dîvânı'nda Osmanlı Toplum Hayatı*, İstanbul: Yelkenli Yayınevi, 2022.

Şahin, Esmâ, "Klasik Türk Şiirinde Pâlehang ve Bâkî'nin Pâlehang Konulu Bir Gazeli", *Turkish Studies*, c. 7/3, 2012, s. 2383-2392.

Şener, Mehmet, "Kuşluk Namazı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 26, Ankara: TDV Yayınları, 2002, s. 475-476.

Şentürk, Atilla, *Osmanlı Şiir Kılavuzu*, c. 1-6, İstanbul: Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi, 2016-2022.

Şerefüddîn Râmî, *Enîsül-'Uşşâk ve Çend Eser-i Dîger*, haz. Muhsin Keyânî, Tahran: İntişarat-ı Revzene, 1376.

Şerîfî, *Hadîkatü'l-Fünûn*, haz. Mücahit Kaçar, İstanbul: Okur Akademi, 2012.

Şeyh Fahreddin İbrahim b. Şehriyar, "İstılâhât-ı Ehl-i Tasavvuf", çev. Nurettin Bayburtlugil, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3, 1985, s. 345-361.

Şiblî Nu'mânî, *Şî'rü'l-'Acem*, c. 2, Tahran: Dünya-yı Kitap, 1363.

Şu'ûrî Hasan Efendi, *Lisânu'l-'Acem Ferheng-i Şu'ûrî*, haz. Ozan Yılmaz, c. 1-4, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.

Tarlan, Ali Nihad, *Edebiyat Meseleleri*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1981.

Tarlan, Ali Nihad, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, c. 1-3, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.

Tarlan, Ali Nihad, *Fuzulî'nin Farsça Divanı (Tercümesi)*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1950.

Tarlan, Ali Nihad, "Kadı Burhaneddin'de Tasavvuf", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. 8, 1958, s. 8-15; c. 9, 1959, s. 27-32; c. 10, 1960, s. 1-4; c. 11, 1961, s. 19-24.

Tarlan, Ali Nihad, *Şeyhî Dîvânı'nı Tetkik*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1964.

Tolasa, Harun, "Klasik Edebiyatımızda Dîvân Önsöz (Dîbâce)'leri; Lâmi'î Dîvânı Önsözü ve (buna göre) Dîvân Şiiri Sanat Görüşü", *Journal of Turkish Studies*, sy. 3, 1979, s. 385-402.

Tolasa, Harun, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1973.

Topaloğlu, Bekir, "Beyyine", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 6, İstanbul: TDV Yayınları, 1992, s. 96-97.

Topaloğlu, Bekir, "Cennet: Cennetin İsimleri", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 7, İstanbul: TDV Yayınları, 1993, s. 376-377.

Tökel, Dursun Ali, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar: Şahıslar Mitolojisi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2000,

Tuncay Başoğlu, "Resim", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 34, İstanbul: TDV Yayınları, 2007, s. 579-582.

Uludağ, Süleyman, "Sidre-i Münteha", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 37, İstanbul: TDV Yayınları, 2009, s. 151-152.

Ünver, Niyazi, *Gelibolulu Sürûî ve Divanı*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2010.

Üstüner, Kaplan, *Divan Şiirinde Tasavvuf (14.-15. Yüzyıllar)*, Ankara: Birleşik Yayınevi, 2007.

Üstüner, Kaplan, “Fuzûlî Divanı Şerhi’nin Kaynakları”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, sy. 44, 2007, s. 111-122.

Vusûlî, *Dîvân*, haz. Hakan Taş, Ankara: Türk Dili Kurumu, 2015.

Yahyâ Bey, *Dîvân*, haz. Mehmed Çavuşoğlu, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1977.

Yavuz, Yusuf Şevki-Şevki Ünal, “Cebrâil”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 7, İstanbul: TDV Yayınları, 1993, s. 202-204.

Yazar, Sadık, *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2011.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, 11. Cilt, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015

Yerdelen, Cevat, “Baki Divanı’nda Tasavvufi ve Dini Öğeler”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 15, 2000, s. 95-110.

Yılmaz, Ozan, “Klasik Türk Edebiyatında Bir Başka Anlamıyla ‘Bahâr’”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, c. 18/1, 2011, s. 177-194.

Zâtî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı, c. 1-2, haz. Ali Nihad Tarlan, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970.

Zülfe, Ömer, “Şiir Dilinde Anlam Çağrışımları”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 9, 2012, s. 159.

Zülfe, Ömer, *Şiirin İzinde Sözün Gölgesinde*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2011.

EK 1

MÜŞEBBEHÜNBİH CETVELLERİ

SAÇ				
	H	FF	FT	B
Abanoz				+
Akrep		+		
Anber	+	+	+	+
Atlas				+
Ayna çerçevesi ve sapı				+
Bağ	+	+	+	+
Bela	+	+	+	+
Buhur	+			
Bulut	+			+
Cadı				+
Cim harfi	+			
Çenber	+			+
Çevgan	+			+
Çin	+	+	+	+
Darağacı				+
Duman		+	+	+
Ejder			+	+
El	+			+
Etek				+
Fesleğen				+
Fitil		+	+	
Fitne		+	+	+
Gâliye	+			+
Gece	+	+	+	+

Gölge	+	+	+	+
Günahkâr				+
Halka	+	+	+	+
Hırka	+	+		
Hikâye	+			
Hil'at				+
Hindu	+			+
Hüma	+			+
Itır	+	+		+
İpek				+
İplik	+	+	+	+
Kâfir	+	+	+	+
Kanca			+	+
Kara			+	+
Karanlık	+		+	
Karga			+	
Karınca			+	
Kemend	+		+	+
Kırlangıç kanadı				+
Kilit				+
Lam harfi				+
Leyli	+			+
Menekşe	+	+		
Mesken	+		+	
Misk	+	+	+	+
Nafe	+	+	+	+

Nal	+			
Ömür	+	+	+	+
Örtü	+			+
Peşmine	+			+
Selsebil	+			+
Serdar				+
Sünbül	+	+	+	+
Şahbaz			+	+
Şahin	+			
Şam				+
Şebboy				+
Şebdîz				+
Tavus	+			+
Tuğra				+
Tuzak	+	+	+	+
Urgan	+			
Yankesici	+	+	+	+
Yay kırıŝı			+	+
Yıl				+
Yılan	+	+	+	+
Yol	+		+	
Yuva		+	+	
Zalim	+	+	+	
Zırh	+			+
Zincir	+	+	+	+
Zünnar	+		+	+

ALIN				
	H	FF	FT	B
Ay	+			+
Dolunay				+

Gül bahçesi	+			
Kandil				+
Nur				+
Zühre		+		

KULAK, KULAK MEMESİ				
	H	FF	FT	B
Gül				+
Gümüş	+			

KAŞ				
	H	FF	FT	B
Bulut				+
Çevgan	+			
Gölge				+
Gölgelik	+			
Harami			+	
Hilal	+	+	+	+
Hüma				+
İki mısra				+
Kanat				+
Kible	+	+	+	+
Kıl kalem				+
Kılıç			+	
Köşe	+	+		+
Med				+
Mihrap	+	+	+	+
Misk	+		+	+
Nun harfi		+		
Okçu	+			+
Râ harfi				+

Rebap	+			
Sername			+	
Tak	+	+	+	+
Tuğra	+			+
Yay	+	+	+	+
Yazı			+	

Tabip	+			
Tatar				+
Türk	+	+		+
Zehir		+		

GÖZ				
	H	FF	FT	B
Adam	+	+	+	
Ahu	+		+	+
Aldatıcı	+			+
Avcı	+			
Aydın harfi				+
Badem	+			+
Cadı	+	+	+	+
Cellat			+	
Fitne	+	+	+	+
Gazâl				+
Harami				+
Hasta	+	+	+	+
Hindu			+	
Kâfir			+	+
Kan dökücü	+	+	+	+
Nergis	+	+	+	+
Ok	+		+	
Rüstem				+
Sâkî	+		+	
Sarhoş	+	+	+	+
Şahbaz		+		
Şahin				+

KİRPİK				
	H	FF	FT	B
Abanoz			+	
Asker				+
Haçer	+		+	+
İplik				+
Kan dökücü	+		+	+
Kılıç	+	+	+	+
Mızrak				+
Neşter				+
Niş	+			
Ok	+	+	+	+
Saf	+		+	+
Yağmur				+

BEN				
	H	FF	FT	B
Afyon			+	+
Anber				+
Asker				+
Ay	+			
Ayva çekirdeği	+			
Bela		+		
Bilal				+
Buhur				+
Çörek otu				+

Dağ		+	+	
Dâne	+	+		+
Fitne				+
Gevher	+			+
Göz bebeği	+	+	+	+
Güneş	+		+	
Hindistan			+	
Hindu	+			+
Kara			+	
Karabiber				+
Karanfil				+
Misk	+	+	+	+
Nâfe				+
Nokta	+	+	+	
Piyon	+			+
Sinek				+
Üzerlik tohumu	+			
Yıldız				+
Zühre				+

YÜZ				
	H	FF	FT	B
Alev			+	+
Ateş	+	+	+	+
Ay	+	+	+	+
Ayna	+	+	+	+
Bağdat				+
Bahar	+	+	+	+
Bahçe	+	+	+	+
Bayram	+			+
Bela		+	+	

Berat				+
Buhurdan				+
Cennet				+
Çemen	+			+
Çerağ	+	+	+	+
Defter				+
Deniz				+
Erguvan	+			
Ferman				+
Firdevs	+			+
Gonca	+			+
Gökyüzü			+	+
Gül	+	+	+	+
Gül bahçesi	+	+	+	+
Gül yaprağı	+	+	+	+
Gümüş		+		+
Gündüz	+	+	+	+
Güneş	+	+	+	+
Güzel	+	+	+	
Hazine			+	+
Huri	+	+	+	+
Işık	+	+	+	+
İman				+
İrem				+
Kâbe				+
Kâğıt			+	+
Kasır				+
Kible		+	+	+
Kitap				+
La'l				+
Lale	+	+	+	+
Lale bahçesi		+		+

Levha		+	+	+
Melek	+	+	+	
Meşale	+			
Mum	+	+	+	+
Mushaf		+	+	+
Naim cenneti	+			+
Nar çiçeği				+
Nesrin	+		+	+
Nevruz				+
Nigaristan	+			
Nur	+	+	+	+
Peri	+	+	+	+
Put	+	+	+	+
Ravza			+	+
Ruhsâr (kelimenin imlâsı)			+	
Rum diyarı			+	+
Sabah	+	+	+	+
Sayfa	+	+	+	+
Seher	+	+	+	+
Semen	+	+	+	+
Su	+	+	+	+
Şarap	+	+	+	+
Şebçerâğ				+
Şeftali				+
Şeftali çiçeği				+
Şimşek			+	
Talih	+	+	+	+
Tarla		+		
Turunç				+
Ülker				+
Yasemin	+		+	+

Yıldız		+		+
Yusuf	+	+		+

HAT				
	H	FF	FT	B
Anber		+	+	+
Asker			+	+
Ayet		+		+
Bela		+	+	+
Buhar			+	
Buhur				+
Bulut				+
Çemen	+	+	+	+
Çizgi	+	+		
Daire	+	+		
Diken		+		+
Duman		+		
Ferman				+
Fesleğen		+	+	+
Firuze				+
Fitne		+		+
Gâliye	+			
Gece		+		+
Gölge	+			+
Gölgelik	+			
Gubar			+	+
Günahkâr				+
Halka	+			
Hilal	+	+		
Hindistan				+
Hisar		+		

İtknâme		+		
İğne				+
İki mısra				+
İ'rab		+		
Kadeh	+		+	
Kâfir			+	
Karanlık				+
Karınca	+		+	+
Kirpik			+	
Menekşe	+			+
Mihr-giyâh	+			
Misk	+	+		+
Muska	+			+
Nakış	+	+		+
Örtü	+	+	+	+
Pas	+			+
Perdedar		+		
Sin harfinin dişleri				+
Sünbül	+			
Tılsım		+		
Toz	+	+	+	+
Yazı	+	+	+	+
Zenci köle				+
Zerre				+

DUDAK				
	H	FF	FT	B
Âb-ı hayât	+	+	+	+
Akik	+			
Ateş	+	+		
Bal		+	+	+

Bülbül				+
Can	+	+	+	+
Cevher	+	+	+	+
Cüllab	+	+		+
Çeşme	+	+	+	+
Deva/İlaç	+	+	+	+
Efsun		+	+	
Gonca	+	+	+	+
Gül yaprağı		+	+	+
Helva				+
Hokka		+	+	+
Hurma			+	
Hız. İsa	+		+	+
Kadeh	+	+		+
Kan	+	+	+	+
Kevser				+
Küpe				+
La'l	+	+	+	+
Lale			+	+
Lokman				+
Macun				+
Mercan				+
Meze	+			
Sâkî				+
Sır	+	+	+	+
Süt	+			
Şarap	+	+	+	+
Şeker	+	+	+	+
Şeker kamışı				+
Şerbet	+			+
Tabip		+		
Tiryak	+			

Yakut	+			+
Yok		+	+	+
Yüzük, Yüzük kaşı, Mühür	+		+	+
Zülal	+		+	+

Testi				+
Tuzluk	+			
Yok	+	+	+	+
Yüzük, Yüzük kaşı, Mühür	+	+	+	+
Zerre		+		

DİŞ				
	H	FF	FT	B
Çiy		+		+
Habb-i nebât				+
İnci		+	+	+
Yıldız		+		+

DİL				
	H	FF	FT	B
Gül yaprağı				+

AĞIZ				
	H	FF	FT	B
Bal				+
Can/Hayat		+		+
Cevher-i ferd	+		+	
Dudu kuşu				+
Fıstık	+			
Gonca	+	+	+	+
Hokka	+	+	+	+
Kadeh		+		+
Kan				+
Kıvılcım				+
Mim harfi				+
Nokta	+			
Sedef				+
Sır	+	+	+	+
Şeker	+			
Teng-i şeker				+

ÇENE				
	H	FF	FT	B
Elma	+	+	+	
Gümüş				+
Hava kabarcığı				+
Kadeh			+	+
Kuyu	+	+	+	+
Yasemin				+
Zindan			+	

GABGAB				
	H	FF	FT	B
Elma				+

BOYUN				
	H	FF	FT	B
Kâfûr				+
Mum				+

GÖĞÜS				
	H	FF	FT	B
Ay				+
Ayna				+
Gül yaprağı				+
Gümüş		+	+	+
Güneş				+
Semen		+	+	+

SÂİD				
	H	FF	FT	B
Fidan				+
Gül budağı				+
Gümüş				+
Halka		+		

EL, EL AYASI				
	H	FF	FT	B
Ay				+
Güneş				+

PARMAK				
	H	FF	FT	B
Halhal				+
Hilal				+
Kalem				+

BOY				
	H	FF	FT	B
Ar'ar				+

Asa			+	
Ban ağacı				+
Bela		+	+	+
Budak	+			+
Çınar				+
Elif	+	+	+	+
Erguvan fidanı				+
Fidan		+	+	+
Gül	+			
Gül aşılınmış servi				+
Gül budağı		+	+	+
Gül fidanı		+	+	+
Kalem				+
Kıyamet		+	+	+
Mil		+	+	
Minare				+
Mum	+		+	+
Nahl			+	+
Ok		+	+	
Ömür		+	+	+
Ruh	+			
Sanavber	+	+		+
Sancak				+
Sefidar				+
Servi	+	+	+	+
Sidre-i munteha	+			+
Şimşad	+	+	+	+
Tuba	+		+	+

BEL				
	H	FF	FT	B
Gümüş				+
İplik				+
Hayal	+	+		+
Kıl	+	+	+	+
Yok	+		+	+

BALDIR				
	H	FF	FT	B
Gümüş	+			

VASIFLAR CETVELİ⁸⁵²

Saç	Dağınık
Saç	Düğümlü
Saç	Güzel kokulu
Saç	Kararsız
Saç	Karışık
Saç	Kıvrımlı/Büklümlü
Saç	Semen kokulu
Saç	Siyah
Saç	Uzun
Alın	Açık
Alın	Kırışik
Kaş	Bitişik
Kaş	Çatık
Kaş	Eğik
Kaş	Eğri
Kaş	İnce
Kaş	Rastıklı
Kaş	Siyah
Göz	Çekik
Göz	Dar
Göz	Elâ
Göz	Mahmur
Göz	Siyah
Göz	Sürmeli
Kirpik	Çok sayıda
Kirpik	Siyah

Kirpik	Uzun
Ben	Bir tane
Ben	Çok sayıda
Ben	Siyah
Ben	Yeşil
Yüz	Açık
Yüz	Al
Yüz	Allıklı
Yüz	Beyaz
Yüz	Buğday renkli
Yüz	Gülümseyen
Yüz	Koyu esmer
Yüz	Parlak
Yüz	Rengin
Yüz	Sade
Yüz	Saf
Yüz	Saklı
Yüz	Taravetli
Yüz	Yuvarlak
Hat	Çok sayıda
Hat	Gök renkli
Hat	Semen kokulu
Hat	Siyah
Hat	Taze
Hat	Yeşil
Dudak	Gülümseyen

⁸⁵² Burada zikredilen vasıflar bu edebiyatın bütün şairleri arasında müşterek olduğu için şairlerin ismini de zikretmeye gerek görülmemiştir. Sadece yüz için “buğday renkli” ve “koyu esmer” sıfatları Hâfız’a mahsus olup çok yaygın sıfatlar değildir.

Dudak	İnce
Dudak	Rengin
Dudak	Suskun
Dudak	Tatlı
Dudak	Tuzlu
Dudak	Yuvarlak
Diş	Küçük
Ağız	Dar
Ağız	Küçük
Ağız	Tatlı

Dil	Tatlı
Gabgab	Yuvarlak
Göğüs	Kılsız
El, El ayası	Kınalı
Parmak	Kınalı
Boy	Çabuk ve çevik
Boy	Doğru
Boy	Ölçülü
Boy	Uzun
Bel	İnce

ALAKALILAR CETVELİ⁸⁵³

Saç	Ayak
Saç	Baş
Saç	El
Saç	Kûlah
Saç	Rüzgâr
Saç	Tarak
Kulak, Kulak memesi	Küpe
Göz	Bakmak/Görmek
Göz	Gamze
Yüz	Feryat
Yüz	Bakmak/Görmek
Yüz	Göz
Yüz	Gözyaşı
Yüz	Musavvir
Yüz	Öpmek
Yüz	Örtü
Yüz	Ter
Dudak	Diş
Dudak	Öpmek/Emmek
Dudak	Söz
Dudak	Zikir

Diş	Gözyaşı
Ağız	Öpmek
Ağız	Söz
Ağız	Süt
Boyun	Muska
Göğüs	Yaka
Said	Sâkî
El, El ayası	Kadeh
El, El ayası	Öpmek
El, El ayası	Sûrahi
El, El ayası	Tutmak
Boy	Feryat
Boy	Gölge
Boy	Gözyaşı
Boy	Musavvir
Boy	Su
Boy	Yürüyüş
Bel	Haçer
Bel	Kemer/Kuşak
Bel	Kılıç
Bel	Paleheng
Bel	Sarılmak/Kucaklamak

⁸⁵³ Burada bahsi geçen “alakalılar”, bu edebiyatın bütün şairlerinde müşterek olduğu için şairleri de belirtmeye lüzum görülmemiştir. Sadece bel ile palehengi zikretmek, Bâkî’ye has olup çok nadir karşılaşılan bir durumdur.

EK 2

Türkçe Divanlarda Kullanılan Müşebbehünbihlerin Arapça, Farsça ve Türkçeye Göre Dağılımı⁸⁵⁴

Arapça	Farsça	Türkçe
‘Abd-i Habeşî	Âb	Ay (2)
‘Adem (2)	Âfitâb (2)	Ayak
‘Anber (3)	Ahter (2)	Bağ
‘Ayn	Âhû	Bayram
‘Îd	Âşiyân	Gece
‘îlâc	Âşûb (2)	Gök yüzi
‘Ömr	Âteş (2)	Gözü
Atlas	Âyîne (2)	Gümüş
Âyet	Bâdâm	Gün
Bahûr (3)	Bâde (2)	Gündüz
Bedr	Bâğ	Güneş
Bela (5)	Bahâr	Işık
Berât	Baht	Kabak (2)
Berk	Bend	Kan (3)
Beydak ⁸⁵⁵	Benefşe (2)	Kara (2)
Buhâr	Bîmâr	Kılıç (2)
Cellâd	Bostân	Od
Cennet	Bülbül	Ok (2)
Cevher	Büt	Su
Cüllâb	Câdû (2)	Tolu
Cüz’-i lâ-yetecezzâ	Câm (3)	Tuğrâ (2)
Dâ’ire	Cân (2)	Ülker

⁸⁵⁴ Bu tablo hazırlanırken şunlar dikkate alınmıştır:

- İki dildeki kelimelerden oluşan terkipler listeye dâhil edilmemiştir: Göz merdümeki, varak-ı gül gibi.
- Özel isimler listeye dâhil edilmemiştir: Rüstem, Şâm gibi.
- Bir lafızdan türetilmiş aynı manadaki kelimeler bir kabul edilmiştir: Gül-zâr, Gül-şen, Gülistân kelimeleri gibi.
- Bir kelimenin sıfat hâlleri ayrı olarak sayılmamıştır. Mesela mu’anber, ‘anberîn, ‘anber-efşân, ‘anber-âmîz vs. kelimeler ‘anber kelimesine dâhil kabul edilmiştir.
- Yunancadan Arapçaya geçen kelimeler Arapça başlığı altına dâhil edilmiştir: Kalem gibi.
- Eski ve Orta Farsçadan Arapçaya geçtikten sonra o kanalla Yeni Farsçaya geçen kelimeler Arapça başlığı altına dâhil edilmiştir: Firdevs gibi.
- Bir m.bih birden fazla unsura benzetilmişse bunun miktarı parantez içerisinde belirtilmiştir.

⁸⁵⁵ Pehlevîce “piyâdek”ten gelmektedir.

Defter	Çâh/Çeh	Yay
Devâ	Çâre	Yeni ay
Devlet ⁸⁵⁶	Çarh	Yıl
Dür	Çemen (2)	Yılan
Dürc (2)	Çenber	Yıldız
Encüm	Çerâğ	Yok
Esrâr (2)	Çeşme	
Felek	Çevgân (2)	
Fenâ	Çîn	
Fetîl	Dâğ	
Fettân (2)	Dâm	
Firdevs ⁸⁵⁷	Dâmân	
Fitne (4)	Dâne	
Fülfül	Dâr	
Gâliye (2)	Dermân	
Gayb	Deryâ	
Gazâl	Dost-kâm	
Gubâr (2)	Dûd	
Gurâb	Ebr (3)	
Hab	Efsûn	
Habâb	Ejder	
Habbetü's-sevdâ	Erguvân	
Halhâl	Ferhûnde	
Halka (2)	Fermân	
Hammâr	Firengistân	
Hançer	Firîb	
Harâb ⁸⁵⁸	Firişte	
Harâmî	Fîrûz	
Harîr	Fürûğ	
Hat (4)	Genc	
Hâtem (2)	Gerd	
Hayât	Gerdûn	
Hayl (2)	Gevher (2)	
Helva	Gonca (3)	
Hicâb	Gül (2)	
Hil'at	Gül-âb	
Hilâl (3)	Gül-berg (3)	
Hırka	Gül-nâr	
Hırz	Gül-zâr (2)	

⁸⁵⁶ Arapçadaki "înkılâb-ı zamân" manası Farsça ve Türkçedeki talih, baht manalarına yol vermiş gözükmeğedir.

⁸⁵⁷ Kelime Eski Farsçadan Arapçaya geçmiştir.

⁸⁵⁸ Sarhoş manasını Farsçada kazanmışa benzemektedir.

Hokka (2)	Gül-i şeftâlû	
Hûr	Gûşe	
İkbâl	Gûşvâr	
Îmân	Hadeng	
Ka'be	Hâr	
Kadeh	Haste	
Kâfir (3)	Hîç	
Kâfûr	Hümâ	
Kalem ⁸⁵⁹	Hûn	
Kamer	Hûnî (2)	
Kand ⁸⁶⁰ (2)	Hûr	
Kandîl ⁸⁶¹	Hurşîd (2)	
Karanfil ⁸⁶²	Jâle	
Kasr	Jengâr	
Kattâl	Kâh	
Kavs	Kemân	
Kavvâs	Kemend	
Kelâm-ı Kadîm	Künc	
Kevkeb (3)	Kûze	
Kevser	Lâle (2)	
Kible (2)	Lâle-zâr	
Kıssa	Leşger (2)	
Kitâb	Mâh/Meh (4)	
Kufl	Mâh-ı nev	
Küfr	Mâr	
Kullâb	Meges	
Kur'ân	Merdüm	
La'l ⁸⁶³ (2)	Mest	
Lâm	Mey (2)	
Levh	Mihr (2)	
Leylî	Mühr (2)	
Lü'lü	Müjgân	
Mâ	Mül	
Ma'cûn	Mûr (2)	
Med	Müşg (3)	
Mekkâr	Nâfe (2)	
Melek	Nâhid	
Mercân	Nâ-tevân	

⁸⁵⁹ Eski Yunancadaki "kalamos"dan gelmektedir.

⁸⁶⁰ Farsça "kend"den gelmektedir.

⁸⁶¹ Yunancadan gelmektedir.

⁸⁶² Yunancadan gelmektedir.

⁸⁶³ Farsça "lâl"den gelmektedir.

Meş'ale	Nâvek (2)	
Mesîh	Nehâr	
Mesken	Nergis	
Micmer	Nesrîn	
Mihrâb	Nev-rûz	
Mîm	Ney-şeker	
Mir'ât	Nigîn (2)	
Misâl (2)	Nihâl	
Misk (2)	Nîreng	
Mızrâb	Nîş (2)	
Müferrih	Nişân	
Mushaf	Nişter	
Na'îm	Nîze	
Na'l	Nûş	
Nakş	Pençe-i hurşîd	
Nâr	Per	
Nârenc	Perde (2)	
Nebât (2)	Perestû	
Nikâb (2)	Perî	
Nokta (2)	Pertev	
Nûn	Pervîn	
Nûr (2)	Peşmîne	
Râ	Peymâne (2)	
Râh	Pîrûze	
Rahîk	Râh	
Rakam	Râz	
Ravza (2)	Rişte (2)	
Reyhân (2)	Ruhsâr (kelimenin imlası)	
Rûh (2)	Rûz	
Rûm	Sâgar	
Rutab	Sâl	
Sadev	Sâye (3)	
Saf	Sebz	
Safha	Şâh-ı gül	
Şâhid ⁸⁶⁴	Şâhîn (2)	
Sahîfe	Şeb (2)	
Sâhir (2)	Şeb-bû	
Sâkî (2)	Şeb-çerâğ	
Sehâb	Şeb-dîz	
Seher	Şeb-nem	
Selsebîl	Şeftâlû	

⁸⁶⁴ Kelime "güzel" manasını Farsçada kazanmışa benzemektedir.

Silsile	Şeh-bâz (2)	
Sinân	Şekker (2)	
Sır (2)	Semen (2)	
Subh	Şemşîr	
Sükker ⁸⁶⁵	Ser-dâr	
Süreyyâ	Ser-nâme	
Şarâb	Sevâd-ı dîde	
Şehd (2)	Sîb (2)	
Şem' (2)	Sîm (5)	
Şems	Şîr	
Şerbet (2)	Sitâre (2)	
Şevk	Siyehkâr	
Şifâ	Sünbül (2)	
Şirâr	Sûz	
Şu'le	Tâb	
Tâli'	Tâk	
Tarrâr	Târîk	
Varak	Teng-i şekker	
Yâkût	Tîg	
Zerre (2)	Tîr (2)	
Zıl	Tîre	
Ziyâ	Tûtî	
Zulmet (2)	Yâsemen/Yâsemîn	
Zühre	Zehr	
Zülâl	Zencîr	
Zünnâr ⁸⁶⁶	Zindân	
	Zirh	

⁸⁶⁵ Farsça "şekker" in muarrebidir.

⁸⁶⁶ Yunancadan gelmektedir.